

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 19

Том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голік С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 21.12.2021 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 23097-12927P,

видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Бігдай М.О. ДИНАМІКА СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ «ДІЄСЛОВА БУТТЯ»).....	7
Бондаренко Г.П. РЕЦЕПЦІЯ БІБЛІЇ В ПОЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ ХІХ СТ.....	11
Гаєнко І.О., Крук О.І. РИТОРИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ.....	15
Дубовик Н.М., Бобро М.П., Гуторов В.О. ОЦІННО-СМИСЛОВЕ ПОЛЕ «БАТЬКІВЩИНА» В ЛІНГВОКУЛЬТУРНІЙ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТА-ГУМАНІТАРІЯ.....	20
Льїна О.В. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПНОГО КОНЦЕПТУ <i>ТІНЬ</i> У ПОВІСТІ Ю.М. МУШКЕТИКА «ДИЯВОЛ НЕ СПИТЬ».....	26
Калужинська Ю.В. ЛЕКСЕМИ З НЕГАТИВНИМ ПЕРЕНЕСНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕМАТИКИ.....	31
Кирилюк О.Л. ФРЕЙМОВА МЕРЕЖА КОНЦЕПТУ <i>КРУТИ</i> В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	35
Моштаг Є.С., Крохмаль А.М. КОНЦЕПТОСФЕРА МАНДРІВНОГО ДИСКУРСУ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТРЕВЕЛОГІВ.....	41
Прокопович Л.С., Попович Н.Ф. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКСПРЕСИВНИХ ЛЕКСЕМ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.....	46
Сабліна С.В. СУФІКС -ТВ(А): ПОХОДЖЕННЯ Й ФУНКЦІЇ.....	52
Савчук Н.М. ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ.....	56
Січкач С.А., Денисюк І.А. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ.....	61
Труба Г.М. ДО ПИТАННЯ ПРО ОСВІТЯНСЬКИЙ ДИСКУРС.....	67

РОЗДІЛ 2

РОСІЙСЬКА МОВА

Бондарєва О.О. ПИТАННЯ ПРО ОМОНІМІЮ В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ НОМІНАТЕМ КОМПЛЕКСНОГО ЗРАЗКА.....	73
---	----

РОЗДІЛ 3

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Dergach D.V. LINGUOCULTURAL MOTIVATION OF SYNCHRONICITY / ASYNCHRONICITY OF MEDIA COMMUNICATION GENRES IN THE SLAVIC INFORMATION SPACE.....	78
Малаш О.В. РОДИННЕ КОЛО ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПАЛІТРА (НА МАТЕРІАЛІ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ БОЛГАР УКРАЇНИ).....	84
Хода Л.Д. ОРФОГРАФІЧНІ ТА ПУНКТУАЦІЙНІ ДЕВІАЦІЇ В СУЧАСНИХ СЛОВАЦЬКИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ.....	94

РОЗДІЛ 4

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Бровкіна О.В. СТРАТЕГІЯ ПРИМИРЕННЯ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВТІЛЕННЯ В АНГЛОМОВНОМУ РОДИННОМУ ДИСКУРСІ.....	98
Burenko T.M., Aleksakhina T.O. COGNITIVE-PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF THE SPEECH ACT OF APOLOGY.....	102
Гасва П.О. СПЕЦИФІКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	107
Гонгало В.О. СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ <i>SUCCESS</i> У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	112

Горда В.В., Пушик Н.В. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАНЬ JEFFREY ARCHER “THE CHINESE STATUE”, “THE COUP”)	118
Ділай М.П. КЛЮЧОВІ СЛОВА АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО НОВИННОГО ДИСКУРСУ У 2021 РОЦІ: КОРПУСНИЙ ПІДХІД	124
Жук В.А. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДИНАМІКИ ОБРАЗУ ОСОБИСТОСТІ	134
Загородня О.Ф., Горюнова М.М. ГЕРМАНСЬКІ МОВИ У ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ХХІ СТОЛІТТЯ	141
Запотічна Р.А. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ФІНАНСІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ <i>TED TALKS</i>	146
Кольцова О.С. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ	150
Кульчицький В.І., Стрільчук А.І. АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У ШВЕДСЬКІЙ МОВІ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ	155

РОЗДІЛ 5

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Дузь Л.І. ПРОФЕСІЙНІ КОМУНІКАТИВНІ СИТУАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ (ПАРАДИГМА МУЗИЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ)	160
Кавка О.М. НЕТИКЕТ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ	166
Крапива Ю.В., Медведь О.В. УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ФАЛЬШИВИХ ДРУЗІВ ПЕРЕКЛАДАЧА ДЛЯ ПАРИ МОВ «АНГЛІЙСЬКА – УКРАЇНСЬКА»	171
Ляшко О.В. ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ VS ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ПРАВОСЛАВНИХ ПРОПОВІДЕЙ)	175
Мельничук О.Д. КОГНІТИВНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ	180
Мокрій Я.О., Яценко Н.В. МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ВІЙСЬКОВОМУ ДИСКУРСІ РІЗНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР	185
Ходжаєва О.О. ЗДОРОВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ	190
Шелепкова І.М. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	195
Шумейко Л.В., Михайлова Т.В., Анцибор Ю.С. ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)	200

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Bihdai M.O. DYNAMICS OF SEMANTICS OF VERBS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE BASIS OF THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP “VERBS OF BEING”).....	7
Bondarenko H.P. BIBLE RECEPTION IN THE POETIC HERITAGE OF UKRAINIAN POETS OF THE 19 TH CENTURY.....	11
Hatsenko I.O., Kruk O.I. RHETORIC AS AN IMPORTANT COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS.....	15
Dubovyk N.M., Bobro M.P., Hutorov V.O. THE EVALUATIVE-SEMANTIC FIELD “MOTHERLAND” IN THE LINGUOCULTURAL CONSCIOUSNESS OF THE ARTS STUDENT.....	20
Ilina O.V. VERBALIZATION OF THE ARCHETYPAL CONCEPT OF SHADOW IN THE STORY OF YU. M. MUSKETYK “THE DEVIL DOES NOT SLEEP”.....	26
Kaluzhynska Yu.V. LEXEMS WITH NEGATIVE FIGURATIVE MEANING IN TEXTS OF ECONOMIC TOPICS.....	31
Kyryliuk O.L. FRAME NETWORK OF THE CONCEPT <i>KRUTY</i> IN UKRAINIAN INFORMATION SPACE.....	35
Moshtah Ye.S., Krokhmal A.M. CONCEPTOSPHERE OF THE TRAVELING DISCOURSE IN MODERN UKRAINIAN TRAVELOGUES.....	41
Prokopovych L.S., Popovych N.F. PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF EXPRESSIVE LEXEMES IN THE POETIC DISCOURSE OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY.....	46
Sablina S.V. SUFFIX -TV(A): ORIGIN AND FUNCTIONS.....	52
Savchuk N.M. FORMATION OF PREPAREDNESS FOR PROFESSIONAL COMMUNICATION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING THE UKRAINIAN LANGUAGE ON THE BASIS OF A PERSONALITY-ORIENTED APPROACH.....	56
Sichkar S.A., Denysiuk I.A. INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND METHODS OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN A PROFESSIONAL DIRECTION.....	61
Truba H.M. TO THE QUESTION OF TEACHERS’ (SCIENTIFIC) DISCOURSE.....	67

SECTION 2**RUSSIAN LANGUAGE**

Bondarieva O.O. THE QUESTION ABOUT HOMONYMY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE IMPLEMENTATION OF THE NOMINATHEMES OF THE COMPLEX TYPE.....	73
---	----

SECTION 3**SLAVIC LANGUAGES**

Dergach D.V. LINGUOCULTURAL MOTIVATION OF SYNCHRONICITY / ASYNCHRONICITY OF MEDIA COMMUNICATION GENRES IN THE SLAVIC INFORMATION SPACE.....	78
Malash O.V. THE FAMILY CIRCLE AS A LINGUOCULTURAL SWATCH (A CASE STUDY OF THE FOLK SONGS OF THE BULGARIANS IN UKRAINE).....	84
Khoda L.D. SPELLING AND PUNCTUATION DEVIATIONS IN THE MODERN SLOVAK ADVERTISING TEXTS	94

SECTION 4**GERMANIC LANGUAGES**

Brovkina O.V. RECONCILIATION STRATEGY AND MEANS OF ITS IMPLEMENTATION IN ENGLISH-LANGUAGE FAMILY DISCOURSE.....	98
Burenko T.M., Aleksakhina T.O. КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПІДТИПИ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ВИБАЧЕННЯ.....	102
Haieva P.O. SPECIFICITY AND METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES.....	107
Honhalo V.O. THE STRUCTURAL ORGANIZATION OF THE LEXICO-SEMANTIC FIELD <i>SUCCESS</i> IN CONTEMPORARY ENGLISH.....	112

Horda V.V., Pushyk N.V. FUNCTIONING OF LEGAL TERMS IN ARTISTIC DISCOURSE (ON THE EXAMPLE OF STORIES BY JEFFREY ARCHER “THE CHINESE STATUE” AND “THE COUP”).....	118
Dilai M.P. KEYWORDS OF THE ENGLISH ONLINE NEWS DISCOURSE IN 2021: A CORPUS APPROACH.....	124
Zhuk V.A. SOME QUESTIONS OF GRAMMATICAL REPRESENTATION OF DYNAMICS OF PERSONALITY IMAGE.....	134
Zahorodnia O.F., Horiunova M.M. GERMAN LANGUAGES IN THE GLOBALIZATION PROCESSES IN XXI CENTURY.....	141
Zapotichna R.A. FEATURES OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING OF FUTURE FINANCIAL PROFESSIONALS USING VIDEOS OF <i>TED TALKS</i> LECTURES.....	146
Koltsova O.S. FUNCTIONING OF THE NOTION OF ‘EMOTIONAL CONCEPT’ IN THE MODERN LINGUISTIC PARADIGM.....	150
Kulchytskyi V.I., Strilchuk A.I. ENGLISH BORROWINGS IN SWEDISH: GENERAL OVERVIEW OF THE ISSUE.....	155
 SECTION 5	
GENERAL LINGUISTICS	
Duz L.I. PROFESSIONAL COMMUNICATION SITUATIONS AS A SUBJECT OF LINGUODIDACTIC STUDY (WITHIN A PARADIGM OF A MUSICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTION).....	160
Kavka O.M. NETIQUETTE IN SOCIAL NETWORKS.....	166
Krapyva Yu.V., Medved O.V. COMPILATION OF THE TRANSLATOR’S FALSE FRIENDS DICTIONARY FOR THE PAIR OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES.....	171
Liashko O.V. PRECEDENTEDNESS VS INTERTEXTUALITY (A CASE STUDY OF THE ENGLISH ORTHODOX SERMONS).....	175
Melnychuk O.D. COGNITIVE LEXICOGRAPHY AND LINGUISTIC ANALYSIS OF THE CONCEPT.....	180
Mokrii Ya.O., Yatsenko N.V. LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING GENDER FEATURES IN THE MILITARY DISCOURSE OF DIFFERENT NATIONAL CULTURES.....	185
Khodzhaieva O.O. HEALTH AS AN OBJECT OF STUDY IN THE HUMANITIES: THEORETICAL FUNDAMENTALS.....	190
Shelepko I.M. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF ECONOMIC TERMS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	195
Shumeiko L.V., Mykhailova T.V., Antsybor Yu.S. PECULIARITIES OF COMMUNICATION OF DIFFERENT GENERATIONS REPRESENTATIVES IN THE MODERN CONDITIONS (SOIOLINGUISTIC ASPECT).....	200

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.1>

ДИНАМІКА СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ «ДІЄСЛОВА БУТТЯ»)

DYNAMICS OF SEMANTICS OF VERBS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE BASIS OF THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP “VERBS OF BEING”)

Бігдай М.О.,

*orcid.org/0000-0001-6507-6100**кандидат філологічних наук,**асистент кафедри прикладної лінгвістики**Національного університету «Львівська політехніка»*

У сучасній українській мові постійно відбуваються динамічні зміни в лексичному складі, що викликає значний інтерес у мовознавців. Такі семантичні зміни у значеннях слів спричинені різноманітними екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками.

Мета статті – дослідити динаміку семантики дієслів української мови на прикладі лексико-семантичної групи «Дієслова буття» на матеріалах «Словника української мови» в 11 томах та «Словника української мови» у 20 томах. Вищезазначені словники обрано для цього дослідження як найфундаментальніші лексикографічні джерела української мови, у яких якнайповніше відбито лексичний склад мови за певний період часу. До лексико-семантичної групи «Дієслова буття» відносимо такі лексико-семантичні підгрупи, як «Дієслова початкової фази буття», «Дієслова існування», «Дієслова припинення буття». Методологія розвідки передбачає використання методу порівняння, а також таких загальнонаукових методів, як індукція, дедукція, аналіз і синтез.

Динамічні явища в українській мові були об'єктом вивчення багатьох вітчизняних мовознавців, проте окрема лексико-семантична група «Дієслова буття» не досліджена в цьому контексті. Недостатність лінгвістичного опису цієї проблематики зумовлює актуальність розвідки.

У пропонованій статті виявлено, що більшість дієслів із лексико-семантичної групи «Дієслова буття» не змінили свою загальну кількість значень та/або відтінків значень. Проте виокремлено такі семантичні зміни в досліджуваній лексико-семантичній групі і підгрупах: розширення семантичної структури дієслів (збільшення кількості значень та/або збільшення кількості відтінків значень), узагальнення значення, модифікацію значення, зміну позиції тлумачення. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні динаміки семантики дієслів української мови на матеріалах інших лексико-семантичних груп.

Ключові слова: динаміка семантики, розширення значення, лексико-семантична група, лексико-семантична підгрупа, дієслова буття.

In the modern Ukrainian language, there are constant dynamic changes in the lexical structure, which is of great interest to linguists. Such semantic changes in word meanings are caused by various extralingual and intralingual factors.

The purpose of the article is to investigate the dynamics of semantics of Ukrainian verbs on the example of the lexical-semantic group “Verbs of being” on the materials of the “Dictionary of the Ukrainian language” in 11 volumes and “Dictionary of the Ukrainian language” in 20 volumes. The above-mentioned dictionaries were selected for this study as the most fundamental lexicographic sources of the Ukrainian language, which fully reflect the lexical structure of the language for a certain period of time. The lexical-semantic group “Verbs of being” includes such lexical-semantic subgroups as: “Verbs of the initial phase of being”, “Verbs of existence”, “Verbs of termination of being”. The methodology of the study involves the use of the method of comparison, as well as such general scientific methods as induction, deduction, analysis, and synthesis.

Dynamic phenomena in the Ukrainian language have been studied by many domestic linguists, but a separate lexical-semantic group “Verbs of being” has not been studied in this context. The lack of a linguistic description of this issue determines the relevance of our study.

In the proposed article it is found that most verbs from the lexical-semantic group “Verbs of being” have not changed their total number of meanings and/or shades of meanings. However, the following semantic changes in the studied lexical-semantic group and subgroups are distinguished: expansion of the semantic structure of verbs (increase in the number of meanings and/or increase in the number of shades of meanings), generalization of meaning, meaning modification, change of the position of meaning. We see the prospect of further explorations in the study of the dynamics of the semantics of verbs of the Ukrainian language on the materials of other lexical-semantic groups.

Key words: dynamics of semantics, expansion of meaning, lexical-semantic subgroup, verbs of being.

Постановка проблеми. У сучасній українській мові постійно відбуваються динамічні процеси на всіх її рівнях. Семантичні зміни спричинені різноманітними внутрішніми й зовнішніми чинниками [2, с. 3]. До причин таких змін відносять соціально-історичні, психологічні та власне лінгвістичні [7, с. 206].

На лексичному рівні зміни у значеннях слів можна простежити у тлумачних словниках, які відбивають лексичний склад мови за певний період часу. Так, «Словник української мови» у 20 томах (далі – СУМ-20) [5] – це новий академічний тлумачний словник української мови, який укладають на основі «Словника української мови» в 11 томах (далі – СУМ-11) [4]. Станом на 2021 р. надруковано 11 томів СУМ-20 (від літери «А» в першому томі до слова «Ояснювати» в одинадцятому томі). Оскільки зазначені словники є фундаментальними лексикографічними джерелами української мови, вважаємо за доцільне простежити динаміку семантики в досліджуваній лексико-семантичній групі дієслів саме на матеріалах СУМ-11 та СУМ-20.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динамічні явища в українській мові були об'єктом вивчення багатьох вітчизняних мовознавців, зокрема: І.Р. Вихованця, Г.М. Вокальчук, А.П. Загнітка, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, Л.В. Струганець, О.О. Тараненка та інших. Проте окрема лексико-семантична група «Дієслова буття» не досліджена в цьому контексті.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити динаміку семантики дієслів української мови на прикладі лексико-семантичної групи «Дієслова буття» на матеріалах СУМ-11 та СУМ-20.

Виклад основного матеріалу. Поняття «буття» є найфундаментальнішою філософською категорією. Воно означає «існування взагалі», тобто йдеться про з'ясування слова «бути» в будь-яких твердженнях про існування будь-чого [3].

До лексико-семантичної групи «Дієслова буття» відносимо три лексико-семантичні підгрупи: «Дієслова початкової фази буття», «Дієслова існування», «Дієслова припинення буття». Критерії виокремлення кожної групи та підгрупи описані в нашому попередньому дослідженні [1, с. 100–106].

Л.В. Струганець виокремлює такі основні типи трансформації слова: а) семантичні зміни у словах з однаковою кількістю значень; б) розширення семантичної структури слова; в) звуження семантичної структури слова; г) процеси утворення та зникнення омонімії; г) комплексні якісні модифікації значення слова. У випад-

ках, коли лексична одиниця не змінює загальну кількість значень або ж залишається моносемічною, у семантичній структурі слова чи окремого лексико-семантичного варіанта науковиця простежила декілька видів змін: поглиблення тлумачення, узагальнення значення, модифікацію значення, зміну позиції трактування значення у словниковій статті, висунення інших значень на роль основного [6, с. 17].

За словами О.О. Тараненка, зміни у значеннях зумовлені: «1) мовним консерватизмом, коли певний об'єкт змінюється, а його найменування залишається в межах попереднього, лише тією чи іншою мірою модифікованого значення: а) зміною в самому об'єкті позначення слова <...>; б) зміною в наших знаннях про об'єкт позначення <...>; в) зміною в нашому ставленні до об'єкта <...>; 2) мовним розвитком <...>, які приводять до утворення різних видів переносного значення слова» [7, с. 206–207].

Для вивчення динаміки семантики дієслів у досліджуваній лексико-семантичній групі на матеріалах СУМ-11 та СУМ-20 використано метод порівняння, а також загальнонаукові методи індукції, дедукції, аналізу й синтезу.

У результаті дослідження дієслів лексико-семантичної групи «Дієслова буття» на матеріалах СУМ-11 та СУМ-20 виявлено такі динамічні явища в їхніх значеннях:

1. Більшість дієслів, що входять до лексико-семантичної групи «Дієслова буття», не змінили свою загальну кількість значень та/або відтінків значень, як-от дієслова **ІСНУВАТИ, ЖИТИ**, що належать до другої лексико-семантичної підгрупи «Дієслова існування».

Наприклад:

ІСНУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Бути в дійсності; бути. 2. Бути живим; жити (СУМ-11, СУМ-20).

ЖИТИ, живу́, живéш, недок. 1. Бути живим, існувати; протилежне помирати, вмирати. 2. Перебувати, проживати де-небудь. 3. Проводити життя в якийсь спосіб. 3. // 1. з чого, на що. Мати щось за джерело свого існування. 4. чим. Вважати що-небудь основним у житті, бачити в чомусь сенс життя. 5. Перебувати з ким-небудь у певних стосунках, вести спільне життя. 5. // 1. з ким, розм. Бути з ким-небудь у любовному зв'язку. 6. *перен.* Бути, існувати, мати місце (СУМ-11, СУМ-20).

2. Розширення семантичної структури слова в СУМ-20 порівняно із СУМ-11. У цьому аспекті спостерігалися випадки збільшення кількості значень та/або збільшення кількості відтінків значень.

Наприклад:

НАРО́ДЖУВАТИСЯ, уюся, уешся, недок., НАРО́ДИТИСЯ, роджу́ся, рóдишся, док. 1. З'являтися на світ під час пологів. 1. // 1. ким, для чого. Бути призначеним, створеним для чого-небудь. 2. *перен.* З'являтися, виникати, створюватися. 2. // 1. Пробуджуватися, охоплювати когось, щось (про думки, почуття і т. ін.). 2. // 2. Наставати (про світанок, ранок і т. ін.) (СУМ-11).

НАРО́ДЖУВАТИСЯ, уюся, уешся, недок., НАРО́ДИТИСЯ, роджу́ся, рóдишся, док. 1. З'являтися на світ під час пологів. 1. // 1. ким, для чого, *перен.* Бути призначеним, створеним для чого-небудь. 2. *перен.* З'являтися, виникати, створюватися. 2. // 1. Пробуджуватися, охоплювати кого-, що-небудь (про думки, почуття і т. ін.). 2. // 2. Наставати (про світанок, ранок і т. ін.). 2. // 3. З'являтися, підніматися над обрієм (про небесні світила) (СУМ-20).

Дієслово **НАРО́ДЖУВАТИСЯ** з лексико-семантичної підгрупи «Дієслова початкової фази буття» отримало новий, третій, відтінок другого значення.

ГІ́НУТИ, ну, неш, недок. 1. Переставати жити; вмирати, пропадати. 1. // 1. Зазнавати руйнування, занепаду. 1. // 2. Переставати існувати; знищуватися. 2. Робитися непомітним, нечутним; зникати. 2. // 1. Втрачатися через неухважність, недогляд. 3. *перен.* Переживати труднощі, страждати фізично, морально; мучитися. 3. // 1. за ким – чим, з чого. Я ридала і гинула з туги привселюдно, забуваючи не раз і про публіку і про п'єсу та й... про слова своєї ролі (Леся Українка, Ш, 1952, 704) (СУМ-11).

ГІ́НУТИ, ну, неш, недок. 1. Переставати жити; вмирати, пропадати. 1. // 1. Зазнавати руйнування, занепаду. 1. // 2. Переставати існувати; знищуватися. 1. // 3. Втрачатися, пропадати. 2. Робитися непомітним, нечутним; зникати. 2. // 1. Губитися через чиюсь неухважність, недогляд. 3. *перен.* Переживати труднощі, страждати фізично, морально; мучитися. 3. // 1. за ким – чим, з чого. Я ридала і гинула з туги привселюдно, забуваючи не раз і про публіку і про п'єсу та й... про слова своєї ролі (Леся Українка) (СУМ-20).

Прикладом із лексико-семантичної підгрупи «Дієслова припинення буття» є дієслово **ГІ́НУТИ**, що має новий, третій, відтінок першого значення в СУМ-20 порівняно із СУМ-11.

БУВА́ТИ, аю, а́еш, недок. 1. Існувати, бути (з відтінком багатократності). 2. Відбуватися (не раз); траплятися. 3. Іноді приходити, приїжджати куди-небудь, відвідувати кого-, що-небудь. 4. Тимчасово перебувати де-небудь. 5. Уживається у знач. зв'язки в складеному присудку (СУМ-11).

БУВА́ТИ, аю, а́еш, недок. 1. Існувати, бути (з відтінком багатократності). 2. Відбуватися, траплятися (кілька разів). 3. Іноді, час від часу приходити, приїжджати куди-небудь, відвідувати когось, щось. 4. Перебувати де-небудь. 5. Уживається у знач. зв'язки в складеному присудку. 6. тільки бувá (бува́с, бувáло), у знач. вставн. сл. Уживається при вираженні нерегулярно повторюваної дії у знач. часом, іноді. 6. // 1. Уживається для вираження ймовірності чогось неприємного. 6. // 2. Уживається для вираження припущення у знач., близькому до може. 6. // 3. у сполуч. зі сл. як. Коли, якщо, випадком (СУМ-20).

Дієслово **БУВА́ТИ**, що належить до другої лексико-семантичної підгрупи «Дієслова існування», у СУМ-20 отримало нове, шосте, значення та три відтінки цього значення.

3. Узагальнення значення в СУМ-20 порівняно із СУМ-11. Наприклад, у другому та четвертому значеннях дієслова **БУВА́ТИ** спостерігаємо узагальнення значення: замість «4. Тимчасово перебувати де-небудь» у СУМ-11 маємо «4. Перебувати де-небудь» у СУМ-20.

4. Модифікація значення в СУМ-20 порівняно із СУМ-11.

Наприклад:

БУ́ТИ, теп. ч. усіх осіб одн. і мн. має форму є, рідше єсть, арх. 2 ос. одн. єси, 3 ос. мн. суть; мин. ч. був, була, було; мн. були; недок. 1. Існувати. 2. Уживається на означення наявності кого-, чого-небудь десь, у когось. 2. // 1. *безос.* Землі у нас було сім чи сім з половиною десятин (Олександр Довженко, I, 1958, 11). 2. // 2. тільки майб. чол., безос., розм. Уживається при наближеному визначенні кількості, ваги, віддалі тощо. 3. Знаходиться, перебувати де-небудь. 4. тільки мин. або майб. чол., у кого, рідко до кого. Прийти, приїхати куди-небудь, до когось; відвідати кого-, що-небудь. 5. тільки мин. або майб. чол. Трапитися, статися. 5. // 1. Настати (про час, пору року, погоду і т. ін.) <...> (СУМ-11).

БУ́ТИ, теп. ч. усіх осіб одн. і мн. має форму є, яка може опускатися, рідко єсть, заст. 2 ос. одн. єсі, 3 ос. мн. суть; мин. ч. був, бу́ла, бу́ло; мн. бу́лі; майб. ч., 3 ос. одн. бу́де; наказ. сп. бу́дь; недок. 1. Існувати. 1. // 1. тільки 1 ос. мн., у знач. виг. Уживається як найкоротший традиційний тост при чаркуванні. 2. Уживається для позначення наявності кого-, чого-небудь десь, у когось. 2. // 1. *безос.* Землі у нас було сім чи сім з половиною десятин (О. Довженко). 2. // 2. *безос., розм.* Уживається при наближеному визначенні кількості, ваги, віддалі і т. ін. 3. Перебувати, знаходитися де-небудь. 4. перев. мин. або майб. ч., у кого, рідко до кого. Приходити, приїжджати куди-

небудь, до когось; відвідувати кого-, що-небудь. 5. Трапитися, статися. 5. // 1. Наставати (про час, пору року, погоду і т. ін.). 5. // 2. чому. Що-небудь неодмінно трапиться, настане. <...> 13. тільки було, у знач. част. Уживається при дієсловах мин. ч. для вираження дії, яка почалася, але не здійснилася. 14. тільки було, у знач. вставн. сл. Уживається при вираженні нерегулярно повторюваної дії у знач. часом, іноді. 15. тільки буде, безос. пред., розм. Уживається у знач. досить, годі (СУМ-20).

Унаслідок аналізу багатозначного дієслова **БУТИ** з лексико-семантичної підгрупи «Дієслова існування» в СУМ-20 порівняно із СУМ-11 бачимо, що відбулися модифікації третього та четвертого значень. Окрім цього, додалися тринадцяте, чотирнадцяте та п'ятнадцяте значення, а також перший відтінок першого значення та другий відтінок п'ятого значення.

5. Зміна позиції тлумачення в СУМ-20 порівняно із СУМ-11.

Наприклад:

ГУБІТИСЯ, гублюся, губишся; мн. губляться; недок. 1. Зникати, ставати, робитися невидимим, непомітним. 1. // 1. Поширюючись і зливаючись з чим-небудь, втрачати свою силу (про звуки, запахи і т. ін.). 1. // 2. Ставати неможливим для дослідження. 1. // 3. Переставати існувати, втрачати свою силу під впливом чого-небудь. 2. *перен.* Позбуватися самовладання, не знати від хвилювання, як діяти, що робити (СУМ-11).

ГУБІТИСЯ, гублюся, губишся; мн. губляться; недок. 1. Зникати з поля зору, робитися невидимим, непомітним. 1. // 1. Поширюючись і зливаючись із чим-небудь, втрачати свою силу (про звуки, запахи і т. ін.). 1. // 2. Ставати непомітним, невиразним серед великої кількості чого-небудь. 1. // 3. Ставати неможливим для дослі-

дження, з'ясування. 1. // 4. Переставати існувати, втрачати свою силу під впливом чого-небудь. 2. Зникати в результаті недогляду, неакуратності або яких-небудь інших обставин. 2. // 1. *безос.* – Добре було б оце, – почав Бабій, обсмоктуючи риб'ячу голову, – в снопи в'язати, як на Україні роблять, а то зерна губиться багато, – каже агроном (С. Добровольський). 3. *перен.* Позбуватися самовладання; від хвилювання не знати, як діяти, що робити. 4. Пас. до губіти 1. (СУМ-20).

У дієслова **ГУБІТИСЯ** з третьої лексико-семантичної підгрупи «Дієслова припинення буття» в першому значенні відбулася зміна позиції відтінків значення в СУМ-20, оскільки другий і третій відтінок стали третім та четвертим відтінком відповідно. Аналогічно друге значення із СУМ-11 стало третім значенням у СУМ-20, оскільки було додане значення «2. Зникати в результаті недогляду, неакуратності або яких-небудь інших обставин».

Висновки. Отже, унаслідок здійснення порівняльного аналізу тлумачень дієслів лексико-семантичної групи «Дієслова буття» в 11-томному «Словнику української мови» та 20-томному «Словнику української мови» доходимо висновку, що більшість досліджуваних дієслів не змінили свою загальну кількість значень та/або відтінків значень. Серед виокремлених семантичних змін спостерігаємо такі: а) розширення семантичної структури дієслів (збільшення кількості значень та/або збільшення кількості відтінків значень); б) узагальнення значення; в) модифікацію значення; г) зміну позиції тлумачення.

Перспектива подальших розвідок полягає в дослідженні динаміки семантики дієслів української мови на матеріалах інших лексико-семантичних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бігдай М.О. Ідеографічні параметри дієслівної лексики української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2020. 276 с.
2. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 434 с.
3. Лісовий В.С. Буття. *Енциклопедія сучасної України* / редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=38320.
4. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua>.
5. Словник української мови : в 20 т. / за ред. В.М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 2010–2021. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>.
6. Струганець Л.В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 32 с.
7. Тараненко О.О. Зміни значення. *Українська мова* : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2004. С. 206–207.

РЕЦЕПЦІЯ БІБЛІЇ В ПОЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ ХІХ СТ.

BIBLE RECEPTION IN THE POETIC HERITAGE OF UKRAINIAN POETS OF THE 19TH CENTURY

Бондаренко Г.П.,

orcid.org/0000-0001-8552-0387

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри української філології та журналістики

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

В усі часи письменники й мислителі зверталися у своїй творчості до біблійної тематики. Упродовж багатьох століть в українській культурі Біблія дарувала духовну підтримку, яку митці часто не знаходили в реальному житті. І річ не лише в тому, що багато біблійних сюжетів були схожі із ситуацією, у якій перебувала Україна протягом декількох останніх століть, а й у тому, що Святе Письмо давало віру у свого Бога та свій народ, спонукало до боротьби з поневолювачами, зміцнювало надію на те, що вихід із неволі буде знайдено, якщо дотримуватися Божих заповідей.

Важливу роль у становленні української літератури відіграла Біблія. Як відомо, християнство стало поштовхом до заснування писемної літератури, найпершим джерелом якої було Святе Письмо. Письменники давньої української літератури запозичували з Біблії теми, ідеї, сюжети, образи, жанри, які розвивали у своїй творчості. Не полишали цієї роботи й митці наступних поколінь, зокрема ХІХ ст.

Біблію справедливо вважають одним із найчастотніших інтекстових компонентів у створенні нових текстів. Літературознавча наука останнім часом поповнилася новітніми розвідками щодо порушеної проблеми, заповнюються лакуни в дослідженні трансформації біблійного матеріалу в українській літературі.

Рецепція біблійних сюжетів і мотивів позначилася на здійсненні першого цілісного перекладу Святого Письма українською мовою провідними письменниками ХІХ ст. П. Кулішем, І. Нечуєм-Левицьким, І. Пулюєм. Така робота мала небуденний факт національно-культурного життя та сприяла націєтворчому поступу української нації в умовах заблокованої системи.

У статті на матеріалі поетичної спадщини М. Костомарова, П. Куліша, Лесі Українки наведено варіанти трансформації біблійних сюжетів.

Ключові слова: поезія, Біблія, біблійні образи, давня література, ремінісценції.

At all times, writers and thinkers have addressed the biblical themes in their works. In Ukrainian culture, the Bible has given spiritual support that artists could not often find in real life for many centuries. The reason was not only that many biblical plots were similar to the situation in Ukraine in the last few centuries, but also that the Scriptures gave faith in their God and their people, encouraged the fight against oppressors, strengthened the hope that a way out of captivity would be found by following God's commandments.

The Bible played an important role in the formation of Ukrainian literature. As we know, Christianity was the impetus for the development of written literature, and the Holy Scriptures were its first source. Writers of ancient Ukrainian literature borrowed themes, ideas, plots, images, genres from the Bible, and developed them further in their works. Writers of the next generations continued this tradition, particularly in the 19th century.

The Bible is rightly considered one of the most frequent textual components in the creation of new texts. Literary science has recently been replenished with the latest research on this issue. Scientists are filling gaps in the study of the transformation of biblical material in Ukrainian literature.

The reception of biblical plots and motives influenced the implementation of the first complete translation of the Holy Scriptures into Ukrainian by the leading writers of the 19th century, such as P. Kulish, I. Nechui-Levytskyi, and I. Puliui. Such work had an unusual fact of the national and cultural life and contributed to the nation-building progress of the Ukrainian nation within a blocked system.

The article presents examples of the transformation of biblical plots in the poetic heritage of M. Kostomarov, P. Kulish, Lesia Ukrainka.

Key words: poetry, Bible, biblical images, ancient literature, reminiscences.

Постановка проблеми. Загальноновизнаним є твердження, що основним чинником у розвитку людства, зокрема мистецтва слова – художньої літератури, є пошук істини та відповідей на багато запитань Всесвіту, які в усі часи людство шукало в Біблії. Книга книг приховує у своїх текстах таємниці будови світу, закони існування та проблеми моралі, розуміння призначення людини

крізь християнське вчення. З огляду на це в історії словесності не випадково тривалий період цінність художнього твору визначали з позиції національно-політичної значущості та відповідності морально-естетичним категоріям часу, нівелюючи духовно-релігійні постулати.

Про необхідність науково обґрунтованого вивчення інтерпретації Біблії свідчить уведення

до навчальних планів для магістрів філологічних спеціальностей спецкурсів «Біблія і європейський контекст», «Біблія та українська література». На актуальності переосмислення біблійних образів у літературі наголошує О. Бурлака, яка зазначає: «Однією з парадигмальних загально-світових образно-сюжетних структур є Святе Письмо. Новозавітні образи й мотиви, їх рецепція у творчості письменників є спробою пошуку універсального імперативу людського буття та взаємовідносин, духовною картиною сучасності, тож дослідження цього аспекту культури людства наразі є актуальним» [3, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж сучасних літературознавців вивченням і науковим коментуванням біблійних мотивів та образів в українській літературі ХІХ–ХХ ст. займаються В. Антофійчук, А. Няццу, Вал. Шевчук, М. Сулима, І. Бетко, С. Кирилюк та інші учені. Однак аналіз трансформації біблійної тематики в поетичному тексті ще не був спеціальним об'єктом вивчення та потребує докладного розгляду, зокрема, з огляду на власне авторські мистецькі надзавдання, специфіку естетичного світогляду, творчої манери. Поділяємо думку сучасної дослідниці літератури Ірини Бетко щодо використання Святого Письма. Вона пише: «Визначальною рисою національної рецепції Біблії було те, що протягом усього історичного існування української літератури вона перебувала у прямому зв'язку з першоджерелом. <...> Особливо простежується безперервна традиція рецепції біблійних образів і сюжетів в українській поезії, що сприяє збагаченню її образного мислення» [1, с. 68]. Дослідниця виокремлює таких письменників, як Іван Вишенський, Лазар Баранович, Г. Сковорода (літературно-філософська спадщина якого ознаменувала завершення цілої епохи в освоєнні духовного, а також художнього світу Біблії), Т. Шевченко (твори якого стали тим ціннісним орієнтиром, на який рівнялися всі наступні українські інтерпретатори Святого Письма), М. Костомаров, П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, поетична спадщина яких є об'єктом нашої наукової розвідки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зі здобуттям Україною незалежності кардинально змінився літературознавчий підхід до аналізу сталих проблем. Однією з них стала тема Біблії, релігії в українській літературі. Зауважимо, що за радянських часів анонсувати цю тему наукового пошуку було вкрай ризиковано, оскільки всі представники красного письменства були атеїстами та ставилися до релігії негативно. Відповідно, нові часи

вимагали сучасного аналізу, коригування не лише тематики, а й методології дослідження. Варто віддати належне першим речникам, які порушували тему псалмів, трансформації біблійних сюжетів та образів у відповідних публікаціях. Це, зокрема, С. Абрамович, Ірина Бетко, Тетяна Бовсунівська, Ірина Даниленко, В. Домашовець, Зоряна Лановик, М. Павлюк, І. Равлів, В. Радущкий, Віра Сулима та інші літературознавці.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження специфіки рецепції та авторського наповнення мотивів та образів у поезіях М. Костомарова, П. Куліша й Лесі Українки, а також розкриття біблійної символіки та аналіз місця й функціонування біблеїзмів у художній спадщині зазначених митців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначне місце в розвитку українського національного відродження належить одному з перших речників – Миколі Костомарову. Діяч у громадській і літературно-публіцистичній спадщині активно відстоював питання вільного розвитку української мови та літератури, наголошував на самостійності існування етносу.

Сучасний дослідник творчості зазначеного письменника Я. Козачок під час аналізу його поетичної спадщини, історичної прози, публіцистичних творів наголошує на майстерності Миколи Костомарова у створенні поезій. Дослідник пише: «У поезії він, розпочавши розробляти мотиви, сюжети, настрої, характерологію героїв у згоді з естетичними канонами українського романтизму, розширив їх, увівши світові сюжети, зокрема біблійні (переспів 136 псалма), а також давні й визвольні новогрецькі» [4, с. 239].

Для першої половини ХІХ ст. нормою було звернення до спадщини попередніх епох, зокрема античності, та ремінісценції з Біблії. Часте використання письменником біблійних сюжетів наповнює твори біблійною символікою. Зауважимо, що це притаманно не лише поезіям, а й прозі М. Костомарова.

У поетичній спадщині М. Костомарова 30–40-х рр. ХІХ ст. наявні твори, де переосмислюється біблійна образна символіка. Письменник вдається до інтерпретації біблійного сюжету про Каїна та Авеля в поезії «Місяць» (збірка «Вітка»). З перших рядків складається враження, що сюжет запозичений зі Святого Письма, однак М. Костомаров домислює сюжет, закликає у свідки братовбивства вітер і місяць, створюючи романтичний колорит: «*З тій пори, як перший злодій / Каїн Авеля забив... / Тільки місяць шкоду бачив, / Що котивсь у небесах*» [5, с. 72].

М. Костомаров трансформує біблійний мотив покарання Богом Каїна – об'єктом художнього осмислення в поезії є мотив, перетворений народною свідомістю: «*Бог прийняв святую душу, / Розбишачин прокляв рід; / І велів, щоб місяць ясний / Взяв на себе шкоди слід*» [5, с. 72].

Виразним впливом Святого Письма позначені поезії «Діти слави», «На добраніч», які належать до київського періоду творчості М. Костомарова. У цих творах автором у художній формі осмислюється проблема взаємин слов'янських народів, наявні алюзії з «Книгами буття українського народу». Поезія «Діти слави, діти слави!» насичена новозавітними образами й мотивами. Провідний мотив вірша – єднання слов'янських народів. Ліричний герой вірить, що колись стосунки між слов'янами зміняться: «*Згине, щезне братня свара / Ворог наш кровавий*» [5, с. 111]. Ці стосунки письменник уявляє в образі Божого суду – тут яскраво спостерігаємо рецепцію євангельських образів. Для порівняння цитуємо фрагмент Євангелія від Матвія: «Коли ж прийде Син Людський у славі Своїй... І перед Ним усі народи зберуться» [2]. У поезії М. Костомарова ці рядки звучать так: «*Стануть вкупі перед Богом / Вільні народи. Поклоняться розп'ятому, / Завіт його приймуть, / Ворогів тисячолітніх / Вороги обіймуть*» [5, с. 112]. У цьому фрагменті бачимо не запозичення, а переосмислення євангельського образу. Тут наявний один із важливих принципів християнства – прощення ворога. Автор вдається до такого смислового навантаження з огляду на складні стосунки Польщі та України в той час, які були ворогами, проте мають забути образи.

Подібно до промови Ісуса Христа, зверненої до книжників і фарисеїв, ліричний герой звертається із закликом до слов'ян: «*Любіться, діти слави! Любов нас спасає...*» [5, с. 113].

Отже, з упевненістю можна стверджувати, що М. Костомаров вірив у солідарність слов'янських народів, яка може засновуватися на біблійній формулі любові до ближнього.

Трансформація біблійних мотивів у творчості П. Куліша представлена різними шляхами. Так, біблійні епіграфи відкривають твори, де письменник порушує теми національної самосвідомості українського народу та народно-визвольних змагань України. У низці творів письменник згадує імена багатьох біблійних героїв, наприклад патріарха Мафусаїла, Йова, царя Соломона, говорить про гору Синай, де Мойсей одержав дошки Заповіту, Голгофу. У переспівах П. Куліша оживають біблійні імена, назви та інші реалії.

У пролозі до «Хуторної поезії» П. Куліш цитує вислів Святого Павла: «*Браттє мое, не будьте діти розумом. Будьте дітьми серцем, а розумом – дорослі*». Прикметним вважаємо відкриття збірки віршем-зверненням «До кобзи» – у П. Куліша кобза є символом дзвону, проте має низку окремих властивостей, зокрема: а) зберігає «своє слово», доки «з мертвих воскресне Україна» [6, с. 176–177]; б) наближає «день божого суду» [6, с. 199]; в) докорінно змінює цінності колективного (не)свідомого: «*Заговорить вона / І до самого дна / Переверне лукаву споруду*» [6, с. 198]. Цей алегоричний образ, що є одним із центральних у збірці, у цьому вірші є своєрідним організаційним центром, навколо якого зосереджуються голоси («*Голосом Правди святої дзвони*» [6, с. 176]) і німота («*Хто не здоліє озватися ділами / Хай обізветься німими сльозами*» [6, с. 176]), що надалі в тексті набуватимуть додаткових значень залежно від характеру змісту.

До молитви зверталися здавна, маємо численні приклади в давній українській літературі. Зокрема, цей жанр було покладено в основу ліро-філософської поеми Кирила Транквіліона-Ставровецького «Похвала пренасвятейшей персоне отцевской (перло многоценное)» (Чернігів, 1646 р.). У творчості П. Куліша прикладом може слугувати твір «Молитва природи». Діалогізм у молитві як літературному жанрі реалізується в митця впродовж усього тексту через прагнення до своєрідного діалогу з Богом без посередництва церкви: «*Твоїх церков ніяких я не знаю, / Вкажи мені твою спасенну путь. / Про всемогутство Твоє гадаю, / Як можу розумом своїм збагнути*» [6, с. 278].

Поет схвильовано звертається до Всевишнього в поезії «Молитва», яку можна розглядати як медитативну молитву: «*Молюсь, не дай мені з розпуки / Зректися розуму мого: / Нехай не гасне світ науки / В проміннях сяєва твого*» [6, с. 256]. Звернення письменника до молитви не випадкове: коли людина стоїть на роздоріжжі життя, губиться у вирії негараздів, що оточують її, на молитву як силу віри покладається остання надія. Саме тому в поезії наявні прохання про порятунк, риторичні питання тощо.

Лєся Українка створила понад 50 художніх обробок і Біблії, у яких абстрактні позачасові доміанти традиційних структур набували гострого, сучасного звучання. Поема «Самсон» (1888 р.) – перша спроба Лєсі Українки трансформувати біблійну оповідь (зауважимо, що Лєсі на момент її створення було лише 17 років – Г. Б.). Поетеса проводить паралель: український народ, як і закутий Самсон, що втратив силу через під-

ступність, так само колись підніметься, щоб помститися: *«Вмолив він бога тим благанням, / В Самсона знову уступила / В остатній час перед сконанням / Незмірною, нелюдською силою. // Тоді, колону обійнявши, / Потряс він дужими руками, – / І стеля рушилась і, впавши, / Його покрила з ворогами!»* [7, с. 355].

Звернення письменниці до надбань Святого Письма не випадкове, адже ця свята книга є джерелом мудрості та натхнення для багатьох поколінь не лише українства, а й світового мистецтва, до якого линула творча особистість Лесі Українки. Поетка впродовж усього життя виявляла читачий інтерес до Біблії, неканонічних Євангелій та апокрифів. Читання таких книг, за її зізнанням, приносило їй насамперед інтелектуальне задоволення, що відображають епістолярні діалоги.

Письменницька майстерність поетеси виявилася в нетрадиційному використанні символіки Біблії. «Вічні» сюжети постали в її поезіях і драматичних творах не у традиційному для українського читача ракурсі, а у філософсько-ідеологічному, що було новаторським явищем для того часу.

Трансформація біблійних сюжетів у творчості Лесі Українки має різноманітний характер. Так, у поезіях «У пустині», «Пророк» та «Народ пророкові» спостерігаємо старозавітну історію про діяльність і смерть Мойсея. У цих трьох поезіях Леся Українка актуалізує проблемні аспекти та суто комунікативні труднощі, які супроводжують буття духовного медіума, який також символічно перебуває між двох вимірів буття, що взаємно не контактують, а взаємодіють виключно через пророка. У поезії «Пророк» наводиться такий внутрішній діалог Пророка з Духом Святим: *«Я духові серцем сказав: / «Навіщо ти будиши мене серед ночі? / Навіщо сі тихі уста розв'язав? / І речі надав їм пророчі?...»* [7, с. 417].

У поезії «Народ пророкові» на передній план виступає проблема контактування з «духовно сліпим» народом, для якого пророчі істини – чужі, далекі й незрозумілі: *«О, якби ми побачить могли / Власним оком хоч раз того бога, / Що до нього ви кличете нас! / Як стріла була б рівна дорога. / Ох, якби ж він і нам уділив / Світла мудрості з свого проміння, / Ти б не кидав прокльонів на нас, / Ми б не кидали в тебе каміння»* [7, с. 426].

У вірші «Де ті струни, де голос потужний» звучить нарікання на відсутність пророка в Україні. Поезія «У пустині» виражає розгублені духо-

вні поневір'яння народу після смерті Пророка. У поезії «Плач Єремії» прочитується трагізм в осягненні пророчого життя та алюзія на те, що справжній Пророк покликаний бути Месією свого поневоленого народу й покласти своє життя заради його звільнення. Леся Українка вдається до типового для біблійних псалмів прийому паралелізму: *«Щось давнє так смутно в душі забригло... / “Як злото стемніло!..” / На серце лягло щось страшне, урочисте... / “Змінилося срібло пречисте...”*» [7, с. 255].

Біблійними мотивами пронизані й драматичні поеми Лесі Українки. Так, письменниця представила одну з найтрагічніших подій старозавітної історії юдейського та ізраїльського народів у творах «Вавилонський полон» і «На руїнах». Цей епізод представлений у Біблії, вавилонський полон юдеїв зберігся в пам'яті людства на тисячоліття. Леся Українка, працюючи в умовах духовної блокади російства, відчувала себе у вавилонському полоні, тому й вилила весь біль на папері. Сюжетно об'єднаною є друга поема – «На руїнах». На жаль, сучасники не сприйняли ці твори, оскільки не відчували національно-філософський підтекст, глибокий смисл, полон, у якому перебувала вся Україна.

Висновки. З початком нової ери, третього тисячоліття, значно відчутне пожвавлення до духовної спадщини минулого. Саме Біблія є ключем до інтерпретації мотивів і сюжетів у тканині художнього твору. Аналіз досліджень зводиться до застосування біблійної символіки, опису сюжетних запозичень, потрактування євангельських образів із позиції їх художньої цінності тощо. Проведений науковий пошук свідчить про те, що поети XIX ст. активно використовували ремінісценції з творів давнього українського письменства.

Зокрема, М. Костомаров звернувся до біблійної тематики не через моду, яка була в літературі того часу, а за покликом серця. Родині П. Куліша українство має дякувати за переклад Біблії українською мовою (після смерті П. Куліша до цієї роботи активно залучилася його дружина, Ганна Барвінок, разом з І. Пулюєм – Г. Б.). Способом реалізації біблійного тексту у спадщині Лесі Українки найчастіше є цитати, ремінісценції, біблійні образи та герої.

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у висвітленні рецепції Біблії у прозовій спадщині письменників XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX – початку XX століть. *Українська література в загальноосвітній школі*. 1991. № 10. С. 64–71.

2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства / пер. І. Огієнка. Київ : Українське Біблійне товариство, 2003. 1376 с.

3. Бурлака О. Морально-етична інтерпретація християнської філософії в національному контексті: дискурс літературознавчих студій. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Філологія. Літературознавство»*. 2012. Т. 192. Вип. 180. С. 23–26.

4. Козачок Я. Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова) : монографія. Київ : НАУ, 2004. 352 с.

5. Костомаров М. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1. 538 с.

6. Куліш П. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1989. Т. 1 : Поетичні твори. 654 с.

7. Українка Леся. Твори : в 4 т. Київ : Дніпро, 1981. Т. 1 : Поетичні твори. 542 с.

УДК 808.51

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.3>

РИТОРИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

RHETORIC AS AN IMPORTANT COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS

Гаєнко І.О.,

orcid.org/0000-0002-9056-4744

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Крук О.І.,

orcid.org/0000-0002-4832-6320

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

У статті представлена розроблена авторами методика викладання риторики студентам різних напрямів підготовки. Риторика є гуманітарною дисципліною, націленою на формування у студентів як загальнокультурних компетенцій, так і професійної компетентності. Основний акцент у викладанні пропонується робити на практичні заняття з різноманітними творчими завданнями, спрямованими на розвиток ораторських умінь студентів. Важливе місце, визначене потребами сучасного суспільства, на думку авторів, посідає проблема навчання студентів навичок ведення усного публічного мовлення, вміння грамотно й ефективно спілкуватися у сучасних умовах, будувати свою мову відповідно до умов і цілей спілкування.

Авторами також проаналізовано основні методи та принципи викладання риторики у ВНЗ, представлений детальний опис видів завдань і модифікацій вправ для аудиторії з різним рівнем володіння комунікативною компетенцією. Охарактеризовано сучасний академічний дискурс як соціокультурне явище. Особливу увагу приділено застосуванню риторичних знань та умінь у такому навчально-науковому жанрі, як інтерактивна лекція. Представлено методику формування риторичної компетентності студентів (категорійний апарат, методи, засоби). З'ясовано сутність поняття «риторична компетентність».

Визначено, що теоретичне та практичне значення мають риторизовані технології та методичні аспекти їх впровадження. Зазначено, що риторична підготовка передбачає два основні напрями: вивчення теорії риторики, що передбачається як комплекс теоретичних відомостей, та заняття з практичної риторики, які мають на меті розвинути риторичні здібності студентів. Під час професійно орієнтованої риторичної підготовки студентів навчають професійної мови на прикладі позитивного та негативного мовного матеріалу. Вивчення риторики вимагає тривалої практики, тому важливо, щоб основні поняття (тема, основна думка тексту, теза, аргумент) були засвоєні студентами, відпрацьовані навички знаходження та виділення їх у тексті. На думку авторів, у разі вивчення курсу важливо розглядати дві провідні теми: риторику монологу та риторику діалогу. У статті зроблений акцент на універсальності запропонованої розробки: вона може бути використана як самостійний курс риторики або як один з модулів дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Ключові слова: риторика, комунікація, методика викладання, комунікативна компетенція, викладання.

The article presents the method of teaching rhetoric developed by the authors to students of different areas of training. Rhetoric is a humanities discipline aimed at forming in students both general cultural competencies and professional competence. The main emphasis in teaching is proposed to be on practical classes with a variety of creative tasks aimed at developing students' public speaking skills. An important place determined by the needs of modern society, according to the authors, is the problem of teaching students the skills of oral public speaking, the ability to communicate competently and effectively in modern conditions, to build their language in accordance with the conditions and purposes of communication.

The authors also analyze the basic methods and principles of teaching rhetoric in universities, provide a detailed description of the types of tasks and modifications of exercises for audiences with different levels of communicative competence. Modern academic discourse as a socio-cultural phenomenon is characterized. Particular attention is paid to the application of rhetorical knowledge and skills in such an educational and scientific genre as an interactive lecture. The method of formation of rhetorical competence of students (categorical apparatus, methods, means) is presented. The essence of the concept of "rhetorical competence" is clarified.

It is determined the theoretical and practical significance of rhetorical technologies and methodological aspects of their implementation. It is noted that rhetorical training involves two main areas: the study of the theory of rhetoric, which is provided as a set of theoretical information, and classes on practical rhetoric, which aim to develop the rhetorical abilities of students. With professionally oriented rhetorical training, students are taught professional language on the example of positive and negative language material. The study of rhetoric requires long-term practice, so it is important that the basic concepts (topic, main idea of the text, thesis, argument) were mastered by students, developed skills of finding and highlighting them in the text. According to the authors, when studying the course it is important to consider two leading topics: the rhetoric of monologue and the rhetoric of dialogue. The article emphasizes the universality of the proposed development: it can be used as an independent course of rhetoric or as one of the modules of the discipline "Ukrainian language for professional purposes".

Key words: rhetoric, communication, teaching methods, communicative competence, teaching.

Постановка проблеми. Сучасна система навчання у виші здебільшого орієнтована на бакалаврат чи магістратуру. Кожен навчальний заклад, а в ньому факультети (або інститути) мають свою специфіку. Однак є те, що об'єднує всіх – виш готує не просто інженерів, медиків, учителів тощо, але і високоосвічених культурних людей, які вільно володіють державною мовою, уміють її використовувати в будь-якій комунікативній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд літератури дає підстави для висновку, що проблема риторичної підготовки у виші знаходить місце у науковій літературі. Теоретичний аспект з риторики як науки й мистецтва висловлюватись знаходимо у роботах таких науковців: Я. Білоусової, С. Абрамовича, Н. Голуб, Н. Дикої, А. Капської, О. Леонтєва, Л. Мацько, О. Мацько, А. Первушиної, Г. Сагач. Проте всебічно обґрунтованої методичної теорії з формування риторичних умінь здобувачів вищої освіти поки що не створено. Цим умотивовуємо актуальність нашої розвідки. Оскільки у сучасних наукових працях цей аспект формування риторичної компетентності не досить розроблений, метою нашої статті є теоретичне обґрунтування лінгвістичних засад формування риторичних умінь студентів вишів.

Виклад матеріалу. Випускник вишу повинен уміти спілкуватися літературною мовою, користуватися всіма її засобами не тільки в повсякденному житті, але і на роботі (з керівником та підлеглими), як у міжособистісній, так і в умовах інституційної комунікації, безпосередньо та опосередковано, всередині певної професії та за її межами.

Професійні знання забезпечуються спеціальними дисциплінами, а навички ефективної комунікації виробляються риторикою і культурою мови. Риторика потрібна не тільки в професійній діяльності, а й у сімейному житті. Зародившись у давнину, вона не втратила свою роль у будь-яких ситуаціях життя людства.

Сподіватися, що такі знання та вміння придуть самі безвідповідально. На жаль, шкільна освіта повною мірою забезпечити це не в змозі, хоча зачатки таких знань і прагнення до самовдосконалення у спілкуванні з іншими людьми не лише у соцмережах, безсумнівно, повинна виховувати. Попри те, що наприкінці ХХ століття риторика як наука у вітчизняній освіті була реабілітована, видані підручники, у тому числі й шкільні, але належної уваги до красномовства, знання основ якого необхідні кожному, дотепер немає. Відсутність риторичної грамотності – проблема, посилена тим, що сучасні ЗМІ прищеплюють молоді не найкращі зразки мовної поведінки, особливо в таких модних зараз політичних і розважальних ток-шоу. Чи не найкраща ситуація і з культурою мови.

У зв'язку з цим відмова від обов'язковості курсу «Риторика» у вищих навчальних закладах дуже небезпечна. Там, де окремого курсу «Риторика» немає, він повинен бути як одна зі складових частин курсу «Українська мова за професійним спрямуванням»/«Фахова українська мова» або хоча б як дисципліна за вибором студента. Однією з умов професійної підготовки фахівця будь-якої галузі є опанування мови спеціальності, вивчення техніки професійної промови.

Кожен фахівець повинен уміти швидко і з розумінням прочитати текст за своїм фаховим профілем і відтворити його загальний зміст в усній або письмовій формі, кожен фахівець повинен бути в змозі вільно вести бесіду на професійні теми, і, нарешті, кожному спеціалісту необхідно вміти створювати письмові тексти різних підстилів і жанрів у межах своєї професійної компетенції. Всі ці вміння є важливою частиною підготовки студента і результатом виховання освіченого фахівця. Тільки знання риторики та дотримання всіх норм мови, етики спілкування, елементарного етикету й уваги до співрозмовника забезпечує ефективність роботи інженера, вчителя, програміста тощо, не говорячи вже про представників влади, які працюють із законами, – наше життя забезпечується використанням не жаргону, діалекту, а саме державної мови з її поліфункціональністю та єдністю норм. Цей курс передбачає не лише вироблення у майбутніх спеціалістів професійно зорієнтованих умінь і навичок досконалого володіння українською літературною мовою у фаховій сфері, але й підвищення загального мовно-культурного рівня, удосконалення мовної майстерності, вироблення навичок вільного й невимушеного володіння літературною формою загальнонародної мови в найрізноманітніших ситуаціях спілкування [1, с. 7].

Звичайно, ступінь суворості мовних норм у різних сферах життя, типах спілкування і формах мови різний. Але «свобода висловлювання», яка створила інтернет-мовлення, дуже небезпечна. Її перемога над письмовою та усною формами загрожує збіднінню державної мови, що, попри глобальність інтернет-мовлення (і завдяки їй), загрожує єдності народу. Звичайно, під час викладання риторики та культури мови потрібно наголошувати на необхідності збереження єдності мови в її нормах, але одночасно враховувати професійну спрямованість курсів. Безумовно, що зазначені дисципліни сприяють формуванню не тільки комунікативної компетенції студентів, а й збагаченню духовного світу особистості, виховують дбайливе ставлення до української мови, розвивають молодого фахівця як конкурентоспроможного професіонала [2, с. 19].

Це дозволяє успішно формувати професійні компетенції студентів. Наприклад, на лекційних та практичних заняттях з функціонально-стильової диференціації української мови для студентів негуманітарних факультетів нахил робиться на функціонуванні наукового стилю. Докладно розглядаються його наукові і науково-технічні різновиди. Водночас у роботі зі студентами гуманітар-

них спеціальностей більше уваги приділяється художньому, публіцистичному та побутовому стилям, а також способам впливу на аудиторію.

Зазначимо, що для всіх напрямів важливими є норми адміністративної мови. Під час викладання курсів «Риторика», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Фахова українська мова» тощо проводяться навчальні дискусії, викладач пропонує студентам такі теми, які цікаві їм як майбутнім фахівцям. Подібні дискусійні питання часто пов'язані з реалізацією саме виховної функції навчання. Наприклад, під час практичного заняття зі студентами спеціальності «Туризм» одним із завдань за темою «Орфоепічні норми» пропонується поставити наголос у складних топонімах, наголос у яких не збігається з наголосом у мові-джерелі. Водночас, розглядаючи тему «Орфоепічні норми» зі студентами технічних напрямів, викладач звертає їхню увагу на постановку наголосу у словах, які називають прилади для вимірювання.

Звичайно, що загалом навчання норм не зводиться тільки до наголошення, формоутворення, а перш за все акцентується на необхідності дотримання норм і у використанні кожного з рівнів мовної системи, і в мовній поведінці.

Головне, заради чого і викладаються всі дисципліни, – навчити студентів ефективно спілкуватися, виробити у них повагу до української мови, її синонімічного багатства і функціонально-стильової диференційованості, прагнення до опанування високим рівнем мовної культури носія, яким повинен володіти випускник. Дуже важливе і вироблення, розуміння, що свобода думки не означає свободи вираження, але вимагає поваги до співрозмовника, у тому числі і до опонента, до його точки зору. Під час навчання у виші здійснюється не тільки вузькопрофесійна підготовка, а і становлення колишнього школяра як самостійного члена суспільства, якому в будь-якій професії доведеться спілкуватися з іншими людьми, а це вимагає володіння мовою і навичками ефективної комунікації.

Особлива роль цієї дисципліни у підготовці фахівців юридичного профілю. Під час публічної діяльності щодо захисту права юристи постійно використовують усне і письмове слово, причому у ситуаціях, які завжди привертають підвищену увагу.

Для юристів рівень володіння мовою спеціальності є одним з найважливіших показників професійної компетенції. Юридична практика ніколи не зводилася тільки до виступу в суді, і будь-який юрист набагато частіше має справу

з необхідністю правильно і переконливо скласти різного роду офіційні документи, ділові листи, процесуальні документи. Відмінною рисою юридичної практики є її усно-письмовий характер, тому що практично всі проведені дії повинні бути зафіксовані в письмовій формі, для того щоб мати юридичну силу. Тексти юридичних документів мають певні мовні і стилістичні особливості. Досвідчені працівники суду і прокуратури зазвичай добре уявляють собі, які слова вживати слід, а які недоречні, як будувати речення, яким повинен бути порядок слів у реченні тощо. Однак значною мірою вибір є інтуїтивним. Спеціальних посібників, у яких давалися б рекомендації стилістичного характеру з урахуванням особливостей професійного використання слова, майже немає. Можна лише послатися на загальні вимоги в юридичній літературі про те, наприклад, що судові документи повинні бути складені логічно і послідовно, що в них неприпустимі неточно вжиті юридичні терміни тощо. Загальні вимоги зумовлені тим, що мовною основою текстів юридичних документів є елементи (слова, звороти тощо) сучасної літературної мови. Спеціальні ж вимоги продиктовані тим, що юридичні документи як тексти певного призначення (діловий документ) мають свої мовні особливості. Для того щоб залежно від мети висловлювання вибрати потрібне слово або зворот, необхідно, щоб у мовленні були стилістично різні слова і звороти. Нейтральні слова і звороти – основа стилістичних протиставлень: порівняно з ними стає очевидною книжкове і розмовне забарвлення інших, близьких їм за змістом елементів мови. Порівняємо, наприклад: вкрав – викрав – стягнув; вдарив – завдав удар – стукнув – тріснув – саднув; обдурив – ввів в оману тощо.

Не досить послідовне виконання цих правил або ж, наприклад, застосування їх за межами офіційно-ділової сфери призводить до стилістичних помилок, а часом і до невиправданого ускладнення текстів. Успішне діловодство, оперативне вирішення складного комплексу правових і багатьох інших питань неможливе без ґрунтового знання стилістичних норм офіційно-ділового мовлення та правильного їх застосування. У діяльності юриста істотну роль відіграють не тільки спеціальні знання, професійні навички, не тільки чіткість логічного мислення, а й уміння ясно і точно викладати свої думки. Саме тому викладачеві юридичного вишу важливо приділяти більше уваги не лише офіційно-діловому стилю мови, а й мові спеціальності. Адже мова спеці-

альності – це, перш за все, практична реалізація переважного стилю мови у системі потреб певного профілю знань і конкретної спеціальності.

Вивчення риторики передбачає також вивчення основних понять логіки. Як відомо, класична риторика переважно спиралася на логіку і логічні закони. Не потребує підтвердження теза, що правильна усна мова є невідмінною частиною мовної культури. Відповідно, студенти повинні отримати певне уявлення про теорію і практику риторики, що неможливо без введення деяких елементів формальної логіки. Студенти нефілологічних спеціальностей вивчають курс «Українська мова за професійним спрямуванням» переважно на першому чи другому курсі, коли ще не засвоєні базові дані з філософії, складовою частиною якої і є логіка. Як правило, викладач змушений обмежуватися швидким розглядом логічних законів і, можливо, встигає ознайомити студентів з поняттями індукції й дедукції, аналізу і синтезу.

Крім того, основою діяльності юристів, підприємців, викладачів, педагогів та інших фахівців є ділове спілкування. У діловому спілкуванні традиційно розрізняють, перш за все, переговори, обговорення проблем, виступи, наради, службові зустрічі, телефонні розмови, особисті ділові контакти. До основних чинників, що впливають на результативність ділового спілкування, можна віднести такі: 1) володіння фахівцем ситуацією і матеріалом за темою спілкування; 2) логічну побудову мовного процесу спілкування; 3) вміле використання методики і техніки подання інформації; 4) володіння прийомами впливу на аудиторію; 5) володіння культурою і технікою мовлення; 6) використання психологічного впливу на аудиторію, у тому числі впливу особистості оратора.

Як видно з перерахованих факторів, визначальне значення тут має мова: слово, форма, манера і технологія піднесення тексту, думки. Для того щоб змоделювати хід ділового спілкування, спрогнозувати можливу реакцію його учасників та результат, необхідними є знання правил і володіння риторичними навичками, а саме теорії побудови, підготовки і доведення до учасників необхідної інформації. Крім вимог логічної визначеності, послідовності, аргументованості, доказовості і застосування чіткого поняттєвого апарату, необхідно використовувати й можливість психологічного впливу співрозмовників один на одного. Необхідно також застосовувати риторичні й психологічні прийоми, щоб уникнути небажаного маніпулювання людьми, яке викликає негативну реакцію і прагнення нападати або захищатися.

До рекомендацій щодо проведення ефективного ділового спілкування належать такі як: 1) прагнення зрозуміти співрозмовників; 2) створення умов для вибудовування відносин замість бажання швидкого отримання переваг особисто для себе; 3) прагнення до вироблення спільного рішення і зняття напруги та перетворення кожної дискусії на боротьбу для задоволення своїх амбіцій; 4) дотримання логіки в міркуванні. Практика показує, що відсутність у ділових контактах культури спілкування і логічних міркувань, як правило, неможливо компенсувати ні відмінним володінням мовою, ні емоційно-психологічним впливом, ні застосуванням технічних засобів. Так, наприклад, для проведення переговорів та обговорення слід дотримуватися таких рекомендацій, які враховують специфіку встановлення ділових контактів:

1. Для чіткого дотримання логіки міркувань під час спілкування необхідно зрозуміти логіку міркувань партнера, знайти відсутні в його міркуваннях факти, виявити пропущені в його логічних побудовах ланки. У процесі спілкування слід говорити переконливо, але ненав'язливо. Необхідно висловлювати думки коротко і точно. У разі виникнення тимчасової напруженості шукати шлях до успіху. Не слід наголошувати на міркуваннях, якщо вони не принципові. Не слід виділяти факти, які посилюють позицію партнера.

2. Необхідно вивчити партнера заздалегідь, оцінивши його сильні і слабкі позиції; намітити варіанти розвитку подій; підготувати ситуації, які дадуть можливість розряджати атмосферу і зроблять її більш дружньою; висвітлювати спочатку питання, що не викликають розбіжностей.

3. Для вмілого використання прийомів спілкування зі складними партнерами можна рекомендувати таке: застосовувати метод «провокацій» у бесіді. Слід зробити так, щоб у ролі того, хто доводить свою позицію, виявилися ваші співрозмовники.

Провокація спрямована на стимулювання відповідної позиції – це потужний інструмент, здатний моментально змінити негативну ситуацію. Але, перш ніж застосувати цей прийом, корисно уявити собі, як це сприйме інша сторона, намагатися терпляче вислуховувати думки, з якими ви не згодні. Виходячи з конкретної ситуації, слід оцінити, чи треба висловити свою незгоду. Слід зазначити, що іноді корисно вислухати й промовчати, наступного разу – спокійно заперечити й залишитися при своїй думці. Співрозмовник оцінить вашу увагу і, можливо, може змінити свою думку.

Під час ділових переговорів необхідно стежити за своєю мімікою. На сприйняття бесіди

негативно впливає як нерухоме, напружене обличчя, так і надмірно радісна міміка, постійна вдавана посмішка. Золоте правило – дотримуватися у всьому міри. Також необхідно домагатися виразності у своїй промові, зважати на тембр, темп, інтонацію.

Значимо, що емоційний стан оратора може вплинути і на співрозмовника, викликати відповідну бажану реакцію. У діловому спілкуванні необхідно дотримуватися правильності мови, не допускати мовних помилок. Помилки відвертають увагу партнера.

У промові не повинно бути чергових фраз або слів-паразитів: так би мовити, одним словом, ось, загалом, типу того, так, адже так, і інші. У діловому спілкуванні необхідно також вибирати потрібну манеру вимови під час спілкування. Занадто гучний виклад інформації дратує і створює враження нав'язування своєї думки. Водночас занадто тиха мова заважає сприйняттю і вимагає зустрічних запитань. Занадто повільний виклад викликає думку, що ви тягнете час; а покvapливий виклад призводить до того, що співрозмовник не встигає усвідомити те, про що ви говорите, і може скласитися враження зневажливого до нього ставлення. Звичайно, необхідно позбавлятися від дефектів мовлення. Потрібно вміти, перш за все, чути себе!

Водночас риторика-студента необхідно навчити володіти своїм тілом, голосом, жестами, мімікою, виробити поставу на заняттях з риторики, навчаючи невербальних способів спілкування і використовуючи при цьому структуру античного риторичного канону (здавна встановлено зв'язок розвитку логіки, мислення і дару слова). Необхідно на кожному занятті спонукати студентів виступати перед аудиторією з підготовленим повідомленням з певної теми, причому кожен публічний виступ необхідно аналізувати та оцінювати аудиторією за такими параметрами, як: зовнішній вигляд, володіння собою та аудиторією, голос, пам'ять, враження від виступу. Аудиторія вказує на всі недоліки й переваги мови оратора та доходить певних висновків і рекомендацій. Бажано використовувати також різні вправи, ділові ігри, що сприяють виробленню уваги й впевненості (наприклад, студентам пропонується знайти у собі те, що вони роблять краще за інших, і тоді, відповідно, їхня самооцінка різко зростає).

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави висувати, що дотримання правил риторики є необхідною умовою для прийняття більш зважених і розумних рішень у діловому спілкуванні. Ефективна мовна стратегія гарантує досягнення успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. Київ : Алерта, 2012. 696 с.
2. Гаценко І.О. Основні аспекти викладання дисципліни «Фахова українська мова» для студентів технічних спеціальностей. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. Ч. 1. С. 18–22.

УДК 81'27'37:165.194

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.4>

**ОЦІННО-СМИСЛОВЕ ПОЛЕ «БАТЬКІВЩИНА»
В ЛІНГВОКУЛЬТУРНІЙ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТА-ГУМАНІТАРІЯ**

**THE EVALUATIVE-SEMANTIC FIELD “MOTHERLAND”
IN THE LINGUOCULTURAL CONSCIOUSNESS OF THE ARTS STUDENT**

Дубовик Н.М.,

orcid.org/0000-0001-5748-1296

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Бобро М.П.,

orcid.org/0000-0003-4086-4607

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Гуторов В.О.,

orcid.org/0000-0002-0399-5811

кандидат філологічних наук, доцент,

*завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Стаття присвячена актуальній для сучасного мовознавства проблемі вивчення лінгвокультурної свідомості, зокрема оцінно-смисловому полю «Батьківщина» у лінгвокультурній свідомості студента-гуманітарія. Вивчення лінгвокультурної свідомості є можливим лише опосередкованими шляхами. Виходячи із цього, було проведено соціопсихолінгвістичний експеримент зі студентами філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, результати якого і представлені в роботі. Аналіз лінгвокультурної свідомості саме цієї соціальної групи дає можливість простежити тенденції розвитку суспільства, адже студентство є тією віковою групою, що оприявлює майбутнє країни. Звернення до концепту БАТЬКІВЩИНА зумовлене назрілою необхідністю дослідження його місця у свідомості сучасного українця. Такі дослідження не лише показують сучасний стан проблеми, а дають можливість прогнозувати тенденцію, що і становить основну ціль роботи. Мета опитування полягала в тому, щоб виявити специфіку особистісного розуміння базових для респондентів понять та визначити їхні ціннісні світоглядні орієнтири. У запропонованій науковій розвідці ми окремо зупинилися на розумінні поняття *Батьківщина*. Проаналізовано запропоновану респондентам анкету «Світ у моєму сприйнятті та оцінках», де містяться питання, відповіді на які передбачали оприявлення не лише загального розуміння понять, а й оцінної інтерпретації та особистісних модальностей. Отримані результати свідчать, що для респондентів віком від 17 до 19 років, що взяли участь в опитуванні, Батьківщина асоціюється переважно з країною, землею, державою, що є місцем народження і/чи проживання, має певні особисті сентименти. Запропоновані визначення є здебільшого позитивно конотованими або нейтральними. При цьому деякі респонденти акцентують на Батьківщині «малій», а деякі на «великій».

Ключові слова: лінгвокультурна свідомості, оцінно-смислове поле, Батьківщина, студент-гуманітарій, світоглядні орієнтири, конотація.

The article deals with the topical linguistic issue of studying linguocultural consciousness, in particular, the evaluative-semantic field “Motherland” in the linguocultural consciousness of the arts student. It is only possible to study linguocultural consciousness through indirect techniques, which determined the choice of the sociopsycholinguistic experiment as the research method. The work presents the results of such an experiment that was conducted with the students of V. N. Karazin Kharkiv National University. An analysis of the linguocultural consciousness of this group in particular makes it possible to trace the trends of society development as students are the social group that determines the future of the country. The concept MOTHERLAND is addressed due to the present necessity to determine its place in the consciousness of a modern Ukrainian. Not only do such studies show the up-to-date state of the problem, but they also make it possible to make predictions about the trends, which is the main objective of the work. The aim of the survey was to

reveal the specific character of the personalized understanding of the notions that are fundamental to the respondents and thus define their worldview guidelines. The article in question pays special attention to the way the notion *Motherland* is understood. It also analyses the questionnaire "The world through my perception and evaluations" proposed to the students. The questionnaire includes questions whose answers were supposed to reveal not only the general understanding of the notions but also value interpretations and personal modalities. The results show that the respondents aged from 17 to 19 primarily associate Motherland with the country, land, state of birth or living having certain personal sentiments. The definitions mostly have positive or neutral connotations. At the same time, some respondents accentuate the "smaller" Motherland while some others accentuate the "greater" one.

Key words: linguocultural consciousness, evaluative-semantic field, Motherland, arts student, worldview guidelines, connotation.

Постановка проблеми. Антропоцентризм сучасної гуманітарної думки ставить перед дослідниками завдання всебічного вивчення людини у світі. Лінгвістичні розвідки все частіше звертаються до дослідження «не мовної і не культурної, а саме лінгвокультурної особистості», а це уможливує врахування кореляції «мовних і культурних особливостей при вивченні живого мовлення як оприявлення мови» [1, с. 405]. Цю проблематику розробляють сучасні мовознавці, які досліджують різні лінгвістичні питання. О. Скриль, скажімо, вивчила лінгвокультурну особистість блазня (на матеріалі творів У. Шекспіра) [2]. В. Сердюк., Н. Хіменко, О. Кобзар дослідили конфлікт лінгвокультурної особистості та науково-технічного прогресу в контексті вищої освіти. Визначила у своїй роботі лінгвокультурну особистість і Ю. Крочук [4]

Вивчення лінгвокультурної свідомості є можливим лише опосередкованими шляхами, тож доцільним у цьому напрямку буде звернутися до проведення соціопсихолінгвістичного експерименту. Соціопсихолінгвістика як маргінальна дисципліна має у своєму розпорядженні експериментальні методи, які активно використовуються іншими помежовими науковими напрямками. Серед основних можна назвати асоціативний експеримент, методику градуального шкалювання, метод семантичного диференціалу, методику доповнення, методику закінчування речень, методику встановлення граматичної правильності, опитувальник, методику непрямого дослідження семантики, метод прямого тлумачення слів, класифікацію [5, с. 8–12].

Актуальність запропонованої наукової розвідки зумовлена декількома чинниками. Звернення до концепту БАТЬКІВЩИНА пов'язане з назрілою необхідністю дослідження його місця у свідомості українця. Цієї теми в різних аспектах вже торкались У. Марчук, Л. Халюк, Н. Дожанська [6; 7; 8]. У центрі уваги запропонованої роботи опиняється лінгвокультурна особистість студента. Аналіз лінгвокультурної свідомості саме цієї соціальної групи дає можливість простежити тенденції розвитку суспільства, адже студентство є тією віко-

вою групою, що оприявлює майбутнє країни. Такі дослідження не лише показують сучасний стан проблеми, а дають можливість прогнозувати тенденцію, що і становить основну мету роботи.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами експеримент є пілотним, тобто тестовим, показовим, незначним за кількістю респондентів та спрямованим на встановлення тенденцій, перевірки самої процедури експерименту. Такий експеримент дозволив отримати дані, що репрезентують особливості конструювання та функціонування певних понять у свідомості респондентів, і не претендує на встановлення місця досліджуваних понять у національній лінгвокультурній свідомості українців у цілому. Інакше кажучи, результати експерименту не дають можливості дійти широких узагальнень, однак вони намічають важливі перспективи і напрямки дослідження означеної теми.

В експерименті взяли участь 56 респондентів – студентів філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, із них 93% осіб жіночої статі. Вік учасників експерименту – від 17 до 19 років. Мета опитування полягає в тому, щоб виявити специфіку особистісного розуміння базових для респондентів понять та визначити їхні ціннісні світоглядні орієнтири. Форма проведення експерименту – письмово-письмова. Студентам були запропоновані питання, відповіді на які передбачали оприявлення не лише загального розуміння понять, а й оцінної інтерпретації та особистісних модальностей.

Анкета «Світ у моєму сприйнятті та оцінках», запропонована учасникам, побудована згідно з вимогами до оформлення експериментів такого типу. На результати проведення експерименту впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Особливо важливим є врахування параметрів впливу, пов'язаних із особистістю самого респондента. Грамотно складена анкета, тобто те, «яким чином скомпонована або структурована анкета, чи містить вона в собі всі невід'ємні її складові, чи має певну логічну схему і послідовність її запитань» [9], уможливує отримання валідних даних.

Є. Суїменко наголошує на дотриманні такої послідовності складників анкети: назва, преамбула (коротке звернення), основна змістовна частина і соціально-демографічний паспорт. «Як правило, назва складається з двох частин: *предметної* (про що повинна йти мова) і *адресної*» [9]. У нашому випадку предметна частина являє собою назву «Світ у моєму сприйнятті та оцінках», а адресною є «Анкета учасника експерименту». Наші респонденти є представниками студентства. Це зумовило вдавання до займенника «мій», що дозволяє зробити акцент на особистісній значущості їхніх відповідей. У зверненні до респондента міститься інформація щодо мети опитування: «Шановний учаснику! Просимо взяти участь в опитуванні, метою якого є опис та характеристика особливостей соціопсихолінгвістичної ідентичності мешканців України. Зверніть, будь ласка, увагу, що анкета розміщена на двох сторінках. Надайте розгорнуті відповіді у вигляді закінчення запропонованих висловлювань».

Список понять містить 10 позицій: людина, Батьківщина, громадянин, нація, національна культура, рідна мова, громада, віра, релігія, патріотизм. Змістова частина має моноструктурний характер (послідовне наскрізне розташування запитань) [9]. Принцип розташування питань передбачає рух від загального (людина) до часткового, у максимально конкретному, індивідуально маркованому вияві, що найбільшою мірою репрезентує лінгвокультурну свідомість респондентів (патріотизм). У цілому учасникам експерименту було запропоновано дати відповідь на такі питання: «для мене людина – це..., для мене Батьківщина – це..., для мене громадянин – це..., для мене нація – це..., для мене національна культура – це..., для мене рідна мова – це..., для мене громада – це..., для мене віра – це..., для мене релігія – це..., для мене патріотизм – це...». Усі ці питання можна умовно розподілити щонайменше на три підгрупи: 1) людина як соціокультурна особистість; 2) особистість як складник соціуму та нації; 3) людина як носій духовного начала.

Наступний складник анкети – соціально-демографічний паспорт. «Цю частину соціологи радять розташовувати наприкінці анкети, щоб не відлякувати респондентів її бюрократичним, казенним характером» [9]. У ній респонденти зафіксували свій вік, стать, мови, якими володіють, і мову повсякденного спілкування. Анкета завершується повторною подякою на адресу респондента: «Ще раз щиро дякуємо Вам за допомогу!».

Загальним питанням є таке: *для мене людина – це*. Загальне, тобто родове поняття людини у від-

повідях респондентів розкривається через видові конкретизатори, до найбільш часто вживаних із яких належать: *особа, особистість, індивідуальність, істота*. Рідко вживаними є *біологічний тип, живе створіння, біологічна істота та індивідуум*. При цьому осмислення самої особистості здійснюється в кількох вимірах, зокрема релігійному, соціальному, гуманістичному та інших.

Принципово важливими для розуміння ціннісних координат лінгвокультурної свідомості респондентів є відповіді на питання про мову. Кожна відповідь, за нашими спостереженнями, етноцентрична і персоніфікована, тобто мова осмислена й ціннісно охарактеризована крізь призму її місця в житті індивідуума, її комунікативної цінності та культурної значущості. Маркерами персоналізації є займенники (*та, якою я розмовляю, яка мене оточує*), дієслівні форми теперішнього часу (*українська, хоча розмовляю у побуті російською; мова, яку ти знаєш з дитинства; мова, якою мені легко спілкуватися, яка ллється з душі*). В окремих випадках респонденти дають відповіді на кшталт *мова, на якій людина думає, та мова, котрою я думаю, використовую, як основний інструмент своєї творчої діяльності*. Смысл відповіді *рідна мова – це мова, на якій я думаю* можна збагнути з відповіді на анкету учасника експерименту. У пункті «мова повсякденного спілкування» читаємо – *російська*. Так само сенс відповіді на питання про рідну мову, а саме: *це – та мова, якою розмовляють дома, та мова, якою я думаю і якою розмовляю в повсякденному житті*, прояснюється із вказівки на російську мову як засіб повсякденного спілкування. Таким чином окреслюється специфічне розуміння респондентами самого змісту поняття *рідний*, для них воно має значення історичне, воно репрезентує етнологічне коріння народу й зовсім не відображає комунікативну культурну значущість так званої рідної мови в реальному житті сьогоденного покоління. Тому і маємо таку парадоксальну ситуацію, згідно з якою мовою повсякденного спілкування є російська, але рідною мовою респондент вважає *мову моєї Батьківщини, моїх пращурів – українську, співучу і милозвучну*.

Зрідка респонденти вважають за потрібне розширити й уточнити свої відповіді, наприклад: *це мова, якою я розмовляю з дитинства; так склалося, що це дві мови (українська та російська)*. Подібна ціннісна орієнтація простежується й у відповіді *це мова, якою я сказала перше слова, це російська, але українську я теж вважаю рідною мовою*.

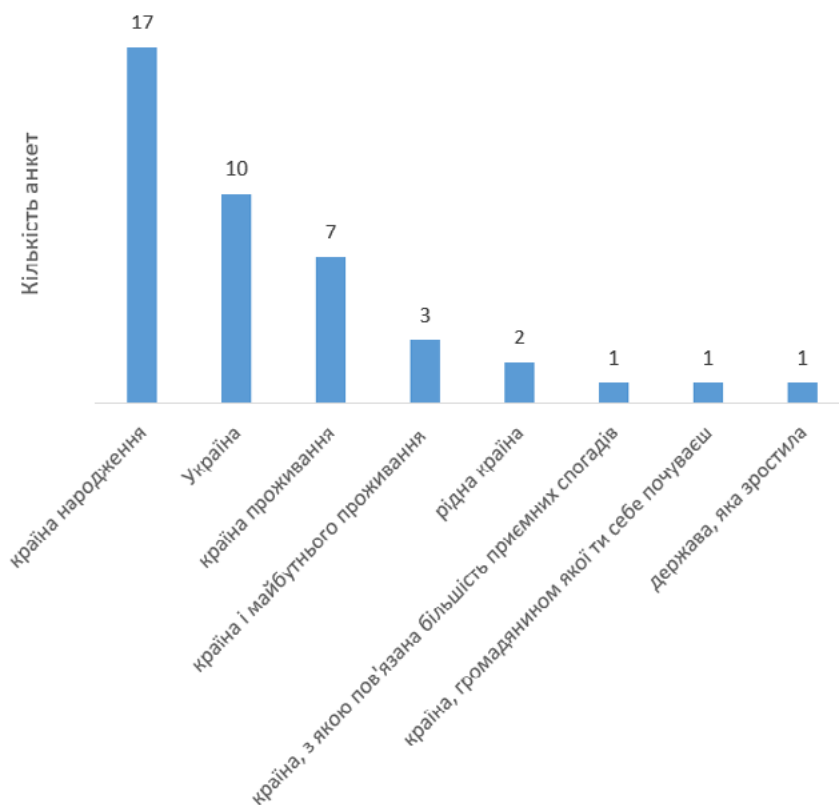
У контексті виявлення особливостей лінгвокультурної свідомості респондентів, що відображають специфіку їхнього культурно-територіального побутування, звернімо увагу на відмінні маркери і критерії визначення статусу рідної мови. В одних випадках «рідність» мови постулюється в межах держави та нації – *звичайно, українська мова – мова калинова, яка є вираженням любові до нашої держави – України; державна мова країни. Незважаючи на мову повсякденного спілкування (рос.), рідна мова є близькою до душі, це найкраща та наймиліша мова для справжніх українців*. В інших випадках критерієм визначення рідної мови є мова родинного спілкування: *рідна мова – це мова, якою розмовляють мої батьки і розмовляли предки; мова моїх батьків і попередніх поколінь родини*. Із наведених відповідей, що містяться в анкеті, дізнаємося, що для респондента мовою повсякденного спілкування є російська.

У цілому результати експерименту засвідчили, що переважна більшість володіє декількома мовами (українська, російська, англійська – 31, українська, російська – 14, українська, російська, англійська, латинська – 3, українська, російська, англійська, французька – 3, українська, російська, англійська, польська – 3, українська, російська, англійська, німецька – 1), україномовним моно-

лінгвом виявився лише один учасник. Мовою повсякденного спілкування для більшості виявилася російська – 32, російська і українська – 10, українська – 9, п'ятеро респондентів назвали мовою повсякденного спілкування суржик.

Як було зазначено вище, кількість респондентів, залучених до аналізу, не є статистично валідною для характеристики загальної ситуації щодо мовних пріоритетів серед респондентів Слобожанщини. Однак з огляду на те, що ними є студенти відділення «українська мова та література», можна достеменно стверджувати, що отримані дані засвідчують русифікацію лінгвокультурної свідомості частини сучасних студентів, а отже, певною мірою й онтологічну неповноту української мови.

Однією з ознак організації внутрішнього лексикону мовної особистості та асоціативно-вербальних зв'язків в її свідомості є синонімічні відношення між словами. Саме синоніми, як свідчать результати психолінгвістичних експериментів, часто виконують функцію реакції на стимул. Тому вивчаючи питання наповнення та функціонування цього поняття в лінгвокультурній свідомості респондентів, слід взяти до уваги форми оприявлення його змісту в різних етнокультурних парадигмах. У різних мовах поняття *Батьківщина*

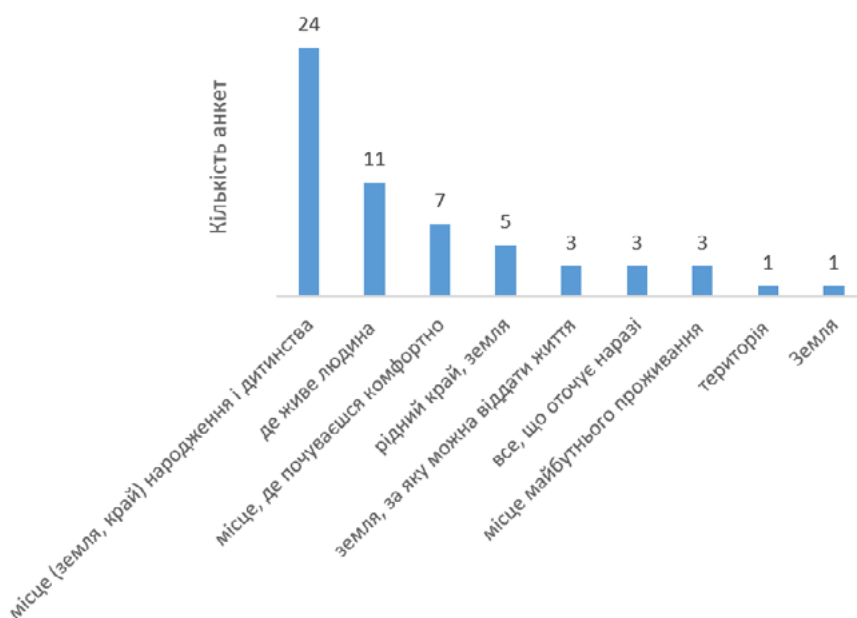
Діаграма 1. Батьківщина – країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами

має різні обсягом синонімічні ряди. «Через те, що багато мов, особливо європейських, мають слова на позначення «рідної країни», можна припустити, що поняття, втілене у цих словах, виходить за межі мовних кордонів. Насправді, виявляється, що відповідні слова часто різняться значною мірою, пропонуючи ціннісну можливість проникнення в сутність різних національних традицій та історичного досвіду» [10, с. 156].

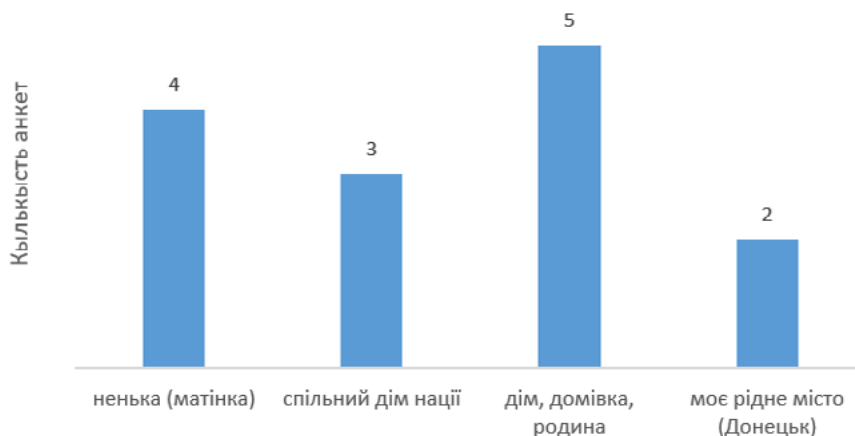
В українській мові лексема *Батьківщина* має обмежений синонімічний ряд, до якого належать, зокрема, *Вітчизна*, *(Отчина)*, *заст. Отчина*, *Отчина*, *уроч.*, *поет колиска* [11]. У концептуальному плані сенси синонімічних відповідників до слова «Батьківщина» знаходять своє вираження в розгорнутих відповідях-глумаченнях респон-

дентів, які в цілому можна розглянути крізь призму загальномовного, закріпленого в мовній свідомості українців значення – «батьківщина – країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; Вітчизна» [12].

Приблизно 35% відповідей респондентів містять визначник «країна», який увиразнюється парадигмою конкретизаторів, у тому числі й оцінного характеру на кшталт *рідна країна*, *країна*, *з якою пов'язана більшість приємних спогадів*. Як бачимо з діаграми 1, для свідомості частини респондентів Батьківщина асоціюється лише із країною народження, для іншої частини – лише із проживанням. З іншого боку, отримані відповіді, які свідчать про те, що для сьогоденного студента Батьківщина може мислитися

Діаграма 2. Батьківщина – земля, місце, край, територія

Діаграма.3. Батьківщина – родина, дім, рідне місто

зовсім в іншій світоглядній та оцінній парадигмі і не пов'язуватися ані з країною проживання, ані з країною народження: країна, громадянином якої ти себе почуваєш.

Іншою особливістю відповідей є онімізація поняття *Батьківщина*, тобто співвіднесення поняття з Україною. Звернімо увагу, що Батьківщина для деяких респондентів мислиться в минулому часі (країна, з якою пов'язана більшість приємних спогадів).

Близько 50% відповідей містять конкретизатори *земля, місце, край, територія* (діаграма 2). Беручи до уваги зміст і специфіку вираження індивідуальних конотацій із означеним конкретизаторами, можемо виділити щонайменше два типи відповідей: 1) нейтральні: *де живе людина, територія, місце (земля, край) народження і дитинства, все, що оточує наразі*; 2) оцінно-конотовані: *рідний край, земля, місце, де почуваєшся комфортно, земля, за яку можна віддати життя*.

Якщо Батьківщина зводиться до країни, землі, краю, території, то у свідомості респондентів вона не має конкретної часової маркованості. Батьківщина пов'язана не лише з минулим, а і з теперішнім (*де живе людина, все, що оточує наразі*) та майбутнім.

Третє місце за ступенем узагальнення посідають кореляти *родина, дім, рідне місто* (діаграма 3).

Традиційним для української культурної свідомості є мислення Батьківщини в оцінному полі *родина, сім'я*. Невипадково окремі відповіді містять визначення Батьківщина як *другої неньки* або *нашої неньки*.

Респонденти сприймають Батьківщину через поняття *країна, земля, місце, край, територія, родина, дім, рідне місто*. Проте маємо й одиничні відповіді, що оприявлюють суто духовний складник концепту «Батьківщина», бачення країни як стану душі, або, навпаки, ставлення до Батьківщини як до чогось суто абстрактного, такого, що не має для респондента особистісного компонента.

Висновки. Отримані результати свідчать, що для респондентів віком від 17 до 19 років, що взяли участь в опитуванні, Батьківщина асоціюється переважно із країною, землею, державою, що є місцем народження і/чи проживання, має певні особисті сентименти. Запропоновані визначення є здебільшого позитивно конотованими або нейтральними. При цьому деякі респонденти акцентують на Батьківщині «малій», а деякі – на «великій».

Ураховуючи актуальність вивчення мовної картини світу, недостатню кількість робіт, присвячених виявленню особливостей функціонування базових концептів мовної свідомості сучасної української молоді, вбачаємо необхідними продовжити вивчення зазначеної теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галунова Н.М. Лінгвокультурна особистість у соціопсихолінгвістичному висвітленні». *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: Зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 57. С. 403–405.
2. Скриль О.І. Лінгвокультурна особистість блазня (на матеріалі творів У. Шекспіра). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 5(2). С. 137–140.
3. Сердюк В.М., Хіменко Н.Л., Кобзар О.І. Конфлікт лінгвокультурної особистості та науково-технічного прогресу у контексті вищої освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 35. С. 157–162.
4. Крочук Ю.В. Мовна особистість як об'єкт дослідження антропоцентричних лінгвістичних студій. *Молодий вчений*. 2015. № 2(1). С. 202–204.
5. Галунова Н.М. Експериментальні методи в психолінгвістиці: методичні вказівки та завдання для студентів IV курсу денної форми навчання спеціальності «Прикладна лінгвістика» / уклад. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 28 с.
6. Марчук У.Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2009. 20 с.
7. Халюк Л. Концепт «малої вітчизни» в усній прозі українців-переселенців Польщі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія*. 2013. Вип. 11. С. 319–329.
8. Должанська Ю.В. Концепт батьківщини в поетичній спадщині С. Мушника. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 4(263). Ч. II. С. 62–70.
9. Суїменко Є.І. Анкетне опитування: мистецтво ставити запитання. URL: <https://divovo.in.ua/anketne-opituvannya-mistectvo-staviti-zapitannya.html> (дата звернення: 15.09.2021).
10. Wierzbicka Anna. *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford. New York : Oxford University Press, 1997. 317 p.
11. «Словники України» online: інтегрована лексикографічна система. Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2001–2021. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 17.09.2021).
12. Словник української мови ONLINE. Т. 1–11 (А–ОЯСНЮВАТИ). Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2015–2021. URL: <http://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 17.09.2021).

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПНОГО КОНЦЕПТУ *ТІНЬ* У ПОВІСТІ Ю.М. МУШКЕТИКА «ДИЯВОЛ НЕ СПИТЬ»

VERBALIZATION OF THE ARCHETYPAL CONCEPT OF SHADOW IN THE STORY OF YU. M. MUSKETYK "THE DEVIL DOES NOT SLEEP"

Ільїна О.В.,

orcid.org/0000-0002-1106-6967

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри української мови

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Статтю присвячено дослідженню особливостей становлення видатного українського майстра слова другої половини ХХ століття Ю.М. Мушкетика. Основну увагу приділено розгляду особливостей мовної реалізації архетипного концепту *ТІНЬ* у творі Ю.М. Мушкетика. Під архетипним концептом розуміємо лінгвоментальну категорію, яка репрезентує культурні первісні образи, що перебувають у колективному несвідомому як набутки колективної уяви та знаходять відображення в мові. Архетипні концепти формують сукупність об'єктивних, культурних і суб'єктивних знань. Структурно архетипний концепт становить собою певний смисловий простір, який утворюють фрейми та слоти. Існує психологічне та культурне трактування архетипних концептів, відповідно, різняться й підходи до аналізу психологічних та культурних архетипів. У структурі культурного архетипного концепту є чітко окреслене ядро, приядерна зона та периферія, тут доцільно виокремлювати семантичні наповнення. Якщо ж говорити про психологічні архетипи, то їх доцільніше аналізувати, використовуючи термінопоняття «фрейм» та «слот». У статті зосереджено увагу на фреймах, які формують архетипний концепт *ТІНЬ*, а також окреслено лінгвопоетичні засоби, що становлять ці фрейми. Запропонований підхід синтезує у собі здобутки лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного та лінгвопоетичного підходів, що дозволяє виявити багатокомпонентну й багатшарову структуру концепту в художньому творі й за допомогою дослідження мовних засобів репрезентації концепту встановити ідіостильові риси.

Об'єктом дослідження стала повість «Диявол не спить». Цей твір репрезентує автора як українського митця, що зображує людину в психологічній боротьбі, у змаганні душі. Образ Григорія Сковороди, який подає Ю.М. Мушкетик у своїй повісті, зовсім не типовий, тут український філософ позбавлений ореолу святості, а постає звичайною людиною, яка має свої сумніви. Розкриття внутрішнього світу якраз і сприяє розгляд свідомості персонажів твору крізь призму архетипного аналізу.

Ключові слова: архетипний концепт, фрейм, метафора, епітет, порівняння, Ю.М. Мушкетик.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of the outstanding Ukrainian master of the word of the second half of the XX century Yu. M. Mushketyk. The main attention is paid to the consideration of the peculiarities of the linguistic realization of the archetypal concept *SHADOW* in the work by Yu. M. Mushketyk. The archetypal concept is the linguoamental category, which represents the cultural primitive images that are in the collective unconscious as the achievements of the collective imagination and are reflected in language. Archetypal concepts are formed by a set of objective, cultural and subjective knowledge. Structurally, the archetypal concept is a certain semantic space formed by frames and slots. There is a psychological and cultural interpretation of archetypal concepts, respectively, and different approaches to the analysis of psychological and cultural archetypes. The structure of the cultural archetypal concept has a clearly defined core, core area and periphery, here it is advisable to distinguish semantic content. If we talk about psychological archetypes, it is more appropriate to analyze them using the terms frame and slot. The article focuses on the frames that form the archetypal concept *SHADOW*, as well as outlines the linguistic and poetic means that make up these frames. The proposed approach synthesizes the achievements of linguocognitive, linguocultural and linguopoetic approaches, which allows to identify the multicomponent and multilayered structure of the concept in the work of art, by studying the linguistic means of representation of the concept to establish idiostyle features.

The object of research was the novel "The Devil Does Not Sleep". This work represents the author as a Ukrainian artist who depicts a man in a psychological struggle, in the struggle of the soul. The image of Hryhoriy Skovoroda, presented by Yu. M. Mushketyk in his novel, is not typical at all, here the Ukrainian philosopher is deprived of the aura of holiness, but appears as an ordinary person who has his doubts. The disclosure of the inner world is facilitated by the consideration of the consciousness of the characters of the work through the prism of archetypal analysis.

Key words: archetypal concept, slot, metaphor, epithet, comparison, Yu. M. Mushketyk.

Постановка проблеми. ХХ століття ввійшло в історію розвитку людської цивілізації як найбільш суперечлива доба: з одного боку, це період розквіту наукової думки, а з іншого – епоха світових війн, голоду й екологічних катастроф. Людству вдалося підкорити космос, приборкати

атом, винайти ліки від багатьох хвороб, однак приборкання атому вилилося в одну з найстрашніших аварій і постійну небезпеку ядерної війни; винайдення швидких способів пересування призвело до забруднення навколишнього середовища; на зміну простим прийшли більш страшні хвороби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Однак людство цікавили не тільки відомості точних наук. Незважаючи на те, що духовний світ індивіда привертав увагу філософів усіх часів та народів (наприклад, Платона, Аристотеля, К.А. Гельвеція, Ф. Бекона, Дж. Локка та багатьох інших), лише у ХХ столітті було зроблено повноцінну спробу проникнути у свята святих людини – у її душу, її свідомість. У цей період учнем З. Фрейда К.-Г. Юнгом була висунута теорія про існування певної частини психіки, що є спільною для всіх людей на Землі. Цю сферу назвали *колективне несвідоме*, а К.-Г. Юнг запропонував визначати колективне несвідоме як царину, що містить «зміст й образи поведінки, які cum grano salis є всюди й у всіх індивідів однаково». Іншими словами, колективне несвідоме ідентичне у всіх людей і формує тим самим усезагальний фундамент духовного життя кожного, будучи за своєю природою надособистим» [13]. На думку вчених, колективне несвідоме складають певні структурні елементи, своєрідні «цеглинки», які К.-Г. Юнг назвав архетипами. Ці елементи знаходять вияв у різних царинах життєдіяльності людини: рекламі, маркетингу, літературі тощо. Тож вважаємо актуальним вивчення функціонування архетипів у мовній системі.

У мовознавстві проблема вивчення архетипів привернула увагу Л.І. Белехової, О.О. Желєзняк, Т.В. Топорової та багатьох інших.

Проте, говорячи про мову, доцільніше використовувати термін *архетипний концепт*. Коли ми використовуємо метафори, наприклад, *вибухнути від гніву, пече вогонь любові*, то неусвідомлено апелюємо до архетипних концептів. Вважаємо, що архетипний концепт формують фрейми, під якими, вслід за Т.М. Сукаленко, розуміємо «одиночку знань, сфокусовану навколо концепту, що містить базові знання, уявлення, судження та оцінки в межах певної культури. Слоти є компонентами фреймів, які містять ситуативні й тематичні знання» [9, с. 67].

Постановка завдання. Мета дослідження – окреслити функціонування архетипного концепту *ТІНЬ* у повісті Ю.М. Мушкетика «Диявол не спить».

Виклад основного матеріалу. Структура людської особистості є доволі складним феноменом. Психологи сходяться в думці, що одним із характерних складників особистості є базова его-ідентичність, тобто індивідуальне свідоме, людське «я». Окрім нього, виокремлюють також образ, що називається *alter ego*. Його формують витіснені із свідомості людини заборонені мотиви,

неприйняті почуття, антипатії. Таке витіснення розглядають як первинну захисну реакцію, мета якої – побороти відчуття тривоги [12, с. 111]. При цьому варто зауважити, що пригнічені почуття чи прагнення не зникають, відповідно, людина зазвичай докладає значних зусиль, щоб тримати під контролем ці переживання. Витіснені емоції, схильності й прагнення групуються між собою й утворюють *alter ego* в глибинах підсвідомого. У працях К.-Г. Юнга та його послідовників такі пригнічені мотиви названі архетипом *ТІНІ*, адже вони приховані – людина від них відмовилася свідомо. Мотив *его* и *alter ego* супроводжує історію людства, починаючи від найдавніших часів. Це своєрідна варіація на тему боротьби добра і зла, але при цьому вічну ворожнечу протилежних сил перенесено в духовну сферу особистості.

Яскравий вияв архетипний концепт *ТІНЬ* знайшов у творчості Ю.М. Мушкетика. Особливо це помітно в повісті «Диявол не спить». Сама назва свідчить про вияв архетипного концепту *ТІНЬ*, адже лексеми *диявол, сатана, чорт, біс* тощо є типовими виразниками *ТІНІ*.

У межах концепту виокремлюємо такі фрейми, як *місце, страх, ворог, спокуса, зовнішність*. Саме в цих фреймах найбільш яскраво вербалізовано архетипний концепт *ТІНЬ*. Розглянемо більш детально ті мовні засоби, які використовує художник слова в моделюванні цих фреймів.

У творі головним героєм є Григорій Сковорода. Автор дає змогу персонажу пережити дві зустрічі з товаришами з минулого. Фактично це і є зустріч головного персонажа зі своїм другим «я».

Фрейм *місце*. Показово, що зустрічі відбуваються в корчмі – традиційному місці перебування нечистої сили. Про це йдеться в роботах Т.Я. Данилюк-Терещук [3, с. 56]. У статті О.М. Тиховської зазначено, що «ще в середині ХХ століття побутувало уявлення, що чорти люблять розважатися в корчмах, що знаходяться віддалік людського житла, під лісом чи при дорозі» [10, с. 61]. Таким чином, використання лінгвоментального образу корчми, яка знаходиться на горі, дає перші натяки на архетипний концепт *ТІНЬ*: «*Корчма стояла на горі, дорога від неї спадала в широку-широкую долину, по якій несла свої голубі води Сула*» [7, с. 28]. Спершу в повісті описано зустріч Григорія Сковороди із Самуїлом Миславським. Самуїл (світське ім'я Семен) Миславський народився 24 травня 1731 року в с. Полошки. Він був церковним істориком, Митрополитом та ректором Києво-Могилянської академії. На початку своєї діяльності він урятував кілька монастирів від

ліквідації, але пізніше поступив на службу до імператриці й провадив русифікацію церковно-релігійного життя Київської митрополії.

Привертає увагу пейзаж, який розміщено в тексті перед зустріччю: *«Поки зійшов на гору – захекався. Сів на широкій лаві під вікнами корчми. Сонце вже підбилося над в'язами по той бік дороги, обсипало Григорія золотим промінням. Довкола панувала тиша. <...>. І так гарно було в Григорія на душі, так ласкаво, ніжно пригрівало сонце, що дрімки самі впали на очі»* [7, с. 29–30]. Ю.М. Мушкетик свідомо починає абзац зі слів *зійти на гору*. Ці слова можна сприймати в прямому значенні, адже корчма *стояла на горі* [7, с. 28], однак у контексті дальших подій це речення набуває образного характеру й виростає до значення морального вивищення людини. Дієслово *захекався* можна розглядати в переносному значенні, адже сходження Сковороди вимагало від нього значних морально-вольових зусиль. На позитив налаштовує й образ сонця, створений епітетною сполукою *золоте проміння*. Прикметник *золотий* традиційно має позитивну семантику, він має значення сакральності, святості, ієрархічного верховенства, на чому наголошує Г.В. Зимовець: «Очевидно, що основними символічними значеннями золота та, відповідно, золотого кольору, є святість та багатство, найвищий ступінь прояву якоїсь ознаки» [6, с. 365]. Тож можна припустити, що опис пейзажу налаштовує реципієнта на перемоту головного персонажа над alter ego.

Мовний образ корчми доповнює зображення інтер'єру. Зокрема, увагу привертає картина на стіні: *«...друга на стіні: сіяч сіє, птахи скльовують... Притчева, хороша картина»* [7, с. 30]. Епітет *притчева* містить імпліцитне посилання на біблійну історію – на проповідь Ісуса Христа: *«Коли ж зібралося багато народу, і з усіх міст жителі сходилися до Нього, Він почав говорити притчу: вийшов сівач сіяти зерно своє і, коли сіяв, одне впало при дорозі, і було потоптане, і птахи небесні подзьобали його. А інше впало на каміння і, зійшовши, всохло, бо не мало вологи. А ще інше впало поміж терня, і виросло терня і заглушило його. Інше ж упало в добру землю і, коли зійшло, дало плід у стократ»* [2, с. 1158–1159]. Цю притчу Господь сам пояснив для апостолів. Під сіячем розуміють самого Господа, який сіє слово Боже, а *«те, що впало при дорозі, це ті, що слухають, але потім приходиться диявол і забирає слово із серця їхнього, щоб вони не увірували і не спаслися»* [2, с. 1159]. Тобто імпліцитно архетипний концепт **ТІНЬ** представлено за допомогою опису картини. Автор твору ніби натякає, що Самуїл

Миславський, з яким зустрічається Григорій Сковорода, не витримав спокус світу цього. Доля Миславського могла стати долею самого Сковороди, якби той закінчив освіту й продовжив будувати кар'єру, однак український філософ відмовився від земної слави. Його принциповість, добродійність демонструють епітети, якими характеризує чоловіка Ю.М. Мушкетик: *«Завжди легкий, веселий, рухливий, витриманий, цнотливий, благодійний, словоохочий, поштивий, подільчивий, боголюбний, не лестивий, з усіма рівний, всім вдоволеній, втішає нещасних, ділиться останнім з бідними»* [7, с. 31–32]. Миславський же заздрить Сковороді, *«який не здобував ні чинів, ні посад, ні маєтностей»* [7, с. 31].

У повісті Ю.М. Мушкетика Миславський зазнає духовної поразки під час зустрічі зі Сковородою, тобто український філософ бере гору над своїм alter ego. Незважаючи на статки, славу й статус Миславського, «старчик» говорить, що основне – це душа. Про перемогу свідчить останній абзац першого розділу, де подано враження старого корчмара: *«Він тільки віддає. Роздає свою душу, як щире золото. По промінчику, по дрібці. Піснями, порадами, повчаннями. Його пісні, його притчі, його мудрості передають з вуст в уста. І душа його не скудіє. Сяє, як і сяяла. Воістину Божий чоловік! Він, а не митрополит»* [7, с. 35]. У цьому уривку привертає увагу порівняння душі із золотом та проміннями. Це свідчить про безкорисливість, доброту Григорія. Метафора, в якій описано здатність душі сяяти, також сприяє увиразненню позитивних характеристик персонажа: чесності, кмітливості, чистоти тощо. Останнє речення абзацу, де наявне протиставлення Сковороди й Миславського, є висновком із першої частини повісті.

У статті письменник та літературознавець О.М. Сливинський зазначає таке: *«Митрополит ще з років навчання має зуб на Григорія, коли той неабияк перевершував його в студіях. Але це ще не все й не так важливо – обидва рішуче розходяться у світорозумінні. Миславський усе життя рветься до високих посад, чинів і задля цього ладен знехтувати важливі моральні принципи. На цьому тлі Сковорода виразно постає в очах читача у вирашному світлі»* [8]. Таким чином, можна припустити, що Сковорода своїм життям переборює прагнення до збагачення та слави. Архетип тіні, який уособлює митрополит, Григорій успішно подолав. Він розуміє мотиви Миславського, але для самого Сковороди вони нічого не варті. Він не засуджує митрополита, говорить про важливість самопізнання та життя в гармонії зі світом.

Друга зустріч відбувається також у корчмі. На цей раз Григорію Сквороді доводиться мати справу зі своїм іншим колегою – Сидором Даниленком, який відомий під прізвиськом Корінець. І ця зустріч для Сквороди є вельми важкою. По-перше, ще зі студентської лави Григорій боявся Корінця, який не втрачав можливості познущатися зі Сквороди; а по-друге, Корінець доведе, що життя головного героя не таке вже й чудове.

Пейзаж, що передусе другій зустрічі, різко контрастує з описом природи перед зустріччю з Миславським. Майстер пера змальовує грозу: *«На заході розкрилювалася важка синя хмара. Вона летіла на схід, Скворода біг їй на зустріч – під хмару. Він поспішав, аби добігти до корчми до дощу. Високий, худий, скидався на підбитого журавля, за яким женеться. <...>. Бігти було важко – дорога бралася круто вгору. Григорій захекався, лівою рукою тримався за груди, вимахував правою з палицею-журавлем. До корчми вже було близько. Але й він стратив сили. Ледве волік ноги. Сліпуче змигнула блискавиця, зв'язала в небі червону крайку. Й майже одразу загуркотіло. Друга блиснула вогненною косою понад горою, здавалося, вона хоче стягти осокори та в'язи біля корчми. Впали перші важкі дощові краплі. Вони залишили в порохні глибокі ямки»* [7, с. 35]. Усе в цьому описі налаштовує на негативне сприйняття. Епітети *важка, синя*, вжиті щодо хмари, містять конотації тривоги, передчуття чогось страшного. Порівняння блискавки з косою, виражене орудним відмінком, теж має негативний маркер, оскільки коса – традиційний атрибут смерті. Тим більше, що далі йде персоніфікація блискавки. Сам Григорій *захекався, ледве волік ноги, стратив сили*. Усі ці дієслова налаштовують на міркування, що зустріч не буде легкою для персонажа.

Фрейм страх. Боротьба *ego* й *alter ego* в мові художніх творів часто буває представлена за допомогою внутрішнього монологу, тобто розмови, яку персонаж веде сам із собою. Лінгвальними засобами репрезентації подібних інтенцій є конструкції невластиві прямої мови, напівпрямої мови, здогадної прямої мови. До майстрів внутрішнього монологу варто зараховувати Ю.М. Мушкетика. Йому властиве занурення в духовний світ особистості – цим він близький до імпресіоністів та екзистенціалістів. Передаючи потік свідомості персонажа, автор апелює до основної настанови імпресіонізму – передачі почуттів та емоцій. Імпресіонізм, будучи напрямом модернізму, для якого важливо передати швидко зміну настроїв людської душі, давав письменникам чудову можливість точно інтону-

вати мотив протистояння *ego* й *alter ego*, адже імпресіоністичну прозу найбільше цікавить саме людина, її психіка. Майстри художнього слова прагнули проаналізувати різні прояви свідомості, думки персонажів, визначити, чому вони думають саме так, а не інакше. М.Г. Жулинський пише: «Рух душі героя – то найбільша динаміка з усіх відомих письменникові динамік, особливо героя крупного, масштабного...» – якимось висловився Юрій Мушкетик, вишукуючи нові соціально-психологічні «вузли» й духовно-моральні конфлікти, завдяки яким він прагне розбудити совість, змусити заговорити сумління, наповнити розум читача сумнівами, роздумами і, урешті, досягнути рівноваги духу» [5, с. 6].

Страх реалізовано за допомогою внутрішнього монологу, який вербалізовано в конструкціях невластиві прямої мови. Наприклад, перед зустріччю із Самуїлом Миславським Григорій Скворода бачить на дорозі чорного kota, в чому вбачає погану прикмету, адже чорні коти приносять нещастя. У творі Ю.М. Мушкетик передає переживання головного героя за допомогою внутрішнього монологу: *«Вже в саду зупинився, просто перед ним на стежці сидів чорний кіт. Чорний кіт – то кепсько, потрібно перечекати, подивитися, в якій бік побіжить, і обійти іншою стороною. Кіт зрушив з місця, й Григорій побачив, що то їжак. Усміхнувся в душі»* [7, с. 29]. Показовим у цьому мікроконтексті є використання колоративу – кіт обов'язково має бути чорним, адже сама семантика цього епітета позначена негативом, тобто автор апелює до фольклорного уявлення про чорного kota як слуги диявола. Однак далі бачимо, що перед Сквородою зовсім не кіт, а їжак. Це свідчить про те, що зустріч із Миславським для Григорія завершиться перемогою.

А от Даниленка-Корінця Григорій боявся зі студентських років: *«Боже, той самий Корінець... Найбільший чиряк академії. Забіяка, лінох, хитрун, дотепник. Дотепник грубий і злий. З його дотепів сміялися, їх чекали, їх боялися. Чомусь він найчастіше обирав для них Сквороду»* [7, с. 38], *«Понамальовує спудеям у зшитки дуль, папуг, понаписує всіляких непристойностей... Підпалить у церкві свічкою комусь патли... Хто винуватий? Скворода. Скільки разів знаходив у своїй торбі то дохлу мишу, то горобеня, а то й вужа, майже щодня колінкував по всій бурсі, розищуваючи свої чоботи, кілька разів з набряклими сльозами очима просив Корінця, аби оддав каламар, про, шапку. Він зітхнув з полегкістю, коли Корінець-Даниленко не вернувся з вакацій»* [7, с. 39].

Фрейм зовнішність. Важливу роль відіграє й портретна характеристика персонажа, оскільки доволі часто зовнішність відображає внутрішній світ героя. О.М. Тиховська зазначає, що в «народних віруваннях українців чорт має різний вигляд, але його зовнішність включає в себе видимий атавізм, дефект, щось, запозичене від тварин. Змодельований таким чином образ демона, що відрізняється від людини невідповідністю уявленням про норму й красу, метафорично утворює засудження суспільною свідомістю його внутрішньої сутності. Потворна зовнішність яскраво відображає потворність внутрішню» [10, с. 60].

Викликає інтерес опис Самуїла Миславського: *«Миславський пройшов широкою, протоптаною в моріжку доріжкою, залишав сліди від малесеньких міцних каблучків – ковзнув поглядом по старчику, який солодко спав на лавиці»* [7, с. 30]. Тут викликає інтерес епітетна сполука *пройшов широкою доріжкою*, яку можна інтерпретувати як натяк на біблійну істину про те, що люди, які йдуть широким шляхом, не наслідують Царства Божого. А епітетна сполука з демінутивною формою *сліди від малесеньких міцних каблучків* містить приховане порівняння з маленькими ратицями диявола.

Доволі колоритним є й опис Семена Корінця: *«На краю ліжка сидів кременний чолов'яга, роззувався. Один чобіт вже скинув, обгорнув його по халяві чорною закоржавілою онучею, другим упирився в підлогу та босу догу. Одного погляду вистачило Сковороді, аби визначити, що це за суб'єкт і яке його життя: ніс великий і червоний, як добра бурячина, мішки під очима, обличчя в зморшках, глибоких, темних (чи то позалягали тіні), чуприна звалена, побита сивиною, впала на самі очі. Звичайнісінький закоснілий дяк-піворіз»* [7, с. 36].

Фрейм спокуса. Імпліцитно архетип **ТІНІ** представлено в епізоді, який описує розмову Григорія Сковороди та Сидора Корінця в корчмі: *«Ну й що? А я ще можу. Й кортить... А ти?.. Так і не накібчив жодної? Не можеш, чи гидуєш?... – і забулькав сміхом. – Мабуть, від того і вся філософія твоя... Пізнай себе, удосконалюй себе... Якби довелося... дітей удосконалювати... А вони, що отакі, як я в бурсі... – загоготів. – Чи правду кажуть, що ти якогось майора дочку навчав і під вінець її повів?... А тоді втік... Просто з-під вінця. Мовби попросився до вітру, а тоді – шамуль поза церковкою?.. Мабуть, брехня... Ти – дівич. І не знаєш, що то таке – гаряча плоть»* [7, с. 39].

Фактично в цих рядках звучать нотки спокуси, прямий «голос» диявола, який намагається ввести Сковороду в оману, змусити сумніватися в правильності його суджень. Мовлення Сидора характеризується використанням зниженої лексики, вульгаризмів: *не накібчив, мовби попросився до вітру, шамуль поза церковкою*. А потім використано зневажливу характеристику *ти – дівич*.

Спокусу передано за допомогою порівняльних конструкцій: *«Якби ти знав, як то смачно. Смачніше за пампушки з медом... і за всі райські споглядання. Недарма Бог Адама та Єву випер з рею. За гріхи їхні чи заздо стало. А день чистий... Якщо така чистота, то й людський рід перевівся б... То Бог придумав... Хіть людську... Було, парубками, ще навіть хлопчиками в бурсі як прикрутить, хоч, як кажуть, у сучок»* [7, с. 39]. Лінгвоментальний образ пампушок посиленний використанням іменника *мед*, що у свідомості людини має позитивну конотацію. Його використано для інтенсифікації спокуси.

Емоційні реакції Григорія Сковороди на такі репліки вербалізовані лексемами зі значенням *неприємно, погано*: *«Посоромся... Гидко»* [7, с. 39], а також за допомогою актуалізації слухових вражень: *« – Не гріши, – підніс голос Григорій»* [7, с. 39]. Персонаж намагається зупинити слова Сидора й підвищує тон. Таким чином, Сковорода бореться зі спокусою, відкидає її привабливість.

Висновки. Схильності людини, які піддаються остракізму чи засуджуються сім'єю, суспільством, зникнути не можуть. Вони витісняються, але залишаються частиною особистості й формують alter ego людини. Відповідно, відкинутий складник залишається, висловлюючись метафорично, в тіні, тоді як інша частина, усвідомлена, винесена на світло. До основних засобів мовної репрезентації архетипного концепту **ТІНЬ** належать такі: невласне пряма мова, використання згрубілої лексики, символічні образи. Архетип **ТІНЬ** представлений за допомогою кількох фреймів: *місце, зовнішність, страх, спокуса*. При цьому в кожному з фреймів можна виокремити низку слотів, наприклад, у фреймі *місце* – слоти інтер'єру та екстер'єру, у фреймі *страх* – образи тварин та погодні умови тощо.

Перспективним вважаємо можливість дослідження особливостей мовного вираження інших архетипів колективного несвідомого як на матеріалі художніх текстів, так і в мовній структурі української чи будь-якої іншої мови загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєлєхова Л.І. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лінгвокогнітивному висвітленні. *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Філологічні науки (мовознавство)*. 2015. № 3. С. 6–16.
2. Біблія / пер. Патріарха Філарета. Київ : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1408 с.
3. Данилюк-Терещук Т.Я. Фольклорно-міфологічний образ чорта в художній площині творів Олекси Стороженка. *Міфологія і фольклор*. 2009. № 2–3. С. 49–57.
4. Железняк О.О. Концептуалізація архетипу земля в поетичній картині світу українців. *Наукові записки*. 2010. Вип. 89 (1). С. 412–416.
5. Жулинський М.Г. Весна Патріарха (Ю. Мушкетик). *Літературна Україна*. 2019. № 13/14. С. 6.
6. Зимовець Г. В. Роль кольороназв у формуванні українського ергонімікону. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2019. Вип. 71. Ч. II. С. 363–372.
7. Мушкетик Ю.М. Диявол не спить: Повість. *Київська старовина*. 1992. № 5. С. 28–42.
8. Сливинський О. Два Сократи, або Як віднайти мужність: оповідання Ю. Мушкетика «Смерть Сократа», «Диявол не спить». *Вітчизна*. 2006. № 3–4. С. 139–151. URL: http://vitchyzna.ukrlife.org/3_4_06slyvyn.htm
9. Сукаленко Т.М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.
10. Тиховська О.М. Психологічне підґрунтя образів чорта та домовика в міфології Закарпаття. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 2. Ч. 4. С. 58–65.
11. Топорова Т.В. Об архетипе «воды» в древнегерманской космогонии. *Вопросы языкознания*. 1996. № 6. С. 91–99.
12. Хьелл Л., Зилгер Д. Теории личности. *Серия «Мастери психологии»*. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 607 с.
13. Юнг К.Г. Архетип и символ. Москва : Ренессанс, 1991. 304 с.

УДК 811.161.2'33:070

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.6>

ЛЕКСЕМИ З НЕГАТИВНИМ ПЕРЕНОСНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕМАТИКИ

LEXEMS WITH NEGATIVE FIGURATIVE MEANING IN TEXTS OF ECONOMIC TOPICS

Калужинська Ю.В.,

orcid.org/0000-0002-9787-2686

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри документознавства та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Засоби масової інформації (ЗМІ) є однією з найважливіших складових частин українського суспільства. Це пов'язано з тим, що вони є основним засобом передачі даних. ЗМІ є одним з елементів суспільного життя, який активно реагує на соціальні процеси, відображає їхній вплив на свідомість людей. Уміння швидко й майже повністю охопити найширшу аудиторію дозволяє їм формувати громадську думку, виявляти духовні цінності. Тому мова ЗМІ, в тому числі й газет, є важливою та актуальною проблемою постійних досліджень. Українська преса постійно веде пошук різноманітних засобів суб'єктивної виразності мовлення. Мова газет намагається наблизитися до читача, зацікавити його, зокрема за допомогою емоційно-оцінної лексики.

На початку XXI століття в мові української періодичної преси активізувалося використання негативних слів для характеристики економічної сфери. Це пов'язано зі складною економічною ситуацією в Україні, яка склалася після початку конфлікту на сході та у зв'язку з великими борговими зобов'язаннями. У статті розглянуто слова з негативним переносним значенням, що вживаються на позначення процесів та станів у економічній сфері. Вживання нейтрального слова або спеціального терміна в переносному значенні надає йому емоційно-експресивного забарвлення.

В умовах непростого економічного ситуації, яка склалася в Україні, преса не може залишатися осторонь. Журналісти активно висвітлюють події, які відбуваються в усіх сферах життя народу. Не виключенням стала і економічна. Характерним для сучасних ЗМІ є активне використання негативної, експресивної лексики для збільшення впливу на читача. Поповнення текстів газет подібною лексикою зумовлено, зокрема, позамовними факторами.

Ключові слова: негативна оцінка, експресивність, переносне значення, засоби масової інформації.

The media is one of the most important components of Ukrainian society. This is due to the fact that they are the main means of data transmission. The media is one of the elements of public life that actively responds to social processes, reflects their impact on people's consciousness. The ability to quickly and almost completely reach the widest audience allows them to form public opinion, to reveal spiritual values. Therefore, the language of the media, including newspapers, is an important and urgent problem of ongoing research. The Ukrainian press is constantly searching for various means of subjective expression of speech. The language of newspapers tries to get closer to the reader, to interest him, in particular with the help of emotional and evaluative vocabulary.

At the beginning of the XXI century in the language of the Ukrainian periodical press the use of negative words to characterize the economic sphere has intensified. This is due to the difficult economic situation in Ukraine since the beginning of the conflict in the east and due to large debt obligations.

The article considers words with negative figurative meaning, used to denote processes and states in the economic sphere. The use of a neutral word or a special term in a figurative sense gives it an emotionally expressive coloration.

The media is one of the most important components of our lives. This is primarily due to the fact that they are the main means of transmitting information.

In the difficult economic situation in Ukraine, the press cannot stay away. Journalists actively cover events that take place in all spheres of people's lives. Economic is no exception. Modern media is characterized by the active use of negative, expressive vocabulary to increase the impact on the reader. Replenishment of newspaper texts with such vocabulary is due in particular to extralinguistic factors.

Key words: negative evaluation, expressiveness, figurative meaning, means of mass media.

Постановка проблеми. Для мови друкованих засобів масової інформації (далі – ЗМІ) характерне використання багатозначних слів. Розвиток багатозначності є загальномовним процесом, який відображається і закріплюється в мові засобів масової інформації. Вживання нейтрального слова або спеціального терміна в переносному значенні надає йому емоційно-експресивного забарвлення.

Використання слів у переносних значеннях з метою створення яскравого образу, вираження оцінки, емоційного ставлення до предмета мовлення покликане вплинути на адресата мовлення. Журналістський текст, окрім власне інформаційної функції, має на меті діяти на ті чи ті аспекти сприймання адресата комунікації, на його емоційну та інтелектуальну сфери, спонукати до певної діяльності [7].

Лексика, вжита в переносному значенні, є найвиразнішим засобом творення публіцистичного тексту. Та й у загальномовній практиці безліч слів реально чи потенційно пов'язані з багатозначністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми негативної оцінки торкалися у своїх працях такі дослідники мови засобів масової інформації, як Б.О. Коваленко [4], О.А. Стишов [9], М.І. Навальна [6], С.П. Бибик [2], І.Я. Заліпська [3], І.Я. Мислива-Бунько [5] та ін.

Постановка завдання. У контексті багатоаспектного аналізу мови українських ЗМІ актуальності набуло питання про доцільність використання лексики з негативною оцінкою та проблема способів її реалізації в мові української газетної періодики, зокрема в текстах на економічну тематику.

Виклад основного матеріалу. Простежено широке використання в мові українських друкованих засобів масової інформації багатозначності слів, зокрема в економічній тематиці. Уживання

нейтрального слова або спеціального терміна в переносному значенні надає йому емоційно-експресивного забарвлення, сприяє створенню яскравого образу, вираженню оцінки, емоційного ставлення до предмета мовлення, що неодмінно вплине на читача. Для мови сучасної української газетної періодики характерне переносне використання термінів із різних галузей.

Дуже незвичним, але доволі емоційним видається використання медичної термінології в переносному значенні для позначення деяких економічних процесів. Наприклад, лексема *колапс* «1) раптове зниження кров'яного тиску й різке погіршення серцевої діяльності, що супроводжується загальною слабкістю або втратою свідомості й загрожує життю; 2) спадання уражених ділянок легенів при пневмотораксі; 3) *перен.* Тяжка криза в економіці і соціальному житті країни; повний крах» [1, с. 296] у деяких журналістських текстах вжита в значенні «припинення чогось, занепад, пор.: *«Бо тоді треба припиняти війну, брати окуповані райони на утримання, а потім якось пояснювати громадянам РФ колапс економіки»* (ВЗ, 19.02.2015 р.); *«...так звані «реформи» перевищують поріг життєздатності України як системи і гарантують економічний колапс»* (ВУ, 24.04.2015 р.); *«Зовнішньоторговий і банківський колапс підштовхує систему до гіперінфляції і тотального товарного дефіциту»* (ВУ, 24.04.2015 р.).

Недоліки фінансової сфери країни описують за допомогою лексеми *бюджетодефіцит*, що є трансформацією відомого захворювання – синдрому набутого імунodefіциту, напр.: *«Синдром набутого бюджетодефіциту»* (ДТ, 10.04.2016 р.).

У значенні «позбавлення чогось» у текстах про держбюджет вжито лексему *кастрація*, що

за словником С.П. Бирик трактується як «видалення статевих залоз у тварин, людей, органів розмноження у рослин» [1, с. 280], пор.: «Уряд вніс до Верховної Ради пакет законопроектів щодо повної соціальної **кастрації** недалекого Держбюджету на 2015 рік» (ВУ, 13.03.2015 р.).

Для позначення радикального підняття цін на комунальні послуги використовують лексему **хірургія** «галузь клінічної медицини, що вивчає захворювання, основним методом лікування яких є хірургічна операція», що позначає неприємну і раптову новину для споживачів [1, с. 591], пор.: «Шокова **хірургія**». Знеболення не буде» (ВЖ, 19.02.2015 р.).

Лексема **донор** у тексті про прохання влади чергового траншу МВФ певною мірою негативно характеризує економічні реалії України, оскільки таких траншів було зроблено вже багато, а результатів ще нема, пор.: «Українська влада закликає **«донорів»** надавати їм гроші «за принципом Вінні-Пуха» (ВУ, 16.01.2015 р.).

Лексемою **епідемія** зазвичай «позначають масове поширення якої-небудь інфекційної хвороби або надзвичайно швидке поширення чогось» [1, с. 219]. У деяких журналістських текстах нею описують негативні реалії в банківській сфері країни та соціальні процеси, пор.: «...**епідемія** банківських банкрутств, яка трохи вицухла, може розгорітися з новою силою» (УМ, 16.04.2015 р.).

В економічній тематиці помічено також функціонування лексем з переносним негативним значенням, як-от: **сковувати** «перен. Позбавляти можливості вільно діяти; перешкоджати свободі дій, прояву, вираженню чого-небудь» [8, IX, с. 290]; **з'їдати** «перен. Повністю знищувати що-небудь» [8, III, с. 581]; **заиморг** «перен. те, що тримає кого-небудь в якійсь залежності (матеріальній, духовній)» [8, III, с. 416]; **голод** «перен. гостра нестача чого-небудь вкрай необхідного» [8, II, с. 113]. Пор.: «Невиважена політика **сковує** економіку» (СВ, 30.01.2015 р.); «Пенсійні витрати **«з'їдають»** 26% держбюджету в 2014 році, хоча десять років тому цей показник був 14%» (ДТ, 01.02.2015 р.); «Нагадаємо: щороку КСУ **«з'їдає»** близько 100 млн бюджетних гривень» (СВ, 17.04.2015 р.); «Схоже, з боргового **заиморгу** ми виберемось нескоро» (СВ, 06.02.2015 р.); «Крім того, уряд пообіцяв нарешті звернути увагу на добробут освітян та медиків, котрі, як відомо, перебувають у стані **хронічного фінансового голоду** – їм мають підвищити зарплати» (СВ, 16.09.2016 р.); «Доларовий **голод** – штучний» (ГПУ, 07.11.2014 р.).

Для позначення хиткої ситуації з гривнею та долларом автори теж послуговуються сло вами з переносним негативним значенням. Наприклад, лексеми **підскакувати** «перен., різко збільшуватися, підвищуватися» [8, VI, с. 50]; **випаровуватися** «перен. зникати, щезати» [8, I, с. 448]. Пор.: «Курс долара може **підскокити**» (С, 08.12.2014 р.); «На початку 2015-го курс **підскочив** до 37 гривень за «зелений», потім опустився до 22–23 гривень» (ДУ, 09.09.2016 р.); «У будь-якому разі з офіційної статистики вже **«випарувалася»** лівова частка кримських кредитів» (УП, 05.11.2014 р.).

У текстах на економічну тематику активного вияву набувають лексеми, що не мають фіксованого переносного значення, однак у відповідних контекстах набувають його. Напр.: «В НБУ заявляють про ліквідацію банків-**«пралень»**» (УМ, 23.03.2015 р.); «При **«втєчі»** 140 млрд грн Нацбанк позичив банкам тільки 36 млрд грн.» (С, 23.02.2015 р.); «Цілком очевидно, що наш **«дірявий»** бюджет недоотримує мільярди гривень через недосконале законодавство (СВ, 30.01.2015 р.); «Сума оплати, як для **дірявого** бюджету, не підйомна» (УМ, 05.11.2014 р.); «**Дірку** в бюджеті спричинили також підприємства видобувної та паливної сфери» (УМ, 11.03.2015 р.); «...а до того, що довела киян економічна криза **до ручки**» (ВК, 04.02.2015 р.).

Лексему **пралення** зі значенням «підприємство побутового обслуговування для прання і дальшої обробки білизни» [8, VII, с. 515] використано для позначення банків, що займаються приховуванням державних коштів, тобто таких, що проводять нечесні операції з грошми.

Для позначення процесів швидкого зникнення грошей вживається лексема **втєча**. У «Словнику української мови» подано значення «швидкий відхід, біг, від'їзд і т. ін. з метою уникнення небезпеки, неприємного становища тощо» [8, X, с. 508], та в деяких текстах так позначаються непрозорі махінації з грошми. Прикриваючись позиками для банків, Нацбанк приховує значну частину коштів.

Лексемою **діра** «щілина, отвір у чому-небудь; перен., зневажл. Про все відстале, запущене в економічному і культурному відношенні» [8, II, с. 307] позначають негативні процеси в економіці. Поряд вживають і прикметник **дірявий**.

Негативного відтінку економічним текстам надає словосполука **до ручки**, котра має значення «те саме, що й по саме нікуди, далі вже нікуди» [8, VII, с. 917] у темі про скрутну фінансову ситуацію жителів столиці.

Лексема *спускати* подано в переносному значенні, що вказує на дії Російської Федерації витратити величезні кошти аби втримати стабільність рубля. Саме таке значення надає тексту особливого негативного забарвлення, оскільки підкреслено недоцільність та нерозсудливість таких дій. Однак першочергово вона має значення «переміщати зверху вниз; опускати» [8, IX, с. 612], пор.: «Росія за тиждень **спускає** шалені 5 млрд доларів на підтримку рубля» (ГПУ, 31.10.2014 р.). У цій же тематиці вжито й лексему *звалтована* у переносному значенні «ослаблена нелогічними кроками політичних діячів економіка», напр.: «Усе інше за Україну **звалтована** російська економіка» (УП, 18.11.2014 р.).

Особливий критиці піддаються процеси, пов'язані з грішми та ростом цін. У цій тематиці функціонують лексеми, що, окрім фіксованого переносного значення, набувають і нового з огляду на сферу використання: *пожирати* «перен. Знищувати, спалюючи, поглинаючи і т. ін. кого-, що-небудь» [8, VI, с. 775]; *накачка* дія за зн. *накачувати* «перен., розм. Посилено прищеплювати кому-небудь певні думки, переконання і т. ін.» [8, V, с. 101]; *злітати* «перен. Зникати, пропадати, перестаючи існувати; перен. Мимоволі, раптово вихоплюватися» [8, III, с. 595]; *плавання* «перен. переміщуватися в різних напрямках, не мати опори» [8, VI, с. 554]; *хвороба* «перен. неприродне, надмірне захоплення чим-небудь, надзвичайний потяг до чогось» [8, XI, с. 47]; *стрибати* «перен. Швидко текти по камінню, уступах і т. ін.» [8, IX, с. 764]; *накручувати* «перен. Посилено прищеплювати якісь думки» [8, V, с. 112]. Пор.: «*Експерти: Протиснувши закон у своїх інтересах, «Нафтогаз» і далі «**пожиратиме**» все здорове, що є на ринку*» (Д, 19.02.2015 р.); «*Досить згадати незрозумілу і непрозору «**накачку**» грошима окремих банків навесні*» [про дії нової влади] (Д, 24.12.2014 р.); «*Курс долара може **злетіти** до 20 гривень*» (ВК, 14.11.2014 р.); «*За його словами, «**плавання**» гривні триватиме не до встановлення ринкового курсу, а до повного падіння економіки*» (ВЗ, 13.11.2014 р.); «*Тому про **хворобу** гривні говорити, здавалося б, немає сенсу: про них і так усе давно зрозуміло*» (ДТ, 24.09.2016 р.). «...*ціни на бензин **стрибатимуть** разом із гривнею...*» (УМ, 18.12.2014 р.); «*Як **накрутять** ціни в маршрутках – невідомо*» (СВ, 30.01.2015 р.).

Лексемою *пожирати* автори позначають непомірні бажання деяких великих корпорацій, що може шкодити меншим подібним організаціям. А от процес неприродного наповнення чогось описують лексемою *накачка*.

У тематиці про курсову політику вияву набувають лексичні одиниці *злітати*, *плавання* та *хвороба*. У зазначеному контексті вони можуть бути витлумаченими як «різке підвищення», «нестабільна ситуація» та нестійке становище» відповідно.

Щодо цінової політики, то в цій тематиці функціонують дієслова *стрибати* та *накручувати*, які набувають нового переносного значення, а саме «різко змінюватись» та «сильно збільшувати» відповідно.

Через нестабільну економічну ситуацію в Україні та знецінення української валюти в мові української періодики використовують слова, пов'язані з курсовою політикою держави, які не мають фіксованого переносного значення, проте можуть набувати його в контекстах: *обвалюватися* «раптово спадати вниз, відриваючись від чого-небудь внаслідок руйнування, зсуву і т. ін.» [8, V, с. 469]; *геноцид* «винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами» [8, XI, с. 675]. Напр.: «*З початку літа 2014 року ціни на нафту **обвалилися** вдвічі – з 100 до 50 доларів за барель марки Brent*» (УП, 21.04.2015 р.); «*Окрім того, економіст зазначив, що сьогодні курсову політику можна назвати валютним **геноцидом** щодо багатьох верств населення*» (ВК, 13.11.2014 р.);

У деяких текстах активно фігурують лексеми негативної оцінки на економічну тематику, які набувають нового переносного значення, не зафіксованого в лексикографічних джерелах. Наприклад, слово *згорілий* визначають як «знищений вогнем» [8, III, с. 521], та в темі про вклади в банку воно може означати «кошти, що не підлягають поверненню», напр.: «*Фізособи- підприємці зможуть компенсувати «**згорілі**» депозити – НБУ*» (С, 16.07.2015 р.). Аби надати текстам сучасної періодики емоційного забарвлення, привернути увагу читача, розставляючи логічні акценти, автори часто використовують слова, вжиті в переносному значенні, що мають негативне значення: *викачування* «видаляти з чого-небудь воду або якусь рідину, газ і т. ін. механічним способом (за допомогою насоса, центрифуги і под.)» [8, I, с. 404], напр.: «*За ним стоїть величезне угруповання з **викачування** грошей платників податків*» (УМ, 05.11.2014 р.).

Висновки. Вияви слів з переносним значенням, що мають негативне забарвлення, спостерігаємо у значній кількості газетних текстів. Без уваги не залишається й економічна сфера життя суспільства. Окрім того, що на даному етапі активно обговорюється відсутність дій політиків щодо

налагодження економічної стабільності в країні, що відбуваються в банківській системі, бюджет-преса активно описує негативні процеси та явища, ній сфері та в межах конкретних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бибик С.П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С.Я. Ермоленко. Харків : ФОЛІО, 2006. 623 с.
2. Бибик С.П. Усна літературна мова в українській літературі повсякдення. Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 589 с.
3. Заліпська І.Я. Комунікативні ознаки української мови у прямому радіо- і телеефірі : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Тернопіль, 2013. 351 с.
4. Коваленко Б.О. Стилiстично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Кам'янець-Подільський, 2002. 182 с.
5. Мислива-Бунько І.Я. Складні слова в мові сучасної української преси: структура та стилістичні функції : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2014. 276 с.
6. Навальна М.І. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
7. Сербенська О.А. Інновації у мові сучасних українських мас-медіа. *125 років Наукового товариства імені Шевченка* : зб. наук. пр. і матеріалів, присвячений ювілею товариства. Львів, 2001. С. 158–177.
8. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наук думка, 1970–1980. Т. I–XI.

УДК 811.161.2'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.7>

ФРЕЙМОВА МЕРЕЖА КОНЦЕПТУ *КРУТИ* В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

FRAME NETWORK OF THE CONCEPT *KRUTY* IN UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Кирилюк О.Л.,

orcid.org/0000-0002-9764-8756

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та журналістики

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

У статті представлено результати дослідження особливостей фреймової мережі концепту *КРУТИ* в українському інформаційному просторі. Крути є одним із важливих символів боротьби за українську незалежність, однак у публічному дискурсі часто трапляється різне трактування ролі цієї події в українській історії. Тому актуальності набуває дослідження особливостей вербалізації концепту *КРУТИ* з метою визначення відбиття важливої історичної події в мовній картині світу українців. Аналізу піддано 745 контекстів слововживань, в яких виокремлено 146 лексем і сполук як вербалізаторів концепту *КРУТИ*. До уваги бралися контексти, які характеризують подію доби визвольних змагань початку ХХ століття (Бій під Крутами) з погляду символізму в українській історії. Концепт *КРУТИ* розглянуто як домен для чотирьох інших концептів: власне *КРУТИ*, БІЙ ПІД *КРУТАМИ*, УЧАСНИКИ БОЮ, ВЛАДА. Матеріал дослідження уможливує структурування пропозицій слотів відповідно до трьох базових фреймів – таксономічного (ідентифікаційного), предметного (квалітативного) та акціонального. Найбільшою продуктивністю відзначається наповнення мережі таксономічного фрейму (72 одиниці/531 контекст) за схемою *КРУТИ* / є / чимось. Наступними за кількісними показниками є предметний фрейм – 43/129 та акціональний – 31 /85, які вказують на якісні характеристики та вчинення певних дій.

Структуру фреймових мереж концептів сформовано в межах двох груп: з 1) героїчною та 2) трагічною семантикою. У першій групі виділено 77 (52%) слів та сполук, які 553 (74%) рази вжиті в різних контекстах. Другу групу репрезентують 69 слів та сполук (47%), вжитих у 192-х контекстах (26%). Такі результати засвідчують, що в науковій та публіцистичній літературі серед вербалізаторів концепту *КРУТИ* переважають лексеми з позитивною семантикою та героїчним сприйняттям бою під Крутами.

Ключові слова: концепт, таксономічний фрейм, акціональний фрейм, предметний фрейм, теорія базових фреймів, слоти, концептуальна метафора

The paper presents the study findings of the specificity of frame network of the concept *KRUTY* in Ukrainian information space. *Kruty* is one of the important symbols of the struggle for Ukrainian independence, but in public discourse there is often a different interpretation of the role of this event in Ukrainian history. Therefore, the study of the peculiarities of verbalization of the concept *KRUTY* in order to determine the reflection of an important historical event in the linguistic picture of the world of Ukrainians becomes relevant. 745 contexts of word usage are analyzed, in which 146 lexemes and collocations are singled out as verbalizers of the concept *KRUTY*. Contexts that characterize the event of the liberation struggle of the early twentieth century (Battle of *Kruty*) in terms of symbolism in Ukrainian history are taken into account. The concept *KRUTY* is considered as a domain for four other concepts: actually *KRUTY*, *BATTLE of KRUTY*, *PARTICIPANTS OF BATTLE*, *POWER*. The research material allows structuring the slots proposals according to three basic frames – taxonomic (identification), subject (qualitative) and action. The most productive one is the filling of *taxonomic* frame network (72 units / 531 contexts) according to the scheme *KRUTY / is / something*. The next in quantitative indicators are *subject* frame – 43/129 and *action* frame – 31/85, which indicate the qualitative characteristics and performance of certain actions.

The structure of frame networks of concepts is formed within two groups: with 1) *heroic* and 2) *tragic* semantics. In the first group, 77 (52%) words and collocations are identified, which are used 553 (74%) times in different contexts. The second group is represented by 69 words and collocations (47%) used in 192 contexts (26%). Such results testify that the lexemes with positive semantics and heroic perception of the battle of *Kruty* prevail among the verbalizers of the concept *KRUTY* in the scientific and publicist literature.

Key words: concept, taxonomic frame, action frame, subject frame, theory of basic frames, slots, conceptual metaphor

Постановка проблеми. Фреймова семантика дає можливість віддзеркалити, вербалізувати досвід певного суспільства. Досліджуючи те, яке наповнення має фреймова мережа того чи того концепту, можна визначити особливості менталітету соціуму, його ставлення до реалій, явищ навколишньої дійсності чи до важливих історичних подій, національних культурних і політичних символів. Також такі дослідження дають можливість побачити існування в певному суспільстві кількох, часто полярних, поглядів щодо вербалізованих концептів. Вивчення фреймової структури важливих для української історії концептів-символів може продемонструвати особливості сприйняття концептів, які викликають неоднозначне ставлення і мають різне наповнення фреймової мережі залежно від індивідуальної картини світу мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Мінський визначає *фрейми* як «структури даних, що призначені для представлення ситуації» [1, с. 254]. За Ч. Філмором, *фрейм* позначає абстрактну стандартну ситуацію, і щоб зрозуміти певний контекст, мовцю потрібен ментальний доступ до набору таких схематичних ситуацій [2, с. 120]. Структура фрейму передбачає наявність вершини (теми), тобто макропозиції, та *слотів* (терміналів), які заповнюються пропозиціями [3, с. 151]. Слоти всередині одного фрейму пов'язані між собою певними семантичними зв'язками, при цьому окремий слот може сам по собі бути фреймом (у свою чергу також складатися зі слотів) або одночасно бути елементом декількох фреймів [4]. Тобто *фрейм* – це завжди структурована одиниця знання, в якій виділяються певні компоненти і взаємозв'язки між ними; це когнітивна модель, яка передає знання й думки про певну, часто повторювану ситуацію» [5, с. 29].

Особливості фреймової структури різних концептів часто стають предметом дослідження мовознавців. Зокрема, інноваційні засоби об'єктивації концепту *ТЕРОРИЗМ* представлені в дисертаційній праці А. Семенчук [6]. Конвенційний зміст і трансформації акціоного фрейму концепту *HORROR* вивчає І. Андреева [7], фреймову модель концептуального простору *ТАЄМНИЦЯ* – К. Стрельченко [8], концептний зміст фрейму *ЗБРОЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ* – О. Карпенко [9], фреймові моделі мовленнєвих актів заперечення – О. Крайник [10]. Також структурні особливості фреймових мереж вивчають С. Жаботинська [11], С. Козак [12], Н. Костомарова [13], І. Савчук [14] та ін.

Постановка завдання. Крути є одним із важливих символів української історії. У науковому та публіцистичному дискурсах висвітлення подій бою під Крутами часто подають під двома різними кутами зору: або як трагедію, або як героїчну перемогу. Тому актуальності набуває дослідження фреймової структури концепту *КРУТИ* та визначення її ролі у сприйнятті важливої історичної події та відбиття її в мовній картині світу українців. Мета статті – дослідити особливості фреймової мережі концепту *КРУТИ* в українському науковому, офіційно-діловому та публіцистичному дискурсах. Завдання: 1) виявити вербалізатори концепту *КРУТИ* в досліджуваному дискурсі; 2) змоделювати структури фреймових мереж концептів залежно від двох поглядів на подію – *трагічного* й *героїчного*; 3) визначити семантичне наповнення слотів у межах фрейму. Методи: дискурс-аналіз, за допомогою якого мовні явища вивчені з урахуванням історичного та соціального контекстів; компонентний аналіз дискурсивної вибірки слововживань; концептуальний аналіз дає можливість описати вплив лексем та мікроконтекстів на світоглядну картину

мовців; теорія побудови фреймових мереж, розроблена С. Жаботинською [11, с. 83], дає можливість пояснити взаємозв'язок елементів у межах концептуальної структури. С. Жаботинська виділяє 5 базових фреймів, за допомогою яких можна конструювати концептуальну матрицю: *таксономічний, компаративний, предметний, посесивний, акціональний* [11, с. 83].

У цій роботі ми змодуємо семантичне наповнення структури трьох фреймів із п'яти. В основі *таксономічного (ідентифікаційного) фрейму* лежать відношення категоризації, які можна продемонструвати схемою: *ЩОСЬ є ЩОСЬ. У предметному (квалітативному) фреймі* характеристика здійснюється за якісними параметрами: *ЩОСЬ є ТАКЕ (якість)*. Структуру *акціонального фрейму* визначають дією АГЕНСА (суб'єкта): *АГЕНС діє за допомогою* (інструменту або помічника); *АГЕНС діє на* (пацієнс (об'єкт)); *АГЕНС діє до / в напрямку* (реципієнта); *АГЕНС діє для / через* (мета або причина); *АГЕНС діє для* (результату або бенефіціанта) [11, с. 83–84].

Нами вибрано 745 контекстів, які характеризують саму подію (Бій під Крутами) з погляду символізму в українській історії. Джерелом дослідження стали праці українських істориків, публіцистів, а також тексти документів. Основною джерельною базою стала праця «Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів» (2013), в якій зібрано наукові дослідження, сучасні офіційні документи, публікації в ЗМІ початку ХХ століття, а також спогади та публіцистику [15]. Також проаналізовано статті Є. Маланюка [16] та сучасного українського історика М. Ковальчука [17], розглянуто працю О. Бузини [18] як зразок дискурсу критичного сприйняття подій в Україні початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Бій під Крутами¹ (1918) – одна з найбільш міфологізованих сторінок української історії. У науковій літературі вона подана або як подія, що стала символом опору у війні з більшовиками, або як символ невдачі влади УНР, а отже, як трагедія. У результаті домінантними у крутянських нарративах стають концепти *ГЕРОЇЗМ* або *ТРАГЕДІЯ* залежно від поглядів автора тексту. У результаті дискурсивної вибірки терміни та терміносполуки згруповано в межах двох груп: з *героїчною* та *трагічною* семантикою. Якщо розглядати концепт *КРУТИ* як домен, то його можна структуру-

вати на інші концепти – власне *КРУТИ*, *БІЙ ПІД КРУТАМИ*, *УЧАСНИКИ БОЮ*, *ВЛАДА*.

І. Героїчна семантика фреймового наповнення. Усього виділено 77 слів та сполук (553 слововживання) у межах слотів мережі героїчного наповнення. Із них зафіксовано 168 вживань словоформ з коренем *герой-*.

Концепт 1 і 2. *КРУТИ / БІЙ ПІД КРУТАМИ*. Вербалізатори цих концептів уживають у досліджуваних текстах як синонімічні і взаємозамінні, тому розглядатимемо їх відповідно. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм. **БІЙ ПІД КРУТАМИ** / є / **ПОДВИГ** (*героїчний подвиг, лицарський подвиг* – усього 59 слововживань); **СИМВОЛ** (*символ* (2), *символ відданості й самопожертви* (1), *символ боротьби за незалежність* (2), *символ героїського чину* (1), *символ героїзму* (4), *символ опору* (3), *символ виконання обов'язку* (2), *символ пробудження нації* (2), *символ патріотизму* (1), *символ героїського змагу* (1), *символ для всіх борців* (1), *символ нового українства* (1), *символ любові до батьківщини* (1), *символ віри* (1), *символ ідеалізму* (1), *символ непоборності* (1), *символ готовності класти життя за державу* (1) – усього 26 слововживань); **ПЕРЕМОГА** (*українська перемога* (2), *перемога духу* (2), *більше, ніж перемога* (1), *перемога над смертю* (1), *переможна боротьба* (1), *перемога в поразці* (1) – усього 8 слововживань); **ПРИКЛАД** (*приклад звитяги* (3), *приклад героїзму* (2), *приклад любові до Батьківщини* (2), *приклад подвигу* (1) – усього 8 слововживань); **БОРОТЬБА** – усього 5 слововживань; **ОПЕРАЦІЯ** (*успішна операція* (5), *операція знищення неволі* (1) – усього 6 слововживань); *героїський ЕПІЗОД боротьби* (1), *воєнний епізод* (1), *дуже значний епізод* (1) – усього 3 слововживання; **СТОРІНКА історії** (1) (*героїчна сторінка* – 2, *сторінка богатирства* (1) – усього 4 слововживання); **ГЕРОЇЗМ** – усього 3 слововживання; **ВИЯВ** *героїзму* (1), *вияв патріотизму* (1), *вияв юнацького злету* (1), *вияв лицарського абсурду* (1), *вияв лицарськості* (1), *вияв бойовості* (1), *вияв лицарськості українського духа* (1) – усього 7 слововживань; *постійний ДОРОГОВКАЗ* *усьому українському народові* (1); *героїське БЕЗУМСТВО* (2); **ЛЕГЕНДА** *свобідної нації* (1); *героїчна ДАТА* (1), *символічна дата* (1) – усього 2 слововживання; *героїський СПРОТИВ* (1); *героїчна ПРАЦЯ* (1); *героїчний ВЧИНОК* (1); *героїчна ЗАГИБЕЛЬ* (1); **ОПІР** *ворогові* (1), *збройний опір Москві* (1), *опір радянській армії* (1) – усього 3 слововживання; *українське ВАТЕРЛОО* (1), **НАРОДИНИ ЛЕГЕНДИ** (1),

¹ Бій під Крутами – це одна зі сторінок боротьби за українську державу (доби визвольних змагань початку ХХ століття): історія про кілька сотень студентів (близько 400), які захищали важливу залізничну станцію Крути, аби не пустити більшовицькі війська до Києва. Крутянці виконали поставлене завдання. Частина з них загинула, а решта після бою повернулася додому.

ЗІРВАННЯ ЛАШТУНКІВ невідомої комедії – (1), **ПОЧАТОК** визвольної **РЕВОЛЮЦІЇ** (1), **ПРОЦЕС КРИСТАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСОБЛИВОСТІ** (1), **ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ** (1), **ПРОЦЕС ВИДУЖУВАННЯ** від рабства (1), **НАРОДИНИ** нового українця (1). Усього в межах таксономічного фрейму – 26 лексем / 151 слововживань. Предметний (квалітативний) фрейм: **КРУТИ** /є/ **героїчні** (3), **КРУТИ** /є/ **безсмертні** (6) – усього 2 слова / 9 слововживань.

Концепт 3. **УЧАСНИКИ БОЮ**. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм. **УЧАСНИКИ БОЮ** (кореляти: **ЮНАКИ**, **СТУДЕНТИ**, **ШКОЛЯРІ**, **МОЛОДЬ**, **ШКІЛЬНА МОЛОДЬ**) /є/ **ГЕРОЇ** (113), **герої-юнаки** (10), **народні герої** (5), **національні герої** (3), **герої-вояки** (1), **герої-борці** (1), **герої-патріоти** (1), **брати-герої** (1), **полеглі герої** (1), **герої самопожертви** (1) – усього 137 слововживань); **ЛИЦАРІ** (лицарі (48)); **БОРЦІ** (борці (12), борці за волю (9), борці за незалежність (3), борці за свободу (2), борці за рідний край (2), борці-юнаки (1), борці за правду (1) – усього 30 слововживань); **ОБОРОНЦІ** (оборонці (8), оборонці Крут (6), оборонці столиці (Києва) (6), оборонці волі України (1), українські оборонці (2), оборонці держави (2), оборонці Батьківщини (5), оборонці волі (1), оборонці рідного краю (1), оборонці незалежності (1) – усього 27 слововживань); **ЗАХИСНИКИ** (захисники української незалежності (3), захисники України (4), захисники Крут (2), захисники Вітчизни (1) – усього 10 слововживань); **перші українські КІБОРГИ** (5); **ЦВІТ** української молоді, **цвіт** української нації, **цвіт** населення, **цвіт** юнацтва, **український цвіт** (5); **СИНИ** (сини (2), сини України (6), сини Соборної України (2), сини нації (1), наймолодші сини (1), вірні сини народу (2), сини своєї Батьківщини (2) – усього 16); **ЕНТУЗІАСТИ** української ідеї (1); **СИМВОЛ** для наслідування (3), **ТИП НОВІТНЬОГО УКРАЇНЦЯ** (1). Усього – слів 11 слів/283 слововживань. Предметний (квалітативний) фрейм: **УЧАСНИКИ БОЮ** (кореляти: **ЮНАКИ**, **СТУДЕНТИ**, **ШКОЛЯРІ**, **МОЛОДЬ**, **КРУТЯНИ**) /є/ **молоді** (5), **юні** (4), **славні** (2), **героїчні** (2), **мужні** (5), **безсмертні** (2), **славетні** (4), **щирі** (2), **нездолані** (3), **міцні** (2), **завзяті** (2), **хоробрі** (4), **найкращі** (7), **вірні** (2), **незабутні** (4), **незламні** (3), **легендарні** (2), **найпалкіші** (1) – усього 18 слів / 56 слововживань. Акціональний фрейм: **УЧАСНИКИ БОЮ** (кореляти: **ЮНАКИ**, **СТУДЕНТИ**, **ШКОЛЯРІ**, **МОЛОДЬ**, **ШКІЛЬНА МОЛОДЬ**) /**боронили** / столицю (Україну) / від північних варварів (усього 15); (**виконали** / постав-

лене завдання (5); **захищали** Київ (8); **виявили** / **патріотизм** (5); **прийшли на допомогу** / своєму народові (2), **вмерли** за Вітчизну (3), **загородили** шлях до столиці (2); **вмерли** славною смертю (1), **перемогли** своєю смертю **смерть** (1), **збудували** основу державного духа нації (1), **стали** під прапор борців за волю України (1), **купили** своєю кров'ю **вартості** своєму народові (1), **дали** моральну силу новітньому українському війську (1), **не лякались** (1), **не тікали** (1), **вступили в бій** за столицю (2), **дали приклад** національної дисципліни (1), **врізьбили** риси національного стилю (1) – усього 18 лексем і сполук / 52 слововживань.

Концепт 4. **ВЛАДА**. Акціональний фрейм: **ВЛАДА** (кореляти: **УРЯД**, **ЦЕНТРАЛЬНА РАДА**, **УНР**) / **підтримувала** / **прагнення студентів** (1), **служила** / нації (1) – усього 2 / 2.

II. **Трагічна семантика фреймового наповнення**. Усього виділено 69 слів та сполук слів (192 випадки їхнього вживання) у межах трагічного контексту.

Концепти 1 і 2. **КРУТИ** / **БІЙ ПІД КРУТАМИ**. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: **БІЙ ПІД КРУТАМИ** /є/ **ТРАГЕДІЯ** (5); **трагічна ПОДІЯ** (6), **сумна подія в нашій історії** (1); **безжалісна БОРОТЬБА** (1), **кривава боротьба** (1); **безмірна, важка ВТРАТА** (2); **військова ПОРАЗКА** (1); **геройське БЕЗУМСТВО** (1); **крутянський ПОГРОМ** (1); **ЖЕРТВА** (5), **марна жертва** (1); **НАСЛІДОК** невдалої політики Центральної Ради (1); **неуспішна ОПЕРАЦІЯ** армії УНР (1); **ПРИКЛАД** жертвності (1); **СИМВОЛ** невмілого планування (1), **символ трагедії** (1); **ПОМИЛКА** (3), **соромна ПОМИЛКА** політиків (1), **трагічна помилка** військовиків (1); **трагічна БИТВА** (1); **трагічна БОРОТЬБА** (2); **трагічна ДАТА** (1); **трагічна ДІЯ** (1), **трагічна ЗАГИБЕЛЬ** молоді (2), **трагічна КАТАСТРОФА** (1), **трагічна СТОРІНКА** (1), **трагічний МОМЕНТ** (1), **трагічна ПЕРЕМОГА** (1), **українські ФЕРМОПІЛІ**² (2), **НЕПОРОЗУМІННЯ** (1), **трагічний ФРАГМЕНТ** (1), **болюче-нещасний ПОЧАТОК ДОБИ** (1) – усього 27 слів і сполук у 51 випадках слововживань. Предметний квалітативний фрейм: **БІЙ ПІД КРУТАМИ** /є/ **трагічний** (3), **один із найтрагічніших** (4), **кривавий** (5) – усього 3 слова чи сполуки / 12 слововживань. Кореляти **БОЮ ПІД КРУТАМИ** **схарактеризовані** такими ознаками: **трагічна** (11), **сумна** (1), **безжалісна** (1), **кривава** (1); **безмірна** (1), **важка** (1), **марна** (1), **невдала** (1);

² Фермопілі – місце загибелі 300 спартанців під проводом царя Леоніда в боротьбі проти персів

неуспішна (1), невмілого (1), соромна (1) – усього 11 лексем / 21 слововживання.

Концепт 3. УЧАСНИКИ БОЮ. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: УЧАСНИКИ БОЮ (кореляти: ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРИ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ, КРУТЯНИ) / є / ДІТИ (10) (кореляти: **ЖЕРТВИ Крут** (7), **300 СПАРТАНЦІВ** (10), **бідні СТУДЕНТИ** (3), **ДІТИ В ГРОБАХ** (1), **дурні діти** (1), **ЛИЦАРІ АБСУРДУ** (2), **МУЧЕНИКИ** (5), **ЖЕРТВИ** (5) (жертви урядової легковажності (1), жертви, принесені на вітар самостійності (1) – усього 8 слів і сполук / 46 слововживань. Предметний (квалітативний) фрейм: УЧАСНИКИ БОЮ / є / замордовані (3), необстріляні (5), погано озброєні (6), замучені (5), ненавчені (4), ще зовсім юні (3) – усього 6 слів та сполук / 26 слововживань. Акціональний фрейм: УЧАСНИКИ БОЮ (кореляти: ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРИ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ) / заплатили життям / за недалекоглядність українських політиків (1); загинули всі (5), воювали без зв'язку й набоїв (3); не знали військової справи (4), пролили кров (4) – усього 5/17.

Концепт 4. ВЛАДА. Предметний (квалітативний) фрейм: ВЛАДА (кореляти: УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР) / політично неспроможна (3), недалекоглядна (1), непрофесійна (1) – усього 3 лексеми / 5 слововживань. Акціональний фрейм: ВЛАДА (кореляти: УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР) / відправила / дітей / на смерть (7), відправила / дітей / добровільно-примусово (1), відволікала / увагу / дітьми (1), захищала / себе / дітьми (3), проявила / безладдя (1), проявила / злочинство (1) – усього 6/14.

Можливо, таке трактування трагізму було спричинене болючою реакцією суспільства на загибель молодих учасників бою. Акцентування на трагізмі, з одного боку, могло мотивувати до демонізації ворога та активізації суспільства на боротьбу проти нього. Але, з іншого боку, в умовах інформаційної війни більшовиків проти української влади, особливо активно здійснюваної серед військових частин [15, с. 102], виконало звинувачувальну роль, перекладаючи провину з агресора на українську владу. Показово, що такий наратив нав'язувався для тодішнього українського реципієнта, що видно з газетних публікацій тих часів [15, с. 15]. Таке трактування могло викликати негативне ставлення населення до української влади, показати її неспроможність. Подібне наповнення фреймової мережі узгоджувалося з іншим стереотипним фреймом предметного змісту: «УКРАЇНСЬКА ВЛАДА / є / ПОГАНА»,

нав'язуваного в дискурсі інформаційної війни. У деяких досліджуваних текстах спостережено введення концепту ВЛАДА в негативний контекст. Наприклад, сказано, що представники української влади «*детьми*» в *гробах* **отвлекали** *внимание от своих лукавых лиц и вертлявых политических задниц*» [18, с. 203]; або що влада «*вирішила захиститися від добре озброєної більшовицької армії кількома сотнями шкільної молоді*» [15, с. 15].

Концептуальна метафора «*КРУТЯНИ як 300 СПАРТАНЦІВ*» виконує міфотворчу роль, актуалізуючи семантику загибелі всіх учасників бою, хоч насправді цей факт спростований істориками [17]. Конотативний онім *Фермопіли*³ як корелят до оніма *Крути* актуалізує ще одну метафору – *КРУТИ як ФЕРМОПІЛИ*, яка уособлює місце трагічної загибелі спартанців.

Показово, що в радянському трактуванні учасники бою під Крутами репрезентовані за допомогою демонізованої лексики: «*контрреволюційне студентство*», «*реакційне студентство*», яке «*било сестер милосердя*», «*чинило звірства*», «*розстрілювало своїх солдатів*» [19], що також є елементом ведення інформаційної війни проти України. Подібні лексеми не були враховані в дискурсивній вибірці, оскільки метою статті є дослідження семантичного наповнення фреймової мережі в межах трактування Крут як символічної сторінки в українській історії.

Очевидно, що і надмірна героїзація, і домінування трагічної семантики в крутянському дискурсі не можуть бути об'єктивними репрезентантами концепту *КРУТИ*. В історичному дискурсі останнього десятиліття спростовано міфи про цю подію та встановлено таке: 1) основна частина учасників бою була добре підготовленою і мала бойовий досвід; 2) бій – успішна операція, оскільки поставлене завдання було виконане – затримано наступ ворога; 3) більшість із учасників бою повернулися з поля бою живими [15; 17].

Тому фрейми на зразок «*БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / трагічна НЕВДАЧА*» та «*УКРАЇНСЬКА ВЛАДА / ВІДПРАВИЛА / ДІТЕЙ / НА СМЕРТЬ*» не тільки не відповідають реальній картині світу, а їх також можна трактувати як шкідливі для історичної пам'яті. Натомість для збереження історичної пам'яті важливою є така структура фрейму *КРУТИ*: *Таксономічного*: БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / УСПІШНА ОПЕРАЦІЯ. *Акціонального*: Українські воїни / ВИКОНАЛИ ЗАВДАННЯ / УСПІШНО.

³ Битва при Фермопілах – оборона греками Фермопільського гірського проходу від перської армії (480 р. до н. е.), якою керував цар Леонід на чолі ядра з 300 спартанців. Майже усі вони загинули в битві.

Саме такою структурою фреймової мережі доцільно замінити усталений «трагічний» сценарій у суспільному дискурсі.

Висновки. Отже, в процесі здійсненого аналізу виявлено 146 лексем і сполук як вербалізаторів концепту КРУТИ. Ці слова вжито в 745-ти контекстах, які характеризують подію (Бій під Крутами) з погляду символізму в українській історії. Концепт КРУТИ є доменом для інших концептів: власне *КРУТИ*, *БІЙ ПІД КРУТАМИ*, *УЧАСНИКИ БОЮ*, *ВЛАДА*. Дібраний матеріал дає можливість структурувати їхнє наповнення слотів відповідно до трьох базових фреймів – таксономічного (ідентифікаційного), предметного (квалітативного) та акціо-нального. Найбільш продуктивним є наповнення мережі *таксономічного* фрейму – 72 одиниці/531 контекст. Наступними за кількісними показни-

ками є *предметний* фрейм – 43/129 та *акціо-нальний* – 31/85.

Структуру фреймових мереж концептів сформовано в межах двох груп: з 1) *героїчною* та 2) *трагічною* семантикою. У першій групі виділено 77 (52%) слів та сполук, які 553 (74%) рази вжиті в різних контекстах. Другу групу репрезентують 69 (47%) слів та сполук, вжитих у 192-х контекстах (26%). Такі результати засвідчують, що в науковій та публіцистичній літературі серед вербалізаторів концепту КРУТИ переважають лексеми з позитивною семантикою та героїчним сприйняттям бою під Крутами. Для збереження історичної пам'яті важливою є така узагальнена структура фрейму КРУТИ: *Таксономічного: БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / УСПІШНА ОПЕРАЦІЯ. Акціо-нального: Українські воїни / ВИКОНАЛИ ЗАВДАННЯ / УСПІШНО.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Минский М. Фреймы для представления знаний. Москва : Энергия, 1979. 152 с.
2. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1988. Вып. 23. С. 52–92.
3. Макаров М.П. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе. Москва, 1998. 200 с.
4. Квят А. Медиамем как инструмент политического PR: когнитивный поход. *Электронный научный журнал «Медиаскоп»*. 2013. Вып. 1 URL: <http://www.mediascope.ru/node/1254>.
5. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика (курс лекций по англ. филологии) : учеб. пос. Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. 124 с.
6. Семенчук А.Б. Інноваційні засоби об'єктивзації концепту *тероризм* (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Херсон, 2010. 20 с.
7. Андреева І. Акціо-нальний фрейм концепту HORROR: конвенційний зміст і трансформації. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». 2015. № 4. С. 5–10.
8. Стрельченко К.С. Концептуальний простір *таємниця*: фреймова модель (на матеріалі англійських художніх творів). *Studia philologica*. 2016. Вып. 6. С. 56–62.
9. Карпенко О.У. Концептний зміст фрейму «Збройне протистояння» у російській культурно-мовній традиції : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. 22 с.
10. Крайник О. Фреймова модель мовленнєвих актів заперечення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4. Розділ I: Когнітивна лінгвістика. С. 55–60.
11. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети. *Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2004. № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. С. 81–92.
12. Козак С.В. «Людина і природа» у літературно-художньому дискурсі: досвід фреймового аналізу (на матеріалі романів Е. Штрітматтера і Т. Гарді) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2007. 22 с.
13. Костомарова Н.А. Семантический фрейм в структуре ментального лексикона человека (на примере семантического фрейма «Человек»). *Вестник Пермского университета*. 2015. Вып 3 (31). С. 23–33.
14. Савчук І.І. Фреймова модель комунікативної ситуації суперництва. *Вісник Житомирського державного університету*. Житомир, 2004. № 17. С. 227–229.
15. Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів / упорядники: О.М. Любовець (керівник) та ін. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 288 с.
16. Маланюк Є. Крути. Народина нового українця. Прага : Українське видавництво «Пробоєм», 1941. 28 с.
17. Ковальчук М. Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки. 2014. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/>
18. Бузина О. Никто не хотел ехать под Круты. *Союз плуга и трезуба. Как придумали Украину*. Киев : Арий, 2016. С. 200–216.
19. Антонов-Овсенко В.А. Записки о гражданской войне : в 3-х т. Москва : Высш. воен. ред. совет, 1924–1933.
20. СУМ-11: Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

21. ВТСУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

22. СУМ-20: Словник української мови : в 20 томах. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.

УДК 81'373.45

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.8>

КОНЦЕПТОСФЕРА МАНДРІВНОГО ДИСКУРСУ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТРЕВЕЛОГІВ

CONCEPTOSPHERE OF THE TRAVELING DISCOURSE IN MODERN UKRAINIAN TRAVELOGUES

Моштаг Є.С.,

orcid.org/0000-0002-2174-8312

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

*Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова*

Крохмаль А.М.,

orcid.org/0000-0002-9490-489X

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

*Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова*

У статті розглянуто основні архетипні мандрівні концепції на дискурсивному рівні осмислення тревелогів. Актуальність дослідження зумовлена тим, що дискурсивний характер подорожі змінився від простого опису відвіданих об'єктів і місць до відображення почуттів суб'єкта-мандрівника, його особистого досвіду та вражень, які вимагають спеціального лінгвокогнітивного аналізу. Водночас мандрівні концепції набули надзвичайного значення, оскільки вони впливають безпосередньо на композиційну організацію та мову художнього тексту, тобто породжують певний тип дискурсу – мандрівний дискурс. Метою роботи є виявлення основних архетипних концептів у мандрівному дискурсі сучасних українських тревелогів. Основною метою є вивчення лінгвокультурологічної природи концептів та її виявів у подорожніх розповідях. У результаті дослідження з'ясовано, що архетипними мандрівними концепціями сучасних українських тревелогів є концепти *подорож*, *шлях*, *мандрівник* та *пригода*. Їх можна відслідкувати в розповідях про подорожі всіх видів (від міфології до сучасної тревел-журналістики). Ці концепти мають складну, багатшарову структуру. Вони поєднуються в мікро- та макроконтекстах авторських оповідань, утворюючи складну синергетичну цілісність. Варто додати, що поняття *екзотики* також відіграє важливу роль у подорожніх описах, оскільки тревелог без екзотики неможливий з огляду на саму сутність грецького слова *exotikos* – «розташований поза звичними межами». Нині подорожі відображають гламурну екзотику, рефлексія перетворює екзотику на гру, навіть створюється новий тип людини – *homo exoticus*. Можна зробити висновок, що мандрівні концепції займають гідне місце в лінгвістичному та когнітивному аналізі тревелогів, оскільки створюють певний тип дискурсу.

Ключові слова: тревелог, концепт, архетип, дискурс, досвід, подорож.

The article considers the main archetypal traveling concepts at the discursive level of understanding of travelogues. The relevance of the study is due to the fact that the discursive nature of travel has changed over time from the mere descriptions of objects and places visited to reflection of the feelings of the subject-traveler, his / her personal experience and impressions, which in turn requires special linguistic and cognitive analysis. At the same time, traveling concepts have become extremely important, because of the fact that they have a direct impact on the compositional organization and language of the literary text, that is, they generate a certain type of discourse – traveling discourse. The purpose of the work is to identify the main archetypal concepts in traveling discourse in modern Ukrainian travelogues. The main objective is to study the linguistic and cultural nature of concepts and its manifestations in travelogues. As a result of the study, it has been found out that archetypal traveling concepts of modern Ukrainian travelogues are the concepts of *journey*, *way*, *traveler* and *adventure*. They can be traced in stories about travels of all types: from mythology to modern travel journalism. These concepts have a complex, multi-layered structure. They are combined in micro- and macro-contexts of author's stories, forming a complex synergetic integrity. It should be added that the concept of *exotics* also plays an important role in travelogues, as a travelogue without the exotics is impossible given the innermost form of the Greek *exotikos* – "external, located outside the usual boundaries". Nowadays, travelogues reflect glamorous exotics, reflection turns exotics towards the game, even a new type of person is created – *homo exoticus*. The conclusion that can be derived is that the traveling concepts take their worthy place in linguistic and cognitive analysis of travelogues, since they create a certain type of discourse.

Key words: travelogue, concept, archetype, discourse, experience, journey.

Постановка проблеми. Подорожі є здавна відображеним у текстах феноменом людської історії. Існує думка, що «література подорожей в усьому своєму жанровому розмаїтті сприяла зародженню та становленню туризму як соціокультурного явища» [1, с. 233]. Актуальність дослідження зумовлена перетворенням дискурсивної природи подорожей від власне описів об'єктів на відображення відчуттів самого суб'єкта-мандрівника, його особистого досвіду, що потребує особливого лінгвокогнітивного аналізу. При цьому великої значущості набувають мандрівні концепти, оскільки вони безпосередньо впливають на композиційну організацію та мову художнього тексту, тобто породжують мандрівний дискурс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Подорожня проза, зокрема сучасні жіночі романи, неодноразово ставала предметом дослідження науковців. Наприклад, концептуалізації мистецтва в сучасному українському жіночому романі на матеріалі творів Ірен Роздобудько присвячена праця О. Башкирової [2]. Мотиви подорожі в українській літературі досліджувались Л. Божко [1]. Щодо безпосередньо концептосфери, то слід зазначити, що текстовий концепт *подорож*, за нашими спостереженнями, є найпопулярнішим й найуживанішим із-поміж інших концептів тревелогів, тому він найчастіше ставав предметом досліджень. Зокрема, цей концепт неодноразово досліджувався на матеріалі іншомовної прози, наприклад французької, Г. Каратеєвою [3], Є. Огневою, яка розглядала цей концепт як когнітивну текстову домінанту [4], та Ю. Ралдугіною, яка висвітлювала лексикографічну реалізацію концепту *voyage* у французькій лінгвокультурі [5]. Із лінгвокультурної точки зору цей концепт також досліджено у китайській та російській мовах [6].

Постановка завдання. У нашій розвідці ми спираємось на праці вищезазначених авторів. Основним завданням нашого дослідження вважаємо вивчення лінгвокультурної природи концептів та її виявів саме в українській мандрівній прозі, що, за нашими спостереженнями, наразі є недостатньо дослідженим феноменом. З огляду на це, метою роботи є виявлення основних архетипних концептів у мандрівному дискурсі в сучасних українських тревелогах.

Основним методом, використаним у дослідженні, є описовий, застосування якого дозволило систематизувати характеристики досліджуваних одиниць. У процесі добору матеріалу для дослідження використовувався метод суцільної вибірки. До методів, використання яких зумовлю-

ється основним завданням та метою дослідження, належать семантичний, функціонально-стилістичний, контекстний та компонентний аналізи.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши дискурсивний рівень теоретичного осмислення тревелогів, зазначимо, що цілком слушно в сучасній лінгвокогнітивній науці виділено концепт *подорож* [3; 4; 5; 6], який ми вважаємо інтегральним для дискурсу тревелогів. В одному з найповніших наразі в українській лінгвістиці (щоправда, виконаному на матеріалі французької мови) дослідженні Г. Каратеєвої стверджується, що концепт *подорож* має загальну лінгвокультурну природу, що аргументовано такими його виявами:

– наявність концепту *подорож* у культурах та літературах народів світу на всіх етапах розвитку;

– інтеграція його мовних реалізацій у сильні позиції текстів;

– метафоричний характер, що реалізується в осмисленні буттєвих категорій у термінах подорожі в будь-якій національній свідомості;

– численність афоризмів, прислів'їв із компонентом «подорож»;

– багатство синонімів лексеми «подорож» у різних мовах» [3].

Ми погоджуємось із висновком дослідниці: «У зв'язку зі значущістю цього концепту в поезії він безпосередньо впливає на композиційну організацію та мову художнього тексту, тобто породжує певний тип дискурсу – мандрівний» [3]. О. Русакова вважає концепт *подорож* когнітивним ядром, що породжує численні метафори, які застосовуються для опису й вивчення феномену мобільності. Серед них такі метафори, як «мандрівник», «шлях», «дорога», «межа», «привал», «відкриття», «пригода», «дорожня карта», «першопроходець», «провідник» [7, с. 22].

Дещо в інших термінах говорить про цей самий концепт Р. Магдиш: у статті цього дослідника використано віддієслівний іменник «мандрування» й обґрунтовано, що позначену ним реалію слід розглядати як культурну універсалію: мандрування як смислова структура «є невід'ємною частиною загальної картини світу і кожного з її складників (міфологічного, релігійного, художнього) – різних культур, різних епох, наповнюється в кожному конкретному випадку своїм змістом» [8, с. 154].

В інших дослідницьких поглядах і терміносистемах також розширюється, розростається й деталізується ментальний феномен подорожі. Так, Ю. Павленко окреслює взаємодію подорожі і її лінгвальних реалізацій формулою «подорож

як спокуса письмом, письмо як спокуса мандрівкою» [9], наголошуючи, що практика подорожі тісно пов'язана з дискурсом (письмом або розповіддю). У подорожі нескінченно взаємодіють людина як особа, яка переміщується в просторі, і людина-оповідач: «Дискурс утривалює подорож, перетворюючи траєкторію маршруту подорожі з кола на спіраль: піти, щоб повернутися, і знову піти в письмо або усний переказ» [9]. Дискурсивна, а не лише діяльнісна природа подорожі дуже важлива для людини, а отже, й для культури: «Саме завдяки письму як дискурсивній практиці подорож усвідомлюється не просто як пошук незнамого, а саме як спосіб самопізнання індивіда» [там само].

При цьому дослідники зазначають, що дискурсивна природа подорожей змінювалася в процесі того, як подорожі ставали загальнішими й популярнішими. Вищезазначену культурну рису подорожі (мандрівка як спосіб самопізнання) І. Жинджювене кваліфікує як ознаку сучасності. На думку дослідниці, у минулому мандрівник зосереджувався на місцях, які відвідував, подавав їх якнайповніший опис, натомість у новітні часи в літературі мандрів більшою мірою відображено відчуття / почуття самого суб'єкта-мандрівника, його / її особистий досвід і враження, ніж власне описи об'єктів. На противагу раннім подорожнім нарративам, як підкреслює дослідниця, сучасні містять навдивовижу великий обсяг персонального досвіду [10]. Загалом, дослідники наголошують на тревелозі як тексті, що фіксує пошуки авторської ідентичності [11]. Кожен тревелог має такі два аспекти, як самопізнання і світопізнання, що відзначив навіть у назві своєї праці знаний американський психолог Джером Брунер: «self-making and world-making», тобто «самотворення і світотворення», «творення себе і творення світу» [12]. При цьому наголошується на зв'язку між індивідуальною фізичною географією і культурною географією [13].

Розробляючи методичку дискурс-аналізу тревелогів, О. Русакова та В. Русаков виокремлюють ключові концепти тревелогу: *шлях*, *мандрівник* і *пригода* (*подвиг*) [14, с. 15]. Автори вважають ці концепти архетипними. Справді, їх можна простежити в оповідях про мандри всіх типів: від міфології до сучасної тревел-журналістики. Ці концепти мають складну, багатошарову будову. *Шлях* містить семантичні компоненти «рух», «напрямок», «місце в просторі, де відбувається рух», «час, наповнений рухом» і «світогляд» («шлях до себе»). У складі концепту *мандрівник* теж виокремлено низку складників, що розгорта-

ють цей архетип у просторі й часі: Мандрівник-першовідкривач, Блукалець (Агасфер), Прочанин (Пілігрим), Гід (Провідник, Вождь, Полководець), Шпигун (Спостерігач), Гість, Сталкер. Нарешті, концепт *пригода* передбачає акт вибору [14].

Проектуючи ці ментально-семантичні структури на тексти сучасного українського жіночого тревелогу, зазначимо, що концепт *шлях* продовжує залишатися головним, оскільки містить саму суть жанру. Образ шляху змальовується з незмінною експресією: «Скажімо, увечері ти збираєш валізу і спиш у своєму ліжку. Так, як це було вчора, і позавчора, і місяць тому. А от сьогодні, засинаючи, думаєш: яким буде твоє завтрашнє помешкання? Тобто який дах буде над головою? Яке повітря докола? Що побачиш з вікна? Цього не можна передбачити. Мить відкриття незнайомих дверей – одна з найцікавіших у всіх мандрах. Це двері до іншої реальності!» [15, с. 5].

Що ж до *пригоди*, то, справді, в її основі продовжує залишатися вибір, щоправда, робиться він у легших і комфортніших умовах, ніж у персонажів давніх епічних мандрів. Наведемо характерний епізод із тревелогу Лесі Ворониної:

Подорож до Єгипту почалася з дзвінка подруги, яка вкрадливим голосом запитала: «Лесю, а в тебе є зайві 300 баксів?». Рятуючи нашу багаторічну дружбу і пам'ятаючи сумний досвід попередніх позичок, я вже хотіла збрехати й сказати – «ні»! І навіть схрестила безіменний і середній пальці на лівій руці. Але в останню мить плюнула на всі перестороги мудрих людей на киталт: хочеш втратити приятеля – позич йому грошей або позичаєш чужі гроші, а віддавати треба свої, і зізналася, що отримала шалений гонорар за книжку – якраз 300 у. о.

І тоді подруга тремтячим від хвилювання голосом зацокотіла:

– Завтра вранці вилітаємо до Шарм-ель-Шейху! Це в Єгипті. На березі Червоного моря. Там корали й жовті, сині, малинові риби! Там – літо!!!

І ми поїхали... [16, с. 33].

Такий вибір стає початком до пригоди, але не має екзистенційного значення, як в архетипних епосах про мандри, а просто змушує замислитись над обранням того чи іншого різновиду комфорту і раціональності / нераціональності витрат. Водночас це співвідноситься із досвідом багатьох читачів, сприяє популяризації цього тревелогу і також є своєрідним сучасним виміром концепту *пригода*.

Концепти *шлях*, *мандрівник* і *пригода* поєднуються в мікро- і макроконтекстах авторських

оповідей, утворюючи складну синергетичну цілісність: «І якщо ці гіпотетичні нормальні люди вибирають собі прямі автостради штибу хорватських і готові навіть за них платити, бо ж то швидко і без вивертів, то придурки штибу мене ніколи не проти звернути чи то на сільську дорогу, де доведеться тягтися по п'ятдесят км за годину, чи взагалі на якісь неясні серпантини, де жоден вестибулярний апарат не виживе. Зате пейзажі. Зате сільські базарчики з домашньою оливковою олією й вином. Зате справжнє життя, кумедні вивіски, містечка, бухти з білими кораблями, скелі з відчайдушними соснами, просто на перехрестях мангали з гігантськими тушами чи то кіз, чи баранів на рожні, непримітні ресторанчики з найсмачнішою домашньою їжею і просто купа всього, на що ти не сподівався» [17, с. 127–128]. Бачимо, що **шлях** тут утілюється безпосередньо в образі дороги (гіперонім **шлях** (дорога) передається гіпонімами **прямі автостради, сільська дорога, неясні серпантини**, які перебувають між собою одночасно у відношеннях синонімії і антонімії, утворюючи антитезу в людському сприйнятті). Образ **мандрівника** постає також через антитезу **нормальні люди – придурки**, причому усталені оцінні знаки в такій антитезі змінюються на протилежні, що слугує авторці засобом заявити про свою позицію щодо мандрівок. Нарешті, саме на підставі знань про можливі шляхи та вже сформованих ціннісних настанов автора-персонажа-мандрівника відбувається вибір **пригоди**. Узагальнення здійснюється через ціннісний вербалізатор **справжнє життя**, який у контексті уточняється деталізованим описом. Аналогічне судження висловлює й інша досліджувана нами авторка – багато в чому далека від Ірени Карпи за ідіолектом та психологією Леся Воронина: «...Я зрозуміла, що мандрувати треба саме так: зупиняючись у випадкових придорожніх забігайлівках, розпитуючи шлях у місцевих мешканців, ночуючи у крихітних приватних готеликах, не знаючи, що на тебе чекає за найближчим поворотом» [16, с. 141]. У цьому уривку концепт **мандрівник** перебуває в підтексті (його експліковано займенником **я**, проте в інші способи не означено), але чітко простежуються концепти **шлях** і **пригода** (результат ситуації

вибору). Категоричність вибору стверджується конструкцією *саме так*.

Варто додати, що також важливу роль у тревелогах відіграє концепт **екзотика**. За словником української мови, екзотика – це «усе (природа, побут, культура і т. ін. віддалених країн), що є незвичайним для цієї місцевості, що здається дивовижним, надто мальовничим. // Дивні, незвичні з погляду людей цієї країни особливості природи, звичаїв, мистецтва віддалених країн» [18]. В основі цих визначень семантики лежать емоції, насамперед здивування, а також поняття «віддаленості», тобто необхідність переміщуватись у просторі. Такий погляд, екзотично-здивований, характерний для тревелогів усіх авторок, яких ми розглядаємо. Тревелог без екзотики неможливий уже з огляду на саму внутрішню форму грецького *exotikos* – «зовнішній, розташований поза звичними межами». Однак поряд із традиційним розумінням екзотики сучасна гуманітарна атмосфера має нові тренди, відображені в дослідженнях екзотичного. За В. Мірошніченком, у наш час у тревелогах відображається гламурна екзотика, рефлексія розвертає екзотику в бік гри, навіть твориться новий тип людини – *homo exoticus* [19].

Висновки. Таким чином, дослідивши тревелоги на лінгвокогнітивному і лінгвокультурному рівнях, ми дійшли висновку, що архетипними концептами у мандрівному дискурсі сучасних українських тревелогів є концепти **подорож, шлях, мандрівник і пригода**. Важливу роль у тревелогах відіграє також концепт **екзотика**. Ми простежили, що концепти в текстах можуть чітко простежуватися або перебувати в підтексті, вони можуть утілюватися в різноманітні образи через явище гіперо-гіпонімії. Ці концепти мають складну, багатошарову будову, містять низку семантичних компонентів. Концепти з'являються у поєднанні мікро- і макроконтестів авторських оповідей, утворюючи складну синергетичну цілісність.

Оскільки жанр тревелогів стає дедалі популярнішим об'єктом дослідження як вітчизняних, так й іноземних науковців, вважаємо перспективним напрямом розгляд текстів цього жанру на лінгвістичному, культурологічному і когнітивному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Божко Л.Д. Мотив подорожі та туристичної поїздки в українській літературі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 4. С. 231–235.
2. Башкирова О. Концептуалізація мистецтва в сучасному українському жіночому романі (на матеріалі творів Ірен Роздобудько та Галини Вдовиченко). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2016. № 8. С. 3–11.

3. Каратєєва Г.М. Текстовий концепт подорож у французькій постмодерністській прозі (на матеріалі творів Ле Клезіо) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05. Київ, 2008. 20 с.
4. Огнева Е.А. Концепт *путешествие* как когнитивная текстовая доминанта : на материале произведений Ж. Верна. *Когнитивные исследования языка*. Тамбов, 2015. Выпуск XXI : Проблемы современной лингвистики на стыке когниции и коммуникации. С. 720–725.
5. Ралдугина Ю.В. Лексикографическая реализация концепта *voyage / путешествие* во французской лингвокультуре. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009. № 43. С. 120–122.
6. Лю Цзюань. Концепт «Путешествие» в китайской и русской лингвокультурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2004. 20 с.
7. Русакова О.Ф. Метафорика и концептосфера дискурса мобильности. *Дискурс-Пи : науч.-практ. альманах*. 2013. № 3. С. 19–25.
8. Магдиш Р.О. Герой-мандрівник в оцінках сучасної літературної критики. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Сер. : Літературознавство*. 2011. Вип. 2 (1). С. 152–158.
9. Павленко Ю. Подорож як спокуса письмом, письмо як спокуса мандрівкою. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2009. № 6. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/SIs/2009_6/21.pdf (дата звернення 26.10.2021).
10. Žindžiuvienė I. E. Travel Narratives in Retrospection: New Tendencies Versus Tradition. Kaunas, 2010. № 6. P. 145–153.
11. Weretiuk O. Reflections on Identities in Andrzej Stasiuk's and Juriy Andruhovych's Travel Narratives. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія : Літературознавство*. 2016. № 44. С. 104–111.
12. Bruner J. Self-making and world-making. *Narrative and Identity: Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins Publishing Co, 2001. P. 25–37.
13. Doloughan F. J. Narratives of Travel and the Travelling Concept of Narrative: Genre Blending and the Art of Transformation. *The Travelling Concept of Narrative Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences*. Helsinki : Helsinki Collegium for Advanced Studies, 2006. P. 134–144.
14. Русаков В.М. Методология дискурс-исследования травелога. *Дискурс-Пи : науч.-практ. альманах*. 2014. № 4. С. 14–20.
15. Роздобудько І. Мандрівки без сенсу і моралі. Київ : Нора-друк, 2011. 192 с.
16. Воронина Л. У пошуках О'ґопоґо. Нотатки навколосвітньої мандрівниці. Київ : Нора-Друк, 2010. 176 с.
17. Карпа І. Baby travel. Подорожі з дітьми, або Як не стати куркою. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. 208 с.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
19. Мирошниченко В. Концепт екзотики как один из смыслов литературы. *Коло : книгознавчий часопис*. 2013. № 5. С. 11–13.

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКСПРЕСИВНИХ ЛЕКСЕМ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF EXPRESSIVE LEXEMES IN THE POETIC DISCOURSE OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Прокопович Л.С.,

orcid.org/0000-0002-4882-5322

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій

Мукачівського державного університету

Попович Н.Ф.,

orcid.org/0000-0002-9259-5069

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій

Мукачівського державного університету

У статті схарактеризовано особливості семантичного наповнення експресем **сльози, зойк, крик, плакати, ридати, кричати** лексико-семантичного поля **страждання** як домінуючих засобів художньої мовотворчості поетів другої половини ХХ ст. Здійснено аналіз емотивних назв психічних станів людини в психологічному та лінгвістичному аспектах. Визначено роль експресем у вербалізації індивідуально-авторської картини світу означеного періоду.

Експресеми в складі поетичного тексту є не тільки важливим засобом створення емоційно-експресивного колориту, а й формують структурну єдність естетичної дійсності. Вони, входячи в різні структурно-семантичні моделі, розкривають свої асоціативні можливості, набувають семантичної багатоплановості. Асоціативність поетичного слововживання створюється завдяки зміщенню конотативних якостей лексем. Додатковий експресивний зміст слова визначає характер образності.

Сполучення різних психічних типів із певним темпераментом та іншими психічними ознаками дає різні види психічної основи письменника, з якою пов'язана перевага тих чи тих мовних засобів у його творчості.

Психолінгвістичний аналіз експресем та їхньої естетичної значущості в художньому тексті має важливе значення для з'ясування специфіки поетичномовних картин світу.

Експресивність та емоційність є визначальними рисами поетичних творів, важливими чинниками впливу на читача (слухача), психологію його відчуттів. У художньому мовленні віршованих творів якнайповніше виявляються емотивна та естетична функції мови, які ґрунтуються на єдності законів внутрішньої організації мови, психічних та соціальних чинників.

Експресивні лексеми, за нашими спостереженнями, найчастіше притаманні віршованим творам, в яких розкриваються психологічні стани ліричних героїв, нерідко висвітлюється перебіг конфліктних ситуацій. Отже, експресеми є важливим засобом вираження емоцій ліричних героїв та експресивності поетичних текстів.

Здійснений аналіз свідчить, що характер семантичного наповнення експресем **сльози, зойк, крик, плакати, ридати, кричати**, їхня стилістична роль у поезії означеного періоду визначені не тільки національно-культурними установками, а й психоментальними особливостями авторів.

Ключові слова: психолінгвістика, лексико-семантичне поле, поетичний дискурс, експресивність, емоційність, мовна картина світу, поетична картина світу, метафора.

The peculiar features of the semantic content of expressive sememes "slozy (tears)", "zoyk (whoop)", "kryk (a scream)", "plakaty (cry)", "rydaty (sob)", "krychaty (to cry)" of the semantic field of "strazhdannya (suffering)" as the dominant means of artistic language creation of poets of the second half of the twentieth century have been characterized in the article. The analysis of emotional names of human mental states in psychological and linguistic aspects has been carried out. The role of expressive sememes in the verbalization of the individual-author's picture of the world of a definite period has been revealed.

Expressive sememes in the composition of a poetic text are not only the important means of creating an emotionally expressive colour, but also form the structural unity of aesthetic reality.

They, entering into various structural and semantic models, reveal their associative abilities, acquire semantic counterpoint. The associativity feature of poetic word usage is created by shifting the connotative qualities of lexemes. Additional expressive meaning of the word determines the nature of poetic imagery.

The combination of different mental types with a certain temperament and other mental characteristics gives different types of mental basis of the writer, which is associated with the predominance of certain language tools in his work.

Psycholinguistic analysis of expressive sememes and their aesthetic significance in the literary text is important in elucidating the specifics of poetic-linguistic pictures of the world.

Expressiveness and emotionality are the defining features of poetic works, important factors influencing the reader (listener), the psychology of his feelings.

The emotional and aesthetic functions of language, which are based on the unity of the laws of the internal organization of language, mental and social factors, are most fully revealed in the artistic speech of poetic works.

According to our observations, expressive lexemes are most frequently inherent in poetic works, which reveal the psychological states of lyrical heroes, quite often highlighting the course of conflict situations.

Therefore, the expressive sememes are important means of expressing the emotions of lyrical heroes and the expressiveness of poetic texts.

The conducted analysis has shown that the nature of the semantic content of expressive sememes “slozy (tears)”, “zoyk (whoop)”, “kryk (a scream)”, “plakaty (cry)”, “rydaty (sob)”, “krychaty (to cry)” their stylistic role in the poetry of this period is determined not only by national and cultural attitudes, but also the psycho mental features of the authors.

Key words: psycholinguistics, lexical and semantic field, poetic discourse, expressiveness, emotionality, linguistic picture of the world, poetic picture of the world, metaphor.

Постановка проблеми. У лінгвістиці проблема емотивних назв розглядається в кількох аспектах, зокрема, назви емоцій стали об'єктами наукових досліджень у галузі психолінгвістики (Л.А. Лисиченко), історичної та описової лексикології (К.М. Тищенко, В.М. Русанівський), семасіології (Ю.Д. Апресян, Ю.С. Степанов), порівняльного мовознавства (А.Д. Григор'єва, І.Б. Левонтіна та ін.). Вивчення емотивних назв та їхньої естетичної значущості в художніх текстах має важливе значення для з'ясування специфіки поетичномовних картин світу (М.В. Гамзюк, П.О. Селігей). У сучасних дослідженнях емотивних номінацій враховується позамовна інформація про феномен емоції, а також його місце й роль у формуванні національної мовної картини світу. Таким способом дослідники простежують смислову перспективу розгортання образів на основі емоцій за допомогою асоціативних зв'язків. Особливо важливим аспектом вивчення емотивних лексем є всебічний аналіз їхніх функціональних властивостей у мові художніх творів.

Незважаючи на безумовну вагомість спостережень та висновків дослідників, нині цілісне уявлення про поетичну картину світу, маніфестоване українською поезією означеного періоду, зокрема щодо психолінгвістичного аналізу експресивних лексем *сльози, зойк, крик, плакати, ридати, кричати* як фрагмента лексико-семантичного поля *страждання* в поетичному дискурсі другої половини ХХ ст., поки що не сформоване. Отже, існує проблема виявлення та аналізу цих експресивних лексем, потреба в розв'язанні якої зумовлює актуальність вибраної теми нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття ми бачимо значні здобутки психолінгвістики, зокрема у виявленні асоціативних зв'язків, явищ та їхніх назв у конкретній мові взагалі і в мові творів певного письменника. Це дослідження Л.А. Лисиченко про зв'язок письменника і його психологічного типу, мовний світ А. Кримського, В. Самійленка [5, с. 175–194], Т.В. Скорбач про художній простір у мовній картині світу В. Поліщука [12]. О.Є. Єфіменко ана-

лізує концепт «степ» в українській мові, в тому числі в мові письменників [3]. Л.А. Лисиченко зауважує: «Питання про співвідношення мовного світу і психічного світу письменника заслуговує на більшу увагу, бо в поетичному світі письменника відбивається вся складність МКС. Для розв'язання цього питання створені і психологічні передумови в багатьох фундаментальних працях, які дослідили і визначили психічні властивості і риси, що характеризують особистість і виявляють психічні типи людей» [5, с. 110–111].

Л. Прокопович, вибудовуючи модель лексико-семантичного поля *страждання* в поезії В. Симоненка, В. Стуса, Л. Костенко, Б. Олійника, Д. Павличка, показує психоемоційний стан через ключові лексеми: *біль, жаль, туга, печаль, скорбота, самотність* [10]. У своїй розвідці дослідниця спирається на висновки вчених-психологів, які джерелами стимуляції *страждання* називають *біль, сум, голод, холод, тугу, горе, розчарування, невдачу, втрату*. З погляду психологів, *страждання* – це негативні переживання людини, що пов'язані з усвідомленням неможливості задоволення потреби, фізичний чи моральний *біль*, стан *горя, страху, тривоги, туги*. І хоча мовознавці, як продовжує Л. Прокопович, дають визначення *стражданню*, а психологи пояснюють феномен *страждання* з погляду свідомості та відбиття поведінки людини в суспільстві на її нервовій системі і загальному емоційному стані, в комплексі ці дві науки дають змогу зрозуміти природу *страждання* [10, с. 62].

Як зазначає А. Бондаренко, *страждання* виявляє у творах В. Стуса загальнолюдський філософський зміст – «по вітчизні вічні страсті» – одвічний болісний пошук людиною втраченого раю, обітваної землі, не лише як індивідуального, територіального, соціокультурного середовища, а й насамперед як пристановища духу, гармонії всередині внутрішнього світу [1, с. 48].

Г. Сютя, досліджуючи ідіопетику ньюйоркців на тлі часопросторових зрізів української поетичної мови, в монографії «Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи» звертає увагу на лінгвопо-

етичну концепцію психологічного портретування людини та порушує проблему осмислення людиною свого місця в навколишньому світі й свого внутрішнього «я». «У них *по-іншому* презентовано внутрішній світ людини, акцентовано *інші* настроєві доміанти, в *інших* образах ослвлено *інші* емоційно-психологічні враження та асоціації» [14, с. 42]. Зокрема, «специфічна настроєвість поезії ньюйоркців, визначена мотивом *екзистенційної невлаштованості* людини, позначилася на формуванні внутрішньопортретного словника. В його основі лексика, пов'язана з українською мовно-поетичною традицією внутрішнього портретування: назви емоцій та психологічних станів (кохання, біль, туга, сум, страх, втома), поетизми (серце, душа, очі)» [14, с. 42]. Показовим для автора є «функціонально-стилістичне навантаження емотивних номінацій *туга, жаль, сум, смуток, страх, жах, розпач, втома...* Їхню загальну негативну конотацію увиразнюють слова, які в мовній свідомості соціуму асоціюються з негативними явищами чи реаліями (зараза, каменяка, милиці, домовина, граги), процесами або діями (душити)» [14, с. 42].

Концентрація досліджень навколо окремих психоемоційних станів людини та їх відображення в поетичній мові сприяє глибшому з'ясуванню зв'язків між художнім дискурсом і відображенням поведінки людини в соціумі.

Постановка завдання. Експресеми *сльоза, зойк, крик, плакати, ридати, кричати* як фрагмент лексико-семантичного поля *страждання* ще не були предметом дослідницької уваги як у лінгвістичному, так і в психолінгвістичному аспектах.

Мета статті – здійснити психолінгвістичний аналіз експресивних лексем у поетичному дискурсі другої половини ХХ ст., зокрема експресем *сльози, зойк, крик, плакати, ридати, кричати* як фрагмента лексико-семантичного поля *страждання*.

Мета статті зумовлює такі завдання: схарактеризувати особливості семантичного наповнення експресем *сльози, зойк, крик, плакати, ридати, кричати* лексико-семантичного поля *страждання* як домінантних засобів художньої мовторчості поетів другої половини ХХ ст.; здійснити аналіз емотивних назв психічних станів людини в психологічному та лінгвістичному аспектах; визначити роль експресем у вербалізації індивідуально-авторської картини світу означеного періоду.

Виклад основного матеріалу. Проблема експресивних лексем та їхн значущості в поетичних текстах має важливе значення для розуміння особливостей мови української поезії другої половини ХХ ст.

У мовознавстві біля джерел антропоцентризму стояв О.О. Потебня. Науковець розробляв проблеми, з якими корелюють сучасні дослідження мовної картини світу. Одним із провідних лінгвофілософських аспектів у спадщині О.О. Потебні є зв'язок мови і мислення, що значною мірою зумовлювалося розвитком психології, яка давала багатий матеріал для постановки такого питання. Сутність наукових поглядів ученого полягала в тому, що мова розглядалася не як самодостатнє явище, а в її зв'язках із культурою, в широкому розумінні – літературою, фольклором, міфологією, етнокультурою, історією, філософією, особливо психологією [9].

Для дослідження питання про взаємодію мовного та психічного світу поета-митця нині існують наукові психологічні передумови: виділені й схарактеризовані психічні властивості та риси особистості.

Найбільшу загальну характеристику становить психологічний тип особистості – екстравертивний чи інтровертивний. За визначенням К.Г. Юнга, «основна ввідмінність цих двох типів полягає в рухові інтересу в напрямі до об'єкта в одному випадку і в рухові інтересу від об'єкта до суб'єкта і до його власних психічних процесів у другому випадку» [15, с. 205].

На мовну індивідуальність письменників впливають не тільки культурно-історичні та суспільно-політичні чинники, а й, звичайно, індивідуально-психологічні фактори, ідейно-художня спрямованість особистості, традиція поетичного мовлення. Л. Лисиченко зауважує: «Ці чинники накладають виразний відбиток як на зміст, так і на мовну форму, в якій художник слова виражає своє бачення довкілля» [5, с. 111]. Отже, серед явищ, які впливають на поетичну мовну картину світу письменника, важливе місце посідають його психічний склад і психічний тип: екстравертивний чи інтровертивний.

Емоції є важливою частиною пізнавально-психологічної діяльності особистості. Значною мірою вони залежать від потреб особистості й оцінки нею можливостей їх задовольнити. Як правило, людина визначає інформацію, необхідну їй для задоволення певних потреб, і саме з цієї позиції оцінює наявну інформацію.

У психології немає загальноприйнятої номенклатури емоційних станів. Експериментальні дослідження мовлення осіб, що перебували в різних емоційних станах, дали змогу дослідникам виділити 142 назви емоційних станів, які об'єднуються в такі гіпотетичні зони: радість, переляк, ніжність, здивування, байдужість, гнів,

печаль, зневага, сором, образа. Саме вони є джерелом експресивних відтінків емотивних стилістичних значень лексем. «Образно-експресивне стилістичне значення співвідноситься зі сферою чуттєво-образного сприймання мовців, при якому предмети кваліфікуються за якимись ознаками, властивостями, прикметами, що інтенсивно виражені, тобто експресивні. Такі мовні одиниці різних рівнів називаються експресемами, або експресивами» [6, с. 197].

В українській поезії ХХ століття важливим мовним чинником впливу на читачів (слухачів) є експресеми, які виконують функцію експресивної характеристики зображуваного.

Експресеми в складі поетичного тексту є не тільки важливим засобом створення емоційно-експресивного колориту, а й формують структурну єдність естетичної дійсності. Вони, входячи в різні структурно-семантичні моделі, розкривають свої асоціативні можливості, набувають семантичної багатоплановості. Асоціативність поетичного слововживання створюється завдяки зміщенню конотативних якостей лексем. Додатковий експресивний зміст слова визначає характер образності.

Експресивні мовні одиниці експлікують ставлення поетів-митців до зображуваних героїв, подій. Думку авторів допомагають зрозуміти експресеми, які виражають значний ступінь певної ознаки, характеризуються інтенсивністю.

В екстенціоналі експресивні мовні одиниці поєднуються в різних співвідношеннях компонентів: емоційних, оцінних, валюнтативних, образних, естетичних. Тому значення експресем у сприйнятті, уявленні й мовній свідомості людей видається значно ширшим, інтенсивнішим, містить у собі більше семантичних ознак, ніж словникове значення.

Саме тому ми вибрали для психолінгвістичного аналізу експресеми *сльоза, зойк, крик, плакати, ридати, кричати*, адже такі експресивні лексеми звертають увагу читача (слухача), активізують його мислення, викликають почуттєве напруження.

У поезії В. Стуса лексеми *крик, зойк, сльоза, ридання, голосіння* трансформують своє внутрішнє наповнення, «наближаючись до семантики інтраверсійного, зовнішньо не виявленого, скерованого в себе переживання» [1, с. 52]: *сухі ридання, суха злива ридань, безголове ридання, зібгані сльози, знімілі зойки, знеголоснілий крик*. Трагічність людського існування усвідомлюється через ототожнення ліричного героя із криком всесвіту: *Мені здається, що живу не я* [13, с. 155].

Крик, зойк у Стусовому поетичному просторі сягає найвищої небесної сфери: *Жовтий місяць, а ще вище – крик твій* [13, с. 91]; *І в темноті космічній над зірками росте їх крик* [13, с. 101]; *Аж понад стелею жальний зойк завис* [13, с. 122].

Лексеми *крик, сльоза* виступають показником душевної небайдужості, людяності, щирості. Навмисна сльоза асоціюється зі скорботою, зрадлива з'являється наперекір бажанню її приховати. Сльоза, що *наскрізь пропікає камінний мур*», конденсує високу духовність.

У поетичній мовній картині світу В. Стуса як поета-інтроверта на першому плані не об'єкт, побачений зором художника, а внутрішній світ, почуття, настрої. Другою домінантною рисою поета-інтроверта є контрастність, що зумовлене такими психічними властивостями, як сильна ригідність сприймання. Його твори насичені антонімами, які виконують функцію зіставлення і протиставлення, широко використовується оксиморон.

Власну мікропарадигму в поетичному дискурсі поетів-шістдесятників має лексема *сльоза*, яка безпосередньо пов'язана із функціонуванням мікрообразу *плач*. Сему 'плач' експлікують дієслова *плакати, ридати, хлипати, голосити*.

В автобіографічних поетичних текстах Дмитра Павличка це не тільки метонімічний вияв семантики 'людини, що плаче', а й активний компонент внутрішнього мікросвіту дитини: *Я одягнув нову сорочку // І, сльози витираючи тихцем, // Потяг сумне теля на мотузочку // У чорну ятку за старим купцем* [8, с. 48]; *Скидаю капелюх. Не впізнає. // Це я, черешне, хлоп'я твоє! // Вона знімає рукавом сльозину: // А де ж ти так барився довго, сину* [8, с. 55]?

У поетичному дискурсі Б. Олійника експресема *ридати* екстрапольована в семантичну площину 'народ' і корелює з дієсловом *болить* // *Чи знаєш ти, світе, як сиво ридає полин, // Як тяжко, як тужно твоєму народу болить?* [7, с. 522].

Мовообраз *сльози* через порівняння за формальним параметром знаходиться в лексико-семантичному сегменті 'зовнішній портрет людини': *Тільки десь за верболозом, // На калиновім мосту, // Пропекли дівочі сльози // Білопінную фату* [7, с. 47].

Однак поетичний зміст наступних рядків із цією номінацією стосується опису саме внутрішнього світу, психологічного стану, здебільшого вбитої горем, пригніченої людини. Пор: *Як блискавка, сльоза непощадима // Опалювала щоки кам'яні* [7, с. 70].

Концептуально важливими для об'ємного психологічного образу людини є мотиви совісті,

сумління, милосердя: *Дитина мотиля піймала, // Червоні крила обірвала. // А мати – в сміх. А світ – у плач. // Вже йде негідників навала* [8, с. 119].

У художньому світогляді поета Д. Павличка життя людини в цивілізаційному світі є одночасно мірилом її порядності, чесності, відповідальності. Пор: *На твоєму світлі блисла кров, // Ти почув як автострада плаче... / Ти не вдарив. Ти втікав лиш від // Протоколів, лікарів і бруду // Обганяєш днів своїх кортеж, (А вони гримлять, важкі і вперті). // Тільки підлості не обженеш // І не обженеш своєї смерті* [8, с. 66].

Екзистенційну розгубленість людини в поезії «Епізод» увиразнює дієслівна метафора *автострада плаче*. Семантичне прирощення спостерігаємо в іменниках *кров, бруд, підлість, смерть*, прикметниках *важкі, вперті*, дієсловах *блисла, гримлять, обженеш*. Такі лексеми об'єднані спільною негативною семою і є знаковими для розкодування цього семантико-екзистенційного змісту.

Однією з найболочіших точок поезії шістдесятників є проблема ідентифікації й самоідентифікації мови, свободи й вибору народу. Кожен із поетів віднаходить тут своє бачення і свою нішу розв'язання цих проблем. Для Д. Павличка це: *Кажу тобі: не мий слізьми уста, // Не плач, бо доки є на світі місто Лева // Не пропаде твоя свобода і мета!* [8, с. 87]. Або: *Вони печально говорили // Про мову родичів своїх, // А потім так її хвалили // Що я слізки не спостеріг // На власному лиці!* [8, с. 181].

Епітети до слова *сльоза* виявляють переакцентування оцінки. В одному випадку *позитивної*: *І пахнуть вірші твої пелюсткою, // Кленовими гарячими слізьми* [11, с. 79]; *Мені і досі тут любов моя в печалі // І карі очі в золотих слізолах* [2, с. 234]; *І сині слізки билися червоно, // Як об каміння стиглі кавуни* [2, с. 158]; *Зацвіли твої очі першим цвітом слізки* [2, с. 284]; *Сльози лице окропили, мов лагідь Дніпра* [7, с. 216]; в іншому – *негативної*: *Найогидніші очі порожні... // Найпідліша брехлива слізка* [11, с. 251]; *Я плачу. // Все біло навколо, // Я плачу сліпими слізоами // І мова моя пересохла* [2, с. 135]; *Гірка слізка пекла, як сіль чумацька* [7, с. 265]; *Я покинув з туги все як є. // Біг понад слізою на край світа* [7, с. 205].

Зфункціонально-стилістичним навантаженням лексеми *сльоза* безпосередньо пов'язане функціонування дієслів *плакати, ридати, хлипати, кричати*: *І буде плакати і журитись мати // Коли сини ітимуть на війну...* [11, с. 61]; *Та не плач ти над труною, не зітхай важенько, // Краще в пісню свою тугу вилий, стара ненько* [11, с. 67]; *І вдови плакали, кричали діти «папи», // А на*

сніданок жолуді одні [11, с. 87]; *Лиш росою по нім буде плакати жито* [11, с. 106]; *Все стерпить, хіба заплаче стиха, // Дивлячись на добрих малюків. // Все стерпить – докори, сором, лихо, // Лиш би вмерти на землі батьків* [11, с. 106].

Спостережено, що в поетичному словнику В. Симоненка ці експресиви виявляють безпосередній зв'язок із семантичними площинами 'війна', 'голод'.

У словнику М. Вінграновського передають емоційний стан ліричного героя: *Та ще надія б'ється в голосіннях // Та ще любов біжить у манівці, // Як та слізка, пропалена промінням, // По вечоровій стомленій щоці* [2, с. 144], тугу і сум втрати товариша: *Ми роздоріжжям вчора снили з другом... // Його шляхи за іншим виднокругом... // Вітрило думки хвилю серця бере... // Я плачу... далі незглибиме море* [2, с. 86]; *Любов'ю вічною навечно // Чи, може, груддям каміння? // Не плач, Не плач. Відчовгуй відчаю! // Т-с-с, не збуди наш сон..., // не плач* [2, с. 79].

Отже, емоції – це психічні стани та процеси, що є реакцією на ситуативні переживання та чуттєві збудження людини, духовні та інстинктивні порухи.

Емоції найвиразніше проявляються в емотивній лексиці, що називає психічні стани людей, їхні переживання. Емоції творять неповторну органічну атмосферу художньої образності в літературі. Вони є характерною ознакою лірики. При цьому вони зумовлюють розвиток жанрових поетичних різновидів, впливають на ритміко-інтонаційний лад віршового мовлення.

Експресивні лексеми притаманні віршованим творам, в яких розкриваються психологічні стани ліричних героїв, нерідко висвітлюється перебіг конфліктних ситуацій. Часто експресиви застосовуються для розкриття внутрішнього світу ліричних героїв.

Емоції відіграють значну роль у процесі сприйняття поетичних творів, тому вважаються визначальною проблемою рецептивної естетики. Вони можуть виражати симпатичне, антипатичне або емоційне ставлення до різних зовнішніх та внутрішніх подій. Експресивність та емоційність є визначальними рисами поетичних творів, важливими чинниками впливу на читача (слухача), на психологію його відчуттів. У художньому мовленні віршованих творів якнайповніше виявляються емотивна та естетична функції мови, які ґрунтуються на єдності законів внутрішньої організації мови, психічних та соціальних чинників. Експресивні лексеми є важливим засобом вираження емоцій ліричних героїв та експресивності поетичних текстів.

Висновки. Отже, здійснений аналіз свідчить, що характер семантичного наповнення експресем *сльози, зойк, крик, плакати, ридати, кричати*, їхня стилістична роль у поезії означеного періоду визначені не тільки національно-культурними установками, а й психоментальними особливостями автора. Сполучення різних психічних типів із певним темпераментом та іншими психічними ознаками дає різні види психічної основи письменника, з якою пов'язана перевага тих чи тих мовних засобів у його творчості.

Концентрація синонімів, близькозначних слів відбиває велику напругу почуття, високий рівень експресії, палкий холеристичний темперамент і зумовлює особливості поетичного мовлення В. Стуса.

Через експресему *сльоза* констатовано внутрішній стан пригніченості ліричного героя

в автобіографічних віршах Д. Павличка та виявлено безпосередній зв'язок із такими семантичними площинами, як 'дитинство', 'життя та смерть', 'мова', 'свобода'.

В ідіостилі В. Симоненка експресема *сльоза* наповнена як позитивною, так і негативною конотацією і виявляє інтровертивний тип у сполученні з меланхолійним темпераментом автора.

У поезії М. Вінграновського спостерігаємо контекстну семантику, оказіональне звучання цього мовного знака, який засвідчує інтенсивний стилістичний розвиток психоемоційного стану відчуття людини.

Перспективи подальшого наукового дослідження означеної проблеми пов'язуємо з докладним аналізом експресем *любов, щастя, радість, сміх* у поетичному дискурсі поч. ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко А.І. Лексична парадигма «страждання» в поетиці В. Стуса. *Мовознавство*. 1995. № 2-3. С. 47–54.
2. Вінграновський М.С. Вибрані твори. У 3 т. Т. 1. Тернопіль : Богдан, 2004. 400 с.
3. Єфименко О.Є. Концепт «степ» в українській мові : словникова, текстова і психолінгвістична парадигма : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2005. 21 с.
4. Костенко Л. Вибране. Київ, 1989. 559 с.
5. Лисиченко Л.А. Ці невичерпні глибини мови : монографія. Харків, 2011. 304 с.
6. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови / за ред. Л.І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
7. Олійник Б. Вибрані твори. В 2 т. Т. 1. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2005. 605 с.
8. Павличко Д. Вибрані твори. В 2 т. Київ : Дніпро, 1979. Т. 1. 517 с.; Т. 2. 478 с.
9. Потебня А.А. Мысль и язык. Одесса : Государственное изд-во Украины, 1992. 287 с.
10. Прокопович Л.С. Лексико-семантичне поле *страждання* в поетичному дискурсі другої половини ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2016. Вип. 772 : Романо-слов'янський дискурс. С. 61–65.
11. Симоненко В. Зажинок / упоряд. П. Жук, Т. Калиновська, В. Пахаренко, В. Поліщук. Черкаси : Брама – Україна, 2011. 536 с.
12. Скорбач Т.В. Художній простір у мовній картині світу В. Поліщука. *Лінгвістичні дослідження*. 1997. Вип. 3. С. 53–62.
13. Стус В. Палімпсест : Вибране. Київ : Факт, 2006. 432 с.
14. Сюта Г.М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 164 с.
15. Юнг К.Г. Психологические типы. *Психология индивидуальных различий. Тексты*. Москва, 1982. С. 199–218.

СУФІКС -ТВ(А): ПОХОДЖЕННЯ Й ФУНКЦІЇ

SUFFIX -TV(A): ORIGIN AND FUNCTIONS

Сабліна С.В.,

orcid.org/0000-0001-7040-6258

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Запорізького національного університету

У статті з'ясовано питання історії, структурно-семантичних і словотвірних особливостей похідних іменників із суфіксом -тв(а). Виявлено, що в праслов'янській мові в незначній, але показовій кількості девербативів суфікс -тв(а) закріпив ті функції, які виявлятимуться ідентифікувальними й в інші періоди розвитку української мови: продукування абстрактних віддієслівних назв, зокрема найменувань процесуальних дій, локативів, девербативів із семантичним відтінком результату дії.

Мовні факти з пам'яток XI–XIII століть в основному доводять здатність суфікса -тв(а) творити іменники від дієслівних основ, але піку продуктивності в давній русько-українській мові цей формант не досяг, хоч варто зважати на функційно-стилістичну обмеженість конфесійним стилем та, відповідно, старослов'янською мовою пам'яткового фонду XI–XIII століть. Тому припускаємо, що ті похідні з -тв(а), котрі вдалося реконструювати в праслов'янській мові, ймовірно, лишалися в узусі русько-української мови.

Аналізований формант -тв(а) у віддієслівних іменниках жіночого роду також зафіксовано у світських і церковних пам'ятках, які співвідносимо з періодом побутування староукраїнської мови. І хоч переконливої кількісної динаміки зафіксувати не вдалося, поява нових дериватів свідчить про маркування суфіксом -тв(а) девербативів на позначення назв предметного процесу та із семантичним відтінком результату дії.

Віднайдені похідні на -тв(а) в окремих обстежених джерелах нової української мови дають підстави для поки що обережних висновків про незначне зростання продуктивності аналізованого форманта. Утім, гадаємо, це свідчить все ж про повнішу фіксацію лексичного фонду української мови в новоукраїнський період, яка не є релевантною загальній картині продуктивності суфікса -тв(а), хоч помірну продуктивність аналізований формант виявляє в діалектному словотворі.

Огляд історії суфікса -тв(а) свідчить, що він хоч і не виявляв переконливої продуктивності кількісно, але, починаючи з праслов'янської мови, зберіг здатність утворювати іменники таких лексико-словотвірних типів: назви процесуальної дії, локативи, девербативи із семантичним відтінком результату дії, деякі девербативи з конкретним значенням.

Ключові слова: суфікс -тв(а), іменники жіночого роду, лексико-словотвірний тип, девербатив, десубстантив, праслов'янська мова.

In the article clarifies the issues of history, structural-semantic, and word-forming features of derived nouns with the suffix -tv (a). It was found that in the Proto-Slavic language in a small but indicative number of deverbatives the suffix -tv (a) fixed the functions that will be identifiable in other periods of Ukrainian language development: production of abstract verb nouns, including names of procedural actions, locatives, deverbatives with the semantic shade of the result of an action.

Linguistic facts from the monuments of the XI-XIII centuries mainly prove the ability of the suffix -tv (a) to create nouns from verb bases, but it did not reach the peak of productivity in the ancient Russian-Ukrainian language, although functional and stylistic limitations of confessional style and accordingly, in the Old Slavonic language of the monument fund of the XI–XIII centuries should be taken into consideration. Therefore, we assume that those derivatives of -tv (a), which were reconstructed in the Proto-Slavic language, probably remained in the non-literary form of the Russian-Ukrainian language.

The analyzed formant -tv (a) in feminine verb nouns is also recorded in secular and ecclesiastical monuments, which are correlated with the period of existence of the Old Ukrainian language. And although convincing quantitative dynamics could not be recorded, the emergence of new derivatives indicates the marking with the suffix -tv (a) deverbatives to denote the names of the objectified process and the semantic nuance of the result of the action.

The found derivatives on -tv (a) in some surveyed sources of the new Ukrainian language give grounds for so far cautious conclusions about a slight increase in the productivity of the analyzed formant. However, we think that this indicates a more complete fixation of the lexical fund of the Ukrainian language in the New Ukrainian period, which is not relevant to the general picture of the productivity of the suffix -tv(a). Although the analyzed formant shows moderate productivity in dialect word-formation.

A review of the history of the suffix -tv (a) shows that although it did not show convincing productivity quantitatively, but starting from the Proto-Slavic language it retained the ability to form nouns of such lexical and word-forming types: names of procedural actions, locatives, deverbatives with semantic nuance some deverbatives with a specific meaning.

Key words: suffix -tv(a), feminine nouns, semantically-derivative type, verbal nouns, substantive, Proto-Slavic language.

Постановка проблеми. Інвентаризація й аналіз словотвірних ресурсів, опис історії й виявлення словотвірного потенціалу окремих формантів, навіть малопродуктивних, і досі серед актуальних завдань вітчизняної історичної дериватології: «Невідкладним завданням сучасної української діяхронічної дериватології є виявлення закономірностей формування й подальшого розвитку словотвірної системи мови, що вимагає попередніх ґрунтовних досліджень еволюції окремих словотвірних категорій, розрядів, типів» [4, с. 169].

Вичерпна історія українського словотворення неможлива без деталізації тих фрагментів, які стосуються її периферії, куди входить і віддієслівний суфікс -тв(а). Опис цього суфікса як словотворчого засобу, встановлення його походження й виявлення історії продуктивності в той чи той період важливі ще й тому, що такі малопродуктивні форманти, хоч і не формують, але доповнюють загальну історично-словотвірну картину української мови, яка продовжує створюватися.

Реєстр іменників на -тв(а) малоінформативний навіть на матеріалі сучасної української мови, фрагментарно описана семантико-дериваційна поведінка цього форманта в інші періоди розвитку української мови, а тому лишається відкритим питання становлення його словотвірних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявлення функцій іменникового суфікса -тв(а) через семантико-словотвірну таксономію іменників провадилося принагідно в українському мовознавстві [7]. Тому можна стверджувати, що іменники з суфіксом -тв(а) вивчені фрагментарно: зокрема, не встановлений їх склад з урахуванням ужитку в літературній нормі й узусі, не диференційовані їх лексико-словотвірні типи, фрагментарно описані особливості словотвірної специфіки таких іменників. Тим часом «Узагальнений опис динаміки афіксальної дериваційної системи українського іменника можливий лише за умови попереднього опрацювання історії окремих формантів...» [1, с. 5], зокрема й тих, що незначно розвинули свою продуктивність або ж втратили її.

Російська дослідниця А.В. Войтенко, яка здійснила структурно-словотвірний і лексико-семантичний аналіз іменників на -тв(а) на матеріалі діалектної та літературної форм російської мови, стверджує, що «праці, присвячені аналізу цього словотвірного типу <...> практично відсутні» [2]. Хоча походження цього афікса було описано в роботах із порівняльно-історичного мовознавства [5; 2].

У лексикографічних реєстрах сучасної української мови формант -тв(а) хоч зафіксовано, але докладно не диференційовано. Л.М. Полюга

формант -тв(а) кваліфікує як «суфікс в основах іменників жіночого роду, що вказує на об'єкт дії тощо, непоширений» [6, с. 387]. У словнику афіксальних морфем української мови форматив -тв- представлено в індексі суфіксальних одиниць [8, с. 71], але в інших лексико-словотвірних типах, ніж віддієслівні іменники. Тим часом у словах типу *бри-т-в-а*, *моли-т-в-а* автори частотно-валентного словника афіксальних морфем подають два суфікси.

Постановка завдання. З'ясування питань історії продуктивності маловивчених формантів серед засадничих завдань історичного словотвору не випадкове, адже дозволяє максимально деталізувати словотвірні типи й підтипи як узвичаєні й потенційні моделі деривації в українській мові різних періодів розвитку. А вивчення історії та встановлення функцій малопродуктивних формантів деталізує периферію словотвірної системи української мови.

Мета розвідки – виявити лексико-словотвірну специфіку праслов'янських іменників жіночого роду із суфіксом -тв(а), окреслити функції форманта через встановлення семантико-словотвірних типів і підтипів похідних іменників у праслов'янській, давній русько-українській та староукраїнській мовах.

Виклад основного матеріалу. Серед помірно продуктивних формантів праслов'янської мови суфікс -тв(а) (*tua) ідентифікував здебільшого віддієслівні іменники, представлені не надто розгалуженою системою лексико-словотвірних типів.

1. Суфікс -тв(а) (*tua) виник унаслідок приєднання *ā* до основи на -теу і утворив назви зрядь, дій і результатів певної дії [3, с. 120]. А. Мейє кваліфікував -тв(а) як складний слов'янський суфікс, який давав певну кількість абстрактних віддієслівних іменників. Вчений виділяв разом із -тв(а) ще кілька праслов'янських суфіксів (*-itje, -ostь, -ьstvo), де -т- був головним компонентом [5, с. 296].

2. Приблизна кількісна характеристика «певна кількість абстрактних віддієслівних іменників», ужита вченим, цілком справедлива з огляду на складність реконструкцій праслов'янських похідних. Але й суцільна вибірка з «Этимологического словаря славянских языков: Праславянский лексический фонд» підтверджує той факт, що іменників жіночого роду з формантом -тв(а) у праслов'янській мові зафіксовано близько тридцяти й вони здебільшого позначають назви предметного процесу: **bitva* 'бита', **biti* 'бити, ударити' [ЭССЯ, II, с. 101]; **bьdѣtva* < **bьdѣti* 'не спати, стежити, спостерігати', цей праслов'янський

девербатив підтверджений єдиним прикладом у старочеській мові – *bděbta* ‘неспання’ [ЕССЯ, III, с. 109]; **kolitva* ‘забий тварин, вбивання кілків у винограднику’, у церковнослов’янській ще ‘місце забою тварин’ < **koliti* ‘зарізати, колоти, забивати(кілки)’. Назва такої процесуальної дії представлена в сучасних сербській і хорватській мовах та діалектах словенської [ЕССЯ, X, с. 137]; **kositva* ‘косовиця, процес скошування’ < **kositu* ‘косити, зрізати траву’ [ЕССЯ, XI, с. 143]; **gonitva* ‘гонитва, погоня, переслідування’ < **goniti* ‘переслідувати, гнати’ [ЕССЯ, VII, с. 23]; **gositva* ‘пригощання, бенкет’ < **gostiti* ‘пригощати, приймати, ходити в гості’ [ЕССЯ, VII, с. 66]; **gubitva* зі значенням ‘убивство’ зафіксовано в церковнослов’янській та давньоруськоукраїнській мовах < **gubiti* ‘знищувати, псувати, губити’ [ЕССЯ, VII, с. 166]; **litva* ‘виливання, злива, кількадечний сильний дощ’ < **liti* ‘лити, текти, іти(про дощ)’ [ЕССЯ, XV, с. 159]; **lovitva* ‘лови, полювання, переслідування’ < **loviti* ‘ловити, хапати, полювати’ [ЕССЯ, XVI, с. 108]; **meltva* ‘молотьба, помол’ < **melti* ‘молоти, бити, подрібнювати’ < і-с. **mel* ‘подрібнювати, молоти’ [ЕССЯ, XVIII, с. 91]; **melztva* < **melzti* ‘доїти, смоктати’, тільки в словенській мові *mlěstva* – назва опредметненого процесу та ще ‘молозиво’, у російських діалектах вживається зі значенням ‘посуду, у який доять молоко’ [ЕССЯ, XVIII, с. 96]; **modlitva* ‘молитва, звернення до Бога’ < **modliti* ‘звертатися до Бога з проханням, приносити в жертву тварин, їжу, напої’ [ЕССЯ, XIX, с. 92]; **mytva* ‘процес миття’ < **myti* ‘мити’ [ЕССЯ, XI, с. 83]; **oratva* ‘процес орання’ < **orati(I)* ‘орать, оброблювати землю’, у старочеській й старословенській – оброблена земля [ЕССЯ, XXXII, с. 111].

Іншу кількісно меншу підгрупу іменників з абстрактним значенням становлять девербативи із семантичним відтінком результату дії (nomina acti): **dbrstva* ‘травій, щєбінь, пісок’ < **dbrati* ‘дерти, рвати’ [ЕССЯ, V, с. 226]; *mertva* < **mertti* ‘помирати’. Укладачі словника припускають місцевий новотвір замість давнішого **morь* [ЕССЯ, XVIII, с. 102].

Незначною кількістю представлені в праслов’янській мові девербативи на -tva з конкретним значенням. У межах цього лексико-словотвірного типу можна виділити два підтипи. Перший підтип – конкретні іменники п. instrumenti: **britva* ‘бритва’ < **briti* ‘зрізати, знімати, голити, стригти’ [ЕССЯ, III, с. 32]. Ф. Славський походження девербатива **britva* уточнює: nomen actionis(*britev*) > nomen instrumenti **britva*, [9, I, с. 381]; **lěstva* ‘дра-

бина’, у чеській – ‘вішак’) < *lězti* ‘повзти, лізти’ [ЕССЯ, XIV, с. 246].

Інший підтип – девербативи на позначення місця, яке виникло в результаті дії людини чи природи (n. loci): *břrtva* ‘дупло’ < **břrtь* ‘просвердлений, видовбаний отвір, заглибина’ [ЕССЯ, III, с. 132]; **grabitva* ‘гребля сіна’ < **grabiti +tva*, де **grabiti* ‘гребти, згрібати граблями, хапати руками’ [ЕССЯ, VII, с. 97]; **letva* в білоруських та російських діалектах ‘отвір для бджіл у вулику, літок’, а в українських поліських говірках – термін на позначення ‘роботи бджіл зі збору меду’ [ЕССЯ, XIV, с. 150].

Отже, суфікс -tva належить до помірно продуктивних формантів у праслов’янській мові. Усі деривати на -tva утворені від дієслів. Суфікс переважно продукував іменники з абстрактним значенням на позначення опредметненого процесу, рідше він виділявся в девербативах із конкретним значенням інструментальності та незначній кількості локативів.

3. Куди більш важливим, ніж встановлення походження будь-якого суфікса, зокрема малопродуктивного -тв(а), є виявлення історії становлення його функцій у всі періоди розвитку мови. Це дає змогу виявити його давній і сучасний словотвірний потенціал.

Пам’ятки русько-української мови обмежені функційно-стилістично конфесійним стилем та, відповідно, старослов’янською мовою. Тому похідні з -тв(а), котрі вдалося реконструювати у праслов’янській мові, ймовірно, лишалися в узусі русько-української мови й не часто траплялися в пам’ятках. І, хоча вони кількісно не надто представлені, ті випадки уживання іменників із -тв(а), котрі зафіксовані в писемних джерелах XI–XIII століть, усе ж дозволяють спостерегти деякі тенденції.

У пам’ятках русько-української мови суфікс -тв(а) також був ідентифікувальним для окремих віддієслівних іменників зі значенням опредметненого процесу, як і в праслов’янській мові: *мытва* [СДЯ, V, с. 84]; *путьва* [СДЯ, VI, с. 272]; *жатва* [СДЯ, VI, с. 401]. Апробована століттями здатність цього форманта сполучатися з дієслівними основами й утворювати іменники жіночого роду зафіксована в девербативах *паства* [СДЯ, VI, с. 352]; *молитва* [СДЯ, V, с. 14], *желитва* ‘журба, жаль’ [СДЯ, VI, с. 401], *женитва* [СДЯ, V, с. 272] *оратва* [СДЯ, VI, с. 151]. В.А. Войтенко, російська дослідниця віддієслівних іменників на -тв(а), наполягає на тому, що в період XI – XIII століть зі старослов’янської мови прийшли іменники *чудитва*, *колитва*, *оратва*, *путьва*, *желътва*,

в'яздатва [2]. Можна загалом погодитися із тим, що й похідні *хранитва* й *губитва* були створені за апробованою моделлю, хоч ідентифікуються згаданою дослідницею як старослов'янські оказіоналізми [2], створені в процесі перекладу церковних пам'яток із балканських оригіналів.

Окремі деривати на -тв(а) у вказаний період розширили семантику й стали багатозначними, наприклад, *ловитва* 'мисливство, риболовля', 'пастка', 'здобич, трофей', 'вид гри чи змагання' [СДЯ, IV, с. 420]; *клатва* 'клятва', 'заповіт', 'прокляття, побажання зла' [СДЯ, IV, с. 227]; *жатва* 'процес збирання хліба', 'літо' [СДЯ, VI, с. 401]; *паства* 'пасовище' 'отара духовна' 'наставництво, виховання' 'римське свято' [СДЯ, VI, с. 352]. Такі факти важливі, особливо щодо таких малопродуктивних суфіксів, як аналізований, оскільки створювалися умови для розширення лексикословотвірних типів іменників із -тв(а) й дериваційні можливості цього форманта.

4. Аналізований формант -тв(а) у віддієслівних іменниках жіночого роду також зафіксований у світських і церковних пам'ятках, які співвідносимо з періодом побутування староукраїнської мови. І, хоч переконливої кількісної динаміки зафіксувати не вдалося, поява нових дериватів свідчить про вживання суфікса -тв(а) в процесі утворення девербативів на позначення назв опредметненого процесу: *сіатва*, *жатва* 'жнива' [Тимч, I(зошитII), с. 908]; *яства* [МатТимч, I, с. 232] чи із семантичним відтінком результату дії: *лиштва* 'обшивка, оторочка' [СУМ XVI – п.п. XVII, XVI, 81] (Є. Тимченко подає як запозичення з німецького *Leiste* 'обшивка, кайма' [МатТимч, I, с. 406]), *катва* 'анкер, металева зв'язка для скріплення частин кам'яної споруди' [СУМ XVI – п.п. XVII, XIV, 60], *дратва* 'верва, шевське начиння' [МатТимч, I, с. 232].

5. Віднайдені похідні на -тв(а) в окремих обстежених джерелах нової української мови (здебільшого лексикографічних) дають підстави для поки що обережних висновків про незначне

зростання продуктивності аналізованого форманта, особливо в діалектному мовленні. Утім, гадаємо, це свідчить все ж про повнішу фіксацію лексичного фонду української мови в новоукраїнський період, яка не є релевантною загальній картині продуктивності аналізованого форманта.

Наприклад, у словниках української мови XIX – початку XX століття зафіксовані деривати з -тв(а) на позначення назв опредметненого процесу: *голтва* [Ж, I, с. 150], *говтва* [Ж, I, с. 147], *гонитва* 'гонитва й гоніння' [Гр, I, с. 308], *ловитва* 'ловля' [Гр, III, с. 217]. Девербативи на -тв(а) із семантичним відтінком результату дії: *горітва* [Ж, I, с. 153], *блитва* [Ж, I, с. 33], *лиштва* 'вишивка білими нитками у вигляді гладі' та 'обшлага рукавів жіночої чи чоловічої сорочки' [Гр, III, с. 209]. Віддієслівні іменники на -тв(а) з конкретним значенням: *лятва* 'погань' [Гр, III, с. 241]; *платва* 'деревний стовбур' та 'балка, паралельна сволюку' [Нік, с. 570]. Поодинокі девербативи п. Іосі: *пратва* 'місце на річці, де перуть білизну, проруб' [Нік, с. 621]. Окремі деривати та їхні варіанти вказують на те, що формант -тв(а), напевне, конкурував із суфіксами -ва та -ота: *голотва* (при голота) [Ж, I, с. 150], *жінотва* 'збірне жінки' [Гр, I, с. 486].

Помірну продуктивність аналізований формант виявляє в діалектному словотворі: *ялатва* 'товста балка, що є основою дерев'яної стіни' [СБГ, с. 685]; *піштва* 'вид шитва' [Сизько, с. 70], *платва* 'частина журавля, яким тягають воду' [Моск, 58].

Висновки. Навіть побіжний огляд історії суфікса -тв(а) свідчить, що він є ідентифікувальним для невеликої кількості девербативів здебільшого з абстрактним значенням. Хоч формант і не виявляв переконливої продуктивності кількісно, з часів праслов'янської мови утворював іменники 3-4 лексико-словотвірних типів чи підтипів: назви процесуальних дій, локативи, девербативи із семантичним відтінком результату дії, незначну кількість іменників із конкретним значенням.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- Гр** Словарь української мови. Збір. ред. журн. «Києв. Старина». Упорядкував з дод. власного матеріалу Б. Грінченко: у 4 т. Київ, 1907–1909. Т. 1. 494 с.; Т. 2. 573 с.; Т. 3. 506 с.; Т. 4. 563 с.
- Ж** Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар : у 2 т. Львів, 1886. Т. 1. 590 с.; Т. 2. 632 с.
- МатТимч** Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 т. Київ–Нью-Йорк : Преса України. Т. 1. 512 с.; Т. 2. 512 с.
- Моск** Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса : ОДУ, 1958. 78 с.
- Нік** Ніковський А.В. Словник українсько-російський. Київ : Горно, 1927. 864 с.
- СБГ** Словник буковинських говірок. Чернівці : Рута. 2005. 688 с.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Москва : Рус. Язык ЛЕКСРУС, 1988–2012. Т. 1–9.
- Сизько** Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Дніпропетровськ, 1990. 100 с.

- СУМ XVI – п.п. XVII** Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2006. Вип. 1–13.
Тимч Історичний словник українського языка. Харків-Київ : ДВУ, 1930–1932. Т. 1. 937 с.
ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вып. 1–38. Москва : Наука, 1974–2012.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоусенко П.І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина) : монографія. Запоріжжя–Ялта–Київ : ТОВ «ЛІПС», 2009. 250 с.
2. Войтенко А.В. Отглагольные имена существительные на -ТВ(А) в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Москва, 2002. 21 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/otglagolnye-imena-sushchestvitelnye-na-tva-v-russkom-yazyke> (дата звернення: 02.11.2021)
3. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1966. 586 с.
4. Грещук В.В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 520 с.
5. Мейе А. Общеславянский язык / под ред. проф. С.Б. Бернштейна. Москва : Издательство иностранной литературы, 1951. 492 с.
6. Полюга Л.М. Словник українських морфем. Львів : Світ. 2001. 448 с.
7. Сіроштан Т.В. Назви дій в українській мові XI–XIII століть. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. 2017. Т. 31(1). С. 95–97.
8. Словник афіксальних морфем української мови / за ред. Є.А. Карпіловської. Київ : 1998. 441с.
9. Słowski F. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego. Słownik prasłowian'ski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Т. 1–3. 1974–1979.

УДК 378.811: 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.11>

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

FORMATION OF PREPAREDNESS FOR PROFESSIONAL COMMUNICATION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING THE UKRAINIAN LANGUAGE ON THE BASIS OF A PERSONALITY-ORIENTED APPROACH

Савчук Н.М.,

orcid.org/0000-0002-8835-3921

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри практичного мовознавства

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Сучасна концепція національної освіти ставить у процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням перед науково-педагогічним працівником чітку вимогу – сприяти формуванню готовності до професійного спілкування та розвитку національно-мовної особистості, яка характеризується свідомим ставленням до мови, розвиненим мовленням, мисленням, інтелектом. У процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням основним завданням є формування національно-патріотичної свідомості, розвитку духовних якостей мовної особистості, яка вміє використовувати набуті в процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням знання, уміння та навички та здійснює професійне спілкування.

Нові пріоритети розвитку системи освіти висувають високі вимоги до компетентності фахівців різних напрямів, що потребує суттєвих змін у професійній підготовці. У статті проведений аналіз формування готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення української мови на основі особистісно орієнтованого підходу. Проаналізовано наукові підходи вчених до визначення поняття «готовність». У процесі дослідження було визначено, що формуванню готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення «Української мови за професійним спрямуванням» сприяє проведення таких форм занять, як презентації, конференції, тренінги, рольові та ділові ігри, дискусії. Формування готовності до професійного спілкування здобувачів вищої освіти здійснюється на основі оволодіння сукупністю відповідних комунікативних умінь, які формуються за допомогою вивчення «Української мови за професійним спрямуванням». Запропоновано психолого-педагогічні умови для формування готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення «Української мови за професійним спрямуванням» на основі особистісно орієнтованого підходу.

Ключові слова: професійне спілкування, готовність, професійна готовність, особистісно орієнтований підхід, комунікативна компетентність.

The modern concept of national education puts a clear requirement for scientific and pedagogical workers in the process of studying Ukrainian language in a professional direction: to promote the formation of readiness for professional communication and development of national – linguistic personality, which is characterized by a conscious attitude to language, developed speech, thinking, intellect. During Ukrainian language learning in a professional orientation the main task is to form national-patriotic consciousness, to develop spiritual qualities of a linguistic personality, capable of using the knowledge, abilities and skills acquired while learning Ukrainian in a professional orientation, and to carry out professional communication. New priorities in the development of the educational system impose high demands on the competence of specialists in various directions, requiring significant changes in professional training. The article analyzes the formation of readiness for professional communication of students in the process of learning the Ukrainian language on the basis of personality-oriented approach. Scientific approaches of scientists to the definition of “readiness” are analyzed. In the course of the research it was determined that the formation of readiness for professional communication of students in the process of learning “Ukrainian language for professional purposes” is facilitated by such forms of classes as presentations, conferences, trainings, role and business games, discussions. The formation of readiness for professional communication of higher education seekers is carried out on the basis of mastering a set of relevant communication skills, which are formed through the study of “Ukrainian language for professional purposes”. Psychological and pedagogical conditions for the formation of readiness for professional communication of students in the process of studying the “Ukrainian language for professional purposes” on the basis of personality-oriented approach are proposed.

Key words: professional communication, readiness, professional readiness, personality-oriented approach, communicative competence.

Постановка проблеми. Сучасна концепція національної освіти ставить у процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням перед науково-педагогічним працівником чітку вимогу – сприяти формуванню готовності до професійного спілкування та розвитку національно-мовної особистості, яка характеризується свідомим ставленням до мови, розвиненим мовленням, мисленням, інтелектом. У процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням основним завданням є формування національно-патріотичної свідомості, розвитку духовних якостей мовної особистості, яка вміє використовувати набуті в процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням знання, уміння та навички та здійснює професійне спілкування. Нові пріоритети розвитку системи освіти висувають високі вимоги до компетентності фахівців різних напрямів, що потребує суттєвих змін у професійній підготовці. На основі цього основним завданням перед вищою освітою є пошук відповідних педагогічних методик формування готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення «Української мови за професійним спрямуванням», оскільки вміння спілкуватися мовою професії робить роботу більш результативною та успішною, полегшує комунікацію з навколишнім оточенням, сприяє чіткому формуванню та висловлюванню власного погляду.

Постановка завдання. Метою статті є визначення специфіки формування готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення «Української мови за професійним спрямуванням» на основі особистісно орієнтованого підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування готовності до діяльності досліджували К. Дурай-Новакова, О. Леонтьєв,

В. Сластьонін, О. Усата, які розглядали у своїх працях це поняття як показник саморегуляції й адаптації на різних етапах і рівнях перебігу психічних процесів, які окреслюють поведінку особистості в площині психіки, соціальної поведінки, фізіології. А науковці Є. Голобородько, І. Дроздова, Л. Лучкіна, Л. Романова у своїх наукових розробках вивчали основні аспекти проблеми, що стосуються навчання професійного мовлення студентів у процесі вивчення «Української мови за професійним спрямуванням». У зв'язку з тим, що в нашому дослідженні формування готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням здійснюється на основі особистісно орієнтованого підходу, необхідно зазначити, що цей підхід описували у своїх наукових дослідженнях такі вчені: О. Балла, Є. Бондаревська, Л. Качалова, С. Максименко, О. Савченко, С. Яценко. Таким чином, на основі проведеного аналізу наукових поглядів вчених не було детально висвітлено формування готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення «Української мови за професійним спрямуванням» на основі особистісно орієнтованого підходу. Крім того, в наш час не існує загальноприйнятого трактування сутності поняття «готовність». Це змусило нас зробити аналіз досліджень наукових праць вчених для уточнення цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи поняття «готовність», яке запропонував дослідник В. Сластьонін, необхідно зазначити, що він описує його як внутрішній стан цілісної особистості та результат цілеспрямованої професійної підготовки [10]. Крім того, вчений виділяє поняття «професійна готовність», до складу якої він вводить психологічну, фізичну, науково-теоретичну та практичну підготовку [10, с. 33], на основі

цього він визначає психологічну, науково-теоретичну, практичну, психофізіологічну та фізичну готовність [5]. О. Усата виділяє у своїй науковій праці науково-теоретичну, особистісну та практичну готовність [12]. А інші вчені Л. Ахметов і А. Файзрахманова вважають, що основою готовності здобувачів вищої освіти є комплекс індивідуально-психологічних якостей та властивостей, які необхідні для реалізації успішної професійної діяльності (професійне самовизначення, готовність до постійного саморозвитку, високий рівень відповідальності [1, с. 35]). Проаналізувавши наукову літературу щодо визначення поняття «готовність», ми визначаємо, що готовність студента – це багатовимірна характеристика індивіда, який адаптований до нових умов навчання української мови за професійним спрямуванням, та включає в себе продуктивні знання, інтегративні вміння, навички та професійно-особистісні якості, що відповідають основним вимогам подальшої професійної підготовки. У зв'язку з тим, що професійна готовність характеризується як інтегративна якість особистості, яка включає в себе сукупність професійних якостей, що необхідні для здійснення самостійної професійної діяльності, то можемо зробити висновок, що це показник професійної компетентності. Визначено, що професійна готовність взаємопов'язана з професійною комунікативною компетентністю, оскільки її формування у відповідній сфері є передумовою готовності до професійної діяльності. Як зазначає науковець І. Вяхк, комунікативна компетентність – це комплекс знань, умінь і навичок, що включають у себе функції спілкування й специфіку комунікаційного процесу [4, с. 32]. Дослідження основних проблем професійного спілкування здобувачів вищої освіти висвітлені в працях різних науковців, зокрема О. Буга [3] і Т. Гриценко [6]. Вони описували цю поняття з позиції обміну професійно важливою інформацією й визначають професійне спілкування як належну комунікацію у процесі професійної діяльності людей, яких поєднує єдина професія. Процес формування готовності до професійного спілкування проходить у процесі само- та взаємонавчання студентів на практичних заняттях з української мови за професійним спрямуванням. Таким чином, на основі включення цих позицій у наше дослідження зазначимо, що основним завданням навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» є формування в студентів готовності проводити дискусію та розв'язувати професійні проблеми, здійснювати обмін інформацією в проведенні ділових

переговорів, збір важливої інформації з метою вирішення професійних та комунікативних завдань, читання професійної літератури і використання набутих знань у професійній діяльності. Крім того, до основних завдань із навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» належить формування у здобувачів вищої освіти інтегративних умінь, а саме: поповнювати словниковий запас під час опрацювання професійної літератури; використовувати набуті знання з української мови за професійним спрямуванням у процесі усного ділового та професійного спілкування; реалізовувати свої знання для підготовки виступів та презентацій; грамотно проводити роботу з контрактами та іншими офіційними документами; під час здійснення професійної діяльності досягати порозуміння під час усної та письмової комунікації. На наш погляд, формуванню готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення «Української мови за професійним спрямуванням» сприяє проведення таких форм занять, як презентації, конференції, тренінги, рольові та ділові ігри, дискусії. Формування готовності до професійного спілкування здобувачів вищої освіти здійснюється на основі оволодіння ними сукупністю відповідних комунікативних умінь, які формуються за допомогою вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». Так, на практичних заняттях із дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» студенти навчаються грамотно проводити бесіди на різні професійні теми, обговорювати різноманітні шляхи вирішення окреслених проблем, вести спілкування по телефону, оформляти документацію та налагоджувати контакти з партнерами.

Крім того, здобувачі вищої освіти мають володіти не лише навичками мовленнєвої діяльності в міжособистісній сфері спілкування, але й мати чітке уявлення про основні норми та правила здійснення офіційно-ділового усного та писемного мовлення, вміти працювати з україномовною літературою з вибраної спеціальності, знати основну термінологію з фаху.

Таким чином, із метою формування готовності до професійного спілкування необхідно використовувати інноваційні технології у процесі вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». У процесі викладання «Української мови за професійним спрямуванням» викладачі акцентують на високомотивованій особистості студента, який спрямований оволодіти майбутньою професією за допомогою знань з української мови, все це забезпечує належні умови для

взаємодії викладача зі студентом. Основною умовою інтелектуального розвитку здобувача вищої освіти є оволодіння високим рівнем професійно-комунікативних умінь та інтегративних навичок. Особливість професійного спілкування здобувача вищої освіти характеризується тим, що учасники діалогу чи полілогу намагаються розв'язати проблеми та завдання, які стосуються їхньої професійної діяльності [3, с. 100]. Отже, на наш погляд, професійне спілкування студента – це співпраця спеціаліста у сфері професійних взаємовідносин зі своїми колегами, партнерами та іншими учасниками в умовах професійної діяльності. Статус кожного з учасників спілкування у процесі комунікації є чітко визначеним, а сам процес спілкування характеризується вирішенням професійних завдань через засоби впливу на погляди, емоції чи поведінку учасників і реалізується на основі чітко визначених функцій та окресленої мети [2, с. 34]. Сучасний стан готовності до професійного спілкування здобувачів вищої освіти не задовольняє повною мірою потреби суспільства у спеціалістах із високим рівнем професійно-комунікативної компетентності. Готовність здобувачів вищої освіти до професійного спілкування ми характеризуємо як якість індивіда, яка визначає його спроможність і сприяє ефективній реалізації усіх професійних функцій фахівця під час його спілкування зі співрозмовниками для створення продукту чи послуги [3, с. 107]. Необхідно зазначити, що велика кількість науковців-практиків займалися підбором кращих педагогічних умов із метою формування готовності фахівця до професійного спілкування.

Таким чином, основним компонентом формування у здобувачів вищої освіти готовності до професійного спілкування у процесі вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» є комплекс педагогічних умов. Важливою цінністю у процесі вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» є особистісно орієнтований підхід, який забезпечує професійну підготовку здобувачів вищої освіти таким чином: сприяє гармонійному розвитку студента, усвідомленню важливості взаємовідносин як основи формування демократичної і всебічно розвиненої особистості, формуванню позитивної Я-концепції. Саме особистісно орієнтований підхід є особливим методологічним інструментарієм, в основі якого знаходяться цільові установки, методика діагностичних та технологічних засобів, що забезпечують цілісному усвідомленню пізнання особистості. До основних принципів реалізації особистісно орі-

єнтованого підходу необхідно включити вивчення індивідуально-психологічних якостей студента, вміння науково-педагогічного працівника закладу вищої освіти діагностувати рівень формування умінь, навичок та індивідуально-психологічних властивостей особистості, гнучку зміну тактики співпраці зі здобувачем вищої освіти, враховуючи нові умови та ситуації, максимальну концентрацію на активності особистості науково-педагогічного працівника, створення належних умов для формування самостійності, активності, вміння управляти своєю діяльністю, яка спрямована на досягнення успіху [9, с. 15].

Основною складовою частиною в процесі формування готовності у здобувачів вищої освіти до професійного спілкування в процесі вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» є логіка побудови змісту навчання в такій послідовності: від комунікативного компонента (відбір відповідних тем і ситуацій спілкування) до лінгвістичного (відбір професійних текстів і граматики) і на завершення процесуального та психофізіологічного (відбір належних знань, умінь та навичок, які потрібні здобувачу вищої освіти для формування готовності до професійного спілкування) [11]. Важливу роль у побудові змісту професійної підготовки здобувачів вищої освіти щодо формування готовності до професійного спілкування у процесі вивчення «Української мови за професійним спрямуванням» відіграє система комунікативних компонентів, до яких необхідно включити знання про основні способи налагодження та підтримки комунікації із співрозмовником та стратегій мовленнєвого спілкування, про різні комунікативні методи та прийоми та їх вплив на комунікативну сферу людей, про головні способи побудови логічного висловлювання, крім того, лінгводидактичні складники: володіти знаннями системи мови та її основних правил, стилів мовлення, які забезпечують ефективний розвиток комунікативних знань та сприяють формуванню готовності студента до професійного спілкування та мовленнєвих компонентів (знання орфографії та фонетичних систем української мови, правильне використання мови в різноманітних комунікативних ситуаціях).

Формування готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» передбачає наявність певного комунікативного простору, який є головним, центральним поняттям із метою аналізу процесу спілкування. Отже, комунікативний простір характеризує собою складне утворення, з певною системою, якій

властиві такі якості: цілісність, структурність, автономія структурних компонентів. А навчальна комунікативна ситуація являє собою комплекс життєвих умов, які спонукають до висловлення власних поглядів і на основі цього використання мовного матеріалу [8, с. 109]. На заняттях з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» науково-педагогічні працівники пропонують завдання на основі застосування комунікативної ситуації, в процесі якої здобувач вищої освіти отримує змогу оптимально реалізувати набутий ним мовний та мовленнєвий матеріал, використовувати набуті студентом уміння налагоджувати контакти та реагувати на модель поведінки учасників спілкування, проявляє креативність у процесі пошуку основних шляхів виходу з неї. Основні переваги використання методу моделювання комунікативних ситуацій із метою формування у студентів готовності до професійного спілкування забезпечується мовленнєвими і немовленнєвими обставинами, в процесі яких здобувач вищої освіти має вирішувати за допомогою засобу спілкування [8]. Навчання в цьому аспекті характеризується як активна пізнавальна діяльність і реалізується за допомогою ігрової діяльності, під час якої здобувач вищої освіти під керівництвом педагога, будучи учасником імітаційно-ігрової ситуації, проявляє активність, змагання та набуває професійних знань, умінь та навичок, проявляє активну професійну позицію і креативність у процесі діяльності.

Отже, на основі проведеного комплексного аналізу психолого-педагогічних джерел нами було запропоновано психолого-педагогічні умови формування готовності в здобувачів вищої освіти до професійного спілкування у процесі вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», а саме: формування позитивної мотивації за допомогою впровадження особистісно орієнтованого підходу, що забезпечує покращення пізнавальної активності, оптимізацію рівня емоційної сфери студента, піднесення потреби в оволодінні уміннями та навичками міжособистісної комунікативної співпраці, забезпечення логіки для побудови змістовного наповнення навчання в такій послідовності: комунікативного, лінгвістичного, процесуального, психофізіологічного елементів, що сприяє послідовності відбору тем і професійних ситуацій, текстів та граматики, продуктивних знань, інтегративних умінь і навичок як передумови успішного формування готовності до професійного спілкування; організація відповідного навчального комунікативного простору та моделювання ситуацій професійно-комунікативної спрямова-

ності, що забезпечує активізацію навчального процесу та комунікативних здібностей здобувачів вищої освіти, формування пізнавального досвіду; набуття знань на основі вивчення інтегрованого змісту спецкурсу на основі ідей контекстного навчання. Для реалізації першої психолого-педагогічної умови з метою формування готовності в здобувачів вищої освіти до професійного спілкування у процесі вивчення української мови потрібно проводити діагностику індивідуально-психологічних якостей студентів, на практичних заняттях створювати позитивну атмосферу за допомогою проведення вправ, рольових і ділових ігор, тематика яких є цінною та актуальною для здобувачів вищої освіти. А для реалізації другої психолого-педагогічної умови педагогу необхідно організувати роботу зі здобувачами вищої освіти таким чином: знання, які вони отримали на практичних заняттях, трансформувались у процес професійного спілкування, що сприятиме вибору оптимальної стратегії поведінки в різноманітних ситуаціях професійної діяльності. З метою реалізації наступної психолого-педагогічної умови потрібно побудувати зв'язок тематики навчальної програми з «Української мови за професійним спрямуванням» із практичними ситуаціями здобувачів вищої освіти, де головною передумовою успішного розв'язання завдань стане рівень сформованості вмінь професійного спілкування, що забезпечить активізацію комунікативного студента. А з метою реалізації останньої психолого-педагогічної умови необхідно змодельовати предметний та соціальний зміст професійного спілкування, вдосконалення підходів до формування мовної особистості студента.

Висновки. Отже, окреслені нами психолого-педагогічні умови, а саме: формування позитивної мотивації за допомогою впровадження особистісно орієнтованого підходу; забезпечення логіки для побудови змістовного наповнення навчання; організація відповідного навчального комунікативного простору та моделювання ситуацій професійно-комунікативної спрямованості; набуття знань на основі вивчення інтегрованого змісту спецкурсу на основі ідей контекстного навчання, що знаходяться у взаємозв'язку та сприяють формуванню в студентів готовності до професійного спілкування в процесі вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» на основі особистісно орієнтованого підходу. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці технологій формування готовності до професійного спілкування студентів у процесі вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахметов Л.Г., Файзрахманов И.М., Файзрахманова А.Л. Формирование готовности будущего учителя к конкурентным отношениям : монография. Елабуга : ЕФ КФУ, 2012. 158 с.
2. Бабич Н.Д. Культура фахового мовлення : навчальний посібник. Чернівці : Книги–ХХІ, 2006. 496 с.
3. Буга О.І. Комунікативна культура вчителя в контексті загальної культури особистості. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2005. № 1. С. 100–107.
4. Вях І.А. Педагогічні умови формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2013. 225 с.
5. Гапоненко Л.П. Імітаційно-ігровий підхід у формуванні готовності студентів до іншомовного спілкування. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. 2002. Вип. 4–5. С. 53–56.
6. Гриценко Т.Б. Етика ділового спілкування : навчальний посібник. Київ : центр учбової літератури, 2007. 344 с.
7. Гриценко Т.Б. Українська мова за професійним спрямуванням : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 624 с.
8. Дроздова І.П. Самостійна робота студентів – засіб активізації творчої пізнавальної діяльності у процесі вивчення української мови. *Значення українознавчих та мовних дисциплін у системі вищої освіти* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конфер. Харків. 2004. С. 108–111.
9. Можаровська О.Є. Формування готовності до професійно орієнтованого іншомовного спілкування майбутніх фахівців у коледжах технічного профілю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2016. 278 с.
10. Слостенін В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. Москва : Просвещение, 1976. 160 с.
11. Українська мова (за професійним спрямуванням) : підручник / С. Луцак, Н.П. Литвиненко, О.Д. Турган та ін. ; за ред. С.М. Луцак. Київ : ВСВ «Медицина», 2017. 360 с.
12. Усата О.Ю. Підготовка майбутніх учителів інформатики до впровадження особистісно-орієнтованих технологій навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2008. 247 с.

УДК 378.147=161.2:004

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.12>**ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКА
ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ****INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND METHODS
OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN A PROFESSIONAL DIRECTION****Січка С.А.,***orcid.org/0000-0001-6262-2831**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри практичного мовознавства**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***Денисюк І.А.,***orcid.org/0000-0001-8641-3444**старший викладач кафедри практичного мовознавства**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Інформаційно-комунікаційні технології пов'язані зі створенням, збереженням, передачею, обробкою та управлінням інформацією. Це поняття включає всі технології, які використовуються для роботи з інформаційними ресурсами. Загалом використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчальної діяльності виступає як комп'ютерно орієнтована складова частина педагогічної технології, яка включає в себе програмні засоби, інформаційно орієнтовані методи навчання і комунікаційні мережі з метою вирішення дидактичних завдань. У статті розглядаються інформаційно-комунікаційні технології та методика викладання української мови за професійним спрямуванням як засіб навчання, що допомагає вдосконалити процес вивчення української мови в закладах вищої освіти та має низку переваг: логічну послідовність подання навчального матеріалу; можливість надання різноманітної інформації за короткий період часу; інтерпретація лінгвістичних процесів; сполучення графічної, текстової, телевізійної, звукової інформації; набуття знань за допомогою зорових, слухових і кінематичних аналізаторів сприйняття.

У процесі викладання української мови за професійним спрямуванням необхідно використовувати комп'ютер та мультимедійний проектор для моделювання проблемних ситуацій для тренування з метою закріплення навичок мовної компетентності. Наголошено, що основними перевагами навчання з використанням комп'ютера є проведення контролю щодо оцінювання індивідуального темпу навчальної діяльності, на основі чого майбутній фахівець має змогу самостійно переходити до наступної частини навчальної інформації; для студента створюються відповідні можливості для самостійного вибору рівня складності навчального матеріалу; використання програм у процесі навчальної діяльності сприяє гнучкості під час пояснення нового навчального матеріалу.

Обґрунтовано практичність та доцільність їх використання у процесі оволодіння українською мовою за професійним спрямуванням. Проаналізовано використання сучасних аудіовізуальних засобів та відповідного програмного забезпечення під час навчальних лекцій, практичних занять, самостійної роботи, виконання індивідуальних проблемних завдань і наукових досліджень.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, методика викладання, суспільство знань, метод проєктів, мультимедійні засоби.

Information and communication technologies are concerned with the creation, storage, transmission, processing and management of information. This concept includes all technologies that are used to work with information resources. In general, the use of information and communication technologies in the process of educational activities acts as a computer-oriented component of pedagogical technology, which includes software, information-oriented teaching methods and communication networks to solve didactic problems. The article considers information and communication technologies and methods of teaching the Ukrainian language in a professional direction as a learning tool that helps to improve the process of learning the Ukrainian language in higher education and has a number of advantages: logical sequence of presentation of educational material; the ability to provide a variety of information in a short period of time; interpretation of linguistic processes; combination of graphic, text, television, sound information; acquisition of knowledge with the help of visual, auditory and aesthetic analyzers of perception. In the process of teaching the Ukrainian language in the professional direction it is necessary to use a computer and a multimedia projector to simulate problem situations for training in order to consolidate the skills of speech competence. It is noted that the main advantages of computer-assisted learning are the control of individual pace of learning activity, based on which the future specialist can independently move on to the next part of the training information; for students are created appropriate opportunities for independent choice of the level of complexity of the training material; the use of programs in the learning activity promotes flexibility during the explanation of new training material.

The practicality and expediency of their use in the process of mastering the Ukrainian language is substantiated. The use of modern audiovisual means and the corresponding software during educational lectures, practical employment, independent work, performance of individual problem tasks and scientific researches is analyzed.

Key words: information and communication technologies, teaching methods, knowledge society, project method, multimedia tools.

Постановка проблеми. Нині новою якістю суспільного розвитку виступає «суспільство знань». Його становленню сприяє пошук нових шляхів практичного використання накопиченого потенціалу знань, їх матеріалізація у вигляді нових технологій. Головним компонентом «суспільства знань» є інформаційний [5, с. 44]. Швидкозмінна інформація, що виступає в ролі об'єкта людської діяльності й визначає її зміст, мотивує появу, поширення і набуття нових знань, тобто змінність стає нормою суспільного буття. Одним із пріоритетних завдань сучасної вищої школи є формування всебічно розвиненої особистості, для якої буде характерне планетарне мислення, високий рівень моральних якостей та яка буде наділена динамічною системою фахових знань, інтегративних вмінь і практичних навичок [5, с. 45]. Крім того, справжній фахівець повинен мати сформовану мовну, мовленнєву і комунікативну компетенції для становлення в майбутній професійній діяльності. Саме навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням» сприяє реалізації окреслених завдань у закладі вищої освіти. Тривають постійні пошуки вдосконалення методики викладання

української мови за професійним спрямування, що буде спрямована на формування творчої особистості, яка спроможна опрацювати значну кількість інформації, має відповідні уміння і навички та здатна до конструктивного діалогу [6, с. 28]. Одним із головних напрямів модернізації процесу навчання в закладі вищої освіти є реалізація методики викладання української мови за професійним спрямуванням на основі інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми використання інноваційних педагогічних технологій для вдосконалення освітнього процесу в закладах вищої освіти нині залишається актуальною й основні аспекти дослідження представлені в наукових доробках учених-педагогів. Наприклад, вчені, які працюють у сфері методики навчання української мови (О. Горошкіна, Н. Дениченко, М. Пентиліук, В. Руденко, Т. Симоненко, В. Чебан), досліджували основні аспекти застосування інформаційно-комунікаційних засобів у процесі викладання цієї дисципліни. А науковці В. Борисенко, Л. Петухова вивчали у своїх наукових розробках інноваційні освітні технології навчання україн-

ської мови в закладах вищої освіти. Але з огляду на сучасний інструментарій, проблема впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у методику викладання української мови за спрямуванням знаходяться не на достатньому рівні. Тому нині надзвичайно актуальною є проблема оновлення методики викладання української мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти, яка спрямована на оновлення педагогічних технологій.

Постановка завдання Метою статті є аналіз інформаційно-комунікаційних технологій та методики викладання української мови за професійним спрямуванням.

Виклад основного матеріалу. Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, вимагають від освітньої системи України вдосконалення змісту та методів застосування інноваційних підходів до викладання української мови за професійним спрямуванням. У зв'язку з тим, що ХХІ століття характеризує суспільство як постіндустріальне, в якому здійснюється інформатизація всіх галузей науки і освіти, інформатизація суспільства пов'язана насамперед із розвитком комп'ютерної техніки, різноманітного програмного забезпечення, глобальних мереж (Інтернет), мультимедійних технологій [2].

Таким чином, виникнення та розвиток інформаційного суспільства призводить до застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті.

Інформаційно-комунікаційні технології пов'язані зі створенням, збереженням, передачею, обробкою та управлінням інформацією. Це поняття включає всі технології, які використовуються для роботи з інформаційними ресурсами. Загалом використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчальної діяльності виступає як комп'ютерно орієнтована складова частина педагогічної технології, яка включає в себе програмні засоби, інформаційно орієнтовані методи навчання і комунікаційні мережі з метою вирішення дидактичних завдань. Завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій у процесі освітньої діяльності студенти мають змогу працювати в індивідуальному темпі, що створює ситуацію успіху для кожного з них, здійснюється процес здобуття знань, що мотивує до навчання. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання змінює роль та місце як студента, так і навчально-педагогічного працівника. У цьому аспекті студент виконує роль активного учасника процесу пізнання [2, с. 81], тоді як викладач стає наставни-

ком, який координує та моделює пізнавальну ситуацію і здійснює свою діяльність у команді зі студентами з метою її вирішення. Основними індивідуально-особистісними якостями, якими має володіти сучасний науково-педагогічний працівник, є рефлексія, креативність, готовність до саморозвитку, розуміння потреб студентів та володіння ключовими компетентностями, а саме: спілкуванням рідною мовою та цифровою компетентністю (здатністю розуміти та застосувати необхідну інформацію в різних форматах мережових комп'ютерних джерел) [7].

На нашу думку, цифрова компетентність є важливим компонентом професійної компетентності сучасного педагога, за допомогою якої він може без перешкод здійснювати розробку функціональної структури комп'ютерного середовища для підтримки освітнього процесу, застосовувати програмне забезпечення, мультимедійні технології, мережу Інтернет.

Навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням» спрямована узагальнити та систематизувати знання студентів з української мови, сформувати високорозвинену національно-мовну особистість, яка буде грамотною в усному і писемному мовленні, та зможе реалізувати набуті знання, уміння та навички в процесі комунікації. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання української мови за професійним спрямуванням сприяє вдосконаленню основних форм і методів навчання мови за допомогою використання інформаційно-комунікаційних аудіохвилинок, комп'ютерних презентацій; роботи з Інтернет-джерелами, спілкування в мережі Інтернет; розвитку та активізації навчально-пізнавальної сфери студентів за допомогою використання різних форм навчальної роботи, врахування у процесі навчальної діяльності індивідуальних особливостей студентів, збільшення самостійної роботи за рахунок доступу до значного обсягу інформації і високої швидкості її отримання; розвитку індивідуально-особистісних якостей особистості (толерантність, організованість, цілеспрямованість, комунікативність). З метою удосконалення процесу викладання навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» необхідно застосовувати дидактичні відео-, аудіоматеріали разом із сучасними електронними засобами навчання і комунікації та інтерактивними мультимедійними комплексами, які включають в себе інтерактивну дошку, мультимедійний проектор і персональний комп'ютер викладача, все це сприяє успішному та результативному проведенню занять.

До переваг використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання української мови за професійним спрямуванням необхідно включити логічну послідовність подання навчального матеріалу, можливість надання різноманітної інформації за короткий період часу, інтерпретацію лінгвістичних процесів, сполучення графічної, текстової, телевізійної, звукової інформації, набуття знань за допомогою зорових, слухових і кінестетичних аналізаторів сприйняття.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес викладання української мови за професійним спрямуванням дає змогу вдосконалити освітній процес, зробити його більш результативним та сприятиме оволодінню інтегративними вміннями та практичними навичками [1, с. 89]. Пріоритетом у процесі викладання української мови за професійним спрямуванням є формування спеціалізованої комунікативної компетенції. Вважаємо, що матеріал цієї дисципліни має подаватися після початку вивчення фахових дисциплін та засвоєння певної професійної термінології. Методика викладання української мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти характеризується такими організаційними формами навчання, як традиційні лекції (інформаційні, інтеграційні, узагальнюючі, консультативні), нетрадиційні лекції (проблемні, інтерактивні), практичні заняття, наукові проекти, мозковий штурм, кейс-ситуації, дискусії, які спрямовані на набуття практичних умінь та професійних компетенцій, заліки та іспити, що є формою підсумкового контролю з метою оцінки набутих знань і компетенцій фахівців.

На лекціях із дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» висвітлюються основні проблеми сучасної української мови, у студентів формуються знання, що забезпечують розвиток мотиваційної сфери. Під час проведення практичних занять відбуваються опрацювання значного обсягу лінгвістичного матеріалу з теми, що вивчається на занятті, підготовка усних і письмових відповідей на запитання, які належать до теоретичного фахового матеріалу, різноманітні вправи з використанням різного типу словників, складання за наданим зразком різних видів ділових паперів, стилістичний аналіз тексту, створення монологів, діалогів, полілогів на фахову тематику, написання тез на основі опрацьованих джерел; виступи з повідомленнями. Крім того, на практичних заняттях проводиться підсумковий контроль набутих знань, умінь та компетенцій у процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням [6, с. 56].

Самостійна робота студентів під час викладання української мови за професійним спрямуванням має сформувати в майбутніх фахівців вміння систематично збільшувати власні знання, працювати з лексикографічними працями, швидко орієнтуватися в новому матеріалі. У сучасних закладах вищої освіти використовуються традиційні (проблемні, програмовані) та інноваційні технології навчання (наприклад, особистісно орієнтоване, розвивальне навчання, інтерактивні, інформаційно-комунікаційні технології).

У сучасному освітньому просторі особистість має постійно поповнювати свої знання, а обсяг їх різко збільшується. Тому необхідна модернізація освітнього процесу, запровадження інноваційних технологій, які дадуть змогу сформувати креативні здібності студентів та удосконалити процес засвоєння продуктивних знань. Студенти в процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням встановлюють особливий інформаційний зв'язок із навколишнім оточенням, а створені інформаційні потоки активізують у них розумову діяльність, яка потребує високого рівня самостійності. На цій основі в сучасних педагогічних технологіях необхідно використовувати інтерактивні методи навчання [1].

Методика викладання української мови за професійним спрямуванням визначається тематикою і потребами навчального заняття, забезпеченістю електронними засобами навчання, обізнаністю з досвідом упровадження інновацій. Основним підходом для підготовки і проведення навчального заняття є створення власних розробок занять науково-педагогічним працівником (лекцій, практичних занять), у яких текст виступу поєднується з графічним зображенням, використанням відео і звукової інформації.

Саме складники інформаційно-комунікаційних технологій сприяють удосконаленню традиційної методики викладання української мови за професійним спрямуванням. Як приклад, можемо запропонувати розробку та втілення навчальної лекції на тему «Українська мова – духовне багатство народу». У процесі проведення лекційного заняття педагогу необхідно використовувати мультимедійні засоби, що сприятимуть кращому засвоєнню матеріалу через зоровий аналізатор, у яких буде представлений структурований план лекції з використанням анімації: функції мови в житті суспільства та професійній діяльності; мова професійного спрямування як функціональний різновид української літературної мови. На наш погляд, необхідно включити матеріали електронного ресурсу, серед яких – «Крилаті

вислови про українську мову від українських письменників», відеофрагменти «Про українську мову: історія, культура, сила, унормованість», «Українська мова – безсмертя українського духу», слайди «Цікаві факти про українську мову» тощо. На практичних заняттях допоміжними засобами роз'яснення змісту навчального матеріалу та шляхів його практичного застосування необхідно використовувати відео-, аудіоматеріали для комунікативного слухання, мультимедійні презентації, слайд-шоу, відеовправи, алгоритми та зразки виконання навчальних завдань, тестові завдання для перевірки отриманих знань, умінь та навичок. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій під час самостійної роботи студентів удосконалює методику викладання в плані структурованості, індивідуалізації, творчості, сприяє рівноправному доступ до джерел знань, з огляду на психолого-педагогічні властивості особистості в процесі вибору обсягу інформації, послідовності її засвоєння, можливості для організації власної пізнавальної діяльності, самоосвіти, самовдосконалення, а також оцінювання своїх досягнень. Виконання індивідуальних проблемних (наприклад, «Ознайомитись із наданою студентам ресурсною базою Інтернет-джерел, сформулювати перелік словників їхньої майбутньої професії») і науково-дослідницьких завдань, написання наукових робіт, створення мультимедійних проєктів і презентацій вимагає від майбутніх фахівців опрацювання великого обсягу інформації. Важливим у цьому аспекті стануть матеріали багатомовного сховища інформації Всесвітньої мережі WWW та інформаційної технології Web 2.0. З метою кращого оволодіння навчальною дисципліною «Українська мова за професійним спрямуванням» необхідно застосовувати пошукові системи і тематичні каталоги (наприклад, <https://www.google.com.ua/>, <https://www.ukr.net/>), освітні ресурси Інтернету (<https://sites.google.com/>), системи збереження мультимедійних вебресурсів (<http://flickr.com>, <http://youtube.com>). На наш погляд, на практичних заняттях з української мови за професійним спрямуванням необхідно використовувати активні методи навчання, а саме: мозковий штурм, методи колективного обговорення (обмін думками, парні інтерв'ю), мультимедійні технології, метод Інтернет-проєктів. Найчастіше застосування інформаційно-комунікаційних технологій реалізується через мультимедійні презентації та перегляд відеороликів.

У процесі викладання української мови за професійним спрямуванням необхідно викорис-

товувати комп'ютер та мультимедійний проєктор для моделювання проблемних ситуацій для тренування з метою закріплення навичок мовної компетентності. Зазначимо, що основними перевагами навчання з використанням комп'ютера є проведення контролю щодо оцінювання індивідуального темпу навчальної діяльності, на основі чого майбутній фахівець має змогу самостійно переходити до наступної частини навчальної інформації, для студента створюються відповідні можливості для самостійного вибору рівня складності навчального матеріалу, використання програм у процесі навчальної діяльності сприяє гнучкості під час пояснення нового навчального матеріалу [3, с. 92]. Власний практичний досвід використання комп'ютера у процесі проведення навчальних занять із навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» дає нам змогу сформулювати деякі загальні положення. Навчально-педагогічний працівник може використовувати комп'ютер у процесі всього педагогічного процесу. Під час практичних занять його використання допомагає оптимізувати процес вивчення української мови та зберігати в майбутніх фахівців позитивний психологічний стан.

Значні можливості для вдосконалення процесу викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» створює використання пакету Microsoft Office, до якого входять система баз даних Access, електронні презентації PowerPoint. Студентам необхідно рекомендувати спеціалізовані сайти, за допомогою яких здійснюється вивчення української мови за професійним спрямуванням. Наприклад, <https://edera.gitbook.io/laifhaki-z-ukra-ns-ko-movi/>, <https://languagetool.org/uk/>, <https://webpen.com.ua/>, <http://ukrainkamova.com/>, <http://slovopectia.org.ua/>.

Крім того, за допомогою комп'ютера та мережних технологій використовуємо різноманітні комп'ютерні технології: мультимедійні презентації, електронні таблиці, відеоматеріали, Інтернет-ресурси, програмне забезпечення до навчально-методичних комплексів, електронні словники, інтерактивні посібники з граматики. Важливим, на наш погляд, є використання інноваційних методів навчання крізь призму інформаційно-комунікаційних технологій. Так, наприклад реалізація методу проєктів нині неможлива без використання Інтернету. Студенти вибирають ролі у групах, ведуть пошукову діяльність у мережі Інтернет, планують чітку послідовність викладення матеріалу, тобто відбувається творча й активна взаємодія. У результаті цього студентами створюються

проекти на основі мультимедійної презентації. Наприклад, створення презентацій-проектів із тем «Я – за чистоту мову», «Фразеологізми», «Власний вебсайт української мови», «Мова як засіб професійної діяльності». Тобто студенти не лише створюють презентації-проекти, але й захищають їх, що забезпечує більш ефективно набуття знань, умінь та навичок [4, с. 32].

Крім того, у процесі викладання української мови за професійним спрямуванням педагогу необхідно використовувати ресурси Інтернету з онлайн-вправами, де він зможе зареєструватися і застосовувати на практиці вже створені чи самостійно створювати власні завдання, які спрямовані на закріплення лексики, використовуючи при цьому ігрові методи навчання онлайн «Склади речення з наведених слів», «Яких літер не вистачає», «Підібрати правильні закінчення». Такі можливості надають, наприклад, сайти <http://xn--80aafnzkijm.xn--j1amh/tele-radio-lessons/12/>, <https://webpen.com.ua/>. Під час вивчення теми «Електронне листування» студентам можна запропонувати написати електронного листа та надіслати його, використовуючи поштові сервери.

Таким чином, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання української мови за професійним спрямуванням значно розширює та урізноманітнює програму вивчення української мови за професійним спря-

муванням у закладах вищої освіти, надає доступ до різноманітних автентичних матеріалів, сприяє прояву у студентів інтересу та мотивації до вивчення української мови.

Висновки. Отже, використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання української мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти сприяє розвитку в студентів креативності, орієнтації їх в інформаційному просторі, підготовці до життя і професійній діяльності в сучасних умовах. Комплексне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання української мови за професійним спрямуванням сприяє вдосконаленню освітнього процесу та аудіовізуалізації програмового матеріалу, науково-педагогічним працівникам полегшує процес викладання і проведення підсумкового контролю за досягненнями студентів, забезпечує саморозвиток та самореалізацію майбутнього фахівця, сприяє конструктивній взаємодії викладача зі студентами. До перспективних напрямів майбутніх науково-методичних досліджень необхідно включити вдосконалення методики впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, створення навчальних електронних комплексів, вироблення морально-етичних правил комунікації в мережі Інтернет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисенко В.В. Сучасні освітні технології навчання української мови у вищій школі. *Наукові записки НДІ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 88–91.
2. Глушак О.М. Застосування мережних технологій в навчально-виховному процесі ВНЗ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. Т. 37. № 5. С. 81–88.
3. Морзе Н.В., Варченко-Троценко Л.О. Формування навичок ефективної співпраці студентів під час використання Вікі-порталу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2014. Т. 40. № 2. С. 92–106.
4. Практикум з української мови за професійним спрямуванням: збірник вправ і завдань для самостійної роботи студентів технічних спеціальностей освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» / НТУУ «КПІ»; М.М. Кобець, С.М. Терьохіна. Київ : НТУУ «КПІ», 2014. 61 с.
5. Ратников В.С., Краснонос Н.А. Что мешает формированию общества знаний. *Знання. Освіта. Освіченість* : збірник матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 28–29 вересня 2016 р. Вінниця : ВНТУ, 2016. С. 44–45.
6. Семенов О. Методика викладання української мови у вищих навчальних закладах : навчальний посібник. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2014. 220 с.
7. Хомич В.І. Професійна діяльність і українська мова : навчальний посібник / В.І. Хомич, С.В. Толочко. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2017. 278 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСВІТЯНСЬКИЙ ДИСКУРС

TO THE QUESTION OF TEACHERS' (SCIENTIFIC) DISCOURSE

Труба Г.М.,

orcid.org/0000-0001-994-0476

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Актуальність теми, а саме розмежування наукового (освітнього) і освітнянського дискурсу, полягає в популяризації освітніх програм і освіти, що спричинило випрацювання нових освітнянських традицій. Мета статті – окреслити межі нового дискурсу, освітнянського. Об'єкт дослідження – різні рівні функціонування української мови, а предмет – чітке окреслення теоретичних і практичних засад синтезу класичних підходів в освітнянському дискурсі із сучасними розробками в галузі нейролінгвістики, сугестології, нейролінгвістичного програмування і сучасних технічних засобів (телефон, комп'ютер) і мережі Інтернет у процесі навчання. На відміну від наукового дискурсу, в межах лінгвоперсонологічної спрямованості нашого дослідження визначаємо як особливий тип інституційного спілкування соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань та інтелектуального й емоційного впливу на адресанта/адресантів. Виокремлено такі ознаки освітнянського дискурсу в зіставленні з науковим, як статусно некваліфіковані учасники (в науковому дискурсі – статусно кваліфіковані учасники), нелокалізований хронотоп (у науковому дискурсі – чітко локалізований хронотоп), визначена в межах певного соціального інституту мета (спільне з науковим дискурсом), ритуально зафіксовані цінності (ці цінності відчутно різняться від наукового дискурсу), інтенційно закріплені стратегії (ці стратегії питомо різняться від класичного наукового дискурсу і продиктовані форматом нових платформ освіти), необмежена номенклатура жанрів (під впливом сучасних освітніх платформ формуються нові жанри чи формуються старі), зумовлений арсенал прецедентних феноменів (цей арсенал відчутно різниться від класичних).

Ключові слова: дискурс, освітній дискурс, освітнянський дискурс.

The relevance of the topic, namely the distinction between teachers' (educational) and educational discourse, is the popularization of educational programs and education, which led to the development of new educational traditions. The purpose of the article is to outline the boundaries of a new discourse, educational. The object of research – different levels of functioning of the Ukrainian language, and the subject – a clear outline of theoretical and practical principles of synthesis of classical approaches in educational discourse with modern developments in neurolinguistics, suggestology, neurolinguistic programming and modern hardware (phone, computer) and network "Internet" in the learning process. In contrast to the scientific discourse within the linguo-personal orientation of our study is defined as a special type of institutional communication, socio-cultural and cognitive-communicative phenomenon, which focuses on the discursive activities of the scientific community, ensuring the implementation of their intentions for intellectual and emotional influence on the addressee / addressees. There are such features of teachers' (educational) discourse in comparison with scientific as status unqualified participants (in scientific discourse – status qualified participants), non-localized chronotope (in scientific discourse – clearly localized chronotope), defined within a certain social institution goal (joint with scientific) ritually fixed values (these values differ significantly from scientific discourse), intentionally fixed strategies (these strategies differ from classical scientific discourse and dictated by the format of new educational platforms), unlimited range of genres (under the influence of modern educational platforms new genres or forms are formed). due to the arsenal of precedent phenomena (this arsenal is significantly different from the classical ones).

Key words: discourse, educational discourse, teachers' discourse.

Постановка проблеми. Філософські засади інноваційних освітніх процесів розкрито в дослідженнях таких учених, як В. Богданов, С. Винославська, С. Гессен, В. Загвязинський, Л. Карамушка, А. Пригожина, Е. Роджерс, В. Розіна, Б. Саймон, П. Саух та інших. Для з'ясування певних закономірностей протікання інноваційного процесу важливими виявилися результати досліджень Дж. Бассета, П. Друкера, О. Лоренсова, І. Підласого, О. Хомеріки, А. Хуторського, Н. Юсуфбекової та інших науковців, у роботах яких представлено структурний склад моделі функціонування й розвитку іннова-

ційних освітніх процесів з урахуванням їх результативності та життєздатності. Усі їхні розробки сильно вплинули на розуміння наукового дискурсу. У сучасному світі під впливом загальної технологізації і зміни формату викладання змінився науковий дискурс і з'явилася необхідність виокремити освітнянський дискурс.

Загалом освіта в Україні перебуває в умовах гуманізації, гуманітаризації та стрімкого розвитку полікультурного суспільства, що сприяло переосмисленню культурно-ціннісних орієнтирів, що своєю чергою значно актуалізує потребу в підготовці фахівців, здатних до кроскультурної

комунікації та педагогічного спілкування засобами іноземної мови в інноваційно-технологічному просторі, здійснення ефективної професійно-педагогічної діяльності.

У цьому контексті магістральні напрями реформування вищої освіти окреслені в таких нормативно-правових документах, як Закон України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2003 р.), нормативно-правові акти ЮНЕСКО, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, ратифіковані на території України, Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012 р.) Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), Закон України «Про освіту» (2017 р.), Програмний документ «Біла книга національної освіти України» (2009 р.), Концепція мовної освіти (2011 р.), Національна рамка кваліфікації (2011 р.), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» (2016 р.), Закон України «Про мову» (2019 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Коріння вивчення наукового дискурсу як складника загальної культури сягає класичних трактатів Демокрита, Аристотеля, Р. Декарта, І. Ньютона, І. Канта та ін. Нині серед учених, які розробляють цю проблему, варто назвати таких авторів, як О. Галицька, М. Глушко, Г. Дедюра, К. Жук, Н. Зелінська, О. Ільченко, І. Лівіцька, В. Карасик, І. Колегаєва, І. Колесникова, С. Мойсеєнко, Т. Монахова, О. Морозова, А. Нікітіна, Н. Разінкіна, А. Романченко, О. Петровська, І. Скрипак, С. Соколовська, С. Шепітько, І. Фролова.

Феномен дискурсу як комунікативного явища почали досліджувати лише із середини ХХ століття. Першим, хто обґрунтував вживання поняття «дискурсу», був американський мовознавець З. Харріс [21]. А поняття дискурсу увійшло в гуманітарні науки і досліджується зараз з урахуванням різних підходів у різних галузевих тлумаченнях. Через полідисциплінарність самого явища «дискурсу» існує багато поглядів на природу і специфіку трактування. Поліфонія тлумачень сутності дискурсу підтверджує актуальність і складність розглядуваного явища. У зв'язку з цим до проблемного кола вказаного феномена уналежнюють питання його функцій, структури, кореляції з текстом [17].

Детальний аналіз наявних підходів до поняття *дискурс* подано в роботах Бацевича, Бисималиєва, Макарова, Морозової, Карасика, Кравченка, Сахарової, Чернявскої, Сушко-Безденежних, Браун. Питання, пов'язані з науковим і освітан-

ським дискурсом, стали предметом вивчення дослідників, які працюють у різних галузях гуманітарного знання – філософії (Е. Паніткова), психології (Л. Засекіна, О. Лавриненко, О. Леонтєв, Г. Мерфі, Т. Слотіна, О. Уланович), соціології (Є. Боринштейн) тощо. У межах лінгвістичної парадигми цією проблематикою опікуються вітчизняні та зарубіжні дослідники (Л. Азарова, І. Голубовська, Ю. Горицька, С. Заостровська та О. Заостровський, С. Єрмоєнко, М. Іваницька, І. Малиновська, С. Потапенко, А. Ашева, Ф. Бацевича, Е. Берн, Г. Богін, С. Воркачов, Т. ван Дейк, А. Загнітко, О. Залогіна, К. Іванцова, О. Кабановська, В. Карасик, В. Красних, Ю. Караулов, Н. Кравченко, Л. Клобукова, Т. Кочеткова, В. Кашкін, М. Япон, О. Михалевич, М. Мозер, Л. Макарова, О. Морозової, В. Нерознак, Ю. Прохоров, Г. Почепцов, К. Серажим, А. Сахарова, М. Сушко-Безденежних, В. Чернявскої М. Цуциєва, Дж. Ягер та ін.).

Виклад основного матеріалу. Термін «дискурс» згадується ще у філософії античних класиків, наприклад, у діалогах Платона, який розмежовує поняття загального, цілісного, нечасткового, неіндивідуального, єдиного і дискурсивного розуму, який у своєму русі охоплює і співвідносять окремі смисли [19].

У ХХ столітті дискурс почали розуміти по-новому у французькій філософії постмодернізму і постструктуралізму. Згідно із цим поглядом, дискурс характеризується особливим духовним настроєм і ідеологічними орієнтаціями, як він виражений у тексті, що володіє пов'язаністю і цілісністю і занурений у соціально-культурні, соціально-психологічні та інші контексти.

Трактування нового бачення дискурсу у філософії ХХ століття виражається в тому, що під ним розуміється розвивається в монолозі мовна конструкція (мова чи текст). Але водночас під дискурсом розуміється послідовність здійснюваних у комунікативних актів (діалог, розмова, письмові тексти, які містять взаємні посилання і присвячені загальній тематиці тощо) [4, с. 137].

Уже до кінця 1980-х років під дискурсом починають розуміти складне комунікативне явище, складну систему ієрархії знань, що уналежнює, крім тексту, екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, установки, цілі адресата та ін.) як ідеологічні установки, облік яких необхідний для розуміння тексту [6]. З цим пов'язана традиція, що йде від М. Фуко, яка вимагає включення в контекст розгляду дискурсу владних відносин і інших ідеологічних форм, під дією яких дискурс набуває соціально актуального значення. У цьому

сенсі і нині дискурси мають важливі соціальні наслідки для окремих країн і народів, локальних і корпоративних соціальних груп [18].

Отже, слово набуває значення мови, яка присвоюється суб'єктом, із метою впливати на слухача, іншими словами, дискурс для нього – це характеристика мовлення, яке мовець привласнює, на відміну від оповіді, що розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлювання [22; 12].

Зі свого боку, лінгвістика тексту не тільки усвідомила цілісність тексту, а й почала досліджувати надфразові стійкі єдності, або дискурси, сприймаючи їх як механізм породження висловлювань і продукування текстів. У центрі уваги лінгвістів сконцентрувався на проблемах дискурсу як складного комунікативного явища, що охоплює низку позалінгвістичних факторів (установки, цілі адресатів, їхні думки, самооцінки й оцінки іншого) [2].

У 1969 р. М. Пеше розробляє теорію дискурсу на основі вчення про ідеологію і ідеологічні формації Л. Альтюссера. М. Фуко у своїй роботі «Археології знання» розробив вчення про дискурсивну формацію як умови функціонування специфічних дискурсивних практик зі своїми правилами, концептами та стратегіями. Усе гуманітарне знання мислиться ним як археологічний аналіз дискурсивних практик, що вкорінені не в суб'єкті пізнання або діяльності, а в анонімній волі до знання, систематично формує об'єкти, про які ці дискурси говорять [20].

Найпоширенішим є трактування дискурсу як зануреного в життя тексту, як власне тексту з усіма екстралінгвістичними чинниками, як мову в житті, як поєднання тексту із ситуативним контекстом, системою комунікативно-прагматичних та мисленневих авторських намірів, здійснюваних разом з адресатом [1; 13; 17]. На думку Я. Яремко, перехід тексту в дискурс відбувається лише тоді, коли він у конкретній комунікативній ситуації осмислюється адресатом, наповнюється особистісним смислом інтерпретанта [17].

За І. Скрипаком, дискурс розуміють як загальнокультурне явище, формації, які репрезентують різні аспекти життєдіяльності людини [16, с. 45].

В авторитетних виданнях з'являються твердження, що мова наукової прози кардинально протиставлена мові художньої літератури, тому всілякі «словесні прикраси», почуття і переживання автора недоречні в науковому творі. Відсутність експресії в науковому тексті сприймається як благо чи ідеал, «внаслідок чого домінуючою формою оцінки результатів дослідження є констатація фактів» [13].

За С.В. Барановою, науковий (академічний) дискурс – це вербалізований у тексті тип дискурсивної діяльності за сферою комунікації, мовленнєва взаємодія представників відповідної соціальної групи/інституту з метою реалізації статусно-рольових можливостей у заданих цим соціальним інститутом межах, складник власне професійної зони професійного дискурсу [15].

Опис конкретного типу дискурсу традиційно здійснюють у термінах: хронотип, мета, цінності, стратегії, матеріал, різновиди та жанри, прецедентні тексти, дискурсивні формули, учасники. Хронотопом наукового дискурсу є типове для діалогу наукове середовище, для писемного наукового дискурсу прототиповим місцем є бібліотека. Метою наукового спілкування є процес придбання нового знання, що представлений у вербальній формі та зумовлений комунікативними канонами наукового спілкування [15].

Цінності наукового дискурсу розкриваються в його ключових концептах (істина, знання, дослідження) та є зведеними до признання пізнаваності світу, необхідності множити знання та доводити їхню об'єктивність, неупередженості в пошуках істини. Стратегії наукового дискурсу зумовлені його завданнями: 1) визначити проблемну ситуацію та виокремити предмет дослідження; 2) вивчити історію питання; 3) сформулювати гіпотезу та мету дослідження. Тематика наукового дискурсу обіймає широке коло проблем, що поділені на проблеми гуманітарних та природничих наук [15].

Науковий дискурс має ознаки креативні та професійної цінності, йому притаманні інші ознаки професійного дискурсу, як-от: професійна спрямованість, антропоцентризм, мультидисциплінарність, непропорційність розвитку окремих його частин, діалогічність, селективність, замкненість, нециклічність, дидактизм, динамізм, мовна нормативність, стилістична розшарованість [15].

Учасниками наукового дискурсу є представники наукової громадськості, при цьому характерною рисою цього дискурсу є принципова рівність учасників наукового спілкування в тому сенсі, що ніхто з дослідників не має монополії на істину, а нескінченність пізнання змушує кожного вченого критично ставитися як до чужих, так і до своїх вишукувань.

Завданням наукового дискурсу є доведення певних положень, гіпотез, аргументування, точний і систематичний виклад наукових проблем із метою описати, визначити й пояснити явища природи і суспільного життя, передати суму знань, ґрунтовно викласти результати досліджень [15].

Основою наукового стилю є логічна послідовність викладу, орієнтація не на емоційно-чуттєве, а на логічне сприйняття, прагнення до максимальної об'єктивності. Тому побутує думка, що образні засоби можуть завадити ясності викладу, точному висвітленню наукових питань. У зв'язку з цим у дослідженнях, присвячених проблемам наукового викладу, завжди існувало два погляди: традиційний, який трактує науковий стиль як безсторонній, безособовий, позбавлений емоційного навантаження і експресивних форм, та новаторський, прихильники якого вважають, що треба кардинально змінювати ставлення до наукового викладу, який обов'язково повинен мати ознаки експресії, котра активізує увагу читача, зосереджує на суттєвих моментах змісту, полегшує засвоєння наукової думки [13].

Основними властивостями наукового дискурсу є інтертекстуальність, діалогічність, прагматичність та жанрова варіативність. Як різновид власне інституційного дискурсу науковий дискурс характеризується креативністю, об'єктивністю, логічністю переданої інформації та професійною цінністю. Йому притаманні професійна спрямованість, зв'язок з адресатом, антропоцентризм, мультидисциплінарність тощо [12].

Серед завдань наукового дискурсу зазначають аналіз наукових проблем із метою аналізу та пояснення, передачу знань, результатів дослідження, поширення наукової та технічної інформації, дослідження наукової проблеми тощо [12].

На думку Арутюнової, науковий дискурс як різновид професійного дискурсу – це мовленева взаємодія між ученими. Цінності наукового дискурсу виражені в концептах «Знання», «Істина», «Дослідження». **Науковий дискурс – це науковий текст як результат соціальної дії, фокус дії мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних чинників [1], це науковий текст, осмислений з урахуванням низки його комунікативних параметрів: задуму, концепції, цілі спілкування, фонду знань комунікантів, суб'єкта мовлення, адресата та інших екстралінгвістичних факторів (соціокультурних, прагматичних, історичних, когнітивних, психологічних) [13].**

Отже, науковий дискурс має відповідати трьом основним вимогам: його проблематикою має бути вивчення довідки, статус його учасників має бути однаковим, а способом його реалізації має бути творчий діалог у широкому розумінні цього поняття. Саме ці ознаки уможливають виділення наукового дискурсу з-поміж інших типів дискурсів [14].

Зважаючи на суть **наукового дискурсу**, в межах лінгвоперсонологічної скерованості нашого дослідження визначаємо його як *особливий тип інституційного спілкування, соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань та для інтелектуального й емоційного впливу на адресанта/адресантів.*

Професор І. Колегаєва стверджує, що метою кожного наукового дослідження є встановлення істини, яка існує об'єктивно, поза конкретною творчою свідомістю, з огляду на що таке дослідження вже на початковому етапі набуває позаособистісного, об'єктивного характеру [11, с. 32].

Метою наукового дискурсу є здобування й передача нових фахових знань про об'єкт та предмет дослідження, його властивості, висвітлення певної наукової проблеми, ознайомлення з результатами дослідницької діяльності, висловлення позиції щодо певної наукової проблеми.

Але сучасний світ і нові реалії диктують свої певні вимоги до освітнього процесу. Цифровізація освіти та розвиток нових способів навчання, серед яких можна зазначити LMS-курси, телефонні додатки, які відчутно змінили традиційний формат наукового дискурсу. З'явилися нові формати навчання: нині можна записати лекційний/урочний матеріал, скористатися автоматичні тести, задля реклами викладачі почали викладати свої робочі матеріали і форматувати їх таким чином, щоб привернути увагу, керуючись при цьому не тільки критеріями науковості й педагогічності, але й маркетинговими та рекламними чинниками. Отже, варто говорити вести мову про набуття освітянським дискурсом відмінних питомих умов від наукового дискурсу ознак.

Отже, провівши аналіз сучасного наукового і освітянського дискурсу на матеріалі наукових статей у класичних наукових журналах, а також LMS-курсів, телефонних додатків (Busuu, Doulingvo, Memrise, Drops, LinGo і подібні), авторських блогів у соціальних мережах “Facebook”, “Instagram”, “TikTok” та “Youtube” (@shymanovski, @olexandavramenko, @unext_uamaslly.a, @zno_natali, @bo_zno, @ukrainelowe, @mova_zno) в Україні, його можна умовно поділити на 3 категорії.

1 категорія – класичний освітянський дискурс, який реалізується в класичних наукових інституціях (університети, інститути) та усталених наукових жанрах (монографії, дисертації, наукові статті тощо)

2 категорія з'явилася під впливом європейської і американської наукової традиції. Для цієї категорії дискурсу характерне більш яскраве «Я» науковця, відсутність осяжного відсилання до попередників, вища емоційна забарвленість.

3 категорія – Інтернет науковий дискурс, який став цілковитим продуктом виходу науковців у соціальні мережі. Для цієї категорії дискурсу характерна висока емоційність викладу, надмірна стислість формату (до 1 хвилини), час від часу повна ненауковість (під впливом медійного дискурсу і для привернення уваги інших користувачів).

Для подальшого (освітній – освітянський дискурси) термінологічного розмежування доцільно зважити на тлумачення цих слів у тлумачному академічному словнику: *науковий* – той, що стосується науки, *освітній* – той, що стосується освіти, *освітянський* – той, що стосується освітян. Отже, під освітянським дискурсом варто розуміти лише дискурс, що стосується освітян. Його метою є передача інформації, знань, необхідних для здобуття освіти; учасниками цього дискурсу є лектор, викладач, студент, типовими жанрами – лекція, дискусія, колоквиум, консультація, порада, презентація, семінарське, лабораторне та практичне заняття та нові відео в мережах, лекції і курси. У найзагальнішому вигляді мету освітянського дискурсу формулюють як розв'язання наукових проблем, що мають теоретичний чи прикладний характер.

Якщо порівняти освітянський дискурс із науковим, то можна зазначити такі його знаки: статусно некваліфіковані учасники (в науковому дискурсі – статусно кваліфіковані учасники), нелокалізований хронотоп (у науковому дискурсі – чітко локалізований хронотоп), визначена в межах певного соціального інституту мета (спільне з науковим дискурсом), ритуально зафіксовані цінності (ці цінності відмінні від тих, що характеризують науковий дискурс), інтенційно закріплені стратегії (із класичним науковим дискурсом не збігаються і продиктовані форматом нових платформ освіти), необмежена номенклатура жанрів (під впливом сучасних освітніх платформ формуються нові жанри чи формуються старі), зумовлений арсенал прецедентних феноменів (цей арсенал не такий, як у класичному дискурсі).

Запропоновано брати за основу для класифікації дискурсів різні критерії [2; 5; 6; 21]: призначення, канал передавання інформації, спосіб спілкування, кількість учасників спілкування, верифікованість/неверифікованість, орієнтованість на адресата, сферу функціонування, типи семіотичних знаків та ін.

Складність такого поділу для дослідження наукового і освітянського дискурсів полягає в тому, що не завжди їх можна відмежувати один від одного, бо під час комунікації можлива їхня взаємодія, що дало змогу В. Кашкіну додати до традиційно виокремлених типів (усного та писемного) гібридний [21, с. 20], а Т. Юсупова зазначає, що у зв'язку з активізацією електронного способу передачі інформації доцільно додати новий тип – електронний, котрий відрізняється певною специфікою (швидкоминушість, неформальність спілкування, популярність графічних засобів) [21, с. 13]. Сказане вможливує виокремлення за каналом комунікації також контактного і дистантного, реального та віртуального дискурсів [6, с. 295], що акцентує на таких критеріях, як відстань і присутність мовця під час спілкування.

Доцільно згадати іншу типологізацію дискурсу, яка спирається на критерій *способу спілкування* (монолог, діалог або полілог) [7], що цілком виправдане з позиції кількості комунікантів та форми спілкування.

За ознакою «*факт – фікція*» вирізняють перформативний та неперформативний типи дискурсу. Спілкування є перформативним за умови, якщо інформацію можна перевірити (адміністративний, військовий, судовий дискурси), а неперформативним дискурсом є той, зміст якого неможливо верифікувати [17].

За критерієм *адресності* дискурси бувають безадресатні й адресатні, перші з яких скеровані на узагальненого адресата (художній, публіцистичний, науковий тощо), другі – на конкретного адресата [17].

Висновки. Отже, зважаючи на усі ці диференційні ознаки, можна виокремити освітянський дискурс і порівняти його з науковим. Підбиваючи висновки, можна зазначити, що освітянський дискурс – це дискурс, який стосується безпосередньо освітян і має такі ознаки: **диференційна ознака «призначення»** (передача інформації, знань, необхідних для здобуття освіти; учасниками цього дискурсу є насамперед викладач і студент (слухач)); **диференційна ознака «канал передавання інформації»** (онлайн/офлайн); **диференційна ознака «спосіб спілкування»** (переважно монолог і відтерміновані відповіді в коментарях); **диференційна ознака «кількість учасників спілкування»** (необмежена); **диференційна ознака «верифікованість/неверифікованість»** (у контексті соціальних мереж є неверифікованим); **диференційна ознака «орієнтованість на адресата»** (повна орієнтованість на слухача); **диференційна ознака «сфера функціонування»** (лекція, дискусія,

колоквіум, консультація, порада, презентація, семінарське, лабораторне і практичне заняття та відповідні презентації цих жанрів у соцмережах, де, зберігаючи загальну стратегічну мету, вони мають, проте, специфічне представлення); **диференційна ознака «статусна кваліфікованість учасників»** (статусно некваліфіковані учасники); **диференційна ознака «хронотоп локалізації»** (нелокалізований хронотоп); **диференційна ознака «мета в межах певного соціального інституту»** (в найзагальнішому вигляді мету освітянського дискурсу

формулюють як розв'язання наукових проблем, що мають теоретичний чи прикладний характер); **диференційна ознака «ритуально зафіксовані цінності»** (ритуально зафіксовані цінності, які часто зумовлені комерціалізацією); **диференційна ознака «інтенційно закріплені стратегії»** (стратегії, що питома різняться від класичного наукового дискурсу і продиктовані форматом нових платформ освіти); **диференційна ознака «зумовлений арсенал прецедентних феноменів»** (цей арсенал відчутно різниться від класичних).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. С. 136–137.
2. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Эдиториал УРСП, 2015. 320 с.
3. Івасенко Л.О. Науковий виклад у дослідженнях вітчизняних учених. Культура видання: теоретичні аспекти та практичне втілення. 2007. С. 137–141. URL: <http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/2-46/22.pdf> (дата звернення: 25.10.2021).
4. Карасик В.И. О категориях дискурса. Языковая личность: социолингвистический и эмотивный аспекты. Волгоград : Перемена, 1998. С. 185–196.
5. Карасик В.И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.
6. Карасик В.И. Языковая личность : аспекты изучения. // *Международ. науч. конф. «Язык и культура»*. Москва, 2003. С. 362–363.
7. Кашкин В.Б. Дискурс. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2004. 76 с.
8. Кицак Г. Характерні риси наукового дискурсу. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 148–152.
9. Кротков Е. Научный дискурс. *Современный дискурс-анализ*. 2010. Вып. 2. Т. 1. С. 4–18.
10. Кротков Е. Философско-методологический анализ научного дискурса. *Современный дискурс-анализ*. 2015. Вып. 13. С. 4–16.
11. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации : монография. Одесса : Редакционно-издательский отдел областного управления по печати, 1991. 121 с.
12. Куранова С.І. Дискурс-аналіз як інтегративний комунікативно орієнтований метод у лінгвістиці. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2011. Вип. 9. С. 253–263.
13. Маслова Т.Б. Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигм. *Англістика та американістика*. 2012. Вип. 10. С. 39–43.
14. Науковий дискурс. URL: <http://library.gnpu.edu.ua/books/Scientific%20language/Content.htm> (дата звернення: 25.10.2021).
15. Петровська О.С., Баранова С.В. Науковий дискурс та його компоненти. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/26210/1/Petrovs%27ka%20.pdf;jsessionid=9DD054148EA8B251D918B2DC4BE2B7FC> (дата звернення: 25.10.2021).
16. Скрипак И.А. Языковое выражение экспрессивности как способа речевого воздействия в современном научном дискурсе: на материале статей лингвистического профиля на русском и английском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2008. 199 с.
17. Романченко А.П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу : комунікативні аспекти : монографія. Одеса. 2019. 542 с.
18. Чижевская М.Б. Культурно-исторические основы формирования западного и российского социально-политического дискурса. *Альтернативы регионального развития* : материалы II-й международной конференции (Шабунинские чтения), Волгоград, 7–8 октября 2011 г.
19. Философия Платона. URL: <https://www.plato.spbu.ru/SUMMERSCHOOL/summerschool1/06.htm> (дата звернення: 25.10.2021)
20. Фуко М. Археология знания. Киев : Ника-Центр, 1996. 208 с.
21. Юсупова Т.С. Функционально-стилистические и прагматические характеристики англоязычного военного дискурса : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Самара, 2010. 190 с.
22. Benveniste, E. On Discourse. The Theoretical Essays: Film, Linguistics, Literature. Manchester : Manchester Univ. Press, 1985. 234 p.
23. Harris Z.S. Discours analysis: A sample text. *Language*. 1952. Vol. 28. Pp. 1–3, 474–494.

РОЗДІЛ 2 РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811.161.1'373.611'373.423(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.14>

ПИТАННЯ ПРО ОМОНІМІЮ В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ НОМІНАТЕМ КОМПЛЕКСНОГО ЗРАЗКА

THE QUESTION ABOUT HOMONYMY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE IMPLEMENTATION OF THE NOMINATHEMES OF THE COMPLEX TYPE

Бондарєва О.О.,

*orcid.org/0000-0001-8114-1099**аспірант кафедри світової літератури та російського мовознавства
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*

Значущою в царині теоретичної лінгвістики постає проблема уналежнення мовних одиниць до певного номінативного чи структурного класу. У контексті комплексного опису основної одиниці мови значимою постає її залежність від вибору підходу до ідентифікації мовних інваріантів. Від адекватного визначення статусу тієї чи іншої одиниці залежить її всебічний структурний і семантичний аналіз. Метою дослідження є визначення параметрів омонімічних відношень у межах номінатем комплексного зразка, що сприятиме опису семантико-формальних характеристик номінатем як мовних інваріантів. Для досягнення мети необхідно було виконати такі завдання: 1) з'ясувати статус досліджуваних одиниць; 2) визначити, які одиниці можуть утілювати омонімічні зв'язки; 3) встановити причини можливості / неможливості тих чи інших одиниць бути омонімами. У дослідженні використано низку методів, які відповідають його тематиці, зокрема: метод суцільної вибірки для накопичення фактичного матеріалу, методуку дистрибутивного аналізу для диференціювання понять, методуку структурного аналізу для визначення статусу досліджуваних одиниць та їх здатності до паратактичних відношень у зв'язку із цим, описовий метод у межах лексичного аналізу. Встановлено, що номінативною одиницею мови не можна вважати лише слово, тобто заперечується підхід прихильників словоцентризму. Таку одиницю доцільно розглядати як певний інваріант, здатний містити характеристики слова і його форм або характеристики словосполучення та його форм відповідно. Головними чинниками визначення номінативної одиниці є її номінативність та семантико-граматична тотожність усіх її форм незалежно від їхньої структурної різниці. Виокремлено вісім структурних різновидів номінатем комплексного зразка, які разом із визначеними Н.В. Дьячок шістьма структурними типами мовних інваріантів утворюють 14 таких різновидів. Омніміями в цьому контексті постають дублети різних номінатем, що мають спільний фонетичний вигляд. На підставі аналізу фактичного матеріалу встановлено наявність двох шляхів виникнення омонімів: а) омонімічні відношення встановлюються між компонентами різних за статусом номінатем; б) омонімія встановлюється між компонентами різних номінатем, які спільні за статусом.

Ключові слова: інваріант, номінатема комплексного типу, дублет, модифікація, омонім, омонімія.

The problem of belonging of language units to a certain nominative or structural class is significant in the field of theoretical linguistics. In the context of a comprehensive description of the basic unit of language, its dependence on the choice of approach to the identification of language invariants is significant. Its comprehensive structural and semantic analysis depends on the adequate determination of the status of a unit. Purpose of the study is to determine the parameters of homonymous relations within the nominates of the complex type, which will help describe the semantic and formal characteristics of the nominathemes as language invariants. To achieve the purpose it was necessary to perform the following tasks: 1) to determine the status of the studied units; 2) to determine which units can embody homonymous connections; 3) to establish the reasons for the possibility / impossibility of certain units to be homonyms. The study used a number of methods that correspond to its subject, in particular: the method of continuous sampling for the accumulation of factual material, the method of distributive analysis to differentiate concepts, the method of structural analysis to determine the status of research units and their ability to paratactic relations. method within lexical analysis. It is established that the nominative unit of language cannot be considered only the word (the approach of proponents of word-centrism). Such a unit should be considered as a certain invariant that can contain the characteristics of the word and its forms or the characteristics of the phrase and its corresponding forms. The main factors in determining the nominative unit are its nominativeness and semantic-grammatical identity of all its forms, regardless of their structural difference. There are eight structural varieties of complex type of nominathemes, which together with certain N.V. Diachok with six structural types of language invariants form 14 such varieties. Homonyms in this context are doublets of different denominations that have a common phonetic appearance. On the basis of the analysis of the factual material the existence of two ways of origin of homonyms is established: a) homonymous relations are established between components of different status of nominathemes; b) homonymy is established between components of different nominathemes that are common in status.

Key words: invariant, nominatheme of complex type, doublet, modification, homonym, homonymy.

Постановка проблеми. Значущою в царині теоретичної лінгвістики постає проблема уналежнення мовних одиниць до певного номінативного чи структурного класу. У контексті комплексного опису основної одиниці мови значимою постає її залежність від вибору підходу до ідентифікації мовних інваріантів. Від адекватного визначення статусу тієї чи іншої одиниці залежить її всебічний структурний і семантичний аналіз.

Питання про статус лінгвальних одиниць має два шляхи його вирішення, що реалізуються у словоцентричній і несловоцентричній парадигмах. Прибічники першої з них (В.М. Алпатов, О.І. Смирницький, Е. Сепір, О.А. Потебня) вважали слово головною номінативною одиницею. Несловоцентричний підхід до вивчення мовних елементів започаткував І.О. Бодуен де Куртене в роботі «Мова та мови» [1, с. 224]. Сутність цього підходу полягала в послідовному виділенні синтетичних елементів мови з аналітичних. Згодом Л. Блумфілд сформулював сутність несловоцентричного підходу, у межах якого основними елементами мови були визначені одиниці, які він назвав формами. При цьому мінімальною формою, на думку цього вченого, була морфема. Далі послідовно виділялися слово, словосполучення та речення.

Несловоцентричний підхід пропонував також А.П. Загнітко, який вважав, що «основна функція словосполучення – номінативна» [2, с. 53]. Згідно з такою позицією комбінація слів і словосполучення репрезентує вже з'єднання деяких окремих значень-сигніфікативів, унаслідок чого утворюється нова номінативна одиниця, ідентифікація та розуміння якої ґрунтується на адекватному відтворенні деякої реальної єдності предметів, явищ і їхніх властивостей (поєднання предмета й ознаки, поєднання предметів, поєднання дій тощо) [3, с. 123].

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення параметрів омонімічних відношень у межах номінативного комплексного зразка, що сприятиме опису семантико-формальних характеристик номінативних мовних інваріантів. Для досягнення мети необхідно було виконати такі завдання: 1) з'ясувати статус досліджуваних одиниць; 2) визначити, які одиниці можуть утілювати омонімічні зв'язки; 3) встановити причини можливості / неможливості тих чи інших одиниць бути омонімами.

У дослідженні використано низку методів, які відповідають його тематиці, зокрема: метод суцільної вибірки для накопичення фактичного матеріалу, методику дистрибутивного аналізу для диференціювання понять, методику структурного аналізу для визначення статусу досліджуваних

одиниць та їх здатності до паратактичних відношень у зв'язку із цим, описовий метод у межах лексичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок аналізу наведених вище позицій ми дійшли висновку, що слово є не базовим, а ймовірніше, формальним різновидом номінативних одиниць. Тому визначення основної номінативної одиниці виглядає виділенням одиниці, яка має номінативну функцію.

Базовими різновидами номінативних одиниць можна вважати наслідки мовної номінації (слова-синтагми, глоси синтетичні й аналітичні, модифікації відповідних номінантем), а базовою одиницею мовної номінації – номінантему, що є іншою назвою мовного інваріанта.

Номінативний інваріант є абстрактною одиницею, що відмежовується від усіх своїх реалізацій, постає чимось загальним, що тією чи іншою мірою присутнє в низці однорідних конкретних одиниць, які мають статус її варіантів, або дублетів [4, с. 47]. Інваріант, тобто константа, – незмінний за будь-яких перетворень, завжди представлений своїми модифікаціями, тобто варіантами.

Визначення тотожності інваріанта номінативу спирається на такі критерії: 1) номінативна як мовна одиниця здатна містити безліч диференціювальних принципів, що не порушують уявлення про її єдність; 2) номінативна реально функціонує в мовленні в одній зі своїх модифікацій – дублеті, тому модифікування номінативу є формою її існування; 3) тотожність номінативу передбачає дублетне модифікування, яке полягає в повній семантичній ідентичності протиставлених одиниць; 4) спостерігається семантико-граматична цільність номінативу, тобто сукупність потенційно властивих їй текстових і мовленнєвих реалізацій конкретної номінативу.

Згідно з різними підходами до визначення основної мовної одиниці виділяємо номінативу з домінантою-словом (тобто ті, де первинна номінація відбулася за допомогою слова) та номінативу з домінантою-словосполученням (ті, де первинна номінація відбулася за допомогою словосполучення).

Як структурні різновиди номінативу зі словесною домінантою розглядаємо всі семантично тотожні одиниці, що ототожені на рівні слова, як-от: 1) безпосередньо слово в усіх його контекстах, де його семантика є еквівалентною йому самому; 2) сполучення повнозначного слова з прийменником; 3) слово, поширене залежною повнозначною лексемою, яка виконує функцію семного конкретизатора.

Структурні різновиди номінативи з домінантою-словосполученням – це всі семантично тотожні одиниці, що ототожені на рівні словосполучення, як-от: 1) ідіоматизоване словосполучення, тобто колокація, яку розуміють як лексико-семантичний тип словосполучення, що за своєю внутрішньою семантичною структурою перебуває між вільним і фразеологічним сполученням [5, с. 97]; 2) фразеологізоване словосполучення, появу якого зумовило ідіоматизоване словосполучення та яке є постійним і відтворюваним вживанням вільного сполучення слів не у прямому, а в узагальненому, образно-переносному значенні [6, с. 92]; 3) сполучення зі службовим словом та аналітичні лексико-граматичні варіанти; 4) універбалізований еквівалент словосполучення, тобто слово, що з'явилося внаслідок вербального модифікування словосполучення, є тотожним словосполученню в лексико-граматичній системі координат, а отже, демонструє тотожність лексичного і граматичного значень та синтаксичної функції. Четвертий різновид номінативи має таку типологію:

1) вербальна реалізація номінативи, що з'явилася внаслідок еліптичної трансформації словосполучення у слово: а) еліптема – залежне слово; б) еліптема – головне слово; в) еліптичний універб); 2) вербальна реалізація номінативи, що з'явилася внаслідок композитної компресії словосполучення: а) аббревіатура; б) формальний компресив; в) компресивний універб тощо.

Ми не згодні з прихильниками словоцентризму, які вважають номінативною одиницею мови лише слово. На нашу думку, таку одиницю доцільно розглядати як певний інваріант, здатний містити характеристики слова і його форм або характеристики словосполучення та його форм відповідно. Найголовнішими чинниками визначення мовного інваріанта вважаємо номінативність та семантико-граматичну тотожність усіх її форм різної форми і структури.

Отже, номінативу тлумачать як абстрактну одиницю, яка відмежовується від усіх своїх реалізацій, постає чимось загальним, що тією чи іншою мірою присутнє в низці однорідних конкретних одиниць, які мають статус її варіантів, або дублетів [4, с. 47]. Номінатива завжди репрезентована власними дублетами.

Свого часу Н.В. Дьячок виокремила шість структурних типів мовних інваріантів, які комплексно реалізуються в усному та писемному мовленні:

1) словосполучення + аббревіатура + еліптичний універб;

2) словосполучення + композит + еліптичний універб;

3) словосполучення + словосполучення юкстапозитно-аббревіатурного зразка + еліптичний універб;

4) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + композит;

5) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (залежне слово);

6) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + аббревіатура + еліптичний універб [7, с. 93–98].

Наші дослідження дали змогу виділити ще вісім типів комплексної репрезентації номінативи з домінантою-словосполученням:

1) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + аббревіатура;

2) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + еліптема (головне слово);

3) словосполучення + еліптичний універб + аббревіатура + компресивний універб;

4) словосполучення + композит + еліптема (головне слово);

5) словосполучення + еліптичний універб + композит аббревіатурного зразка + еліптема (головне слово);

6) словосполучення + еліптичний універб + аббревіатура + еліптема (залежне слово);

7) словосполучення + словосполучення юкстапозитно-аббревіатурного зразка + еліптичний універб + еліптема (головне слово);

8) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово).

Як нагальну потребу ми розуміємо реалізацію лексичного аналізу досліджуваних одиниць у контексті їхніх парадигматичних відношень для визначення особливостей можливих омонімічних відношень між комплексними номінативами та їх вербальним утіленням.

В.В. Виноградов розумів омонімію як зовнішній збіг планів відбиття двох чи більше різних слів [8, с. 110]. Вербальні реалізації певних номінативів також можуть мати омонімічні відношення. Насправді все залежить від того, чи постають вони втіленням різних номінативів, тобто чи різняться вони між собою як номінативні одиниці. При цьому до омонімічних відношень вступають як дублети номінативів із домінантою-словосполученням, так і дублети номінативів із домінантою-словом. Тому ми виокремлюємо два типи омонімії з позицій її походження.

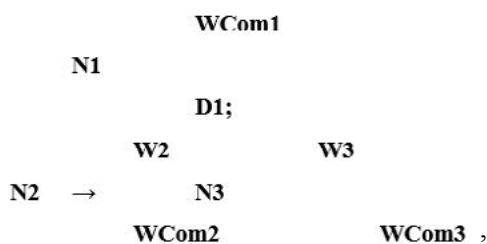
Перший тип маркує омонімію, яка з'являється між компонентами різних за статусом номінативом

(з доміантою-словосполученням та з доміантою-словом, що традиційно розуміють або як твірне слово, або як простий дериват), наприклад: *газета* (реалізація номінатемами з доміантою-словом) – *газета* (еліптема – реалізація номінатемами з доміантою-словосполученням *стенная газета*).

Другий тип становлять омонімічні відношення, які з'являються між компонентами різних номінатем, що спільні за статусом, з доміантою-словосполученням, наприклад: *електричка* (*электрический чайник* – *электрочайник* – *чайник*) – *електричка* (*электрическая печь* – *электропечь* – *печь*); *дезак* (*дезодорирующая жидкость* – *дезодорант*) – *дезак* (*дезодорирующий раствор* – *дезраствор*).

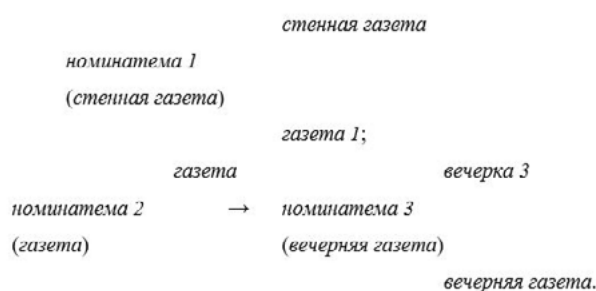
Зазвичай лінгвісти пропонують декілька причин появи омонімів, зокрема: 1) збіг експонентів слів, що розрізнялися за звучанням у минулому; 2) різні шляхи походження питомих слів; 3) утворення омонімічних слів від спільної дериваційної основи в різні періоди часу; 4) поява поруч із питомим словом запозиченої лексеми; 5) запозичення слів із різних джерел; 6) розпад полісемії слова [9, с. 121]. Отже, загалом омонімія постає як звуковий збіг різних мовних одиниць, значення яких не пов'язані одне з одним [10, с. 160]. Тому можна стверджувати, що це явище охоплює різні номінатемами, точніше, дублети різних номінатем.

Як уже зазначалося, постає два шляхи виникнення омонімів-інваріантів. Перший – омонімія з'являється між компонентами різних за статусом номінатем. Його можна представити такою схемою:

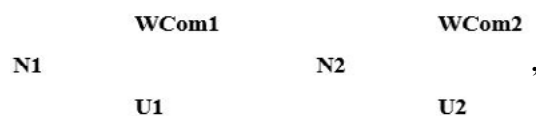

де **N1** – номінатема з доміантою-словосполученням, **WCom1** – її дублет-словосполучення, **D1** – її дублет у вигляді будь-якої синтетичної вербальної модифікації; **N2** – номінатема з доміантою-словом, **W2** – її дублет-слово, **WCom2** – її дублет-словосполучення.

Модифікації **N2** здатні ставати самостійними та вже як самостійні номінатемами (**N3**) продукувати власні модифікації. Наприклад:

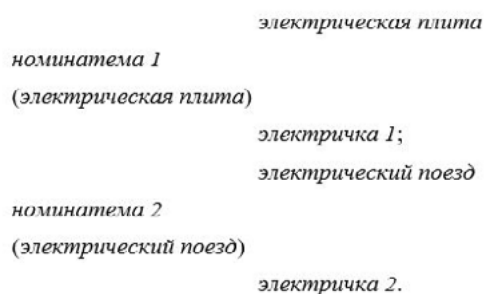

Другий шлях – омонімія з'являється між компонентами різних номінатем, що спільні за статусом, з доміантою-словосполученням. Його можна втілити в такій схемі:

де **N1** та **N2** – різні номінатемами, **WCom1** та **WCom2** – дублети-словосполучення відповідних їм номінатем, **U1** та **U2** – дублети-універби відповідних їм номінатем.

Наприклад:

Висновки. Таким чином, основною номінативною одиницею постає мовний інваріант, здатний містити характеристики слова і його форм або характеристики словосполучення та його форм відповідно. Найголовнішими чинниками визначення цієї одиниці є її номінативність і семантико-граматична тотожність усіх її форм незалежно від їхньої структурної різниці. Ми виокремили вісім структурних різновидів номінатем комплексного зразка, які разом із визначеними Н.В. Дьячок шістьма структурними типами мовних інваріантів утворюють 14 таких різновидів. Омонімами в цьому контексті постають дублети різних номінатем, що мають спільний фонетичний вигляд. На підставі аналізу фактичного матеріалу ми з'ясували наявність двох шляхів виникнення омонімів: а) омонімічні відношення встановлюються між компонентами різних за статусом номінатем; б) омонімія встановлюється між компонентами різних номінатем, які спільні за статусом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. Москва : Наука, 1963. Т. 2. 391 с.
2. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису : у 2 ч. Горлівка : ГДПІІМ, 2003. Ч. 1. 228 с.
3. Языковая номинация: общие вопросы / отв. ред. : Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. Москва : Наука, 1977. 360 с.
4. Теркулов В.И. Слово и номинатема: опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка. Горловка : ГГПИИЯ, 2007. 240 с.
5. Jackson H. Words and their Meaning. London ; New York : Longman, 1995. 279 p.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1996. 160 с.
7. Дьячок Н.В. Принципы определения номинатемы комплексного типа. *Мова*. 2017. № 28. С. 93–98.
8. Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове. Москва ; Ленинград : Учпедгиз, 1947. 784 с.
9. Сусов И.П. Введение в языкознание. Москва : Восток-Запад, 2007. 384 с.
10. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Владимир : ВГУ, 1974. 344 с.

РОЗДІЛ 3 СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

UDC 81'38 + 811.16

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.15>

LINGUOCULTURAL MOTIVATION OF SYNCHRONICITY / ASYNCHRONICITY OF MEDIA COMMUNICATION GENRES IN THE SLAVIC INFORMATION SPACE

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА МОТИВАЦІЯ СИНХРОННОСТІ / АСИНХРОННОСТІ ЖАНРІВ МЕДІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Dergach D.V.,

orcid.org/0000-0003-4215-3825

PhD,

*Associate Professor at the Department of Stylistics and Language Communication
Kyiv National Taras Shevchenko University*

The article argues the linguistic and cultural motivation of the synchronicity / asynchronicity of media genre paradigm in Slavic communicative space. The author formulates genre paradox, actual for modern media space, that is solved through the current concept of 'format' (traditional genres of news, interviews, articles, etc.). Medialinguistic motivation of analyzed processes of communicative dynamics of modern genres (versions of shows, advertisements, media analytics, reviews, stories, giveaways, etc.) is also based on a range of semantic priorities of society development, the nature of its presence in the modern media sphere of the globalized world. Linguistic realization, architectonics, extralinguistic nature – all these traditional criteria of the functional status of the genre are taken into account in accordance with the format of the so-called 'genre Bible' that determines its communicatively oriented identity or adaptability in different countries. It is also mentioned current tendency to genre generalization of media communication, when the field of culture is not a criterion for linguistic and cultural identification of society. Emphasis is made primarily on the prescribed technical capabilities of programs and special applications, and genres, stylistic resources and content – quite typical characteristics for public communication.

The research focuses on the functional differentiation of 'traditional' and 'new' media that represent already established communicative models or successful genre formats that generally determines the criteria of identity in dynamics of Slavic media. The genre synchronicity / asynchronicity of their status and development was interpreted on the material of modern authoritative national print and television media (in Ukraine, Poland, Slovak Republic, Czech Republic, Bulgaria, Serbia) and social networks. The thesis on the globalization dimension of the dynamics of mass communication is actualized. Its professional interpretation is effectively identified in the constructs of the geolinguistic paradigm.

Key words: media, Slavic media, genre, media genres, media genre theory, linguistic and cultural motivation.

У статті аргументовано лінгвокультурологічну мотивацію синхронності/асинхронності медіажанрової парадигми у слов'янському комунікативному просторі. Автор формулює й інтерпретує актуальний для сучасного медіапростору жанровий парадокс, пов'язаний із сучасним поняттям «медійний формат». Медіалінгвістична мотивація аналізованих процесів комунікативної динаміки сучасних жанрів (інваріанти шоу, реклами, медіааналітики, огляди, сюжети, сторіз, гівевеї та ін.) коментується в контексті смислових пріоритетів розвитку суспільства, їх ідентифікації в сучасній медіасфері глобалізованого світу. Мовна реалізація, архітектоніка, екстралінгвістичний характер – усі ці традиційні критерії функціонального статусу жанру враховуються відповідно до формату так званої «жанрової Біблії», що визначає його комунікативно орієнтовану ідентичність чи адаптивність у різних країнах. Аргументується й сучасна тенденція до жанрового узагальнення медіакомунікації, коли сфера культури не є критерієм лінгвокультурної ідентифікації суспільства. Акцент робиться, насамперед, на прописаних технічних можливостях програм і спеціальних додатків, а жанри, стилістичні ресурси та контент – типові характеристики для публічної комунікації.

Дослідження зосереджено на функціональній диференціації «традиційних» і «нових» медіа, що представляють уже усталені комунікативні моделі чи успішні жанрові формати, що загалом визначає критерії ідентичності в динаміці слов'янських медіа. Жанрову синхронність/асинхронність їх статусу та розвитку інтерпретовано на матеріалі сучасних авторитетних національних друкованих і телевізійних ЗМІ (в Україні, Польщі, Словаччині, Чехії, Болгарії, Сербії) та соціальних мереж. Актуалізовано тезу про глобалізаційний вимір динаміки масової комунікації, а її професійна інтерпретація ефективно ідентифікована в конструкціях геолінгвістичної парадигми.

Ключові слова: медіа, слов'янські медіа, жанр, медійні жанри, медійна жанрологія, лінгвокультурна мотивація.

Introduction. Functional and stylistic differentiation of literary language testifies to its developed resource and potential in ensuring social interaction. It is determined by extralinguistic factors that motivate the researcher systematically to

analyze the dynamics of communicative categories. They can be defined as universal for the identification of literary language, and some of them are invariant in the discursive dynamics of the linguistic and cultural field.

One of such categories is the genre – form of verbal interaction, with special architectonics – in accordance with the tasks and functions of communication. In turn, media genre is inherently motivated by an extensive system of techniques and methods of social communication, adapted to the linguistic and cultural dominants of the evolution of social priorities. Thus, media sphere realizes the contrasting nature of the synchronicity / asynchronicity of the core and the periphery of its genre system. Both intrinsically and in the discourse of functional and stylistic parallels in closely related languages, in particular in Slavic cultural space. In fact, it determines the relevance of the chosen research subject.

On the one hand, such genre paradox can be solved through the current concept of ‘format’ (traditional genres of news, interviews, articles, etc.). But on the other hand – the medialinguistic motivation of the analyzed processes of communicative dynamics of modern genres (versions of shows, advertisements, media analytics, etc.) is based on a range of semantic priorities of society development, the nature of its presence in the modern media sphere of the globalized world. Thus, it quite transparently motivates the linguistic and cultural dynamics (quite constant for non-media spheres) of the genre category in media discourse, which is effectively reflected in the style and functions of literary language in public communication.

Actuality of the investigation subject is deepened by the cross-cultural dynamics of modern mass media, including the Slavic space. It, in particular, motivates the emergence of new or renewal of optimal (according to the time and space of culture) forms of communication – genres. Mostly adopted from the Anglo-American linguistic and cultural reality, they reflect the state and status of the mass language consciousness, reflect the values, priorities and prospects of society. After all, we are talking about the specifics of information, the features of its verbalization, functions, that, according to the high ratings of specific forms of perception and reflection of the audience, can be defined as paternalized. They can be assimilated by the mass linguistic consciousness as genre samples and templates, successfully processed by a certain culture, and therefore, they have a communicative basis for adopting to another linguistic and cultural reality – for its successful dynamics.

In this case, it is actual (and **not represented in modern media linguistics science**) from the research point of view to analyze the genre system of ‘traditional’ and ‘new’ Slavic media, that indicate the synchronicity / asynchronicity of media development in these countries. For the objectivity of professional

(medialinguistic) interpretation of a certain subject matter, television, newspaper, virtual contexts of media development in different communicative segments of the Slavic space – Ukraine, Slovak Republic, Czech Republic, Poland, Bulgaria, Serbia – were chosen. It will allow to identify and analyze the ‘points’ of communicative (linguistic, stylistic) interaction / non-interaction of the linguistic and cultural reality of different Slavic countries. Such research accent forms the main **aim and task** of current investigation.

So, “cross-country comparison revealed a number of major differences concerning both the basic aspects of personalization communication, such as the type of language used..., as well as the interpretation of more specific concepts, such as data storage” [1], realized in the media genres.

Material: texts and content of national newspapers and TV channels of social and political orientation, social networks where the functional resource of media communication is manifested in various genres, the linguistic, cultural and stylistic status of which is the **object** of analysis.

1. Communicative motivation of genre format in modern mass media

Media communication defines, verbalizes the mass language consciousness, influences it and, consequently, identifies social values and priorities. It is manifested in the system of linguistic and extralinguistic factors, relevant to the specific analysis of the media space.

In particular, we are talking about language units, genres, content that provide the dynamics of media communication, indicate its status, functional resource and potential. As a result, a synchronous system of social and communicative reality is being organized – in the context of information as a resource of knowledge about society, verbalized in the media. It is logical that the national media (through genres, content, information and analytical reasoning) are marked by the individual synchronicity of these factors. Consequently, they will develop asynchronously in relation to the media systems of other countries. In particular, it is manifested in the asymmetric dynamics of the genre core and periphery that indicate different approaches to the content in the media of the country.

Modern media communication is based on the dynamics of globalization processes, one of the results of which is the tendency to open information and language borders. The information itself is not disseminated in a linear, limited format for locally identified recipients, but instantly for a mass audience. It became possible in the context of the technical revolution that digitalizes mass communication –

‘through the introduction of digital technologies into the production processes of the forms’ [2, p. 103] in the media sphere. Thus, it simplifies and develops the formats of access to media information. This trend reveals the multi-vector influence of the language, genres, media functions of one country on others. As a result, the geolinguistic dimension of media communication analysis is updated. It is, first of all, a professional interpretation of such influence by the languages of international communication (in particular, English) and the cultures, that they represent, on the world information space and the processes of its dynamics. In this case, it can be argued that today’s media are developing on the principle of analogy, when the concept of ‘format’ is becoming more and more relevant. Therefore, it is quite reasonable to say that the types and genres of media communication are ‘products of social history and the continuous development of media technologies, including their adaptations to existing media’ [3, p. 67].

The synchronicity of genre systems in the Slavic media is confirmed not only and not so much by the actualization of the same genres in the media space. But first of all according to their linguistic realization, architectonics, extralinguistic nature. All these criteria of the functional status of the genre are taken into account in accordance with the format of the so-called ‘genre Bible’ that determines its communicatively oriented identity or adaptability in different countries.

According to Michel Rodrigue, ‘father of formats’, the essence of the ‘Bible’ is in the transfer

of experience. ‘Bible format’ is a great opportunity for the producer of the original show to communicate with the producer, who will adapt it, and express all his passion for the format, investing it in describing the essence of the project and why it was created and what it eventually achieved.

2. Synchronicity / asynchronicity of Slavic television media

In general, the communicative orientation on Europe and the United States (in a less degree on Asian countries) violates the asynchronous (individual for each linguistic and cultural field) context of media dynamics, including the genre system. There is a total / global synchronization of the communicative (in terms of language, genres, functions) reality of the media field, which, as a result, loses national borders and functions as a single media space. We can talk about the narrowing and gradual disappearance of the criteria of authorship of the media text, the existence of so-called ‘author’s media’ because extra- and intralingually genre paradigm of the media quite dynamically acquires characteristics of formatting. It explains the typical representation of adapted media genre formats that, having ratings and resonance in one country, are bought by other countries to increase communicative ratings in the media field of cultural space.

In particular, television formats are actively developing, updated in the media space because they have analogues in different countries and appear as a kind of cultural pattern of development and dynamics of media communication.

Country	Original format “ <i>Strictly Come Dancing</i> ”, Great Britain, 2004)	Seasons
Ukraine	<i>Танці з зірками</i>	2006, 2007, 2011, 2017–2021
Poland	<i>Taniec z Gwiazdami</i>	2005–2011 (13 seasons)
	<i>Dancing with the Stars – Taniec z Gwiazdami</i>	2014–2021 (12 seasons)
Slovak Republic	<i>Let’s Dance</i>	2006, 2008–2011, 2017
Czech Republic	<i>StarDance ...když hvězdy tančí</i> (StarDance ...when stars dance)	2006–2008, 2010, 2012, 2013, 2015, 2016, 2018, 2019, 2021
Bulgary	<i>Dancing Stars</i>	2008, 2009, 2013, 2014
Serbia	<i>Ples sa Zvezdama</i>	2014

Country	Original format “ <i>Got Talent</i> ”, Great Britain, 2006)	Seasons
Ukraine	<i>Україна має талант</i>	2009–2015, 2021
Poland	<i>Mam talent!</i>	2008–2019, 2021
Slovak Republic	<i>Slovensko má talent</i>	2008
	<i>Česko Slovensko má talent</i>	2010–2013, 2015, 2016, 2018, 2019, 2021
Czech Republic	<i>Česko Slovensko má talent</i>	2010–2013, 2015, 2016, 2018, 2019, 2021
Bulgary	<i>България търси талант</i>	2010, 2012, 2014–2016, 2019, 2021, 2022
Serbia	<i>Ja imam talenat!</i>	2009, 2011–2013, 2016–2017

Country	Original format “ <i>Masked Singer</i> ”, <i>Masked Singer’s King</i> , South Korea, 2015)	Seasons
Ukraine	<i>Маска</i>	2020–2021
Slovak Republic	<i>Zlatá maska</i>	2020
Czech Republic	<i>Zlatá maska</i>	2020
Bulgary	<i>Маскираният певец</i>	2019–2021

Country	Original format “ <i>MasterChef</i> ”, Great Britain, 1990)	Seasons
Ukraine	<i>МайстерШеф</i>	2011–2021
Poland	<i>MasterChef</i>	2012–2021
Bulgary	<i>MasterChef България</i>	2015–2021

Adaptation of the format involves communicative and genre synchronization in all countries according to different criteria, when it comes to the absolute analogy of the project name (at least in the root morpheme: ‘*dancing*’, ‘*star*’, ‘*talent*’, ‘*mask*’, ‘*master*’, ‘*chef*’ etc.), their architectonics, musical design, internal rules, style of scenery, even period of creation and translation of etc.

In turn, the national format, with a lack of information and media resonance, usually has low ratings, and therefore falls out of the system that identifies the current genre paradigm of the media in a particular linguistic and cultural space («Україна сльозам не вірить» / ‘Ukraine does not believe in tears’). On the other hand, the original Ukrainian projects «Ревізор» / ‘Inspector’, ‘Орел та решка’ / ‘Eagle and Tail’, deepening the entertainment function of show genres in a cognitive context, received the undisputed support of the mass audience.

3. Genre system of ‘traditional’ media in the Slavic linguistic and cultural space

Elements of the genre paradigm of ‘traditional’ media are present in all media without exception,

as they are a fundamental resource of information about the world. They operate on a similar principle, and therefore their invariants in the genre and stylistic implementation are characterized by similar language, architectonics and content.

3.1. Information article

Linguistic and stylistic synchronization of media information is observed in the nature of the traditional (and hence constant) genre of information article. In the analyzed Slavic media, it can be seen, first of all, in the architectonics of the text, the means of argumentation and the linguistic representation of the transmitted meaning of the information. In particular, it is a typical linear model of a declarative sentence (with a direct order of words), which states one or another fact – mostly in the semantics of verb constructions of the past or future tenses. That is, the attention of recipients is focused on the semantic centers ‘what has been done’, ‘what has happened’, ‘what will be done’, without detailing and indicating the causes and consequences.

3.2. Media analytics

Media analytics, also implemented in the genre of the article, is based on a functionally and stylisti-

Country	Information article genre
Ukraine («Дзеркало тижня», https://zn.ua)	<i>У новому сезоні Української хокейної ліги виступлять вісім клубів. Серед учасників буде один новачок</i> (06.09.2021). <i>Археолог-новачок знайшов майже 1 кг золотих артефактів VI століття в Данії</i> (06.09.2021). <i>На Київ насувається гроза, а з 2 вересня різко похолодає. Особливістю погоди 2 вересня стане шквальний вітер і дощі</i> (01.09.2021). <i>Польща відкриє на кордоні з Україною новий пункт пропуску. Будівництво триватиме 4 роки</i> (03.09.2021).
Poland («Gazeta Wyborcza», https://wyborcza.pl)	<i>Microsoft podał datę premiery Windows 11. Darmowa aktualizacja nie dla wszystkich</i> (31.08.2021). <i>Chiny ograniczają dzieciom czas na gry online do trzech godzin tygodniowo</i> (30.08.2021). <i>Netflix wchodzi do Polski z mobilnymi grami</i> (28.08.2021).
Slovak Republic («Nový Čas», https://www.cas.sk)	<i>Pápež František pride už o pár dní: Na celom Slovensku sa rozoznejú zvony</i> (06.09.2021). <i>Na ceste R1 sa pripravte na obmedzenia: Tento úsek sa bude opravovať</i> (06.09.2021).
Bulgary («Труд», https://trud.bg)	<i>Гори 250 декара борова гора в Кирковско</i> (06.09.2021). <i>35 общини получават нови училищни автобуси</i> (16.08.2021). <i>Влакове закъсняват заради жегата</i> (02.08.2021). <i>Рекордните 40,9 градуса на сянка измериха в Ловеч</i> (11.08.2021).

cally more variable language resources. Its semantic specificity presupposes the deepening of the statement of fact by evaluative argumentation, which can be actualized in the meaning of a single word, phrase or in the sentence structure. Analytics are often found in complex interrogative constructions (or in interrogative intonation – in the oral form of media communication), which specifically or rhetorically

violate a particular problem, that is commented or solved in the text of the analytical article. In contrast to the information article, focused on the actualization of verb semantics, analytical texts mostly have a nominative nature: nouns, adjectives of quality with the value of evaluation, numerals, percentages, which indicate the number – a certain resource of analytics.

Country	Analytic article genre
Ukraine («Дзеркало тижня», https://zn.ua)	<i>Стрибнути в майбутнє: Емінем, ТікТок і 30 років Незалежності України. Про новий світовий порядок та що робити, аби остаточно в ньому не загубитися</i> (24.08.2021). <i>Кадрова криза в судах. Статистика, причини, прогноз. Що може зробити влада для максимально швидкої імплементації законів щодо ВККС та ВРП і розблокування судової системи</i> (02.08.2021) <i>Бюро економічної безпеки: амнезія чи саботаж?</i> (16.05.2021). <i>Локалізуємося, бо ми того варті. Що дасть Україні “локалізація” в публічних закупівлях</i> (21.07.2020).
Poland («Gazeta Wyborcza», https://wyborcza.pl)	<i>Koronawirus – podsumowanie tygodnia. COVID-19 wraca z wakacji</i> (03.09.2021). <i>Zieloni alarmują: Morze Bałtyckie umiera</i> (05.09.2021). <i>PiS gra o wszystko. Co zostanie z ‘Polskiego ładu’, kiedy projekt trafi do Sejmu? Na razie przeciw jest nawet Kościół</i> (03.09.2021). <i>Puszczą Amazońska pada w ogniu pożarów i polityki</i> (03.09.2021). <i>Zobacz, czy morze cię zaleje. Nowe prognozy naukowców</i> (31.08.2021).
Slovak Republic («Nový Čas», https://www.cas.sk)	<i>Návrh konzília podporujú všetky koalíčné strany: Dôjde k zmene pravidiel?</i> (06.09.2021). <i>Plánujú vymeniť Igora Matoviča ako lídra strany? Heger v tom má jasno</i> (05.09.2021). <i>Budeme sa očkovať treťou dávkou vakcíny proti COVID-19? EMA prehovorila</i> (06.09.2021). <i>Situácia v košickej nemocnici sa podobá na minulú jeseň: Počet pacientov stúpa, dominujú neočkovaní</i> (06.09.2021).
Bulgary («Труд», https://trud.bg)	<i>Левите водят с 5% пред Меркел</i> (06.09.2021). <i>Румен Радев: Време е да се излекуваме от комплексите за политическа обреченост</i> (06.09.2021). <i>Защо ДПС настоява да бъде разкрита цялата информация за Пеевски и защо това толкова плаши кръга „Капитал“</i> (03.09.2021). <i>Харвард не е това, което беи</i> (01.09.2021).

3.3. Interview

The traditional genre of interview in the media space, in particular, in the Slavic countries, is also not determined by culturally oriented factors. First of all, due to the fact that the interview is a well-established, crystallized form, a method of collecting and processing information (often precedent) that performs constant

functions, and therefore its resource again synchronizes media style, content and context in different countries. It is manifested in the architectonics of the interview genre, that is built in several typical models of direct, indirect speech, relevant to the analyzed media: ‘**interviewer + thesis / quote / argument**’; ‘**thesis + interviewer + argument**’; ‘**thesis + genre + interviewer**’.

Country	Interview genre
Ukraine («Дзеркало тижня», https://zn.ua)	<i>Капелан ЗСУ Костянтин Холодов: «Я «там» для того, щоб людина могла підійти до мене в будь-який час»</i> (09.05.2020). <i>Анатолій Загородній: «Потрібно змінити підхід до розуміння ролі науки у розвитку держави». Президент НАНУ про досягнення і проблеми української науки</i> (24.08.2021). <i>Кіно – це потужний канал комунікації зі світом. Режисер Валентин Васянович розповідає про українське кіно, цінність артхаусу, успіх «Атлантиди», творчу свободу та відповідальність</i> (06.02.2021). <i>Українцям підвищують податки – що каже головний адвокат закручування гайок. Інтерв’ю з головою комітету з питань податкової політики ВРУ Данилом Гетманцевим</i> (10.07.2021).
Bulgary («Труд», https://trud.bg)	<i>Проф. Денков: В сряда ще са ясни мерките за училищата, ще са свързани най-вече с маските</i> (06.09.2021). <i>Режисьорът Стефан Командарев пред «Труд»: Най-използвана клинична пътека за пациентите в България е тази до банкомата</i> (02.09.2021). <i>Политологът д-р Станислав Бачев пред «Труд»: България е във война със себе си. Жънем това, което сме посели</i> (03.09.2021). <i>Председателят на Софийския форум за сигурност Йордан Божилов пред «Труд»: Победата на талибаните ще породи бежанска криза и тероризъм</i> (31.08.2021).

3.4. Media review

Media review provides an author's reflection on a film, phenomenon, event, exhibition, concert, play, etc., and therefore mostly a connected with an artistic theme. It, in turn, synchronizes (regardless of the country) in such media texts usage of appropriate terminology, means of modality and value, which gives them relief in architectonics and perception. It

is safe to say that in the system of analyzed relatively traditional genres of media communication, media review is one of the few genres that is determined by the field of culture, systematically verbalizes the author's idiosyncrasy, localizes the mass audience with artistic aesthetic issues. Therefore, such texts are significantly less in the system of media content, which, in particular, is reflected in the table.

Country	Media review genre
Ukraine («Дзеркало тижня», https://zn.ua)	<i>Варваріяда: від очікування до пошуків. Два романи, поєднані одним віршем</i> (05.09.2021). <i>Між героїною і посттравмою. Про український документальний комікс</i> (18.05.2021). <i>Уся оперна Європа в Театрі оперети</i> (20.12.2019).
Poland («Gazeta Wyborcza», https://wyborcza.pl)	<i>To wtedy Diana podjęła decyzję o rozwodzie. Ten film przypomina ożywianie ducha</i> (03.09.2021). <i>Dlaczego Marvel już nie zachwyca? Ale zaczyna się świetnie</i> (03.09.2021).
Bulgary («Труд», https://trud.bg)	<i>Серіал розказва шеметната история на Карл Лагерфелд</i> (05.09.2021). <i>«Малкият принц» гостува в Joy Station с гласа на Димо от P.I.F.</i> (02.09.2021). <i>Митична епоха оживя на фестивала «Тракийски мистерии» в Несебър</i> (31.08.2021). <i>Нов турски сериал се заканва да завладеє света</i> (27.08.2021).

3.5. News

Analyzed genre system of news in different Slavic countries indicates the synchronicity of the formats of morning and evening, weekly and annual news, which in ascending gradation deepen their information and analytical functional resource.

The informative and entertaining nature of news is also synchronized in the media space, in particular in Slavic, with such a format of news representation as infotainment. It is relevant mostly for the morning time, when it comes optimal to inform

in a 'light' format. News here is presented not in the traditional linear presentation, but in a dynamic communicative model that combines various news information (reviews, analytics, media reviews, horoscopes, weather forecast, recipes, etc.), interactive communication, lives, interviews, discussions in the studio, blitz polls, etc. This genre format is recognized by psychologists as optimal for the beginning of the day, and therefore it is systematically / synchronously represented in the media system of the Slavic countries.

Country	Morning news (infotainment)
Ukraine	«Сніданок з 1+1», «Твій день», «Підйом», «Доброго ранку, Україно!»
Poland	«Pytanie na śniadanie – pobudka», «Nowy dzień», «Dzień Dobry».
Slovak Republic	«Ranné správy RTVS», «Teleráno», «Ranné noviny».
Bulgary	«Денят започва», «100% будни», «Здравей, България – сутрешен блок».

Conclusions. Research prospects. The communicative, genre reality of the modern mass media field ambiguously reacts on the challenges of globalization. On the one hand, the author's individualization, especially in media, is seen as a reference form of personal, analytical perception of the world. On the other hand, the media format transforms the information space into a unified system of communication (particularly in the Slavic world), differentiated more by genre criteria than by national or linguistic and cultural ones. It is evident in the emergence and communicative dynamics of genres of virtual ('new') media, represented in various social networks, microblogs, vlogs (Facebook, Instagram, YouTube, Twitter, TikTok), etc. They operate on unified principles, criteria (using typical linguistic and stylistic means of media communication), influencing the system of 'traditional' media. So, there is a tendency to genre generaliza-

tion of the model of virtual communication, when the field of culture is not a criterion for linguistic and cultural identification of society. Emphasis is placed primarily on the prescribed technical capabilities of programs and special applications, and genres, stylistic resources and content – quite typical characteristics of such public communication. Genres, first of all, are thematically, linguistically and functionally oriented on the mass audience, and therefore do not depend on the linguistic and cultural subjectivity of the analysis of media communication. The deepening of cross-cultural comparative studies of the genre system of modern media determines the prospects for the study of precedent meanings and contexts that affect the synchronization of media reality in a globalized world and verbally define the values of modern society as objects of further fundamental investigations in media linguistics.

REFERENCES:

1. Bastian, M. et al. Explanations of news personalisation across countries and media types. *Internet Policy Review*. № 9(4). 2020. URL: <https://doi.org/10.14763/2020.4.1504> (accessed: 29.09.2021).
2. Darley A. Visual digital culture. Surface play and spectacle in new media genres. London; New York, 2000. 236 p.
3. Gálik M., Vogl A. Pluralism of Media Types and Media Genres. *Media Pluralism and Diversity. Palgrave Global Media Policy and Business* / Valcke P., Sükösd M., Picard R.G. (eds). London, 2015. URL: https://doi.org/10.1057/9781137304308_4 (accessed: 18.10.2021).

УДК 811.111'373

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.16>

**РОДИННЕ КОЛО ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПАЛІТРА
(НА МАТЕРІАЛІ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ БОЛГАР УКРАЇНИ)**

**THE FAMILY CIRCLE AS A LINGUOCULTURAL SWATCH
(A CASE STUDY OF THE FOLK SONGS OF THE BULGARIANS IN UKRAINE)**

Малаш О.В.,
orcid.org/0000-0002-5726-5646
кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні
Національної академії наук України

Стаття присвячена традиційній болгарській родині в народнопоетичних текстах болгар-переселенців, нащадки яких проживають в Одеській, Запорізькій, Миколаївській областях та в Криму. Родину розглянуто як масштабний символ, концепт болгарської культури, носії якої відірвані від історичної батьківщини. Болгарська етнічна спільнота в Україні утворилася внаслідок переселення болгар із метрополії до центрального та південного регіонів у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. під час османського панування на Балканському півострові. Болгари-переселенці принесли з собою великий масив усної народної творчості, яка може слугувати для різноспрямованих досліджень болгарського мовного острова. Джерельною базою цих студій стали збірники болгарських пісень за редакцією С. Цветка, Н. Кауфмана, О. Червенко, Л. Ноздріної, записані ними у другій половині XX – на початку XXI ст.

Авторка зосереджує увагу на лінгвістичному портретуванні членів родини в родинно-побутових, родинно-обрядових, героїчних, гайдуцьких, жартівливих піснях та піснях із міфологічною фабулою. У статті проаналізовано лексичні засоби створення стереотипних образів матері, батька, подружжя, дітей та інших родичів, поведінка яких у фольклорних сюжетах є яскравим маркером болгарської лінгвокультури. Встановлено, що в межах концепту «родина» мовні портрети всіх персонажів болгарської народної пісні характеризуються дуальністю; лексичні та фразові одиниці, використані в текстах, залежно від сюжету потрапляють до кардинально протилежних семантичних полів – «життя» та «смерть». Деякі мовні портрети, що визначаються особливою внутрішньою суперечливістю, викривають антигуманність патріархату, його несумісність із сенсом існування сім'ї. Інші мовні образи демонструють вітальність, підкреслюючи її важливість для існування майбутнього.

Ключові слова: болгарська мова, болгарши в Україні, лінгвокультурологія, мовний портрет, народна пісня, лексика спорідненості

The article deals with the traditional Bulgarian family in folk poetry texts of the Bulgarian migrants, whose descendants is currently living in the regions of Odessa, Zaporizhia, Mykolaiv, and in the Crimea. The traditional family is investigated as a great symbol, concept of the Bulgarian culture, the bearers of which are separated from their historical motherland. The Bulgarian ethnical society has been created due to the migrations of Bulgarians from the mother country to the central and south regions in the last half of the 18th – first half of the 19th c. The Bulgarian migrants have brought here the huge collection of the oral folk arts, those can be useful for diverse studies in the Bulgarian language island. The sources of this investigation are Bulgarian songbooks edited by S. Tsvetko, N. Kaufman, O. Chervenko, L. Nozdrina, which songs was recorded by these scholars in the last half of the 20th – the early 21st c.

The author is focusing on the lingual portraits of family members in the folk songs of different genres. Here we are analyzing the lexical modes of creating images of mothers, fathers, marriage partners, kids and other relatives, whose behavior in the folklore narratives is a vivid marker of the Bulgarian linguistic culture. It is established that the lingual portraits of all the characters of the Bulgarian folk song exhibit their duality. The lexical units and their compositions used in the text are included to the oppositional semantic fields – “life” and “death”. A few lingual portraits, in those the internal contrariety is strongly expressed, are convicting an exclusive antihumanity of the androcracy, the incongruity between it and the sense of the family existence. Other lingual images are highlighting the vitality; emphasize its importance for the future.

Key words: Bulgarian language, Bulgarians in Ukraine, linguoculturology, lingual portrait, folk song, kinship vocabulary.

Постановка проблеми. Життя кожної людини – й фізичне існування, й вісь ментального її розвитку, – як відомо, починається в родині (природній чи штучно створеній) і безпосередньо пов'язане з родом, його історією та специфікою. Саме тому вивчення онтології сім'ї, її структури, еволюції було й лишається плідною нивою для всіх гуманітарних наук. Не є винятком і лінгвістика, для якої родина – це й джерело цікавих етимологічних розвідок, і родовище цінних мовно-культурних смислів. Оскільки мова, без сумніву, відображає культуру етносу, інформація, отримана з досліджень лінгвістичного матеріалу, пов'язаного з родом, родиною, допомагає сформулювати уявлення про побут, традиції, вдачу носіїв цієї мови.

Надзвичайно цінним для лінгвоставістики було й є вивчення мовно-культурних особливостей тих етноспільнот, які належать до меншин. На території України різні дослідники засвідчують від 14 до 50 національних груп, які прийнято вважати національними меншинами. Серед них і болгарська меншина, представники якої є носіями самобутньої культури, принесеної переселенцями з метрополії (Болгарії) і збереженої дотепер.

Болгарська етноспільнота в Україні формувалася з другої половини XVIII ст. Першим селищем, яке заснували на наших землях болгаро-переселенці, була Вільшанка (Кропивницька обл.). Протягом XIX ст. було заселено Бессарабію, до якої входила теперішня Одеська область, згодом болгаро-мігранти освоїли Приазовський, Бердянський, Приморський р-ни Запорізької обл., Крим, Закарпаття (Мукачівський р-н).

Болгарська мова й культура на теренах України пройшла непрості випробування: від прийняття переселенців як повноправних громадян держави зі збереженням їхньої етнічної ідентичності, пізніше цілковитого знецінення духовних здобутків етнічних меншин Російської й Австро-Угорської імперій, а згодом СРСР, і до прийняття Незалежною Україною її основного закону – Конституції, де ст.ст. 10, 11 гарантують усім громадянам, зокрема й тим, що визначають себе представниками не українського етносу, право на вільне використання, розвиток і популяризацію мов і культур у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слов'янське мовознавство традиційно стоїть на позиції піднесення концептів «родина», «рід» як важливого складника національної етнокультури, що потребує докладного всебічного аналізу. Номени на позначення родини є сталим об'єктом лексикологічних та етимологічних досліджень (А. Бурячок, Ц. Георгієва), діалектологічних

студій (Н. Лісняк; І. Ходикіна). Важливим внеском у дослідження слов'янської родинної лексики став болгарський словник Х. Холюлчева, М. Младенова та Л. Радевої. Аналізуючи лексику, фразеологію та паремії, які стосуються сімейних відносин, мовознавці доходять висновку про те, що родина – потужна лінгвокультурема або концепт, який заслуговує на пильну увагу. Саме тому у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» В. В. Жайворонка найменування з семантикою родинної та родової спорідненості трактовано як символи, сповнені духовних смислів [1, с. 500–501, 504]. В іншій важливій етнолінгвістичній праці – Енциклопедичному словнику символів культури України за ред. В. Коцура, О. Потапенка й В. Куйбіди – реєстр слів на літеру Б починає **Баба (Бабуся)** [2, с. 183], а статті батька (і також матері) присвячена стаття **Голуб**, де докладно описано особливості українських народних уявлень про реінкарнацію [3, с. 183–188]. Навіть суто етимологічні розвідки на кшталт написаної 60 років тому монографії О. Трубачова не позбавлені екскурсів у слов'янську, а часом і неслов'янську міфотату демонологію [4].

Про родину у світлі етнолінгвістики пишуть Д. Добрусинець, Ж. Марфіна, О. Семенов, С. Толстая, В. Яковлева та ін. Родину як етнокультурний концепт, елемент болгарської мовної картини світу розглянуто в працях М. Кітанової, П. Легурської, З. Барболової та інших. У полі зору болгарських етнолінгвістів перебуває мовнокультурна семантика таких доленосних подій у житті родини й роду, як народження, весілля, поховання, вчені трактують рід як семантичне поле [5].

Постановка завдання. Попри безумовні заслуги славистів, зокрема болгаристів у дослідженні мовної концептуалізації родинного кола в болгарській метрополії, ми не знайшли праць, які б заглиблювалися в лінгвокультурну проблематику мовних островів поза межами Болгарії. Розповіді етнічних болгар, що проживають в Україні, – Є. Вербової та В. Добрева (Приазов'я), О. Каши, А. Кіссе (Одещина), Х. Роглева (Закарпаття), М. Хаджийського (АР Крим) та інших про їхні родинні традиції мають величезну цінність для вивчення феномена болгарської сім'ї. Але часто при цьому дослідники виносять за дужки важливий лінгвістичний матеріал – унікальну мову усної народної творчості, вважаючи фольклорні тексти наївною колективною фантазією, далекою від реальної картини суспільства. З одного боку, це справді так, адже метафору й гіперболу, на яких ґрунтується

народна пісня, не варто сприймати й тлумачити буквально, ідеалізуючи або стигматизуючи етнос, що породив ці тексти. Та, з іншого боку, народнопоетичний твір, який оповідає про сім'ю, відносини всередині мікроколективу з його уявленнями, пересторогами, неписаними законами, культурними домінантами [6] – це ціла система кодів, за якими ховається внутрішній світ переселенця, відірваного від материкової Болгарії територіально, але не ментально.

Метою нашого дослідження є розкриття лінгвоетнокультурних особливостей крізь призму різножанрових болгарських народних пісень, що їх виконують нащадки болгар-переселенців, мешканці болгарських поселень на півдні України. Кожен із членів родини є складним багатоликим елементом концепту «сім'я» у його інтерпретації болгарською етнічною спільнотою.

Джерельною базою дослідження стали збірки болгарських народних пісень, записаних українськими й болгарськими дослідниками з другої половини ХХ ст. до наших днів: «Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР» за ред. Н. Кауфмана (1982 р.), де опубліковано народнопісенну творчість, зокрема нащадків болгар-переселенців, мешканців Одеської й Запорізької областей, «Български народни песни от Украина и Крим» за ред. С. Цветка (2005), «Фольклор болгарских сел Бердянского района Запорожской области» за ред. Л. Ноздриної (2010) та «Болгарський фольклор Північного Приазов'я» за ред. О. Червенко (2012). Огляд перелічених видань дав змогу виокремити народнопісенні твори, що збереглися на болгарському етнокультурному острові українського Півдня, в таких жанрах: 1) застільні пісні (*песни на субат*); 2) любовні пісні; 3) родинно-побутові пісні; 4) релігійні та міфічні пісенні твори; 5) гайдуцькі ліро-епічні пісні (*хайдушки песни*). Кожен із цих жанрів по-своєму порушує проблеми родини й виявляє нові грані досліджуваного лінгвокультурного концепту.

Варто окремо зазначити щодо понять *хайдушки песни* («гайдуцькі пісні»). Слово хайдут, хайдутин виводять з угорського *hajdu* «розбійник» [7, с. 453]. У болгарській метрополії поняття *хайдутин* має швидше позитивну, ніж негативну конотацію, оскільки *хайдути*, гайдуки були повстанцями, народними месниками, що протистояли свавілля османської влади на болгарських землях, боролися за національне й соціальне визволення свого народу. У Г. Раковського, болгарського письменника, політика й революціонера ХІХ ст., є чітке визначення (наводимо в пере-

кладі, курсив Г. Раковського): «Сьогодні для болгарина слово *гайдук* не означає *розбійник, злодій, погана людина*, але означає *відважний юнак, якого оббрехала, збездестила або викрала люта влада і який самовільно вирушає до лісу й гір, де зі зброєю в руках прагне лише помститися туркам або турецьким духам*» [8, с. 9]. Проте вже поза межами метрополії ця важлива лінгвокультура гайдуцтва вже зруйнована; *хайдутин* лишається в народнопісенній творчості болгар-переселенців винятково у значенні «розбійник, розбишака», єдина мета якого – задовольнити звіряче жадання крові, заради чого він може позбавити життя навіть найближчих людей. Аналіз сюжетів переселенських пісень, де героями є *хайдути*, спонукає нас вживати це слово у його буквальному значенні «розбійник», а не «гайдук, повстанець», як це є в героїчних піснях болгарської метрополії.

Виклад основного матеріалу. Аналіз болгарських фольклорних текстів дає змогу виокремити цілу низку компонентів великого й багатоликого лінгвокультурного концепту «родина» та реконструювати «естетизовані стереотипи родинно-побутового спілкування» [9, с. 101]. Концепт «сім'я/родина» за даними дослідження текстів – реплік самих персонажів та наративу анонімного автора-оповідача – вбирає в себе цілу низку інших: «любов», «кохання», «честь», «турбота» тощо. Лінгвальні портрети членів родини стають приводом для порушення важливих психологічно-філософських проблем взаємодії поколінь, поглядів на життя, самовираження тощо. Лексеми та словосполучення, вжиті для опису героїв – вжиті ними чи щодо них – потрапляють до різноманітних, доволі часто протилежних семантичних полів. Інколи нам доводилося розглядати стереотипні постаті не окремо, а у взаємозв'язку з іншими, без яких реалізація їхньої ролі неможлива: дружина й чоловік, свекруха (свекор) та невістка, брати та сестри та ін.

Ми звернули увагу на певну гендерну асиметрію в аналізованому масиві текстів. Так, у піснях, де згадано немовля – *рожба*, – йдеться виключно про хлопчика – *мъжка рожба* («немовля чоловічої статі; син»). Зважаючи й на поширене в болгарських новорічних побажаннях – *мъжка рожба в люлка* «сина (і жодного разу доньки, – О. М.) в колісці», – можна зробити висновок, що, як і для будь-якої патріархальної спільноти, народження сина було важливішим, крім того, бракує героїчних сюжетів, де жінкам відводилася б провідна роль.

Крім того, в досліджуваному матеріалі фактично відсутні лінгвістичні портрети дідусів та бабусь, майже немає і згадок про хрещених

батьків і їхніх похресників. Тому ми зосередили увагу на найбільш широко засвідчених у переселенському фольклорі представниках традиційної болгарської сім'ї: подружній парі, батьках, дітях, а також батьках чоловіка, вчинки та слова яких надають уявлення про непересічний світ болгарської етномовної спільноти.

Дружина й чоловік

1. Праця. Основа болгарського патріархального подружжя – працьовитість дружини, її готовність у будь-який час догоджати чоловікові. Будь-які девіації підлягали висміюванню, що видно з пісень, де жінка вдає недужу, якій важко виконувати побутову домашню роботу: *Заколи ми черна кукошка. – Ах, мъжо, болна съм* («Заріж мені чорну курку. – Ах, чоловіче, я нездужаю»), – але виявляється, що вона зовсім не хвора для розваг: *Кога видя чуждите мъжи, ох, мъжо, здрава съм* («Коли побачу чужих чоловіків, ох, чоловіче, я здорова») [10, с. 47].

Працелюбності вимагає народна мораль і від чоловіка. Одна з пісень оповідає, як у збіднілій родині жінка змушена продавати чоловіка на базарі *за ина глава лукова и половина чеснова* («за одну цибулину та пів часничини»). Таку низьку ціну покупці пропонують навмисне, аби підкреслити недолугість господаря, який *за ден бразда йубръца, за гудина дестина* («за день одну борозну оре, за рік десятку») [10, с. 87].

Громадська справа для чоловіка священна, тому він може заради неї пожертвувати своєю дружиною. Відтворюючи давній міф про міст, у який вмурували живу дівчину, щоб був міцним – по суті, принесли йому людську жертву, – одна з пісень оповідає, як десятеро майстрів домовилися між собою, що вмурують у міст дружину одного з них. Дев'ятеро чоловіків попередили своїх жінок, щоб ті не приходили на будівництво. Богдан-майстер нічого не сказав своїй дружині, тому вона прийшла, принесла чоловікам обід. *Като я видя Бугдан майстура, глава помага, сълди пурони: – Мор, върви, върви, Бугданице ле, че си изпусна сребърни пръстин. Върви, върви, пръстин да земии!* («Коли її побачив Богдан-майстер, головою похитав, сльози зронив: – Гей, іди, йди, дружино, ти загубила срібний перстень. Іди, йди, забери перстень!») [11, с. 43]. У той момент, коли чоловік прирікає жінку на загибель, ми спостерігаємо ніби роздвоєність його душі: сльози через жалощі до дружини (людське в людині) й водночас непохитність перед громадою, прагнення будь-що здолати проблему, яку взявся вирішити (відповідальність майстра, професійна гідність, вибір на користь вічного –

мосту, який ще довго слугуватиме людям, а не скороминушого – життя власної дружини).

2. Кохання = піклування. Патріархальна мораль велить виявляти почуття до своєї половини, дбаючи про неї в побуті. Дружина навіть після смерті, ставши пташкою, турбується про чоловіка, допомагає вдівцеві по господарству: *йоткак ми бульче умряло, пет сирака йостанали, няма кой да ги прибере, прибере да ги ютире, ютире, да ги закърти (...)* *яз ни съм птичка Иринка, я най съм булка Маринка, сам си ма господ проводи, да дойда да ти юбадя, в къщи къщница доведи, да ти дицата прибере, прибере, да ги ютире* («після того як померла моя дружиницька, п'ятеро сиріт лишилося, немає кому їх доглянути, випрати їхній одяг і залатати (...) я не пташка Іринка, я твоя дружина Маринка, мене сам Господь привів, щоб я прийшла до тебе й озвалася, привела в хату господиню, щоб доглянула твоїх дітей та обіпрала») [12, с. 193]; в іншій пісні сама перетворюється на людину: *меня ма господ изпрати, сираци да ти прибера* («мене господь послав, твоїх сиріт доглянути») [12, с. 92].

3. Ревнощі: відновлення рівноваги. Болгарська традиційна культура різко осуджує поліаморність, зраду, вважає її несумісною з життям, саме тому за сюжетом пісні там, де є третій, швидко настане чиясь смерть. Наприклад, чоловік вертається з довгої подорожі і дізнається, що його дружина вийшла заміж за іншого, бо свекруха продала її корабельникові. *Като чу Стоян таз дума, извади ножчи сребърно, та са в сърцето удари, удари та са заколи зарад Русанка хубава* («Як почув Стоян ці слова, вийняв ніж срібний і вдарив себе в серце, й зарізав себе через Русанку-красуню») [12, с. 187].

Проте найчастіше, дізнавшись про суперника, чоловік карає дружину. Коли героїня однієї з пісень зізнається в зраді – *яс имам либе ф гурата, (...)* *иши дойде и иши та убие* («я маю коханого в лісі, він прийде і тебе вб'є»), – чоловік убиває її: *Извади ношче сребърно, та й главата юдряза* («вийняв срібний ніж і відрубав їй голову») [11, с. 22].

4. *Пръвно венчило* «перший шлюб» – норма; повторне одруження – девіація. Дружина відверто зізнається своєму другому чоловікові (у відповідь на його розпитування), що найкраще їй було в першому шлюбі: *правичко да ти аз кажа (...)* *пръвно винчило (...)* *с него ми беше най-добре, най-добре и най-весело* («чесно тобі скажу (...) перший вінчаний чоловік (...) з ним мені було найкраще та найвеселіше») [12, с. 254]. Матеріальний добробут не може компенсувати справжнього сімейного щастя в любові та злагоді:

На дървена софрѣ ѿдѣяхме, пипелта на солядяхме (...) Я пък със тебе, Сандуле, на златна софрѣ ядяхме, печену егне слагяхме (...), гато да седнем да ядем, тугис зиний кавгѣта («За дерев'яним столиком їли, попїл із сїллю їли (...) А з тобою, Сандуле, за золотим столиком їли, печене ягня клали (...) як сядемо їсти, починаємо сваритися») [12, с. 255]; *макар че беше говедар, (...) рѣжени питки печяхме, двамата сладко ядяхме (...) втория ми беше чорбаджия, от сичко, сичко имаше (...)* Той ма на гости не води, на гости, още ѿ на свадби («хоча він був пастухом, (...) ми пекли хлїб з жита, але обом було солодко їсти (...) другий був господарем, усе-усе мав (...) Він мене в гості не водив, а тим паче на весїлля») [12, с. 257].

Отже, подружні стосунки в болгарській народнописаній творчості зберігають зв'язок із традиційною патріархальною мораллю, яка високо ставить працелюбність, не терпить зради й тому зараховує її до семантичного поля «смерть»; лише перший шлюб має вітальність, підтверджену такими лексемами, як *най-добре, най-весело, сладко*, наступні ж тяжіють, знову таки, до руйнування, про що свідчить лексема *кавга* («сварка») стосовно другого чоловіка. Пісні з міфічними сюжетами висувають цілком оптимістичну ідею продовження життя коханої дружини, її повернення з того світу заради чоловіка та дітей.

Мати

У болгар, як і в більшості народів світу, найбільше часу й сил на догляд і виховання дітей із перших хвилин їхнього життя віддає саме мати. Тому й образ матері стає сакральним, ідеалізованим. Найяскравіше це виявляється в народній пісні, де кожен вчинок матері – своєрідний іспит на вірність.

1. Діти – скарб, сенс життя. У патріархальній болгарській картині світу життя жінки без дітей не має сенсу. Материнство дорожче за скарб (*имане*). Так, в одній із пісень невістка в багатій родині скаржиться свекрові, що багатство її не тішить: *Опустяло ти твоято имане (...), кога си няма рожба от сърце (...)* яз да го люлям, то да ми гуца («Остогидли тобі твої статки, коли немає дитяти, народженого в любові (...) щоб я його колихала, а воно б гойдалося») [12, с. 209]. Героїня використовує слово *опустяло* («остогидло; втратило свою цінність»), що походить від *пуст* («марний, безсенсовний»). А щодо дитини жінка вживає вислів *рожба от сърце* («дитя від серця; дитя, народжене в любові»).

Пісня створює образ жінки, яка любить дітей над усіх, ладна відмовитися й від інших родичів заради порятунку синового чи доньчиного життя. Маринку викрадають цигани, гвалтують, і вона

народжує дитину; коли законний чоловік знаходить її й забирає додому, вона спершу лишає дитя в таборі, але потім передумує і вертається. З урахуванням того, що патріархальний болгарський чоловік-батько традиційно відмовляється виховувати не своїх дітей, можна зрозуміти, наскільки відважний цей крок героїні. *Маринка си дите юбзела и на Стояну думаше: – Сичкото ѿ мило на света, по-мило от дите нямаши, яко ми гледаш дитето, жа дода, либе, със тебѣ, яко ми дите ни гледаш, с цигани, либе, жа ида* («Маринка забрала свою дитину і Стоянові сказала: усе мені любе в цьому світі, але нема любішого від дитяти; якщо ти ростишеш мою дитину, то я піду з тобою, а якщо ні, то я піду з циганами») [12, с. 194].

2. Дитина як вибір. Втрата дитини страшніша за турецьку неволю й за будь-яку кару. В одному із сюжетів турки-завойовники, взявши в полон матір із дитиною, просять її позбутися дитини: *Фърли си, Маро, мъжката рожба, дурде ти думам с дубрата дума* («Покинь, Маро, свого сина, поки я до тебе прошу добрим словом»). Бранка відмовляється: *А бре турчино, ти турска войска, как да го фърля, като ме ѿ милу* («Ти, турче, ти турецьке військо, як я його покину, коли любиш?») [10, с. 93]. Однак в інших сюжетах мати все-таки боїться кари від свого поневолювача й лишає немовля, сплївши колиску та поклавши до неї дитину: *Люли ми, люли, Юванчо, гулямо да ми пураснеш* («Люлі, люлі, мій Іванчо, вирости великий»). Але й тут бачимо турботу у відчаї, намагання бодай якось подбати про виживання немовляти: *Куга кошута замине, тогава ще те наране* («Коли сарна прибіжить, тоді тебе погодує») [11, с. 50].

Утім, коли діти вже стають підлітками, мати не відмовляє собі в особистому житті й навіть, якщо втратила чоловіка, прагне вийти заміж повторно. Вона може навіть обманути дитину, яка незлюбила вітчима, вдавши недужу та збрехавши, що її може вилікувати лише вода з розбійницької криниці, тобто фактично посилає сина на поталу розбійниками: *Яз няма тамка да ида, там ходят, мамо, хайдутти, те ша ма, мамо, убият. – Ти няма, синко, да идиш, аз няма, синко, да оздравя* («Я туди не піду, там ходять, мамо, розбишаки, вони мене в'ють. – Якщо ти, сину, не підеш туди, то я не одужаю») [12, с. 196].

Однак мати до останнього намагається вплинути на непутящу дитину, відвернути сина від розбишацького життя, захопити до господарювання: *Послушай, сину, майка си, (...) устави тувази пусто хайдутство (...) и жърто жито да сяеш* («Послухай, сину, своєї матері, покинь розбишацтво (...) засій жовте жито») [11, с. 39].

3. Материнське «шосте чуття». Болгарська народна пісня приписує матері здатність передбачати та передчувати, проте, оскільки героїня зазвичай не може раціонально обґрунтувати свою тривогу, діти не дослухаються до неї. Так відбувається і в пісні, де матір відмовляє сватам, які прибули здалека до її доньки, і не може пояснити причину. *И за Питкана дудоя приз девят сила в дисету (...)* Мама Питкана ни дава («І по Петкану прийшли через дев'ять сіл у десяте. Мама Петкану не віддає»). Син вважає, що мати так чинить через страх лишитися сама, й умовляє її таки видати доньку за цього парубка. Однак із того села, куди Петкана вийшла заміж, приходиться мор: *черната чума флянала* («чорна чума прийшла») [10, с. 20–21], що ніби натякає на передбачення матері, якому ніхто не повірив.

Отже, лінгвальний портрет матері в болгар переважно позитивний, вігальний, за деякими винятками, коли родина «неправильна» й стосунки між її членами девіантні. На протигагу розбишцтву (хайдутство), що лежить у семантичному полі «смерть», саме мати пропонує *жито* («хліб, збіжжя»), яке символізує життя. Вона мислить категоріями життя, виживання, навіть розлучаючись із немовлям у полоні, використовуючи слова *наране* «нагодує», *гулям да пураснеш* «рости великий», віддає перевагу дитині над усіма іншими, старшими – *по-милу от дите нямаши* «милішого за дитину немає», вибираючи, таким чином, продовження життя, майбутнє.

Батько

Болгарська традиційна культура змальовує батька передусім як головного впорядковувача мікросоціуму, як господаря (*чорбаджи*), довкола якого обертається решта членів родини, підкоряючись його волі. Лише другою чергою батько (*тайно*) – той, хто відповідає за життя своїх нащадків.

1. Батько – родоначальник і стрижень родини. Народна пісня гротескно відтворює бажання болгарина продовжити *фамилията* – свій рід по чоловічій лінії. Так, в одному із сюжетів чоловік вирішує вбити дружину, бо вона не народжує синів, лише доньок. І вже після її смерті дізнається, що вона була на останніх днях вагітності: *Тудорка навънка изляна, Тодур и глава кайдиса, главава й са търкаля, изика и отговаря (...)* три дни ми, любе, остана, мъжка си рожба да рода («Тодорка надвір вийшла, Тодор їй голову відтяв, голова її котиться, язик відповідає: три дні мені, милий, лишилося, щоб я народила сина») [12, с. 214].

Проте інші пісні стверджують, що й донька, її безпека та щастя для батька надзвичайно важли-

віші за будь-яке багатство: *Не бой са, Радо либе, от кърджалиши, баца ти има, Радо, сиви бивули, бивули дава, Радо, тебе ни дава (...)* баца ти има, Радо, къця високи, къцяти дава, Радо, тебе ни дава («Не бійся, мила Радо, розбійників, твій батько має, Радо, сивих буйволів, буйволів віддасть, Радо, тебе не віддасть (...) твій батько має, Радо, будинки високі, будинки віддасть, Радо, тебе не віддасть») [10, с. 55].

2. Батьківство – вторинна, залишкова функція. Болгарський чоловік – передусім воїн, а вже потім – голова родини, батько. Цей стереотип, зокрема, втілено в пісні, де полонений відмовляється продати коня, аби викупити себе з турецького полону, пропонуючи дружині натомість як викуп дитину: *Ни ми продавай кончиту, ям продай мъжка си рожба, чи ние рожба ки стигним, ем кончи няма да стигним* («Не продавай мого коня, краще продай сина, бо дитину ми ще народимо, а такого коня, як цей, більше не матимемо») [12, с. 203]. Проте інколи мотив такого вчинку – продати когось із родини – боягузтво. Наприклад, чоловік в іншій пісні віддає як викуп дружину, щоб турки не напали на їхнє село. *Яз имам млада рубиня, рубиня за прудаване* («Я маю молоду рабину, рабину на продаж»), – холоднокровно відповідає загарбникам і пропонує забрати його жінку *за шапа жълти алтъни* («за жменю золотих монет») [10, с. 95–96].

3. Нестандартний батько: випадіння з патріархальної моделі. Неписані правила патріархального світу не дозволяють батькові виховувати дітей, народжених дружиною не від нього, адже ця дитина не продовжує його роду, тому не годиться витратити на неї ані матеріальні, ані емоційні ресурси. Це видно, зокрема, в пісні, де вдова виходить заміж, маючи дев'ятьох від першого шлюбу: *Защо ни беше кавгата, кавгата според децата, ем са ти поздно ставали, ем са ти от къци изнасяли, се ти малко работят* («Через що ми сварилися – сварилися через дітей, що вони і встають пізно, і збитків тобі завдають, і все замало працюють») [12, с. 257]. Проте є винятки з цього правила. В одній із пісень чоловік готовий прийняти свою дружину, яку викрали і яку він нарешті знайшов, хоча вона має дитину від цигана і не хоче полишати немовля: *три годин, мамо, га търсех, хубао дитето жа гледам, дитето, мамо, й Маринка* («три роки, мамо, я її шукав, я добре глядітиму дитину, мамо, й Маринку») [12, с. 194].

Порівняно з материнським, батьківський мовний портрет виявляється більш суперечливим і менш ідеалізованим. Можливо, в ньому несвідомо підкреслено токсичність й антигу-

манність патріархату як ідеологічної настанови для нормальної родини, адже зречення найближчих людей несумісне із сенсом існування сім'ї. Інколи самі персонажі про це відверто кажуть, але частіше доводиться лишати такі ідеї лише на рівні інтерпретацій сказаного або вчиненого. Батько в лінгвістичному плані – унікальний синтез двох опозиційних семантичних полів – життя та смерті. І, якщо перше семантичне поле не має прямого вербального вираження, то друге рясніє лексикою, пов'язаною із заподіянням шкоди: *кавга* («сварка», з дружиною, дітьми), *прудаване* («продаж», матері власних дітей зайшлому ворогові), *глава кайдиса* («відтяв голову», дружині за те, в чому вона не винна) тощо.

Діти

Болгари – нащадки переселенців, згадуючи своє дитинство, констатують суворе, але дбайливе ставлення до них батьків, розповідають про те, як старше покоління виховувало в меншому любов до праці, чемність, повагу.

1. Діти та батьки: мрія про возз'єднання. Попри те, що в природі дитинча вже здатне обійтися без матері (і без батька), коли може самостійно здобувати собі їжу, людина зазвичай відчуває прив'язаність до батьків протягом усього життя. Пісенні тексти демонструють нам цілу низку сюжетів про возз'єднання дітей із матір'ю, коли самі діти вже дорослі, а мати постаріла до невпізнання. Сини 20 років живуть із мрією знайти матір, турецьку бранку, й таки досягають своєї мети: *Че расли синове, порасли, станали по дваесе години, йут село в село йодия, стара рубиня тръсия, и са във Турция йотишли* («Росли сини, виресли, виповнилося їм по двадцять років, із села до села ходили, стару рабиню шукали, й до Туреччини вирушили») [10, с. 96]. Дівчина, що побувала в полоні у татар і повернулася додому, чує від матері на свою адресу: *Махнати тава циганка, че тя ми двору пугрузи* («Заберіть звідси цю циганку, вона мені подвір'я спаскудила»). Але для неї важливо бути прийнятою до власної родини, тому, щоб її легше було впізнати, розповідає, як мати послала малу дитину на річку прати, а сама повернулася додому [11, с. 57].

2. Діти як тягар: відновлення справедливості. Доволі часто народна творчість порушує незручні, неприємні теми. Одна з таких тем – як в одній родині було дев'ятеро гарних синів, а десятий Георгі вродився потворним – *Гьорги грузнику*. І мати вирішила спекатися найменшого сина і сказала йому: *Я излез, Гьорге, я излей, двурови да не ми грузиши, двурови и йоци порти* («Іди геть звідси, Георгі, не ганьби мені обійстя та ще

й воріт») [10, с. 48]. Однак щойно хлопчик покинув материнську оселю, в село прийшла чума та виморила й дев'ятьох його братів, і матір: *Да знаеши, мамо, да повниши, как са й децата разделят, кой е хубав, а кой не е* («Щоб ти знала, мамо, щоб пам'ятала, як дітей розділяти – хто гарний, а хто ні») [10, с. 49].

Діти, яких покинули батьки, отримують винагороду за свої страждання. Так, одна з релігійних пісень, записаних від українських болгар, починається тим, що мати лишає сина напризволяще: *Помниши ли, мамо, знаши ли, кугато яз бях мъничок, ти си ма в гурата хвърли, хайдутти ма намяриха* («Чи пам'ятаєш, мамо, чи знаєш – коли я був малесенький, ти мене в лісі покинула, розбійники мене знайшли»). Ці розбійники навчили хлопчину красти. Однак він, відімкнувши церкву, яку хотів пограбувати, побачив усередині диво – Святу Неділю [10, с. 101].

У болгарських переселенських піснях знаходимо образ сина, котрий став розбійником (*хайдутин*). Інколи такий син може навіть убити батька: *откачи си пушка от стина (...) чи удари Богдан баца си (...) право в сърцето* («зняв рушницю зі стіни і вдарив Богдан свого батька просто в серце») [12, с. 246]. А інколи п'яний син нищить усю свою родину: *Сноци са й утил млад Стувян (...) заклал Стувян майка си, пудър майка си, баца си, пудър баца си, жина си, пудър жина си, дъца си* («Вчора ввечері напився молодий Стоян, зарізав Стоян свою матір, а після матері батька, а після батька й дружину, а після дружини й дітей») [12, с. 305].

Проте народна уява малює сина-розбійника не лише жорстоким, а й щиросердим, сповненим справжньої любові до матері, готовим заради неї навіть на злочин. В одній із пісень розбійник зрікається свого товариства, проте бажання матері з'їсти крадене ягня змушує сина знову повертатися до старої звички: *Стуян майка си послуша, та стана рану, утиде на стръкуви си кошари* («Стоян послухався матері, встав рано й рушив до кошар свого дядька»), ризикуючи життям, адже колишні побратими-злодії сприйняли його нещодавню відмову як зраду й покарали: *Те са Стуяна фаноли, фанали, та гу вързали, жив гу на кол набили* («Вони Стояна схопили, схопили і зв'язали, живого на кіл насадили») [11, с. 23]. В іншій пісні герой перед смертю мстить своїй матері за те, що спровокувала його: *Като са с майка прустили и й езика одръбнал. И на майка си думаше: – Да знаеши, мамо, да повниши кък са е чедо учило, че кражба било юнацтво, юнацтво и пеливанство* («Коли попрощалися з матір'ю, він відрубав їй

язика. І сказав своїй матері: – Щоб знала, мамо, щоб пам'ятала, як твоя дитина навчилася, що красти – це хоробро, по-богатирськи») [11, с. 23].

Брати та сестри

Болгарські народні пісні, записані від переселенців, рясніють сюжетами про розбійників – *хайдути*. Ці персонажі мають різні характери й поведяться неоднаково, проте є одна наскрізна риса: вони не визнають родинної прив'язаності, деса-кралізують кровну спорідненість, знецінюють її. І, якщо вже розбійник присягнув: *Когото стигнем и срещнем, жив да гу не ѱставеме!* («Кого зустрінемо й наздоженемо – живим не залишимо!»), то його не зупинить навіть те, що перехожий – його рідний брат [11, с. 27].

Проте навіть найжорстокіший розбишака може бути вдячним. Наприклад, персонаж, який, напившись, зарізав свою родину, перед своєю смертю обдаровує сестру за склянку води, яку вона піднесла йому, покараному на смерть: *Сестра му бяла Иленка тя му вудица дунесе (...)* *Стуян ут кол падаше, та си Иленки думаше: – Сестро Иленки, Иленки, гледаш ли дърво високо, я пуд дървото бял камън, пуд камъну жълти ѱлтъни: да идеш да ги утземеш* («Сестра його, біла Єленка, принесла йому водиці. Стоян із палі впав і Єленці сказав: – Сестро Єленко, чи бачиш ти дерево високе? Під деревом білий камінь, під каменем – золоті монети: піди й забери їх») [11, с. 32].

Народна пісня змальовує і зрадливих сестер, готових за винагороду віддати брата в руки катів. *Негова систра Тудорка (...)* *Тя си при царя отиде и си на царя думаше: (...)* *С какво ще ма, царю, наградиш, Ненчо войвода да ти улова, жив при теб да го дуведа?* («Його сестра Тодорка пішла до царя й сказала цареві: – Чим ти мене, царю, нагородиш, якщо я спіймаю Ненчо-воеводу й приведу його до тебе живого?») [11, с. 41]. Є й безвідповідальні брати, що напиваються, частуючи гостей, і дозволяють зайдам украсти сестру: *Ама се упи млад Стуян, та легна Стуян да пресли, турчин си ютзе Иленка* («Але напився молодий Стоян, ліг Стоян спати, турок украв Єленку»). Та варто все ж зазначити, що герой цієї пісні вирушає на пошуки сестри: *Езведи, мамо, кончето, кончето – пиле хвъркато, (...)* *яс ки си турчин достигна и ки си сестра отнема* («Виведи, мамо, коника, коника, що літає, як молодий птах, я дожену турка й заберу в нього мою сестру») [11, с. 48].

Отже, відповідно до аналізованих текстів болгарських пісень, спостерігаємо доволі суперечливі уявлення про традиційні стосунки між сестрами та братами. З одного боку, вислови,

пов'язані з описом вчинків одного з персонажів, перебувають у семантичному полі «життя»: *вудица дунесе* («води принесли»), *сестра ки отнема* («сестру заберу (врятую. – О. М.)»), *кончето хвъркато* («кінь, що немов літає»), адже саме так можна наздогнати злодія, який вкрав сестру. З іншого боку, маємо й ті, семантика яких стосується смерті: *улова* («впіймати»), *жив да не ѱставеме*, нехлюйства: *упи се* («напився» і не вберіг сестру), підступності: *с какво ще ма наградиш* («чим ти мене нагородиш», якщо я зраджу рідного брата) тощо.

Свекруха, свекор та невістка

У народних піснях, як відомо, вкорінено найпоширеніші стереотипи щодо життя молодой жінки в родині свого чоловіка. Саме тому *дурде ми Рада при мама, бяла ми Рада й чарвена, като чарвена абълка. И като са Рада ужени, пучерня Рада, пугрузня (...)* *та стана черна циганка (...)* *от свекървини ядове (...)* *и от свекрови срамови* («доки Рада була з мамою, була Рада білою і рум'яною, як червоне яблуко. А коли Рада вийшла заміж, почорніла Рада, споганіла, стала чорною циганкою через свекрушину злість та через свекрові докори») [13, с. 99]. У деяких піснях свекруху показано як *снахи си върла душманка* («невістці своїй лиху ворогиню»), котрій допекло, *че си хубаво живяят със незин сина Стуяна* («що вони добре живуть із її сином Стояном»), і вона вирішує знайти *юмразну биле раздялну* («відворотне зілля»), щоб розлучити сина з невісткою [11, с. 54].

Як і в будь-якому патріархальному суспільстві, свекруха мала право вирішального голосу – як та, що дала життя молодому продовжувачеві роду, вона могла прямо або опосередковано впливати на свого сина, диктувати йому свою волю. Народна фантазія розширює й демонізує цей вплив – у народних піснях свекруха змушує сина позбутися дружини: *Изгуни, синку, булката, (...)* *тя ми ятър ни гледа* («Прожени, сину, свою жінку, (...) вона мене не шанує») [10, с. 52]. І син слухається своєї матері: *ай да та либе, заведа във гура, либе, зилена, във пуле, либе, широку* («дай-но я тебе, мила, відведу до лісу, мила, зеленого, до поля, мила, широкого») [10, с. 55].

В іншій пісні мати випробовує сина: скаржить на невістку, наказує синові вбити дівчину. Син слухається матері й убиває дружину; після того стара йому каже, що це була провокація: *майкъта й, сино, до времи, жината й, сино, на века* («мати, сину, до певного часу, а дружина, сину, навіки») [12, с. 183].

Невістка, як показує більшість текстів, не опирається такому нелюдському рішенню свекрухи. Проте в окремих піснях зафіксовано, як молода жінка не може жити далі й укорочує собі віку або помирає з горя в присутності родичів: *и са със душа разделила* («і душу віддала») [12, с. 243], *сама са млада юбеси* («сама молодою повісилася») [12, с. 232].

Свекор у народних піснях зазвичай не посилає нелюбу йому невістку на смерть, не виганяє з хати, проте своїми кпинами всіляко їй допікає: *Присмя са свекър на снаъ: – (...) ти нели, мари, ми са фальъше, чъ имаш братя дур девъът (...) тьяно ти стара владика? Станалуи девъът гудини, юткакту ние те зеими, на гости ни ти дуаждът. Дали са млогу бъгати или съ бедни сюрмаци, чи нямат със ко да впрегат на гости да ти дофтасат?* («Насміхався свекор із невістки: ти ж мені хвалилася, що маєш аж дев'ятьох братів, а твій старий батько – владика? Минуло вже десять років, як ми тебе взяли, а вони не приїздять до тебе в гості. Вони такі багаті чи вбогі сіромахи й не мають що запрягти, щоб до тебе дістатися?») [12, с. 252].

Втім, невістка може, попри неприязне ставлення до неї свекрів, урятувати всю родину від непроханих гостей-розбійників. *Най-малка и най-глупава* («найменша і найдурніша») невістка – єдина, хто придумала, як позбутися зайд: *Утзела нову гърненце, сварила житу й пшеница, утрова гу подмедила (...) Чухте ли, та разбрахте ли, че Дамян легна, та умря, илате да са прустиме!* («Взяла нового горщика, зварила жито та пшеницю, додала туди отрути. Чи ви чули, чи знаєте, що Дамян лін і помер, заходьте, пом'янемо його») – та отруїла злодіїв [11, с. 54].

І лише поодинокі пісні змальовують чоловікових батьків позитивними персонажами. Наприклад, свекруха три роки не зізнається синові, що знає, куди зникла його жінка: її викрали цигани. Проте, коли невістка приходить із циганською дитиною, мати радить Стояну прийняти дружину разом із немовлям у сім'ю: *чи им портите отвори, чи и юбзела дитето и ги във къщи завела* («відчинила їм двері, взяла дитину та в дім їх завела») [12, с. 194].

Отже, в болгарській народній пісні спостерігаємо доволі похмурі (хоча здебільшого гіперболізовані) описи стосунків між свекрами та невісткою; слова та словосполучення, з якими можна асоціювати свекруху та свекра, пов'язані з неприйняттям, агресією: *ядове* («злість»), *срам* («сором, докір», на адресу невістки), *присмивам се* («насміхатися», з неї-таки), *глупава* («дурна», також на її

адресу), *душманка* («ворогиня», про свекруху), *ятър ни гледам* («не шанувати», звинувачення на адресу невістки), імперативи *изгуни булката* («прожени свою дружину»), *убий* («вбий»), *парясай* («покинь»), але зрідка – і прийняття, любов: *портите отвори* («відчинила ворота» свекруха для невістки та онука), *във къщи завела* («до хати завела» невістку).

Інші родичі

Не кожна молода сім'я мала матеріальну спроможність проживати окремо; інколи під одним дахом, на одному подвір'ї жінці доводилося миритися не лише з чоловіковими батьками, а й з його дорослими братами, сестрами та їхніми родинами. Унаслідок такого співжиття в кожного з членів родини виформовувалося чітке усвідомлення «свого» та «чужого». Майже всі родичі, що перебувають поза родинним колом батько–мати–дитина, – чужі, небезпечні, смертоносні. В одній із пісень описано зовиць, *като две зъми* («як дві гадюки»), одна з яких справді перетворюється на змію: *То ни ми било топла юбяда, я най ми й било зъмя усойна* («Це не був гарячий обід для мене, це була люта змія») [12, с. 253].

Болгарська народна пісня оповідає також про дівера, якого брат послав, аби той убив його дружину: *Бульо ле, млличка бульо, за тва ма бачо спроводи – да та, бульо ле, закола* («Молодице, миленька молодиче, мій брат для того мене й послав – щоб я тебе зарівав») [11, с. 48].

Небезпеку й смерть несуть із собою також дядьки; розбійник перепиняє на дорозі свою сестру, чоловіка, які прямують у гості, та бере собі їхню дитину, буцімто побавити, а їх просить нарубати дров і розкласти вогнище. *Яс му главата юдрягах, че го на йогин припеках, та че накарах татко му, татко му с кавал да свири* («Я йому голову стяв і на вогні його спік, і змусив його татка на флейті грати») [11, с. 51]; *не го е вуйчо пумила, я го й на шиши наниза* («дядько його не приголубив, а на палицю настромив») [10, с. 99].

Отже, найтемнішою гранню болгарського лінгвокультурного концепту «родина» виявляються стосунки з дальшими родичами, що не належать до малої сім'ї. Поняття «чужого» отожднено із загрозою смерті; лінгвістично це виражено в таких компонентах семантичного поля «смерть», як *огън* («вогонь»), який спалює переважно безпорадних немовлят, *шиши* («палиця, дріт»), яким сильніший персонаж простромлює тіло слабшого, *зъмя* («змія»), що вбиває отрутою, *главата йудрежа* («відрубати голову»), *закола* («зарізати») тощо. Страшні сюжети, де в усіх подробицях описано загибель невинних жертв,

красномовно свідчать про існування в болгарській лінгвокультурній картині світу чітких меж для родинного кола, організованого найоптимальніше для виживання всіх його членів, та відмежування цього кола від тих, хто цьому виживанню перешкоджає, забирає життєвий простір, є конкурентом.

Висновки. Болгарська родина змальована в народних піснях болгар-переселенців як надзвичайно строкате й неоднозначне явище. Невідомі колективні автори, що створювали ці тексти, завжди використовували точні та влучні мовні засоби для створення постатей дружини й чоловіка, батьків та їхніх дітей, для змалювання стереотипних портретів свекрухи й свекра. Важливо, що в процесі незмінного пошуку ідеалу в піснях болгар-переселенців фактично відсутні іконічні образи, набір мовних одиниць для опису персонажів необмежений, однак кожен із членів родини може існувати в лінгвокультурній картині світу в різних суперечливих іпостасях.

Аналізуючи висловлювання та вчинки кожного з героїв, ми зробили висновок про розподіл використаної лексики у двох протилежних семантичних полях – «життя» й «смерть». У болгарській лінгвокультурі, частково захованій у текстах народ-

них пісень, найбільшою вітальністю позначилася мати; батько нерідко вибирав смерть для близьких йому людей, жертвуючи ними заради вищої мети – чогось вічного чи бодай більш тривкого.

Брати та сестри постали одразу у двох опозиційних ролях – як помічники (генерують життя) та як суперники (генерують загибель). Однозначно негативними змальовано тих родичів, які не належать до малої нуклеарної сім'ї, – свекрух та свекрів, зовиць, дядьків тощо – й стають генераторами смерті, руйнації. Не маючи змоги відмовитися від великої родини в реальності, болгарський колективний автор добирав усіх мовних засобів, аби відтворити токсичність такої життєорганізації.

Цим дослідженням, певна річ, не вичерпано лінгвокультурний потенціал болгарського етномовного острова на українських землях. У перспективі плануємо низку студій, присвячених болгарській мовній спадщині інших регіонів України, де проживає переселенська етноспільнота – Закарпаття та Кропивниччини, – зокрема, докладно аналізуватимемо зразки їхньої усної народної творчості з метою реконструювання болгарської мовно-культурної специфіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
2. Енциклопедичний словник символів культури України / за ред. О.І. Потапенка, В.П. Коцура, В.В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : Корсунський вид. дім «Всесвіт», 2015. 912 с.
3. Енциклопедичний словник символів культури України / за ред. О.І. Потапенка, В.П. Коцура, В.В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : Корсунський вид. дім «Всесвіт», 2015. 912 с.
4. Трубочев О.Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва : Изд-во АН СССР. 215 с.
5. Китанова М., Легурска П., Павлова Н. Човешкият живот: раждане, сватба, погребение: Тематичен речник на българската семейна обредност. София : Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 2012. 168 с.
6. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград : Перемена, 2002. С. 166–205.
7. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць та ін. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с.
8. Раковски Г. Българските хайдути. Букурещ: У народната книгопечатница К.Н. Радулеску, 1867. URL: <https://dl.wdl.org/275/service/275.pdf>.
9. Марфіна Ж. «Мати моя, мати, порадице в хаті ...» (архетип *мати* в усній народній творчості). *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 101–106.
10. Червенко О.Б. Болгарський фольклор Північного Приазов'я. Бердянськ [б.в.], 2012. 125 [12] с.: іл.
11. Цветко С. Български народни песни от Украина и Крим. София: Академично издателство «Марин Дринов», 2005. 179 с.
12. Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. Т. 2. София : БАН, 1982. 943 с.
13. Ноздрин Л. Ф. Фольклор болгарских сел Бердянского района Запорожской области. Бердянск: Запорожье: Дикое поле, 2010. 86 [1] с. : цв. ил.

ОРФОГРАФІЧНІ ТА ПУНКТУАЦІЙНІ ДЕВІАЦІЇ В СУЧАСНИХ СЛОВАЦЬКИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ

SPELLING AND PUNCTUATION DEVIATIONS IN THE MODERN SLOVAK ADVERTISING TEXTS

Хо́да Л.Д.,

orcid.org/0000-0002-8504-9959

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті представлені найуживаніші орфографічні та пунктуаційні девіації в текстах сучасної словацької друкованої реклами (2011–2021 рр.).

До уваги вчених потрапляє вивчення сутності девіацій та аналіз рекламних текстів на різних мовних рівнях. З девіатологічного погляду дослідження словацької реклами заслуговують на увагу орфографічні помилки, які пов'язані з діакритичними знаками (знак довготи, м'який знак). На основі фактичного матеріалу визначено особливості функціонування девіацій з довготою (найчастотнішим джерелом поширення є тексти інтернет-реклами), досліджено їхній вплив на сприйняття інформації (наприклад, порушення ритмічного закону, який діє в словацькій мові). Що стосується таких орфографічних девіацій, як пропущені літери в словах або заміна окремих літер, то визначено, що їх можна трактувати як технічні похибки, одруківки, які виникли через неухважність творців реклами та її редакторів. Однак це теж помилки, що розхитують мовлення споживачів. Серед орфографічних девіацій розглянуто й порушення правил написання великої літери у власних назвах.

У дослідженні, окрім орфографічних, репрезентовано пунктуаційні девіації в текстах словацької реклами (пропущені розділові знаки між головним та підрядним реченням, не виділені комами звертання та ін.).

Висновки дослідження свідчать про те, що проаналізовані тексти з орфографічними та пунктуаційними девіаціями не лише погіршують сприйняття рекламної інформації, а й впливають на рівень грамотності населення, тому рекламотворці повинні доносити до споживача інформацію, яка відповідає всім нормам культури мови.

У перспективі можливе дослідження ненормативного мовлення на орфографічному та пунктуаційному рівнях, що є ознакою мовної гри в рекламних текстах, а також порівняльний аналіз свідомих та несвідомих мовних помилок, вивчення їхнього впливу на сприйняття рекламної інформації споживачем.

Ключові слова: реклама, мова реклами, рекламний текст, девіація, помилка, орфографічні девіації, пунктуаційні девіації.

The most widely used spelling and punctuation deviations in the modern Slovak print advertising texts (in the period of 2011–2021) have been represented in the article.

The scholarly attention has been focused on the study of the essence of deviations and analysis of advertising texts at different language levels. From the devatological point of Slovak advertisement research, spelling mistakes that are primarily related to the diacritical marks (length mark, soft sign) deserve a special attention. On the basis of actual material the special features of length marks deviations functioning have been determined (the most frequent sources of dissemination are the internet advertising texts), their influence on the information perception has been researched (for example, the rhythmical act violation that applied in the Slovak language). It has been determined that such spelling deviations as missing letters in words or replacement of some letters can be treated as technical failures or typographical mistakes caused by inattention of advertisers and its editors. Despite this, these are also mistakes that undermine consumers' speech. The capitalization rules violations in proper names have been also considered among the spelling deviations.

The punctuation deviations in Slovak advertising texts (missing punctuation marks between the main and subordinate clauses, no vocative commas and others), in addition to spelling ones, have been represented in the study.

The study conclusions indicate that analyzed texts with spelling and punctuation deviations not only make the advertising information perception worse, but also influence on the population literacy level. Therefore, advertisers have to provide information to the customer that meets all norms of speech culture.

Eventually, it is possible to research the issue of non-normative speech at the spelling and punctuation levels that is an indicator of language play in the advertising texts. Comparative analysis of conscious and unconscious language mistakes, their influence on the customer advertising information perception will have been also considered in the future study.

Key words: advertisement, advertising language, advertising text, deviation, mistake, spelling deviation, punctuation deviation.

Постановка проблеми. Останнім часом особливу увагу дослідників привертає мова реклами в плані девіатології, адже рекламні тексти насичені різними власними й запозиченими мовленнєвими ресурсами, під час використання яких часто виникають девіа-

ції, що швидко переходять у вжиток широкого кола споживачів. Недотримання літературних норм (зокрема, неправильне написання текстів) у мові реклами порушує точність сприйняття її інформації та знижує рівень мовленнєвої культури населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Є чимала кількість досліджень мови засобів масової інформації (в тому числі й реклами), у яких основна увага зосереджена на вивченні питань сутності та природи мовних девіацій. Також дослідники класифікують девіації відповідно до їхнього поширення на різних мовних рівнях. Наприклад, відомі праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Л. Залюбовська [2], І. Шмілик [4], К. Вашист [1], А. Мамалига, О. Проценко, Д. Данильчук [3], Л. Навратіл [6], М. Алабанова [5], М. Поважай [7] та ін. У текстах словацької реклами трапляються помилки на різних рівнях мовної системи, проте недостатньо висвітленим залишається питання відповідності рекламних текстів орфографічним та пунктуаційним нормам мови, яких мають дотримуватися творці реклами. У цьому аспекті виникає необхідність проведення аналізу рекламних текстів на відповідних рівнях.

Постановка завдання. Мета статті – визначити найтипівші орфографічні та пунктуаційні девіації у сучасних словацьких рекламних текстах, розкрити особливості функціонування зазначених девіацій, з'ясувати причини виникнення та вплив помилок на сприйняття і засвоєння рекламної інформації.

Матеріалом дослідження слугували друковані словацькі рекламні тексти за 2011–2021 рр.

Виклад основного матеріалу. У словацьких рекламних текстах виокремлюємо декілька видів орфографічних девіацій. Зокрема, розглянемо ті, які пов'язані з діакритичними знаками. У словацькому алфавіті літери доповнені такими надрядковими знаками, як *довгота*, *вокань*, *дві крапки* та *м'який знак*. Що стосується *довготи*, яка використовується на позначення довгих голосних та приголосних, то іноді цей знак графічно не відображають, а іноді, навпаки, подають зайву довготу або ж вживають її не в тій позиції (зокрема, у разі дієвідмінювання дієслів):

Viggo ponuka (замість *ponúka*) *reklamní a propagační činnost'...* [12, с. 3]; *Záclonové-garniže. sk. Vaše záclony nás potřebuju* (замість *potřebují*); *Lobing 2025. Zaujímá* (замість *zaujímá*) *nás váš pohľad!*; *Adidas action 3. nepotíš sa. cítíš sa fajn. si sexy* (замість *cítíš sa*); *Exkluzivný* (замість *exkluzívny*) *anglický dizajn na 2 posteľe. Sissy* [9, 2011]; *EuroTour Košice. Čím skôr si objednáte, tým to mate* (замість *máte*) *istejšie!* [9, 2012]; *NávratnéPeniaze. sk. Dáváme* (замість *dávame*) *2 eura* (замість *eurá*) *ako bonus každému* [9, 2013]; *Novinka Sensi. Prací gel* (замість *gél*) [9, 2015]; *Kam do mesta. Vedeli ste, že náš časopis si môžete bezplatne prečítať aj online? Všetky vydania su* (замість *sú*) *pre vás dostupné*

[9, 2020]; *Butterfly. Gelové* (замість *gélové*) *nechty na rukách, nohách... Predaj permanentiek na 10 návštev za výhodnu* (замість *výhodnú*) *cenu* [10, с. 2]; *Zloženie bez silikónov pre krásné* (замість *krásne*) *vlasý* [9, 2015]; *Krásná* (замість *krásna*) *v každej veľkosti. Až 4 XL. Až 80 %; Novinky od Nuxe Bio. Čistiací* (замість *čistiaci*) *olej na telo aj tvár; Eiffel optic. 50 % Valentínska akcia na okuliarové púzdra* (замість *puzdrá*); *Nové popit puzdra* (замість *puzdrá*); *Mobilné príslušenstvo. Opäť spúšťame eshop a prijímáme* (замість *prijímame*) *objednávky!*; *Aký je tvoj oblúbený* (замість *oblíbený*) *drink na Veľkú noc? Chcemepit.sk* [9, 2021].

Причиною зайвої довготи в слові іноді є вплив інших мов. Наприклад, у рекламному тексті *Ocutein Forte. Unikátná* (замість *unikátna*) *kombinácia karotenoidov, antioxidantov a omega 3* [11, с. 87] зайва довгота в аналізованому слові, припускаємо, виникла за аналогією до чеського тексту, який також поданий у рекламі: *Unikátní kombinace karotenoidů, antioxidantů a omega 3*. Зазначимо, що, окрім помилкової форми, спостерігаємо в рекламі і правильну форму прикметника, який узгоджений з іменником чоловічого роду, – *unikátny prípravok*.

Зазначимо, що такі проаналізовані помилкові форми, як *prijímáme*, *krásná* та ін. (замість *prijímame*, *krásna*) свідчать ще й про порушення закону ритмічного скорочення, суть якого полягає в неможливості існування в словацькій мові двох довгих суміжних складів. Також вважаємо, що девіації із довготою є грубими помилками, оскільки в словацькій мові довгота має значення розрізнення сенсу: *tvár* – *обличчя*, *tvar* – *форма*; *ponuka* – *пропозиція*, *ponúka* – *пропонувати*.

Девіації з довготою найчастіше спостерігаємо в текстах інтернет-реклами, яка в епоху цифрових технологій, онлайн-спілкування, активного використання соціальних мереж отримала велику цільову аудиторію.

Окрім згаданого вище знаку довготи, натрапляємо на слова з таким пропущеним або зайвим діакритичним знаком, як м'який знак:

Súťaž o 3-dňový pobyt v Zuberici. Ako sa zúčastniť? Nakúp tovar v hodnote 30 eur na topnálepky.sk, zdielaj (замість *zdielaj*) *tento banner a si zaradený...* [9, 2013]; *Zbaľ sa* (замість *zbaľ sa*) *a pod' s nami...* *A-HA cestovná kancelária* [9, 2016] (NB! Цю помилку можна розглядати й на морфологічному рівні. Це неправильна форма дієслова в наказовому способі в 2-ій особі однини).

Порушення мовних норм фіксуємо також у словах із пропущеними літерами або заміною окремих літер:

Pozor! Už tento mesiac pre Vás otvoríme novú prevádzku v hypermakete (замість hypermarkete) TESCO na Zvolenskej ceste 8. Fresh bar [9, 2013]; Vysokorýchlostný (замість vysokorýchlostný) optický internet. HD IPTV Štart [9, 2016]; Perte EKO, bud'te in. EKO reolúcia (замість revolúcia) s Ecoverom; Pcmobilservis.sk. Elektronika – holice (замість holiace) strojčeky, depilátory...; Exkluzívne Luxe silk. Hadvábne (замість hadvábne) doplnky; Obľubujete hodinky rakúskej značku (замість značky) Swarovski? Tak ste na správnej adrese! Eiffel optic.sk [9, 2021].

Як свідчать зазначені приклади, такі девіації присутні, зокрема, у поліграфічній рекламі, до якої належать буклети, листівки, плакати, каталоги тощо. Причиною цих девіацій часто є неуважність творців реклами та її редакторів, тому ці помилки доцільніше інтерпретувати як технічні, графічні похибки, непередбачувані описки, одруківки, відхилення від норми тощо. Їх ще називають ляпсусом – грубою помилкою, яка може бути результатом необачності чи легковажності. Отже, ідеться про рекламу продукції, яка є широко розповсюдженою і загальнодоступною, тому споживачі часто не приділяють такій рекламі належної уваги. Однак, якщо споживача зацікавить предмет реклами або його графічне оформлення, безперечно, він зосередить свою увагу й на тексті, помітивши певну помилку.

На орфографічному рівні у словацьких рекламних текстах спостерігаємо девіації, суть яких полягає в порушенні правил написання великої літери (наприклад, *európa* замість *Európa*):

Odlet' s partiou na super letnú párty na IBIZE a týždeň si užívaj disco, more, slnko a skvelý program v najväčšom event rezorte európy [9, 2013].

Зауважимо, що в аналізованому тексті одна власна назва (*IBIZA*) зафіксована з великої літери, а інша (*európa*) – з малої.

Часто в рекламних текстах усю інформацію подають малими літерами (*darujte darčekový poukaz v hodnote 5 alebo 10 € [9, 2015]*), а окремі слова (зазвичай, ключові) подають з великої літери (напр., *Home Elektro. Tie najlepšie Vianočné (замість vianočné) darčeky pre Vás! [9, 2013]*). Ці приклади можна розглядати двозначно, тобто як в рамках прийомів мовної гри на графічному рівні, так і як орфографічні девіації. Проте порушення мовних норм фіксуємо тоді, коли початкове слово речення написано не з великої літери, а з малої: *Doprava zdarma na celý sortiment! Po celom území SR! platí (замість Platí) pri platbe vopred! [9, 2013]*.

Прикре враження в рекламних текстах справляє й нехтування пунктуаційними законами – порушення правил вживання розділових знаків на

письмі. Зокрема, натрапляємо на пропущені коми перед відносними займенниками, які виступають у ролі сполучних слів:

Stolíky_ ktoré sa farebne hodia k obývacím izbám [8, с. 10]; Štúdio Yvona. Cvičenie_ ktoré dostane aj vás [9, 2013]; Darujte jej pocit bohyně_ ktorý podnieti jej vnútornú silu – nektárinka, sambakový jazmín a kvet slamienny. Darčekový set Maxima [9, 2021].

Увагу привертають й речення, у яких підрядна частина, що стоїть в середині головної, не виділена з обох боків комами:

JBL reproduktory a slúchadlá. Plne vybavené vodotesné Bluetooth reproduktory, ktoré sú ľahké, pohodlné a kompaktné_ zakúpíte v predajniach alebo objednáte v e-shope; Žena, ktorá nenosí parfum_ nemá budúcnosť. www.parfumy.eiffeloptic.sk [9, 2021].

Ми зафіксували в рекламних текстах також пропущені коми під час звертань:

Poštová banka. Ahoj_ Jana, máme pre teba prekvapenie, ktoré ti posiela Martin [9, 2015]; Ženy_ splňme si sny! Objednávajte v CCC so zľavou 15% [9, 2021].

У рекламних текстах, у яких інформацію подають за схемою «один предмет – декілька атрибутів», досить часто відсутня двокрапка, наприклад: *Jazykové kurzy nemčina, španielčina, francúzština, angličtina [9, 2012]*.

У рекламному просторі ми зафіксували й правильні форми, які свідчать про те, що порушення такого типу може бути усунене вживанням двокрапки після іменника *kurzy* або використанням форми родового відмінка однини *kurzy koho? čoho?* (напр., *kurzy nemčiny, španielčiny, francúzštiny, angličtiny*):

Ponúkame jazyky: angličtina, maďarčina, nemčina, ruština, slovenčina. Jazyková škola Arpeka; Letná jazyková škola. Kurzy anglického, nemeckého a talianskeho jazyka. Akadémia vzdelávania [9, 2021].

Отже, пунктуаційні девіації впливають на сприйняття тексту, адже розділові знаки не лише членують його на певні частини для кращого й полегшеного сприйняття, а й надають їм завдяки посиленню інтонації емоційного забарвлення, наголошуючи також на окремих виділених словах. Рекламне висловлювання без розділових знаків призводить до втрати смислового наповнення повідомлення та його логічності. Окрім того, це не сприяє утвердженню грамотності споживачів.

Висновки. Орфографічні та пунктуаційні девіації, які ми відстежили в словацьких рекламних текстах, можуть видатися незначними, проте їхня

наявність все ж таки свідчить про недостатньо внормований рівень мови друкованої реклами, про зниження рівня якості рекламної продукції. З метою уникнення девіацій рекламотворці повинні володіти нормами літературної мови задля донесення до споживача грамотно створеної інформації та піднесення загального рівня мовленнєвої культури.

Перспективою подальших досліджень вважаємо детальніше вивчення ненормативного мовлення на орфографічному та пунктуаційному рівнях, що є ознакою мовної гри в рекламних текстах, а також порівняння впливу свідомого та несвідомого ненормативного мовлення на сприйняття рекламної інформації споживачем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вашист К. Перекладацькі девіації блендингових вербальних одиниць англomовних рекламних повідомлень. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Том 31 (70). № 2. Ч. 2. С. 42–49.
2. Залюбовська Л. Особливості орфоепії в мові засобів масової інформації. *Мандрівець*. 2008. № 2. С. 71–76.
3. Мамалига А., Проценко О., Данильчук Д. До типології помилок на теренах масмедіа. *Наукові записки інституту журналістики*. Київ, 2009. Том 34. С. 45–49.
4. Шмілик І. Порушення синтаксичних норм у мовленні реклами. *Актуальні проблеми гуманітарних і соціальних наук*. Львів, 2010. С. 7–11.
5. Alabánová M. Vplyv jazyka televízie na rozvíjanie komunikatívnej kompetencie. *Hovorená podoba jazyka v médiách : zborník materiálov z konferencie konanej v Nitre 11–12 septembra 2007*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008. S. 202–206.
6. Navrátil L. O dodržiavaní morfológickej normy a kodifikácie v masmédiách. *Hovorená podoba jazyka v médiách : zborník materiálov z konferencie konanej v Nitre 11–12 septembra 2007*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008. S. 192–201.
7. Považaj M. O jazyku rozhlasovej a televíznej reklamy. *Kultúra slova*. 1994. Roč. 28. Č. 2. S. 85–88.
8. Decedom. 1.3–31.3.2012. 16 s.
9. Leták. 2011, 2012, 2013, 2015, 2016, 2020, 2021.
10. Kam do mesta. Prešov, 2020. Č. 9. 32 s.
11. Slovenka. 2011. Č. 49. 116 s.
12. Viggo. Košice, 2011. Sept. 1. roč. 20 s.

РОЗДІЛ 4 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81'373,47:316,286

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.18>

СТРАТЕГІЯ ПРИМИРЕННЯ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВТІЛЕННЯ В АНГЛОМОВНОМУ РОДИННОМУ ДИСКУРСІ

RECONCILIATION STRATEGY AND MEANS OF ITS IMPLEMENTATION IN ENGLISH-LANGUAGE FAMILY DISCOURSE

Бровкіна О.В.,

orcid.org/0000-0003-0778-6387

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри германської філології

Сумського державного університету

У статті йдеться про реалізацію стратегії примирення в комунікативних ситуаціях непорозуміння сучасного англomовного родинного дискурсу з адресантно-адресатною конфігурацією мовців «БАТЬКИ–ДІТИ» та симетричними/асиметричними відносинами інтерактантів, розглядаються прагмалінгвістичні особливості комунікативної ситуації непорозуміння. Дослідження проводилося на основі дискурсивних фрагментів, що являють собою мікродіалоги між членами родини, виокремлених методом суцільної вибірки з художніх творів авторів ХХ – початку ХХІ століття. Дискурс родинного спілкування тлумачиться у статті як комунікативна взаємодія мовців, споріднених родинними (шлюбними чи кровними) зв'язками, пов'язаних духовно, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю. Досліджено, що родинне спілкування сповнене великої кількості ситуацій непорозуміння. Родинне спілкування досліджується крізь призму конфронтації, оскільки сучасні дослідження у галузі прагмалінгвістики відображають зростання інтересу вчених до мовленнєвої взаємодії комунікантів у ситуаціях, що характеризуються недотриманням максимуму принципу комунікативного співробітництва: конфліктів у спілкуванні, коли мовленнєва поведінка комунікантів відзначається застосуванням конфліктної інтеракції. Комунікативна ситуація непорозуміння у дискурсі родинного спілкування втілюється у вигляді конфліктного діалогу (полілогу), який скеровується стратегією конфліктування або примирення залежно від кінцевої мети адресанта. У статті спираємося на поняття стратегії як когнітивно-прагматичної програми спілкування, що ґрунтується на мотивах комуніканта й визначає характер реалізації комунікативних актів у дискурсі, пов'язаних із загальним задумом спілкування, та тактики, що складаються із певних мовленнєвих ходів, які відповідають загальній стратегії.

Стратегія примирення під час симетричного спілкування батьків та дітей втілюється за рахунок тактики аргументації. У разі їхнього асиметричного спілкування – тактиками переривання спілкування, вибачення. В усіх зазначених стратегіях провідними є стверджувальні конструкції з номінацією перепрошення.

Ключові слова: сучасний англomовний родинний дискурс, комунікативна ситуація непорозуміння, стратегія примирення, конфігурація «БАТЬКИ–ДІТИ», тактики.

The article deals with the realization of reconciliation strategy in the communicative situation of misunderstanding in the modern English family discourse with the addresser-addressee configuration of the speakers' roles "PARENTS-CHILDREN" and symmetric/asymmetric positions of interlocutors. Pragmalinguistic peculiarities of misunderstanding are inventoried. The investigation was based on the discourse fragments which were microdialogues between family members selected from literary works of the XX – beginning of the XXI century by means of continuous sampling. The article treats the family discourse as the communicative interaction of the speakers related by family (marital and consanguineous) ties, connected spiritually, by common household and mutual moral responsibility. It has been studied that family communication is full of a large number of situations of misunderstanding. Family communication is studied through the prism of confrontation, as modern research in pragmalinguistics reflects the growing interest of scientists in speech interaction of communicators in situations characterized by non-compliance with the principle of communicative cooperation: conflicts in communication, when speech behavior is marked by conflict interactions. The communicative situation of misunderstanding in the discourse of family communication is embodied in the form of a conflict dialogue (polylogue), which is guided by a strategy of colliding or reconciliation, depending on the ultimate goal of the addressee. The article focuses on the concept of strategy as a cognitive-pragmatic program of communication, based on the motives of the communicant and determines the nature of the implementation of communicative acts in discourse related to the general idea of communication, and tactics consisting of certain speech moves that correspond to the overall strategy.

The strategy of reconciliation in symmetrical communication between parents and children is embodied through the tactics of argumentation. With their asymmetric communication – tactics of interruption of communication, apology. In all these strategies, the leading ones are affirmative constructions with the nomination of apology.

Key words: modern English-language family discourse, communicative situation of misunderstanding, reconciliation strategy, "PARENTS-CHILDREN" configuration, tactics.

Постановка проблеми. Людський чинник у мові щоразу впевненіше виходить на перший план лінгвістичних досліджень. У багатьох лінгвістичних працях кінця ХХ – початку ХХІ ст. домінує думка, що пізнати сутність і природу мови без звернення до людини, людського чинника в мові неможливо [1, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Родина – надважлива ланка суспільства, первісна форма спільного існування людей. Проблеми форм і організації міжособистісної взаємодії в родині перебувають у центрі уваги дослідників у галузях філософії (І.Ф. Дементьєва [2]), соціології (С.І. Голод [3], О.А. Клецин [3]), психології (П. Вацлавік [4]), філології (А.А. Бігарі [5], С.В. Баранова [6], О.М. Трумко [7]) як інституту, основною рисою якого є плюралізм, співіснування багатьох різновидів сімейних формацій, а також родинного спілкування, яке є діяльністю, спрямованою на формування толерантних міжособистісних стосунків.

Актуальність теми дослідження визначається застосуванням новітніх підходів сучасної лінгвістики до аналізу структурних, семантичних і прагматичних аспектів мовленнєвих практик суб'єктів англомовного родинного дискурсу з урахуванням соціально-психологічних адресантно-адресатних конфігурацій типових ситуацій їхньої інтеракції у термінах стратегій і тактик мовленнєвого впливу.

Постановка завдання. Метою дослідження є встановлення стратегій і тактик мовленнєвого впливу та засобів їх реалізації в комунікативній ситуації непорозуміння у родинному дискурсі відповідно до адресантно-адресатних конфігурацій «БАТЬКИ–ДІТИ» та типу симетричних/асиметричних відносин інтерактантів.

Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати лінгвокомунікативні ознаки ситуації непорозуміння в англомовному родинному дискурсі; визначити тактики реалізації стратегій у досліджуваній комунікативній ситуації сучасного англомовного родинного дискурсу; виявити структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості реалізації мовленнєвого впливу у ситуації непорозуміння залежно від адресантно-адресатних конфігурацій «БАТЬКИ–ДІТИ» в родинному дискурсі.

Об'єктом дослідження є сучасний англомовний родинний дискурс у ситуації непорозуміння. Предметом дослідження є структурно-семантичні та прагма-дискурсивні характеристики реалізації мовленнєвого впливу у ситуації непорозуміння відповідно до адресантно-адресатних конфігура-

цій і симетричних/асиметричних типів відносин учасників спілкування в англомовному родинному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували дискурсивні фрагменти – мікродіалоги спілкування між членами родини, що містять стратегії і тактики мовленнєвого впливу у ситуації непорозуміння, виокремлені методом суцільної вибірки з художніх творів англомовних авторів ХХ – початку ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу. Дискурс є складним багатоплановим феноменом, що перебуває у центрі уваги сучасної науки загалом і лінгвістики зокрема: він вивчається філософією, семіотикою, соціальною психологією, теорією штучного інтелекту, етнографією, літературознавством, теорією комунікації, а також різними напрямками лінгвістики: психолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, прагмалінгвістикою, етнолінгвістикою, лінгвокультурологією та іншими.

Дискурс родинного спілкування виділяємо за соціально-ситуативним параметром чи сферою функціонування (класифікація типів дискурсу І.С. Шевченко та О.І. Морозової [8]). Провівши аналіз його характеристик та особливостей, даємо визначення поданому типові дискурсу: **дискурс родинного спілкування** – це комунікативна взаємодія мовців, споріднених родинними (шлюбними чи кровними) зв'язками, що характеризується діалогічністю, зверненістю, ситуативністю, спонтанністю, побутовістю та неформальністю.

Родинне спілкування сповнене великої кількості ситуацій непорозуміння. Мовленнєве спілкування членів родини у ситуаціях непорозуміння в англомовному родинному дискурсі відрізняється від інших ситуацій і типів дискурсу та являє собою конфліктну комунікацію, яка націлена на конфліктування чи примирення. До ситуацій непорозуміння відносять суперечки та сварки конфліктуючих, «які знаходять вербальну реалізацію у стратегіях та тактиках їхньої мовної поведінки» [9, с. 237].

Вік комунікантів є ще одним важливим чинником соціальної організації спілкування загалом та мовленнєвої взаємодії зокрема. Він асоціюється з рольовою структурою сім'ї. Саме вік є основним критерієм диференціації членів сімейного соціуму за поколіннями й лежить в основі асиметричності: батьки/дорослі – діти. Вік визначає рівень накопичених знань та досвіду і є фактором розширення когнітивного індивідуального простору й когнітивної бази індивіда [10, с. 6].

Дискурс родинного спілкування характеризується зіткненням протилежно спрямованих точок зору та інтересів конфліктуючих.

Класичним варіантом сценарію розвитку конфліктної мовної ситуації є переростання суперечки у сварку, що відбувається поетапно [9, с. 239].

Мова є відображенням психічної діяльності індивіда, що являє собою поєднання та взаємодію двох основних сфер – раціональної та емоційної. Конфлікт, який першочергово має психічну природу, чудово демонструє цю взаємодію у своїй мовній репрезентації. Зіткнення протилежних точок зору в конфлікті супроводжується сильними емоційними переживаннями його учасників [11, с. 318]. Суперечка базується на негативних емоціях, які подавляють раціональні процеси, та вважається деструктивним видом інтеракції.

Управління конфліктом у спрямованому на гармонійні стосунки англomовному родинному дискурсі направлене на його вирішення, регулювання або усунення. Вирішення конфлікту означає зняття протиріч, що викликали конфлікт, і поновлення гармонійних стосунків між членами родини [12]. У дискурсі родинного спілкування під час інтеракції батьків та дітей це досягається за допомогою тактик, які залежать від типу відносин: симетричних чи асиметричних.

«Вербальне вираження нерівності в мові реалізується на інтонаційному рівні, на граматичному рівні, на словотворчому рівні, на лексичному рівні» [13, с. 5]. Конкретна стратегія реалізується номенклатурою типових тактик [14]. «Специфікою мовленнєвих стратегій загалом та мовленнєвих тактик зокрема є комплексність використання мовних засобів для досягнення комунікативної цілі» [14, с. 113–114].

У комунікативній ситуації непорозуміння англomовного дискурсу, в якій батьки та діти націлені на гармонійні стосунки, застосовується стратегія примирення, що реалізується за допомогою тактик, які різняться залежно від симетричних та асиметричних відносин комунікантів.

У разі симетричних відносин мовців стратегія примирення реалізується тактикою аргументації шляхом вживання:

1) стверджувальних конструкцій (53%):

(1) Mother: *'How – how's David?' Louise asked hesitatingly. She had to ask it.*

Daughter: *'Oh, he's fine. Sent you his regards, as a matter of fact. He likes you.'*

Mother: *'I like him, too,' Louise said, 'but –*

Daughter: *'He is going to do a film'. Eva hurried on, before Louise could say more. 'He says there's a chance he might be able to get me into it, too. Don't look so nervous, Mother. Denham isn't Hollywood.'*

Mother: *'I'm not nervous'. It was difficult to talk when they had to keep stepping back and forward to*

avoid being struck by baggage as the hurrying crowd flowed round them. 'I hope you get the part, dear', Louise lied (M. Dickens).

У дискурсивному фрагменті, який ілюструє конфліктну ситуацію між матір'ю та донькою, йдеться про коханця адресата-доньки *"How – how's David?"*. Адресант не має нічого проти нього як людини, що вербалізується за допомогою фрази *"I like him, too"*, але проти стосунків доньки з одруженим чоловіком, про що й намагається поговорити *"but –"*. Характерною рисою мовленнєвої діяльності комуніканта, який ініціює примирення, є здійснення впливу на свідомість партнера по комунікації (об'єкта примирення) з метою зміни/коригування його оцінки та ставлення до ситуації й малефективного вчинку ініціатора примирення, який призвів до виникнення конфлікту [15, с. 150]. Адресат, бажаючи зберегти гарні стосунки з мовцем, вживає тактику аргументації, що досягається шляхом експлуатації максими релевантності (будь релевантним, говори у відповідності до теми спілкування [16]) та стверджувальних конструкцій із заміною власного ім'я об'єкта спілкування на займенник *"he"* – *"he's fine"*, *"he likes you"*, *"he is going to do a film"*, *"he says there's a chance he might be able to get me into it, too"*;

2) імперативних конструкцій (47%):

(2) Father: *'Get out of that chair!' I said. 'Fred! Come on! Out, you bad dog!'*

Son: *'Why? I'm a grown-up. I won't spill anything', Fred grumbled, though he obeyed.*

Father: *'First of all, you're not a grown-up. Second of all, that chair is special, it's mine.'*

They both burst into laughing (K. Higgins).

За допомогою інтонаційно виокремлених імперативних конструкцій *"Get out of that chair!"*, *"Come on!"*, підсилені звертанням з використанням зооніма у негативному значенні *"Out, you bad dog!"*, адресант експлікує конфліктну ситуацію. «Такі мовленнєві явища, як накази, вимоги, заповіді, заборони, обіцянки, погрози, похвала, догани, лайка, прокляття, благословення тощо, є важливою частиною зовнішньоконтекстної дійсності. Всі вони пов'язані з ярко вираженою інтонацією, яка здатна переходити (переноситися) на будь-які слова та вирази, які не мають прямого значення наказу, погрози тощо» [17, с. 166]. Адресант намагається аргументувати свої дії стверджувальними реченнями *"I'm a grown-up"*, *"I won't spill anything"*, але невербальна дія *"Fred grumbled, though he obeyed"* показує, що він виконує наказ співрозмовника. Мовець-батько використовує тактику аргументації, що виражається стверджувальними конструкціями перелічення

Тактики втілення стратегії конфліктування з конфігурацією «БАТЬКИ–ДІТИ»

Тактики \ Конфігурації ролей	ГОЛОВА	ПІДЛЕГЛИЙ	ПАРТНЕРИ
переривання спілкування	+		
вибачення		+	
аргументація			+

“*first of all, you’re not a grown-up*” та “*second of all, that chair is special, it’s mine*”. Суперечка сходиться нанівець та закінчується примиренням, що видно із невербальних дій комунікантів “*They both burst into laughing*”.

У ситуаціях асиметричних відносин у разі низхідного статусного вектора комуніканта ГОЛОВА → ПІДЛЕГЛИЙ стратегія примирення втілюється мовцем у домінантній позиції ГОЛОВИ тактикою переривання спілкування за допомогою стверджувальних презентно-континуальних конструкцій:

(3) Mother: *‘What is it? Why are you here? Mirrin, what’s wrong?’*

Daughter: *‘Nothing’s wrong: I’ve left, that’s all’.*

Mother: *‘I’m still your mother: can you tell me the truth?’*

Daughter: *‘I’m tellin’ you the truth. I’m tellin’ you the truth. Now don’t ever ask me again’ (J. Stirling).*

Діалог між комунікантами має конфліктне спрямування, в якому адресант-мати (рольова приналежність – ПІДЛЕГЛА) намагається дізнатися за допомогою питальних речень “*what is it?*”, “*why are you here?*”, “*what’s wrong?*”, чому донька-ГОЛОВА рано повернулася з роботи. Маючи на меті зберегти гармонійні стосунки, адресат-ГОЛОВА вживає тактику переривання спілкування, що вербалізується за допомогою повтору презентно-континуальних конструкцій “*I’m tellin’ you the truth*” (2 рази) та наказової конструкції з негативною часткою “*don’t ever ask me again*”.

У разі висхідного статусного вектора мовця ПІДЛЕГЛИЙ → ГОЛОВА стратегія примирення втілюється мовцем у субординантній позиції ПІДЛЕГЛИЙ тактикою вибачення, основними структурно-семантичними типами висловлень є стверджувальні конструкції:

(4) Son: *‘I’m so sorry about everything’, I sobbed. ‘I really am. I didn’t mean to tell’.*

Mother: *‘It’s not you...’ Mother began. Her eyes changed. ‘It’s all right’ (D. Pelzer).*

Дискурсивний фрагмент ілюструє спілкування на нерівних між сином-ПІДЛЕГЛИМ та матір’ю-ГОЛОВОЮ. Стратегія примирення реалізується тактикою вибачення з боку мовця-ПІДЛЕГЛОГО. «Чим більша дистанція між учасниками спілкування, тим імовірніше використання розгорнутої схеми вибачення із зазначенням причин, визнанням відповідальності та – за певних обставин – обіцянкою поводитися краще» [13, с. 142]. У поданому випадку тактика вибачення втілюється за допомогою стверджувальних конструкцій з дієсловами, які позначають вибачення “*to be sorry*” – “*I’m so sorry about everything*”, “*I really am*”. Тактика виявляється вдалою, про що свідчить репліка-відповідь адресата-ГОЛОВИ, виражена стверджувальним безособовим реченням “*It’s all right*” (табл. 1).

Висновки. Отже, стратегія примирення в англійському родинному дискурсі з адресантно-адресатною конфігурацією «БАТЬКИ–ДІТИ» у ситуаціях асиметричних відносин втілюється мовцем у позиції ГОЛОВИ тактикою переривання спілкування та у позиції ПІДЛЕГЛОГО – тактикою вибачення; у ситуаціях симетричних відносин – тактикою аргументації.

Структурно-семантичними типами висловлень у разі конфігурації ГОЛОВА → ПІДЛЕГЛИЙ є стверджувальні презентно-континуальні конструкції, а у разі конфігурації ПІДЛЕГЛИЙ → ГОЛОВА – стверджувальні конструкції з дієсловами, що позначають вибачення; у разі симетричних відносин батьків – стверджувальні конструкції із заміною власного ім’я на займенник та імперативні конструкції.

Перспективою дослідження можна назвати вивчення стратегії примирення в комунікативній ситуації непорозуміння з конфігурацією «ЧОЛОВІК–ДРУЖИНА».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів, 2010. 336 с.
2. Dementieva Izabella F. Prevention of domestic violence against children. *Russian Sociology in Turbulent Times*. 2011. P. 786–787.
3. Голод С.И., Клецин А.А. Состояние и перспективы развития семьи: теоретико-типологический анализ : эмпирическое обоснование. Санкт-Петербург. 1994. 42 с.

4. Watzlawick P. *Pragmatics of Human Communication*. New York. 2011. 320 p.
5. Бігарі А.А. Дискурс сучасної англомовної сім'ї : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 225 с.
6. Бровкіна О.В., Баранова С.В. Родина vs дискурс. Психолінгвістика. Серія: Філологія. 2019. Т. 25(2), № 2. С. 31–49.
7. Трумко О.М. Сімейний дискурс: невербальні характеристики мовлення батьків (на матеріалі творів І. Франка). *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 280–285.
8. Шевченко І.С., Морозова О.І. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен*. Харків. 2005. С. 21–28.
9. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англомовному дискурсі : монографія. Харків. 2009. 344 с.
10. Семенюк А.А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки у сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Донецьк. 2007. 22 с.
11. Wierzbicka A. *Experience, Evidence, and Sense: the Hidden Cultural Legacy of English*. Oxford; New York. 2010.
12. Зимич Є.В. Структурно-семантичні і прагматичні особливості маритального діалогічного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Харків. 2011. 20 с.
13. Карасик В.И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград. 2010. 492 с.
14. Иссерс О.С. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва. 2006. 228 с.
15. Передон Н.О. Тактики емоційної аргументації в комунікативній поведінці ініціатора примирення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2017. № 2. С. 149–155.
16. Grice H.P. *Logic and Conversation. Syntax and Semantics*. New York. 1975. Vol. 3. P. 41–52.
17. Бахтин М.М. *Теория романа (1930–1961 гг.)*. Москва. 2012. 880 с.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Dickens Monica. *The Winds of Heaven*. London. 1977. 240 p.
2. Higgins Kristan. *All I ever Wanted*. New York. 2010. 560 p.
3. Pelzer Dave. *My Story*. London. 2004. 490 p.
4. Stirling J. *The Spoiled Earth*. London. 1977. 480 p.

UDC 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.19>

COGNITIVE-PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF THE SPEECH ACT OF APOLOGY

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПІДТИПИ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ВИБАЧЕННЯ

Burenko T.M.,

orcid.org/0000-0002-1486-0373

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of English Philology and Linguodidactics
Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University*

Aleksakhina T.O.,

orcid.org/0000-0002-9905-330X

Candidate of Philological Sciences,

*Ph. D. lecturer at the Department of Foreign Languages
Sumy State University*

The speech act (SA) apology system consists of two cognitive-pragmatic subtypes – corrective and preventive – and their pragmasemantic variants, selected by semantic and pragmatic parameters, respectively, by mental proposal and illocutionary characteristics.

Pragmasemantic variants of corrective SA of apology are request for apology; nomination of emotional state; justification (argumentation).

An apology is a pragmasemantic variant of SA of apology, which is expressed by a performative formula: “I ask you to forgive my doing smth bad”, where *smth* is a previous action.

The emotional state nomination is a pragmasemantic variant of SA of apology, which reflects the speaker's feelings for the harm done to the addressee and is given by a performative formula: *"I feel sorry because I have done smth bad"*, where *smth* is the previous action.

Justification (argumentation) is a pragmasemantic variant of retrospective corrective SA of apology, which corresponds to the performative formula *"I didn't mean to do smth bad"*, where *smth* is a previous action. SA of justification emphasizes the emotional illocutionary component of the hybrid SA of apology.

Clusters (combinations) of several types of corrective SA of apology, presented in separate sentences, are recorded in speech moves, which in the dialogue are determined by the limits of the speech contribution of one speaker. In the English discourse configurations of clusters – combinations of such pragmasemantic types of apology: 1) nomination of emotional state + apology and (2) confession of guilt + apology.

Preventive SA of apology aims to prevent the speaker from feeling guilty. This type of SA of apology corresponds to the performative formula: *"I ask you to pardon me if / when I do smth bad"*, where *smth* is a hypothetical action. Preventive apologies are metacommunicative in nature and are embodied in procedural and ritual speech stereotypes.

Key words: apology, corrective SA of apology, SA, pragmasemantic variant, preventive SA of apology.

Система мовленнєвого акту (МА) вибачення складається із двох когнітивно-прагматичних підтипів – корегувального та превентивного – та їх прагмасемантичних різновидів, виділених за семантичними та прагматичними параметрами, відповідно, за ментальною пропозицією та іллокутивними характеристиками.

Прагмасемантичними різновидами корегувальних МА вибачення є прохання про вибачення; номінація емоційного стану; виправдовування (аргументація).

Прохання про вибачення – прагмасемантичний різновид МА вибачення, який виражається перформативною формулою: *"I ask you to forgive my doing smth bad"*, де *smth* – попередня дія.

Номінація емоційного стану – це прагмасемантичний різновид МА вибачення, який відображає переживання мовця за нанесену шкоду адресатові та подається перформативною формулою: *"I feel sorry because I have done smth bad"*, де *smth* – попередня дія.

Виправдовування (аргументація) – прагмасемантичний різновид ретроспективних корегувальних МА вибачення, який відповідає перформативній формулі *"I didn't mean to do smth bad"*, де *smth* – попередня дія. МА виправдовування акцентують емотивну іллокутивну складову частину гібридного МА вибачення.

Кластери (поєднання) декількох різновидів корегувальних МА вибачення, поданих окремими реченнями, зафіксовані у мовленнєвих ходах, що в діалозі визначаються межами мовленнєвого внеску одного мовця. В англійському дискурсі виділяються конфігурації кластерів – поєднань таких прагмасемантичних різновидів вибачення: (1) номінація емоційного стану + прохання про вибачення та (2) визнання провини + прохання про вибачення.

Превентивний МА вибачення має на меті запобігти появі у мовця емоції провини. Такий різновид МА вибачення відповідає перформативній формулі: *"I ask you to pardon me if/when I do smth bad"*, де *smth* – гіпотетична дія. Превентивні вибачення мають метакомунікативний характер і втілюються процедурними й ритуальними мовленнєвими стереотипами.

Ключові слова: вибачення, корегувальний МА вибачення, МА, прагмасемантичний різновид, превентивний МА вибачення.

Introduction. At present, awareness of various discursive phenomena is impossible without recourse to the cognitive-pragmatic paradigm. This forces us to consider not only the traditional semantic, structural, functional aspects of individual speech actions, but also allows us to reunderstand their cognitive-communicative nature. Special studies of the pragmatics of apology in English [1] and Russian [2] allow us to establish certain characteristics of apology in synchrony and diachrony: to distinguish semantic-functional types of apology and to describe conventional and unconventional apologies in the diachronic aspect. The intercultural perspective of apology research makes it possible to identify its specificity in English, Russian, German, Italian, Polish and Hungarian discourses [1; 3; 2; 4; 5; 6; 7].

The relevance of the study is determined by the sociocultural significance of the phenomenon of forgiveness in speech communication, a new integrated cognitive-pragmatic approach to the analysis of the nature and functioning of forgiveness in English discourse. The **object** of study is the speech

acts (SA) of apology in the English XVI–XXI century discourse. The **aim** of the study is to identify cognitive-pragmatic subtypes – corrective and preventive – and their pragmasemantic variants, selected by semantic and pragmatic parameters, respectively, by mental proposition and illocutionary characteristics.

Presentation of the main research material.

I. Hoffman sees the semantic specificity of apology in the fact that a person who has committed a malefactive act and admits guilt, as if playing two roles simultaneously: the culprit and the person who condemns himself. There are five types of proposition in the SA of apology: expression of regret, confession of guilt, self-condemnation, promise to correct, offer to compensate the damage [8, p. 144]. In general, it is recognized that apology is a means of purposeful regulation of relations between communicators in accordance with the interests of both participants in communication, but the types of SA of apology still remain uncertain.

A retrospective corrective apology is the speaker's reaction to the insult of the addressee. The speaker

admits his guilt and intends to get out of this situation by restoring balance in the relationship with a partner.

Based on the processed material, we distinguish the following pragmasemantic variants of corrective SA of apology – historical constants for the XVI–XXI centuries:

- (1) request for apology;
- (2) nomination of emotional state;
- (3) justification (argumentation).

Request for apology. A person who apologizes, thus asks the partner to ignore in future relationships the probable negative consequences of their actions [2, p. 14]. An apology is a pragmasemantic variant of SA that emphasizes the motivating illocutionary component of an apology and is expressed by a performative formula:

“I ask you to forgive my doing smth bad”, where *smth* is the previous action.

In this pragmasemantic variant of SA, motivation is most clearly manifested in comparison with other variants [2, p. 62–73]). The most conventional form of linguistic expression of this SA type is speech stereotypes used in accordance with the communicative requirements of a particular sphere of speech [9]; noun and verb clichés are recorded in this variant.

Among the verb constructions that implement SA of apology of this pragmasemantic variant, we distinguish imperative and narrative ones. In our body of examples, most utterances that include verb formulas implement SA of apology in a direct way, i.e. with the help of imperative sentences with the apologetic lexeme *pardon*, *forgive* or *excuse*:

– Mr. Tapman apologizes to his friend:

And forgive me if I have ever, even in thought, done you the injustice of supposing that you could stand in my way (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club).

Narrative sentences are characterized by the presence of the verb *pardon* in the future tense, they implement the SA of apology in an indirect way. For example: Lucy apologizes to Polly for her state of mind:

Lucy. I hope you will pardon my passion, when I was so happy to see you last (J. Gay, The Beggar’s Opera).

The greater the degree of guilt of the speaker, the more diverse emotional and expressive language tools he uses in SA to focus the content of the statement and increase the impact on the listener. As historical constants in the speech of the XVI–XXI centuries in the pragmasemantic variant of the request for apology, the following lexical markers-intensifiers, which enhance the emotional component of the illocutionary force of SA, function:

– exclamations O, Oh, etc.:

Trip. Oh, gentlemen, I beg pardon for not showing you out (R. Sheridan, The School for Scandal);

– emotionally colored vocabulary:

Cleopatra. O my lord, my lord, Forgive my fearful sails! (W. Shakespeare, Antonio and Cleopatra).

Strengthening the leading illocution of apology is achieved by using in verb cliché utterances the modal verb *must*, which emphasizes the causality of SA:

‘Dear Mercy’, he said, ‘you must forgive me’ (Th. Hardy, Tess of the d’Urbervilles).

According to our data, such a modal intensifier is diachronically stable in the speech of the XVI–XXI centuries.

Among the nominal constructions that implement the apology SA in the period of XVI–XXI centuries, elliptical sentences such as *pardon*, etc. are recorded, in which motivation is implied and taken out of the context and situation of discourse, for example, Helena apologizes in a conversation with the Countess:

Your pardon, noble mistress! (W. Shakespeare. All’s Well That Ends Well).

According to the addressee parameter, the diachronic invariant of apology usually includes SA, in which the speaker expresses an apology using first person singular pronouns (me, my (fault) etc.), in some cases – plural:

And pardon us the interruption of thy devotion and right Christian zeal

(W. Shakespeare, Richard III).

Among our examples, there are isolated cases when the addressee apologizes for a malefactive act of a third person (them), for which he feels moral responsibility. For example, Edward apologizes to his friends:

Peacey. It’s not the money, I can do without that, but these personalities.

Edward. I apologize for them (H. Granville-Barker, The Voysey Inheritance).

The nomination of the emotional state is a pragmasemantic variant of the apology SA, which reflects the painful experience of the speaker for the harm done to the addressee. This SA emphasizes the emotional illocutionary component of forgiveness and corresponds to a performative formula that conveys the emotional experience of sadness, remorse, etc.:

“I feel sorry because I have done smth bad”, where *smth* is the previous action.

Nominal clichés of this kind apology usually contain: the adjective *sorry*; noun *pardon*. The *‘I’m sorry’* formula and its elliptical *‘Sorry’* are used as a diachronic constant in the apology SA. The speech acts of apology, implemented by nominal clichés, have

two illocutionary components: the expression of emotional state, given the literal value of *sorry*, and indirectly given the motivation to apologize. The general intention of apology in such cases is recognized without involving context due to the conventional nature that these clichés acquire in speech. The communicative function of such hybrid SAs – apology is realized by regretting that the speaker did something wrong, and is reinforced by the appeal, for example:

– Mr. Tuckle apologizes to Weller for closing the fire on him:

‘Sorry to keep the fire off you, Weller’ said Mr. Tuckle, with a familiar nod (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club).

According to our data, apology-regret works with or without appeals, with predicate complements in the infinitive (*sorry to do smth bad*) or in the form of a perfect (*sorry to have done smth bad*), for example, Miss Vernon apologizes to Frank for inadvertently causing his resentment:

‘You are mortified,’ she continued, ‘and I am sorry’ (W. Scott, Rob Roy);

Lieutenant Tepleton put Mr. Pickwick in a difficult situation:

‘Sorry to have placed you in this disagreeable situation,’ said Lieutenant Tappleton, addressing Mr. Pickwick (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club).

Justification is a pragmasemantic variant of corrective SA of apology, which can be expressed by a performative formula:

“I didn’t mean to do smth bad”, where *smth* is the previous action.

Justification contains a denial of intention to offend or harm the addressee, and therefore this pragmasemantic variant is more mitigating than other forms of apology. Justifications are used in the situations where communicators are mostly in a formal relationship, the damage is not significant, and its consequences are not long-lasting [10]. According to the formula, such apologies are realized only in an indirect way, their meanings are derived from the context and situation. The analysis of our material shows that the apologies of this pragmasemantic variant are indirect implicit SAs, submitted statements that do not contain apology markers, which testifies to their unconventional nature. For example, Sharpener apologizes to Mrs. Brown for his excessive chatter:

‘Misses Brown’, urged the tormented Grinder, ‘I didn’t mean to’ (Ch. Dickens, Dombey and Son).

According to the structure utterance-justification is negative narrative sentence, where verb with the seed of desire/intention (want, mean) is usu-

ally used exclusively in the first-person singular of the past tense (Past Simple):

I – I didn’t mean – I mean, I didn’t wish to say you would do any wrong to this dear child (W. Thackarray, Vanity Fair)

Historically stable in our data are the statements-justifications of the elliptical shape with the omission of the subject or complement:

Didn’t mean to rout you out (J. Conrad, The Secret Agent);

‘I didn’t mean, Ma’am’ – began little Paul (Ch. Dickens, Dombey and Son).

Among the pragmasemantic variants of the corrective subtype of apology SA, there are cases of combining SAs of several types – individual statements within one discursive move. We consider such cases to be clusters.

The cluster is defined as the result of the imposition of two different typologies (classifications) [11, p. 13]. Our corpus of examples combines the typology of discourse units – SA and speech moves with the typology of apology SA, i.e. their pragmasemantic variants. Clusters (combinations) of types of SA of apology are limited to the speech move, which “corresponds to the concept of replica” and in the dialogue is determined by the limits of the “speech contribution of one speaker” [12, p. 113]. According to our data, in the English discourse of the XVI–XXI centuries cluster configurations stand out as diachronically constant combinations of several pragmasemantic types of apology:

(1) emotional state nomination + request for apology:

I’m so distracted with a variety of passions, that I don’t know what I do. Forgive me, Madam (O. Goldsmith, She Stoops to Conquer or, The Mistakes of a Night);

(2) guilt recognition + request for apology:

I – I am a love-sick idiot, and not accountable for my actions. Will you forgive me – if I say no more? (H. Wells, Ann Veronica).

Preventive SA of apology aims to prevent the speaker from feeling guilty. In this case, the action that is hypothetically capable, according to the speaker, of causing guilt, takes place in the present /future. This type of SA of apology corresponds to the performative formula:

“I ask you to pardon me if / when I do smth bad”, where *smth* is the next action.

For speech actions of this kind, the cause of hypothetical guilt is, as a rule, the speaker’s predictable violation of etiquette. Etiquette apologies are related to social norms of behavior in typical communication situations, they indicate a friendly (at least

pretended) attitude to the interlocutor and allow to maintain polite communication. Such speech actions are standard and expected in the process of interaction. Preventive SAs of apology are designed to maintain social harmony in society and characterize the speaker as a polite member of society who follows established rules of etiquette.

Speech stereotypes of apology are procedural and ritual. Among the formulas of linguistic expression of preventive apology SA, we distinguish between nominative and verbal expressions. Nominative apology formulas of this kind in the XVI–XXI centuries contain the adjective *sorry*; noun *pardon*. The most frequent in English speech is the historically unchanged formula ‘*I am sorry*’ and its variants. The communicative function of preventive apology is to prevent the speaker from violating the harmony of communication. For example, Bob apologizes before addressing the bad news to Mrs. Riddle:

‘*I am very sorry, Mrs. Raddle*’, said Bob Sawyer with all imaginable humility, ‘but the fact is, that I have been disappointed in the City today’ (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club).

A distinctive feature of preventive apologies are phrases with the apology seme in the nominal part after the verbs *ask* and *beg*. For example:

I ask your pardon for what I say: but I think our intimacy, your own desires, and the occasion justify me (H. Fielding, The History of Tom Jones);

I beg your pardon, Captain Gills, but you don't happen to see anything particular in me, do you? (Ch. Dickens, Dombey and Son).

Such examples demonstrate that preventive SA of apology emphasize both illocutionary components of apology – emotional (*I am sorry* etc.) and motivational (*I beg/ask pardon* etc.)

Among the verbal formulas of preventive apologies, we distinguish between imperative and narrative ones. Imperative statements that realize the corresponding SA in a direct way, have a component of apologetic lexemes – verbs *pardon*, *forgive* or *excuse*, for example:

– Caesar apologizes to Septilius for his question: *Caesar [Humbly]. Lucius Septimius, pardon me: why should the slayer of Vercingetorix rebuke the slayer of Pompey?* (B. Shaw, Caesar and Cleopatra);

– Apology for atypical behavior: ... *And forgive me if I suggest, as an excuse for follies I am not usually guilty of, the custom of this house and country* (W. Scott, Rob Roy);

– Dombey is sure that his apology will be accepted: ‘*You will excuse – even you, Major*’, replies Dombey, ‘*my entering into any further detail at present*’ (Ch. Dickens, Dombey and Son).

A typical structural-semantic and pragmatic feature of such SAs is their use as a component of complex speech acts, which include the name of the next action. For example, using a pause in a judge’s speech, Mr. Pickwick asks for a few minutes for a confidential conversation:

‘*I beg the magistrate’s pardon, but may I request a few minutes’ private conversation with him, on a matter of deep importance to himself?*’ (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club).

In this example, the next action (request) is regarded by Pickwick as a certain violation of etiquette, and therefore harms the face of the addressee and therefore requires a preventive apology to the speaker.

Conclusions. Thus, MA apologies of the corrective subtype have smaller pragmasemantic varieties, and in apologies of the preventive subtype such varieties are not distinguished. Observations of MA apology in diachronic terms reveal the existence of a historical constant, which forms an invariant of the pragmatic system of apology, and historically variable pragmasemantic varieties – variants. The historical invariant includes corrective and preventive pragmatic subtypes, as well as some pragmasemantic variants of the first one. Further research can be conducted in the direction of the comprehensive analysis of apology units in terms of cognitive linguopragmatics, taking into account the data of sociolinguistics.

REFERENCES:

1. Ларина Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах. Москва : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2003. 315 с.
2. Ратмайр Р. Прагматика извинения: сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 272 с.
3. House J. Politeness in English and German: The Functions of Please and Bitte. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, New Jersey, 1989. P. 96–122.
4. Lipson M. Apologizing in Italian and English. *IRAL – International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*. 1994. No. 32(1). P. 19–39.
5. Olshtain E. Apologies across Languages. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. 1989. Norwood, New Jersey. P. 155–173.
6. Nikolayeva T.M. Pragmatics of apologies: a comparative study on the example of the Russian language and culture. *Russian Linguistics*. 2000. (24):2. P. 183–192.

7. Suszczynska M. Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies. *Journal of Pragmatics*. 1999. No. 31. P. 1053–1065.
8. Goffman E. *Interactional rituals: Essays on face-to-face behavior*. New York : Doubleday, 1967. 270 p.
9. Третьякова Т.П. Английские речевые стереотипы: функционально-семантический аспект. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1995. 128 с.
10. Cody M. Models for sequential construction of accounting episodes: situation and interactional constraints on message selection and evaluation. *Sequence and pattern in communicative behaviour*. London, 1985. P. 50–69.
11. Бергельсон М.Б. Прагматическая и социокультурная мотивированность языковой формы : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : 10.02.19. Москва, 2005. 45 с.
12. Шевченко І.С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен*. Харків, 2005. С. 105–117.

УДК 378.147:811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.20>

СПЕЦИФІКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

SPECIFICITY AND METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES

Гасва П.О.,

orcid.org/0000-0002-2017-3430

викладач кафедри гуманітарного спрямування
Національного технічного університету України

У статті розглядаються особливості викладання англійської мови для студентів нефілологічних спеціальностей. У публікації розкриті особливості вирішення проблемних питань з навчання англійської мови студентів, в яких англійська мова не є профільною. Відзначено, що студенти, вивчаючи англійську мову, переважно сприймають предмет з допомогою різних схем, таблиць, діаграм тощо. Такий метод важливо використовувати під час навчання в дистанційних умовах.

Представлений аналіз нормативних документів, в яких наявні вимоги до рівня та обсягу знань студентів. Відзначено, що сучасні методи навчання включають створення атмосфери, в якій студент почувається комфортно та невимушено, стимулюють його інтереси, розвивають прагнення практичного використання англійської мови; спонукають студентів нефілологічних спеціальностей доторкнутися до своїх емоцій та почуттів; стимулюють їхнє мовлення та творчі здібності; активізують уміння аналізувати в процесі вивчення англійської мови; навчають студентів самостійно працювати над мовою на рівні її фізичних, інтелектуальних та емоційних можливостей; пропонують різні види роботи на практичних заняттях: індивідуальну, групову, колективну, стимулюючу активність, самостійність та творчість студентів.

Описано активні та пасивні методи навчання. Активні методи навчання стимулюють пізнавальну активність студентів, вони ґрунтуються на діалозі, який включає вільний обмін думками про можливі рішення та характеризується високим рівнем активності студентів.

Уточнені переваги використання методу проєктів під час навчання англійської мови. Особливість полягає у тому, що в процесі роботи над проєктом відповідальність за навчання лежить на студенті як особистості та як членові команди проєкту. Відзначено, що найкраще використовувати проєктний метод на завершенні вивчення теми. Він формує здатність логічно мислити, удосконалює мовні навички студентів.

Ключові слова: методи викладання, технології викладання, заклад вищої освіти, студенти нефілологічних спеціальностей, проєктна діяльність.

The article deals with the peculiarities of teaching English for students of non-philological specialties. The publication reveals the peculiarities of solving problematic issues of teaching English to students in which English is not specialized. It is noted that students studying English mainly perceive the subject through various schemes, tables, etc. This method is important to use during distance learning.

The analysis of normative documents in which there are requirements for the level and volume of knowledge of students is presented. It is noted that modern teaching methods include: creating an atmosphere in which the student feels comfortable and at ease, stimulates his interests, develops the desire for practical use of English; encourage non-philological students to touch their emotions and feelings; stimulate their speech and creative abilities; activate the ability to analyze and are active in the process of learning English; teach students to work on their own language at the level of its physical, intellectual and emotional possibilities; offer different types of work in practical classes: individual, group, collective, stimulating activity, independence and creativity of students.

Active and passive learning methods are described. Active learning methods stimulate the cognitive activity of students, they are based on a dialogue that includes free exchange of opinions about possible solutions and is characterized by a high level of student activity.

The advantages of using the project method in teaching English are clarified. The peculiarity is that in the process of working on the project, the responsibility for learning lies with the student as an individual and as a member of the project team. It is noted that it is best to use the project method at the end of the study of the topic. It forms a shade of logical thinking, improves the language skills of students.

Key words: teaching methods, teaching technologies, higher education institution, students of non-philological specialties, project activity.

Постановка проблеми. Навчання іноземних мов в Україні здійснюється з урахуванням основних досягнень європейських країн у цій галузі та відповідно до таких документів Ради Європи, як «Двомовна освіта: основні стратегічні цілі», «Європейські рекомендації з викладання мов: навчання, викладання. Оцінка», «Портфоліо з європейської мови», «Адаптація мовних тестів до Загальноєвропейських компетенцій володіння іноземною мовою» та вимог до європейських тестів. Зміни у структурі міжнародних відносин допомагають переосмислити мету вивчення іноземних мов у вищій школі, формування додаткової мотивації до оволодіння іноземною мовою як мовою міжнародного спілкування. В оновленні всіх соціальних аспектів та розширенні міжнародних відносин з урахуванням стратегічної мети нашої країни – інтеграції в європейське співтовариство, об'єктивного рівня професійної підготовки майбутніх фахівців підкріплюється вихованням їхніх професійних та особистісних якостей, серед яких особливу вагу мають розвинені навички міжкультурного спілкування.

Обов'язковим фактором навчання іноземної мови в Україні є підготовка виняткової програми, яка враховує специфіку вибраної студентом спеціальності. Викладачі повинні враховувати професійні нахили студентів та відповідно складати навчальну програму. Важливо пам'ятати, що студенти нефілологічних спеціальностей відвідували університети для здобуття освіти за фахом, тому вивчення мов не є для них пріоритетом і повинно мати свою специфіку. На цьому тлі необхідно інтегрувати набуття навичок та знань іноземної мови у відповідні предмети [1].

Студенти переважно сприймають предмет з допомогою різних схем, таблиць, діаграм тощо. Вони застосовують цей метод для освоєння профільних дисциплін і виконання домашніх завдань, тому викладач повинен мати певні навички у цій галузі й витратити час на підготовку додаткових матеріалів.

Для студентів нефілологічних спеціальностей характерний дискурсивний характер поведінки на практичних заняттях, неточність формулювань та уникнення чітких відповідей на запитання.

Тут важливою є здатність учителя розвивати в них уміння аналізувати певні події, розуміти їхні масштаби, порівнювати ці випадки та передбачати, чого очікувати в результаті. Найчастіше студенти цього напрямку використовують різні онлайн-ресурси, оскільки інформація там постійно оновлюється в режимі реального часу, а знання останніх новин є обов'язковим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку провідних вітчизняних учених (В. Андрущенко, П. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, Г. Онкович, В. Редько та ін.), якість вищої освіти нині багато в чому залежить від рівня володіння іноземною мовою випускників ЗВО. Нині дедалі більше уваги приділяється аспектам вивчення іноземних мов як мови професійного спілкування. Навчання іноземної мови у професійних цілях висвітлюється у публікаціях таких авторів, як: О. Поляков, Н. Гальскова, А. Уотерс, Т. Хатчінсон, О. Іконя, В. Борщівецька, А. Гордєєва, Т. Корж, Г. Ринюк, Т. Каменєва, Л. Личко, Ю. Манько, І. Яльник, Н. Дегова, О. Єстрашук, О. Серєда, В. Соколов та інші. Однак рівень володіння іноземною мовою випускниками не завжди відповідає сучасним вимогам, що перешкоджає успішному працевлаштуванню у майбутньому. Щоб іти у правильному напрямку, необхідно переймати досвід інших країн, адже рівень освіти та розвитку перевищує показники України. Досвід європейських країн відображено у роботах таких науковців, як Г. Гринюк, О. Мисечко, О. Івашко, О. Максименко, Л. Морська, Т. Вакалюк, С. Ніколаєва, О. Петрашук, О. Першукова.

Постановка завдань:

- 1) описати сучасні методи навчання англійської мови студентів нефілологічних спеціальностей;
- 2) розкрити сучасні технології навчання англійської мови студентів нефілологічних спеціальностей;
- 3) представити методологію викладання англійської мови студентів нефілологічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Сучасні методи навчання включають створення атмосфери, в якій студент відчувається комфортно і невимушено, стимулюють його інтереси, розвивають прагнення

до практичного використання англійської мови; спонукають студентів-нефілологічних спеціальностей доторкнутися до своїх емоцій та почуттів; стимулюють їхні мовлення та творчі здібності; активізують уміння аналізувати та бути активними у процесі вивчення англійської мови; навчають студентів самостійно працювати над мовою на рівні її фізичних, інтелектуальних та емоційних можливостей; пропонують різні види роботи на практичних заняттях: індивідуальну, групову, колективну, стимулюючу активність, самостійність та творчість студентів.

Основним методом навчання іноземної мови є комунікативний метод. У процесі комунікативного навчання студенти набувають комунікативної компетенції – вміння використовувати мову залежно від ситуації. Вчитися спілкуватися в процесі спілкування. Для досягнення мети комунікативної компетентності педагог має використовувати найсучасніші методи навчання, що поєднують комунікативні та пізнавальні цілі. Переваги комунікативного методу полягають у тому, що студенти покращують свої розмовні навички та долають страх зробити помилку. Однак недоліком є відсутність уваги до якості мови. Слід зазначити, що у практиці навчання студентів нефілологічних спеціальностей, крім традиційних методів навчання, поширені й активні методи навчання.

Активні методи навчання стимулюють пізнавальну активність студентів, вони засновані на діалозі, що включає вільний обмін думками про можливі рішення та характеризується високим рівнем активності студентів. Таке навчання зазвичай вважається «найкращою практикою викладання» у сучасному університеті. Інтерактивні методи засновані на взаємодії викладача та студентів, прямому міжособистісному спілкуванні англійською мовою, найважливішою характеристикою якого є здатність студентів «брати на себе роль іншого» і представляти себе єдиним цілим, посідають важливе місце в цій дії. Партнер сприймає групу комунікаторів і, відповідно, бере участь у розмовній ситуації, вибудовуючи власні мовні дії. Взаємодія у режимі вчитель–студент, студент–студент характеризується високою інтенсивністю професійного спілкування між учасниками, зміною форм викладу дидактичного матеріалу. Підвищувати рівень мотивації до вивчення англійської мови в освітній установі за допомогою професійного спілкування – рольових ігор, які залучають до інтерактивних занять студентів. Слід пропонувати неформальний стиль спілкування, можливість об'єктивно оцінити свої комунікативні навички. Такий спосіб

роботи збільшує частку розмовної мови у системі практичних занять. Впровадження інтерактивних форм та методів передачі іншомовної професійної компетенції потребує цілеспрямованого вироблення вчителями чітких інструкцій, підготовки до постійного оновлення лінгвістичного ресурсу для спілкування [9, с. 300].

Інноваційні технології навчання мають бути орієнтовані на особистість та створювати умови для самовираження та розвитку, у яких прагнення постійно оптимізувати процес навчання з урахуванням особливостей інформаційного суспільства потребує нових технологій навчання. Використання інтерактивних технологій – не самоціль, а засіб створити атмосферу дружелюбності та розуміння, усунути почуття страху та незахищеності, подолати мовний бар'єр, спробувати зробити студентів більш розслабленими та успішними, підвищити свої творчі здібності, показати навички. Досить часто використовується проєктний метод, який завершує вивчення кожної теми розмови протягом навчального року та демонструє не лише мовні навички кожного, а й його здатність творчо мислити. У процесі роботи над проєктом відповідальність за навчання лежить на студенті як на окремій людині та як на члені проєктної групи. Головне, щоб студент визначив, яку інформацію міститиме проєкт і в якому вигляді він буде представлений. Результатом проєктної роботи студентів є розвиток творчого мислення, набуття навичок самостійної та групової роботи, демонстрація та пояснення матеріалу. Використання інтерактивних форм і методів навчання у процесі систематично і логічно виправдане, помітне місце посідають рольові ігри, інсценування, групові дискусії тощо. Ці види робіт особливо ефективні на завершальному етапі роботи з певною темою. Відданість зміцнює особистісну та комунікативну спрямованість навчання, стимулює творчі здібності студентів та створює реальні умови для практичних результатів навчання. Будь-яка інтерактивна технологія вимагає попереднього обмірковування та навчання студентів для роботи з цією технологією [9, с. 300].

Інтерактивне навчання потребує зміни структури організації студентів, а також зміни часу підготовки як для студентів, так і для вчителів. У таких умовах інтерактивні методи допомагають, з одного боку, ефективніше організувати комунікативну та пізнавальну діяльність студентів, з іншого – засвоїти стратегії навчання та виробити власний ефективний стиль пізнавальної діяльності. Останні кілька десятиліть роль інформаційних технологій у процесі значно зросла.

Використання комп'ютерних вправ є дуже ефективним, як показують методичні дослідження в цій галузі. Г. Чекал та Г. Коваль розглядають комп'ютерні вправи для цієї мети як засіб подання інформації, для перевірки, оцінки та коригування успішності студентів нефілологічних спеціальностей, а також для управління навчальною та пізнавальною діяльністю в ході індивідуальної траєкторії навчання. Використання комп'ютерів на практичних заняттях у вивченні англійської мови розкриває резерви навчального процесу, особистість студента, підвищує педагогічні навички вчителя. Виконання комп'ютерних програм сприяє підвищенню професійного рівня майбутнього фахівця та забезпечує сприйняття інформації через зорові та слухові канали, дозволяє навчати та контролювати навчання у різних режимах самостійного пошуку та на різному рівні складності. Використання комп'ютера є доречним у вивченні мови та мовних матеріалів з іноземної мови, а також у разі тестування для перевірки рівня знань та навичок іноземних мов. Інформаційні технології – основний засіб інтерактивного навчання [6, с. 23–24].

Сучасні навчальні посібники та широкий спектр інформації дозволяють вчителю застосовувати проблемно-орієнтоване навчання в індивідуальному ритмі студентів, контролювати успіх за допомогою нових інтерактивних методів і тим самим урізноманітнити власні педагогічні технології. Найкращі технології для навчання інтерактивними методами – це інтелект-карта, схематичне уявлення думки автора, яку ви можете використовувати для програмування майбутнього повідомлення, блог, тобто вебсайт, який дозволяє розміщувати професійно орієнтовану інформацію, публікувати теоретичні та практичні пошуки для передачі поглядів та досвіду, спілкування, коментування та редагування, вікі (вікі), що заснована на середовищі супертексту та дозволяє систематизувати, змінювати, редагувати, доповнювати професійну інформацію у письмовій формі та оцінювати її. Ці технології інтегруються у навчальний процес та стають його невід'ємною частиною. Лексична компетенція – це невід'ємна частина комунікативної компетенції, без набуття якої повноцінне спілкування неможливе.

Важливість формування цього аспекту компетенції підкреслюється в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як І. Берман, Н. Вишнякова, Р. Картер, М. Маккарті, М. Льюїс, Л. Тейлор, І. Нейшн та ін. Зокрема, вони досліджували процес функціонального оволодіння лексикою студентами нефілологічних спеціальностей

з урахуванням закономірностей мовної генерації, досліджували способи та засоби розкриття значення іноземних слів, проаналізували лексичний механізм у різних видах мовної діяльності.

Пошук способів оптимізації навчального процесу перед викладачами та університетами полягає у створенні ефективного методу розвитку навичок володіння іноземною мовою у студентів, які не володіють мовою. Для визначення рівнів сформованості іншомовної компетенції слід зазначити, що вивчення іншомовної лексики варіюється від набуття знань та розвитку певних лексичних навичок до розвитку вторинних мовних навичок у вигляді поліпшення словникового запасу [8, с. 414].

В Україні викладання мови визнано однією з найважливіших складових частин вищої освіти. Без знання іноземних мов неможливо реалізувати соціальну та професійну мобільність людини. Нині суспільство почало усвідомлювати принципово нову роль мовної освіти у сучасному інформаційному світі. Один із основних постулатів загальноєвропейських рекомендацій з викладання мов полягає в тому, що «тільки найкраще володіння сучасними європейськими мовами може полегшити спілкування та взаємодію між європейцями з різними рідними мовами, щоб підтримати європейську мобільність, взаєморозуміння та співпрацю, а також щоб уникнути забобонів та подолання дискримінації» [2, с. 17]. Відповідно до цих рекомендацій щодо рівня володіння іноземною мовою студенти університету повинні «мати можливість вільно говорити без значної кількості часу, щоб знайти відповідну мову в процесі досягнення соціальних, академічних та професійних цілей» [2, с. 24].

У контексті рекомендацій Ради Європи учень розглядається як одиниця, яка встановлює мету навчання, і вчитель вибирає для неї стратегію досягнення цієї мети. У рекомендаціях наголошується, що мовні навички є основою та інструментами для досягнення позитивного результату на рівні комунікативної дії, що граматику чи словниковий запас не повинні бути ізольовані від комунікативних цілей метою навчання [2, с. 20].

Часто студенти нефілологічних спеціальностей стикаються з труднощами в розумінні складності англійської граматики і втрачають інтерес до вивчення мови, тому що не можуть подолати мовні труднощі, що постійно накопичуються. У відповідь на пропозицію вчителя вивчити нові форми слів студенти запам'ятовують приклади їх використання, але вони не є частиною активного словникового запасу студентів, вони

не використовують їх рідною мовою. Тому, на наш погляд, викладачі нефілологічних факультетів повинні знати різницю у вивченні мови між філологами та студентами інших дисциплін та не створювати їм штучних бар'єрів у розвитку навичок спілкування іноземною мовою. Коли до нас приходять носії мови чи представники англійських видавництв, вони зазвичай наголошують, що викладач має навчити студентів готувати презентації, писати звіти англійською, відповідати на скарги споживачів, а не копатися у професійній лексиці: студенти все роблять самі, вчитель має перевірити, чи все граматично правильно. Якщо вчителі не мають відповідного словникового запасу, студенти не будуть йому довіряти, а взаємна довіра є ключем до створення позитивної атмосфери в класі, що сприяє кращому навчанню. Інший проблемний аспект – це зміст навчання, тобто відповідь на запитання: «Чому я маю вчити?». Як з'ясувалося під час міждисциплінарної координації викладачів англійської мови з викладачами професійних дисциплін, бажано навчити студентів не лише читати та перекладати, а й писати ділові листи, оформлення яких ґрунтується на стандартах

комунікативного спілкування, поведінці країни-одержувача [3, с. 288].

Більше уваги слід приділяти зберіганню ділових документів, написанню резюме, звітів, заповненню анкет, укладанню договорів, загальноприйнятій формі скарг у ділових колах, вибаченням, інтерв'ю, роз'ясненням тощо. Подібні мовні кліше спрощують спілкування та допомагають вирішувати спірні питання. Придбання норм комунікативної поведінки та знання соціокультурних особливостей країни-партнера є необхідним для продуктивної співпраці у всіх сферах. На наш погляд, можливості ділових та рольових ігор, моделювання ситуацій співпраці, моделювання ділової активності, кейс-методики та інші сучасні освітні заходи слід використовувати на практичних заняттях.

Висновки. Поєднання сучасних технологій та різних методик посідає важливе місце у методиці навчання іноземних мов. Все це дозволяє говорити про те, що останні тенденції орієнтовані на потреби спілкування, самоактуалізації та вільного вираження особистості, чому значною мірою сприяють комунікативні та інтерактивні технології з технічними засобами навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гришкова Р.О. Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 220 с.
2. Заболотська О.О. Методика викладання іноземних мов у ВНЗ. Херсон : Айлант, 2010. 288 с.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання наук. / ред. Ніколаєва С.Ю. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
4. Краснопольський В.Е. Іншомовна підготовка студентів нефілологічних спеціальностей на основі створення і використання web-технологій : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2019. С. 438.
5. Морська Л.І. Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов для спеціальних цілей. *Іноземні мови*. 2012. № 2. С. 23–24.
6. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Львів, 2016. 34 с.
7. Самойленко Н.Б. Міжкультурна компетентність майбутніх фахівців гуманітарного профілю : монографія. Севастополь : Рібест, 2013. 412 с.
8. Сура Н.А. Професійна іншомовна підготовка майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій у технічних університетах: монографія. Луганськ : СНУ імені В. Даля, 2012. 300 с.
9. Тарнопольський О.Б., Кожушко С.П. Методика обучения английскому языку для делового общения. Киев : Ленвіт, 2004. 192 с.

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ *SUCCESS* У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

THE STRUCTURAL ORGANIZATION OF THE LEXICO-SEMANTIC FIELD *SUCCESS* IN CONTEMPORARY ENGLISH

Гонгало В.О.,

orcid.org/0000-0002-7230-6151

аспірантка відділу романських, германських і балтійських мов
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні
Національної академії наук України

У статті розглянуто питання системності мови та виникнення теорії полів Й. Тріра, який уважав, що слова не існують окремо одне від одного та пов'язані між собою загальним значенням. Теорія поля розвивається у Й. Тріра, Л. Вейсгербера та інших прихильників ідеї про те, що значення слів не може бути адекватно описане без звернення до лексичних одиниць, які входять у те ж саме семантичне поле. Згодом у праці Г. Іпсена з'являється поняття «лексико-семантичне поле» (ЛСП), яке набуло поширення, а кількість праць, присвячених теорії поля, постійно зростає.

У статті на матеріалі десяти англійських лексикографічних джерел досліджено лексико-семантичне поле *SUCCESS* та побудовано його структуру за допомогою квантитативного підходу фіксування одиниць поля. У побудованій структурі досліджуваного поля було взято за основу ідею виокремлення структури концепту як когнітивної одиниці, запропоновану З. Поповою та І. Стерніним.

Для досягнення поставленої мети було застосовано логіко-статистичний метод, запропонований Ш. Балі та заснований на першочерговому виокремленні імені поля – слова-ідентифікатора. У дослідженні лексична одиниця *success* є словом-ідентифікатором для ЛСП *SUCCESS*. Усі одиниці, що входять до ЛСП *SUCCESS*, об'єднані загальною семантичною ознакою “*favorable or prosperous outcome*”, позначають різні реалії об'єктивної дійсності і пов'язані між собою.

Подальша робота із ЛСП *SUCCESS* із застосуванням логіко-семантичного методу полягала у створенні вихідного мінімуму, тобто списку одиниць, відібраних із корпусів словників. Дефініційний та фронтальний аналіз лексичних одиниць розширює поле, наповнює його різними парадигматичними групами, а саме синонімами, гіпонімами, антонімами, антонімічними парами, а також окремо виділеними лексико-семантичними групами.

На основі отриманих результатів за допомогою квантитативного методу було побудовано та наповнено структуру ЛСП *SUCCESS*.

Ключові слова: лексикологія, теорії поля, лексико-семантичне поле, логіко-статистичний метод, квантитативний метод, структура поля, структура концепту.

The article deals with the question of the systemicity of language and the appearance of J. Trier's word-field theory (lexical field theory). The researcher argued that words do not exist separately from each other, and are linked together by a common meaning. The word-field theory was elaborated by J. Trier, L. Weisgerber and other supporters of the idea about the meanings of words that cannot be properly described without reference to the lexical units that are part of the same lexical field. The concept of lexical-semantic fields (LSF) appears in the G. Ipsen's study which has gained recognition, and the number of works devoted to the word-field theory has been increasing and replenishing ever since.

In the article based on the material of ten English-language lexicographic sources the lexical-semantic field *SUCCESS* has been investigated and its structure has been built with the help of quantitative approach of recording the field units. In the construction of the structure of the considered field the idea of distinguishing the structure of the concept as a cognitive unit, proposed by Z. Popova and I. Sternin, was taken as the basis.

To achieve the goal, the logical-statistical method has been applied, proposed by Ch. Bally and based on the initial allocation of the name of the field – the word-identifier. In the study the lexical unit *success* is the word-identifier for the LSF *SUCCESS*. All units which are included in LSF *SUCCESS* are united by a common semantic feature “*favorable or prosperous outcome*”, denote different realia of objective reality and are related to each other.

Subsequent work with LSF *SUCCESS* using the logical-semantic method consisted in filing an initial minimum, that is, a list of units selected from the corpora of dictionaries. The definitive and frontal analysis of lexical units expands the field, enlarges it with different paradigmatic groups, namely synonyms, hyponyms, antonyms, antonymous pairs, as well as separately identified lexical-semantic groups.

Based on these results, the quantitative method has been applied to construct and model the structure of LSF *SUCCESS*.

Key words: lexicology, word-field theory, lexical-semantic field, logical-statistical method, quantitative method, field structure concept structure.

Постановка проблеми. Глобалізація та інтенсивна міжкультурна взаємодія є підставами для комплексного усвідомлення та переоцінювання

багатьох філософських та психологічних категорій. Особливий інтерес становить у цьому плані концепт *SUCCESS*, у контексті якого спостеріга-

ється перехід від суто психологічного усвідомлення до філософських і соціально-психологічних роздумів. Успіх загалом розглядається як певна життєва стратегія практично будь-якого члена суспільства, який чітко усвідомлює мету своєї діяльності, спрямованої на будь-які потреби і їх задоволення, отримання благ. Концепт SUCCESS у сучасній англійській культурі залишається не досить дослідженим, а загальні уявлення про витлумачення успіху як матеріального благополуччя, кар'єрного зростання, всесвітньої слави не є вичерпними і потребують ретельного аналізу.

Актуальність дослідження також зумовлена увагою сучасної лінгвістики до концептуальної картини світу, концептології, мовної картини світу, семантичного та лексико-семантичного полів як феноменів, що не мають однозначного трактування серед дослідників, а отже, відкриті для нових досліджень та ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питаннями мовної семантики та лінгвокультурології займалися знані дослідники: І. Арнольд, Н. Аругюнова, Н. Болдирьов, В. Виноградов, С. Воркачов, З. Вердієва, Г. Іпсен, Л. Вейсгербер, В. фон Гумбольдт, В. Карасик, Е. Кузнецова, І. Кобозєва, Й. Трір, О. Потебня, Е. Сепір, А. Уфімцева, Д. Шмельов, О. Потапова, Л. Васильєв, Л. Новиков, В. Маслова, Дж. Лайонз та інші.

Виникнення поняття «поле» у мовознавстві характеризує уявлення про мову як про систему підсистем, між якими відбувається взаємодія і взаємопроникнення, і визначається як «сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, та таких, що відображають понятійну, предметну та функціональну схожість позначених явищ» [9; 10]. Розуміння системних зв'язків між мовними елементами та системний характер лексики починається ще з досліджень ХІХ – початку ХХ ст., а саме праць О. Потебні, Ф. де Сосюра, І.А. Бодуена де Куртене, В. Порцига, Р. Освальда та ін. [1; 6].

Д. Шмельов стверджує, що лексика є відкритою та незамкненою системою, що зумовлено безпосереднім впливом на лексику позамовною дійсністю. Особливістю відкритих систем є їх активна взаємодія із зовнішнім середовищем [18]. Дослідник вважає, що особливостями лексики як системи є її відкритість, рухомість та семантична невизначеність, що своєю чергою може спричинити певні труднощі у визначенні системних зв'язків на лексичному рівні.

Слід зазначити, що до лексичного рівня, окрім головної одиниці рівня, – слова – можна віднести абрєвіатури, лексикалізовані номінативні

та предикативні сполучення слів, фразеологізми. За В. Гречко, лексико-семантичний рівень акумулює і закріплює висновки пізнавальної діяльності мовного колективу, вироблені на практиці загальні поняття [7].

Л. Новиков вважає, що виявлення системності у лексиці полягає у можливості послідовного опису словника шляхом розподілу лексико-семантичних варіантів за семантичними полями [13]. Сутність теорії лексико-семантичних полів полягає в уявленні про те, що у мові існують певні лексико-семантичні групи, а також у можливості включення мовних одиниць до однієї або декількох таких лексико-семантичних груп, що мають спільне значення [15].

Ідея «польового методу» дослідження лексики виникла на початку ХХ ст. у Й. Тріра, який вважав, що слова не існують окремо один від одного – вони пов'язані між собою загальним значенням. Учений давав таке пояснення мовному полю: «група споріднених слів або визначена смислова сфера» [19]. Й. Трір вважав, що мова кожного окремого періоду є сталою та відносно закритою системою, у якій слова із певним змістом залежать від інших, поєднаних з ними. За Й. Тріром, реципієнт спроможний зрозуміти слово лише за присутності у його свідомості поля словесних знаків, оскільки слово має значення тільки усередині цілого поля і завдяки цьому цілому [6].

Теорія поля розвивається у Й. Тріра, Л. Вейсгербера та інших прихильників ідеї про те, що значення слів не може бути адекватно описане без звернення до лексичних одиниць, які входять у те ж саме семантичне поле. Л. Вейсгербер у роботі над теорією полів вдається до компонентного аналізу, вивчаючи диференційні ознаки значень слів у полі, виходячи із головного слова, із метою створення цього поля [6]. У подальшій праці Г. Іпсена використовується поняття семантичного поля, визначеного як сукупність слів, що мають загальне значення [19]. Проте, за Г. Іпсеном, спільного значення замало для об'єднання у поле, слова мають бути морфологічно однаково оформлені [6].

Є низка підходів до визначення поняття «лексико-семантичне поле». І. Арнольд вважає, що ЛСП – це множина слів, які охоплюють певну ділянку людського досвіду і, як наслідок, пов'язані зі значенням. Ця множина створюється визначенням спільної властивості її компонентів [2].

З. Вердієва стверджує, що ЛСП представлене сукупністю слів різних частин мови, які об'єднані спільністю вираження одного поняття. Саме поняття і слугує основній інтерпретації слів у полі [5].

За І. Кобозевою, ЛСП є сукупністю мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, які відображають понятійну, предметну та функціональну схожість позначених явищ [8].

Вартим уваги є питання про структуру лексико-семантичного поля. За О. Антономовим, до структури поля входять: *ядро поля* (компонент, навколо якого розростається поле), *центр поля* (об'єднує ядро з окремими компонентами поля), *периферія поля* (деталізує та конкретизує основне значення поля, містить одиниці, найвіддаленіші за значенням); *фрагменти поля* (утворюють гіперо-гіпонімічну конструкцію однотипного/різотипного складу) [6].

Н. Гешко підкреслює, що між ядерною та периферійною зонами відсутня чітка межа. Складові елементи поля можуть належати до структурних складників інших полів [6]. А. Кузнєцова у своїй праці пропонує певні критерії виокремлення ядерних лексем поля: проста морфологічна структура, широка комбінаторність та семантика, психологічна значимість [9].

За нашими спостереженнями, до структури лексико-семантичного поля наближається польова структура концепту, запропонована З. Поповою та І. Стерніним. На думку дослідників, зміст концепту впорядкований за нульовим принципом – *ядро, ближня периферія, дальня та крайня периферія*. Розподіл на зони відбувається за відсотковою кількістю встановлених в експерименті мовних репрезентацій, що об'єктивують когнітивну ознаку [14]. У нашому дослідженні ми пропонуємо застосувати саме таку модель для структуризації ЛСП SUCCESS, оскільки аналіз уявлень про успіх є перспективним та важливим і з культурологічного погляду.

Елементи, що входять до ЛСП, пов'язані між собою регулярними та систематичними відношеннями. Поле містить у собі лексичні одиниці незалежно від частин мови, до яких вони належать. Слід зазначити, що автономність ЛСП відносна. У межах усієї лексико-семантичної системи поля взаємодіють між собою і між ними немає чіткого розмежування. ЛСП можуть перетинатися і одне поле може повністю входити до іншого поля, чим може бути зумовлена часткова периферійна зона [9].

Варто підкреслити, що, за О. Потаповою, елементами лексико-семантичних полів є не самі слова, а їхні лексико-семантичні варіанти, оскільки інтегральна ознака поля всередині семантичної структури слова може виявлятися не в усіх варіантах [15]. Оскільки у представленому дослідженні основою поля є лексико-семантичні

варіанти слова, ми визначаємо досліджуване поле SUCCESS як лексико-семантичне.

Існують різні методи виокремлення ЛСП: психофізіологічний, психолінгвістичний, структурний (дистрибутивний), логіко-семантичний і статистичний. Логіко-статистичний метод було запропоновано Ш. Балі і засновано на принципі ідентифікації, тобто виокремлення ЛСП починається з визначення імені поля – так званого слова-ідентифікатора (архісеми) [3]. Слово-ідентифікатор виражає спільний для інших одиниць поля смисл у найменш емоційній та найбільш об'єктивній формі. Наприклад, лексична одиниця SUCCESS є словом-ідентифікатором для ЛСП SUCCESS, оскільки визначається як *“the fact that you have achieved something that you want and have been trying to do or get”* [26]. Усі слова, що входять до ЛСП SUCCESS, об'єднані загальною семантичною ознакою *“favorable or prospero us outcome”*, позначають різні реалії об'єктивної дійсності і пов'язані між собою.

Сутність **логіко-статистичного методу** полягає у такому: із корпусу словника відбираються слова, що використовуються для тлумачення слова-ідентифікатора. Такий список називають **вихідним мінімумом** [15]. Далі здійснюється аналіз дефініцій відібраних слів, який також поповнюється синонімами. На наступному етапі продовжується робота із цим списком, здійснюються суцільна вибірка та фронтальний аналіз лексичних одиниць, що зустрічаються у полі, із корпусу словника. Далі необхідно виокремити слова, які потрактовуються через синоніми, виявлені на попередньому етапі. Цей вид логіко-семантичного методу виділення ЛСП традиційно називається **методом ланцюжка словникових дефініцій** [15]. Оскільки необхідно було виділити синоніми, у дослідженні використано не лише тлумачні словники, а й тезаурусні. Оскільки ж тип поля визначено як змішаний, до списку було додано гіпоніми, антоніми, сталі вирази та словосполучення, фразеологізми, паремії, виділені у ході не лише з визначення, але й із наведених контекстів уживання одиниць у словникових статтях, що вможливило виявлення сукупності відповідних найменувань.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення результатів дослідження ЛСП SUCCESS та побудови його структури із врахуванням кількісних показників використання одиниць ЛСП на основі десяти англійських лексикографічних джерел: Cambridge Advanced Learner's Dictionary [20], Collins English Dictionary/Thesaurus [21], Dictionary.com [22], Longman

Dictionary of Contemporary English [21], Macmillan English Dictionary [23], Merriam-Webster English Dictionary/Thesaurus [24], Oxford Advanced Learner's Dictionary [25], The Chambers Dictionary (13th edition)/Thesaurus [26], The Farlex Free Dictionary [27] та Thesaurus.com [28].

Основні положення. У дослідженні застосовано метод суцільної вибірки, за допомогою якого відібрано лексичний матеріал зі статей англійських тлумачних словників, тезаурусних словників, а також словникових статей, що містять найпоширеніші словосполучення, фразеологізми, прислів'я та невеликі за обсягом лексичні гнізда. Досліджуваний матеріал згруповано у лексико-семантичні групи з урахуванням частиномовної належності одиниць, розглянуто парадигматичні зв'язки. Список одиниць поповнювався разом із визначенням частотності їх використання у досліджених джерелах. *Загалом матеріал картотеки становить 730 слів, зафіксованих 1669 разів у десяти використаних словниках.*

Отримані дані використано для побудови структури ЛСП SUCCESS, для чого взято за основу кількісні показники та поділ структури концепту [14] на ядро, ближню периферію, дальню периферію, крайню периферію. Визначено максимальний показник використання одиниці (26), найменший показник (1), а кроком інтервалу вибрано 7. Дані розподілу зон на інтервали наведено у таблиці 1.

Представимо визначену структуру ЛСП SUCCESS за допомогою діаграми:

Як можна побачити із діаграми, дальня периферія ЛСП SUCCESS справді широка. Це явище може бути зумовлене такими факторами:

Таблиця 1

Поділ структури ЛСП SUCCESS

Структурні зони ЛСП	Інтервал	Кількість одиниць	% від загальної кількості
Ядро	21–28	1	0,1
Приядерна зона	14–21	8	1,2
Ближня периферія	7–14	24	3,3
Дальня периферія	1–7	697	95,4
Загальна кількість одиниць		730	100

– значна кількість одиниць, наведена у досліджених лексикографічних джерелах, підпорядкована ознайомчій меті і не має додатково вказаних контекстів, тому деякі одиниці, які за загальнопоширеними уявленнями могли б увійти до приядерної зони/ближньої периферії, мають низькі показники (rich – 3; wealthy – 2; money – 1 (money-maker (1)/moneymaking (1));

– відносною автономністю усіх ЛСП, які перетинаються одне з одним або можуть бути введеними до ширших ЛСП. Так, наприклад, до ЛСП SUCCESS можна віднести ЛСП LUCK; WEALTH; HARD WORK та ін.;

– широким семантичним наповненням ЛСП SUCCESS, яке може стосуватися практично будь-якої сфери життя. Досліджені лексикографічні джерела дають вичерпну інформацію щодо парадигматичних зв'язків одиниці success, лексичні гнізда/асоціативні ряди, які містять у собі стереотипи та найзагальніші уявлення щодо успіху, а не часткове сприйняття категорії окремим індивідом або народом.

Синонімія. Синонімія є лексичною парадигмою, на основі якої можна виділити лексико-

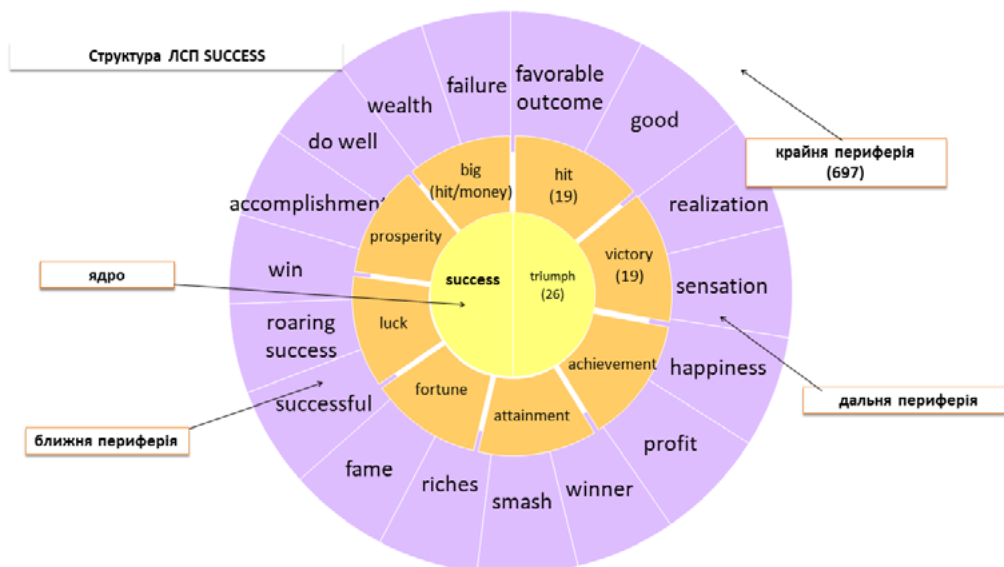

Рис. 1. Структура ЛСП SUCCESS

семантичні групи. У дослідженні синонімія розглядається як широке поняття. Поширеним є вид парадигматичних груп, що називається синонімічним рядом, він заснований на унікальному для кожного ряду наборі диференційних та інтегральних семантичних ознак, які можна узагальнити та типізувати. Отже, синонімію можна визначити як тотожність, але тотожність не слів, а лише окремих елементів їх змістової структури. Семантична тотожність (еквівалентність) синонімів виявляється у межах, у яких вони співвідносяться з їхнім змістом [13].

Показовим є синонімічний ряд лексеми success у ЛСП SUCCESS: *triumph, hit, victory, achievement, attainment, accomplishment, smash, sensation, realization, favorable outcome, positive results, best seller, smash hit, fulfillment, coup, tour de force, éclat, chef-d'oeuvre, endeavor, velvet, paramountcy, prevalence, knockout, cinch, homer, pushover, shoo-in, splash, takeover, clean sweep, grand slam, lucky break, no mean feat, upset, overturn, gratification, happiness, leadership, mastery.*

Гіпонімія. Гіпонімія розглядається як відношення між частковим і загальним поняттям. І. Кобозева визначає гіпонімічні кореляції як зв'язки, що поєднують слово, що означає родові поняття, зі словом, яке означає часткові прояви цього поняття [8]. Гіпонімія є одним з основних парадигматичних видів зв'язків, на основі яких створюється словниковий запас мови. Ці зв'язки є найбільш загальними і універсальними для опису та побудови ЛСП [13]. Тлумачення лексичної одиниці шляхом співвіднесення її із найближчим родовим найменуванням формує «власну гіпонімію», тоді як синонімічне тлумачення (тлумачення лексичної одиниці за допомогою синоніма) представляє зв'язки «симетричної гіпонімії» [12].

Наведемо відібрані гіпоніми, стосовні структури концепту SUCCESS: *ascendancy, opulence, consummation, masterstroke, sellout/sell-out, progress, acquirement, eminence, affluence, abundance, well-being, contentment, result, successfulness, welfare, completion, product/production, boom, acquisition, actualization, enactment, effectiveness, improvement, property, assets, maturity, apogee.*

Антонімія. Антонімічні групи є складними семантичними парадигмами слів та фразеологізмів, вони складаються з елементів, протиставлених слову-ідентифікатору ЛСП за певними протилежними компонентами значення.

Антонімічну групу структури ЛСП SUCCESS становлять: *failure, flop, downfall, disaster, misfortune, little/no success, fiasco, washout, collapse, a lack of success, setbacks, defeat, loss, clunker, bum-*

mer, catastrophe, dud, disappointment, letdown, non-achievement, write-off, saddo.

Антонімічна пара основана на позамовних зв'язках денотатів та внутрішньомовних зв'язках слів, а елементи є протилежними за значенням. Можна також виокремити деякі **антонімічні пари**: *success – failure; luck/fortune – misfortune; winner – loser/dead duck; achiever – no-hoper; somebody – nobody; superiority/paramountcy – inferiority; beneficial/profitable – unprofitable/fruitless; famous – unknown/little known; do well – hit rock bottom; joy/satisfaction – sadness/unhappiness.*

У лексико-семантичних полях можуть бути виділені **лексико-семантичні групи (ЛСГ)**, у межах яких виділяють мінімальні семантичні об'єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії, конверсії і гіпонімії [17].

За І. Слесаревою, ЛСГ – це «мовна і психологічна реальність, виокремлене об'єднання слів, конституенти якого мають однаковий граматичний статус і характеризуються однорідністю смислових зв'язків – зв'язки смислової наближеності за синонімічним типом» [16].

На основі отриманих даних можна говорити про виокремлення таких ЛСГ у межах концепту SUCCESS: **номінація успішної людини** (*star, winner, somebody, celebrity, celeb, champion, lulu, megastar, V.I.P., belter, ВМОС (Big Man On Campus), big hitter, A-lister, bhadralok, corker, crackerjack, dandy, jim-dandy, prizewinner, leader, goer, money-spinner, pacesetter, performer, name, superstar, lion, luminary, mover, number one, record-breaker, succeder, highflier*); **номінація людини із привабливою зовнішністю** (*beauty, eyeful, gem, looker, stunner, knockout*); **талан та успіх** (*good luck, outcome, clover, karma, luckiness, blessing, fortunateness, kismet, opportunity, bonanza, marvel, miracle, phenomenon, wonder, jackpot, Moirai, circumstances, destiny, chance*); **атрибути успіху** (*wealth, prosperity, luck, fortune, fame, happiness, health, money, affluence, growth, career, power, joy, beauty, luxury, euphoria, safety, assets, honors, glory, vigor, maturity, dedication, advantage, greatness, reward*); **статки** (*money, wealth, fortune, luxury, velvet, assets, reward, property, riches, gain, abundance, business*); **характеристика успішної людини/явища** (*thriving, important, prosperous, popular, top, rich, famous, lucky, wealthy, proud, savvy, fortunate, winning, back on track, well-known, satisfying, successful, respected, admired*); **ступінь успішності** (*big, great, enormous, limited, modest, moderate, partial, mixed, massive, real, tremendous, major, immense, huge, roaring, considerable, unqualified, relative, overall, exorbitant*); **настання**

та тривалість успіху/швидкий успіх (*immediate, long-term, overnight, continued, continuing, early, eventual, recent, short-term, subsequent, rousing, future, instant, potential, runaway, narrow*); **сфера успіху** (*box-office, commercial, economic, academic, electoral, financial, public, educational, literary, professional, material, wordly, athletic, legislative, international, business, military*); **емоційна оцінка успіху** (*good, resounding, overwhelming, spectacular, amazing, incredible, stunning, brilliant, ass-kicking, aspirational, astonishing, admired, leading, unbeaten, victorious, triumphant, affluent, well-known, surmounting, killing, dizzy, triumphal*); **винятковість успіху** (*unprecedented, extraordinary, phenomenal, unexpected, surprising, outstanding, godsend*); **визнання успішності** (*notable, remarkable, conspicuous, unparalleled, accredited, respected, high up, significant, proven*); **прибутковість** (*booming, flourishing, blockbusting, career-defining, bestselling, moneymaking, lucrative, profitable, rewarding, fruitful, productive, beefing up, fleshing out*); **дії/досягнення успіху** (*win, profit, achieve, gain, benefit, succeed, advance, attempt, progress, reach, measure, claim, experience, celebrate, hope, desire, develop, reflect, happen, acknowledge*).

Фразеологізми та паремії, об'єднані семантичною спільністю зі словом-ідентифікатором, можуть бути віднесені до периферії названих вище ЛСГ. Виокремлено такі **фразеологізми**: *banner year, bed of roses, easy street, gravy train, the dizzy heights of something, high on the hog, a feather in one's cap, be cooking with gas, go great guns, be a recipe for success, be going places, land on one's feet, with flying colors, dress for success*; **паремії**: *nothing succeeds like success, success has many fathers, failure is an orphan, the early bird catches the worm, there is always room at the top, he who laughs last laughs best, success depends on your backbone, not your wishbone, godspeed*.

Сталі вирази та словосполучення: *a key to success, the sweet smell of success, secret sauce, rapid ascent up the ladder, flirt with success, bring down the house/gallery, gold mine, a narrow squeak, perform/work miracles, achievement/ acid test, go down like a lead balloon, career nosedived, bite the dust* та багато інших одиниць.

Висновки. У ході дослідження було розглянуто сутність теорії ЛСП, яка полягає в уявленні про те, що у мові існують лексико-семантичні групи, а також у можливості включення мовних одиниць до однієї або декількох таких лексико-семантичних груп.

Результатом дослідження є побудова структури загального ЛСП SUCCESS, яке складається із чотирьох зон: ядра, приядерної зони, периферії (дальньої/ближньої) та налічує 730 одиниць, визначених із застосуванням логіко-статистичного методу та методу суцільної вибірки у ході роботи над англомовними лексикографічними джерелами. Побудоване ЛСП SUCCESS (на основі отриманих даних) має загальний характер, чим частково пояснюється його широка периферія, та не може бути застосоване до окремого індивіда або національної спільноти, оскільки воно ґрунтується лише на лексикографічних джерелах. З іншого боку, побудоване ЛСП SUCCESS містить багатий матеріал, який може бути ефективно використаний у подальших дослідженнях концептуальної категорії успіху у лексикології, теорії ЛСП, а також у когнітивній лінгвістиці для дослідження вербалізації концепту SUCCESS на основі вибраного дослідником типу дискурсивної практики. Такі дослідження допоможуть побудувати та розширити структуру ЛСП SUCCESS для відображення англомовної картини світу та належного розуміння сприйняття цієї категорії в англомовних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андранова Н.В., Усманова Л.А. Синтагматические постулаты казанской лингвистической школы. *Филология и культура. Philology and Culture*. 2013. № 1(31). С. 7–11.
2. Арнольд И.В. Лексикология английского языка. Москва : Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. 186 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Иностранная литература, 1955. 416 с.
4. Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1971. № 5. С. 105–113.
5. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке. Москва : Высшая школа, 1986. 120 с.
6. Гешко Н. Лексико-семантическое поле як системно структурне утворення та методи його дослідження. *Мовознавство, література. АПСНІМ*. 2014. №2 (2). С. 73–78. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161705585.pdf>.
7. Гречко В.А. Теория языкознания : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 2003. 375 с.
8. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. Москва : КомКнига, 2007. 352 с.
9. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. Москва : Наука, 1986. 125 с.

10. Кузнецов А.М. Структурно-семантические параметры в лексике на материале английского языка. Москва : Наука, 1980. 160 с.
11. Кузнецова А.И. Понятие семантической системы языка и методы ее исследования. Москва : Изд-во Моск ун-та, 1963. 60 с.
12. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. Москва : Прогресс, 1978. 544 с.
13. Новиков Л.А. Семантика русского языка. Москва : Высшая школа, 1982. 282 с.
14. Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка : монография. Воронеж : Истоки, 2007. 250 с.
15. Потапова О.Е. Вербальная репрезентация концепта. Лексико-семантическое поле как фрагмент языковой картины мира (на материале ЛСП «море») : монография. Чебоксары : ИД «Среда», 2020. 164 с.
16. Слесарева И.П. Проблемы описания и преподавания русской лексики. Москва : Русский язык, 1990. 182 с.
17. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. Енцикл., 2000. 752 с. : іл.
18. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : КомКнига, 2006. 280 с.
19. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике. Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. 264 с.
20. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/>.
21. Collins English Dictionary/Thesaurus. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus>.
22. Dictionary.com. URL: <https://www.dictionary.com/>.
23. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/>.
24. Macmillan English Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/>.
25. Merriam-Webster English Dictionary/Thesaurus. URL: <https://www.merriam-webster.com/thesaurus>.
26. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>.
27. The Chambers Dictionary (13th edition)/Thesaurus. URL: <https://chambers.co.uk/book/the-chambers-dictionary/>.
28. The Farlex Free Dictionary. URL: <https://www.thefreedictionary.com/>.
29. Thesaurus.com. URL: <https://www.thesaurus.com/>.

УДК 81'42[81'373.46:006.024]

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.22>

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ
У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАнь JEFFREY ARCHER
“THE CHINESE STATUE”, “THE COUP”)**

**FUNCTIONING OF LEGAL TERMS IN ARTISTIC DISCOURSE
(ON THE EXAMPLE OF STORIES BY JEFFREY ARCHER
“THE CHINESE STATUE” AND “THE COUP”)**

Горда В.В.,

orcid.org/0000-0001-9849-4106

*асистент кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила*

Пушик Н.В.

orcid.org/0000-0001-7680-0125

*старший викладач кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила*

У даній статті проаналізовано стан дослідження англійської термінології, розкрито характерні особливості використання юридичних термінів у художніх текстах, зроблено акцент на специфіці використання англійської юридичної термінології в текстах з економіки, досліджено функціонування термінів у художньому дискурсі. Також висвітлено поняття терміна як окремого слова чи утворення на базі іменникового підрядного словосполучення, яке позначає професійне поняття і призначене для позначення специфічних потреб спілкування в галузі певної професії. Описано вимоги до запровадження терміна, до яких відноситься точність та специфічність.

Підтримується думка сучасних науковців про те, що системність є однією з найбільш важливих умов існування терміна. Зазначено, що у юридичній лексиці майже не виявлено термінів, утворених на основі семантичного розширення слова, яке вже існує в мові. Термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміють впорядковану сукупність термінів, які адекватно виражають систему понять теорії, що описує спеціальну

сферу людських знань чи діяльності. Об'єктом дослідження в даній статті виступає юридична та економічна терміносистема в художньому тексті оповідань Джефрі Арчера (Jeffrey Archer) «The Chinese Statue» та «The Coup».

Із розвитком науки і техніки та ускладненням суспільних відносин відбувається розширення термінологічних систем. Одночасно з постійними змінами в структурі самої термінології відбувається її активне включення в художню літературу. Цей процес є результатом розвитку масової культури і проявляється в літературі через поєднання художнього з іншими функціональними стилями, в тому числі й науковим. Звідси постає питання про роль цієї термінології в художньому дискурсі та пов'язані із цим процеси, що відбуваються із самими термінами.

Ключові слова: лінгвістика тексту, дискурс, термінологічна лексика, термін, юридична термінологія, художній текст.

The aim of the article is to analyze the state of research of English terminology, to present the characteristics of the use of legal terms in literary texts, to emphasize the specifics of the use of English legal terminology in texts on economics, and to explore the functioning of terms in artistic discourse. The concept of a term as a separate word or formation on the basis of a noun subjunctive phrase, which denotes a professional concept and is intended to denote the specific needs of communication in the field of a particular profession, is also covered.

The opinion of modern scientists that systematicity is one of the most important conditions for the existence of the term is supported. It is noted that in the legal vocabulary there are almost no terms formed on the basis of the semantic extension of the word, which already exists in the language. There are almost no terms in the legal vocabulary formed on the basis of the semantic extension of the word, which already exists in the language. A term can exist only as an element of a terminological system, if the latter is understood as an ordered set of terms that adequately express the system of concepts of the theory that describes a special field of human knowledge or activity. The object of research in this article is the economic and legal terminology in the literary text of the stories by Jeffrey Archer "The Chinese Statue" and "The Coup".

With the development of science and technology and the complication of social relations is the expansion of terminological systems. Simultaneously with the constant changes in the structure of the terminology itself, there is its active inclusion in fiction. This process is the result of the development of mass culture and is manifested in literature through the combination of art with other functional styles, including scientific. This raises the question of the role of this terminology in artistic discourse and the related processes that occur with the terms themselves.

Key words: linguistics of the text, discourse, terminological vocabulary, term, legal terminology, artistic text.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Існує значна кількість досліджень, присвячених проблемі вживання юридичних термінів в області законодавства: нормативних актах, законах, юридичних документах, засіданнях суду і т.п. Разом із тим написано не так вже й багато робіт на тему використання юридичних термінів у не властивих їм типах дискурсу.

Фрагменти юридичного дискурсу в художньому тексті служать іншим цілям, ніж безпосередньо в контексті юриспруденції. Вони допомагають автору в характеристиці персонажів і обстановки дії, виступають в якості фону, на якому розгортаються описувані події, сприяють утворенню сюжету, допомагають читачеві краще уявити атмосферу судових засідань і зануритися в світ художнього твору.

На наш погляд, сфера юриспруденції відіграє велику роль і займає особливе місце в житті сучасного суспільства у всіх розвинених країнах. Даний факт підтверджується зверненням багатьох англійських письменників до проблем взаємодії закону і суспільства. До теми суду і правосуддя у своїх творах зверталися такі майстри слова, як Т. Драйзер («Американська трагедія»), Х. Лі («Убити пересмішника») та інші. Ця риса американської дійсності відбилася і у творах сучасного англійського письменника Дж. Арчера, тематика яких здебільшого зосереджена на сфері правознавства, зокрема в його оповіданнях «The Chinese Statue», «The Coup».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Юридичну лексику вивчали такі дослідники, як: М. Белозьоров, М. Володина, Ю. Зацний, В. Іконнікова, Л. Мисик та ін. Зацікавленість даною галуззю спеціальних знань пояснюється тим, що юриспруденція є невід'ємною частиною культури, поряд з релігією, наукою, мистецтвом і філософією. Тому сфера її вживання не обмежується юридичним дискурсом, вона активно використовується і за його межами. У силу цього юриспруденція привертає все більшу увагу як фахівців даної області, так і лінгвістів і термінологів (Антонова, 2004; Баннікова, Мурзаева, 2007; Бондарева, 2003; Глинська, 2002; Голев, 2004; Зубарев, 1976; Іконнікова, 2005; Ісаков, 2000; Кокунова, 2007; Малюкова, 2005; Милославська, 2000; Морщакова, 1992; Михайлівська, 1981; Петухов, 2006; Піголкін, 1990; Піж, 2005; Риженкова, 2001; Сапожникова, 2003; Хижняк, 1997, 1998, 1999; Adamska, 2006; Chroma, 2006; Costa, 2001; Hiltunen, 1990; Ketola, 2001; Nielsen, 1994; Pia, 2001; Tiersma, 1999).

Мета статті – висвітлити функціонування юридичних термінів у художньому дискурсі (на прикладі оповідань Дж. Арчера «The Chinese Statue», «The Coup»).

Книги письменника популярні багато в чому саме завдяки їхній професійній інформаційній насиченості, тому сприяє доречне використання спеціальної термінології, оскільки «терміни є найбільш інформативними одиницями тек-

сту, стислою заміною відповідного розмовного опису або визначення понять» [1, с. 53]. У творах Дж. Арчера фігурує як загальноправова термінологія (назва галузей права, юридичні професії, реалії, що стосуються економічних складових в юридичному аспекті), так і терміни кримінального, деліктного, сімейного, спадкового, речового та інших галузей англійського права.

Це і зумовлює актуальність статті, яка полягає в дослідженні функціонування юридичних термінів у художньому творі на прикладі оповідань Дж. Арчера.

Виклад основного матеріалу. Зі значним зростанням кількості знань і розвитком ідей, а також їх зміною, зростає і кількість слів у мові. Кожне нове наукове відкриття потребує найменування як засобу вираження логічної уяви про поняття. Даний процес викликає також численні зміни значень наявних слів.

За словами Т. Кияка, «англійська мова, як і всяка інша мова, пристосовується до найрізноманітніших потреб означування. У мовній лексичі розрізняються два її найтипівіші варіанти: розмовно-літературна і науково-технічна. Інколи таке протиставлення робиться на рівні стилів – наукового і літературного, хоча літературний стиль є обов'язковою вимогою, що висувається до науково-технічного викладу» [2, с. 38].

Сьогодні досягнення в галузях матеріальної й духовної культури народу, що полягають у пізнанні явищ природи і організації високорозвиненої економіки, промисловості і т.п., викликали потребу в утворенні термінологічних систем. Звідси майже 50 відсотків лексичних неологізмів у мові – терміни [3, с. 88]. Загальна кількість термінів в окремих термінологіях складає сотні тисяч. Засоби творення термінів не виходять за межі лексикотворчих моделей мови, хоча і серед них існують незначні відхилення. Частина термінів має риси умовності, оскільки для утворення терміна або однієї з його складових частин часто залучається загальноповживане слово.

Під час означення терміна підкреслюється його «функціонально-смісловий бік, бо термін за вимогами, що до нього визначаються, має стосуватися одного поняття» [4, с. 17].

Отже, термін – це слово або словосполучення з історично обумовленим, умотивованим або умовно закріпленим значенням, яке відображає одне поняття у спеціалізованій галузі виробництва чи знання. Сукупність термінів як лексичних засобів найменування складає термінологію, яка поділяється на номенклатуру і професіоналізми.

Існують такі вимоги до запровадження терміна.

1. Термін має бути коротким і точним. Вдалих термін – не лише етикетка; він повинен чітко й повністю подавати характеристики поняття, наприклад: *nnt, piston, diphthong*; скажімо, слово *table*, вживане як термін, поза номенклатурою може означати «таблиця», «схема», «станок» та ін. Не всі терміни подають опис структури, аномалії, процесу чи функції, але взагалі кожний термін має короткі вказівні чи описові характеристики;
2. Специфічність. Ця ознака – дуже бажана якість для технічного терміна в кожній галузі науки. В ідеалі термінологічне найменування повинне бути однозначним у межах окремої галузевої термінології і не мати синонімів.

Від терміна також вимагають, щоб він не мав емоційно-експресивного забарвлення, відображав об'єкт системи або ряд та відповідав словотворчим закономірностям мови. Загалом від терміна вимагається, щоб він служив ґрунтом для утворення деривативів, але лише в межах своєї системи.

Сукупність перелічених ознак, як показує практика, існує лише в ідеалі для невеликої кількості термінів. У дійсності ж та чи інша ознака або відсутня, або існує у послабленому стані.

Термін, як і загальноповживане слово, не позбавлений експлікаційно невиражених семантичних нашарувань, уявлень про знак, поняття, про деякі властивості і якості об'єктів (денотатів) і навіть – у деяких випадках – експресивності й емоційної оцінки. Ці додаткові семантичні нашарування й відтінки, а також подання мовця – носія мови для спеціальних цілей, сформовані під впливом як мовних (лінгвістичних), так і позамовних (екстралінгвістичних) факторів, становлять прагматичне нашарування значення терміна.

Деякі вчені вважають, що терміни – монофункціональні і, на відміну від загальноповживаних слів, використовуються тільки в науковому стилі. Детермінологізовані одиниці втрачають свою основну функцію – номінувати спеціальне поняття, а з виходом за межі вузькоспеціального тексту вони втрачають і статус терміна [5, с. 15]. До певної міри це твердження є вірним, але враховуючи сучасний рівень розвитку засобів масової інформації та літератури, а також поширення інтеграційних процесів у різних галузях науки та суспільному житті, воно стає неактуальним. Так, у художньому тексті більшість термінів і справді детермінологізуються і стають загальноповживаними словами. При цьому, як правило, детермінологізація супроводжується розвитком емотивного значення [1, с. 54]. Проте

ці процеси залежать від структури художнього твору, міри насиченості його термінами та ролі, яку вони виконують.

Наприклад, у творах Дж. Арчера «The Chinese Statue», «The Coup» юридичні терміни мають поліфункціональне значення. Перш за все вони відіграють важливу роль у підтримці сюжетної лінії, створюючи тло професійної діяльності героїв, таким чином відтворюючи життя художніми засобами. Оскільки, як зазначають деякі вчені, навіть безпосередня дійсність – документ (у нашому випадку – юридичний термін) вмонтований у художню прозу – залишаючись незмінним, корінним чином функціонально змінює свою природу: розповсюджуючи на інші частини тексту викликане ним враження справжності. При цьому більшість юридичних термінів не втрачають своєї функції номінувати спеціальне поняття і використовуються у творі для більш точного відтворення сфери їх професійного застосування.

Дослідниця Д. Плисак услід за Ю. Лотманом вважає, що у творах масової літератури, як і в науковому дискурсі, діє певний код для того, хто передає і хто сприймає текст. Проте в художньому творі автор прагне замаскувати цей факт – він надає тексту ознак іншого штампу або змінює один штамп іншим. У цьому випадку читачу, перш ніж отримати повідомлення, треба вибрати з наявних у його розпорядженні кодів той, яким закодований текст чи його частина. Сам вибір одного з наявних кодів створює додаткову інформацію. Однак її величина є незначною, оскільки перелік, з якого робиться вибір, завжди порівняно невеликий. А чим складніший вибір, тим більше інформації він несе [6]. Тому юридична термінологія, будучи частиною коду спеціального юридичного тексту, в художньому є носієм інформації, проте її характер і роль суттєво змінюються.

Одним із спірних питань у галузі термінології є питання про можливість вираження терміном емоційно-експресивних відтінків. Так, одні дослідники вважають, що термін за своєю природою не може бути ні емоційним, ні експресивним, у результаті чого однією з умов існування його в мові є експресивна нейтральність, а є й такі, як, наприклад, А. Суперанська та ін., які категорично заявляють, що термін – взагалі позамовне штучне утворення [7, с. 24]. Проте у зв'язку з формуванням нової парадигми в термінознавстві змінився й сам підхід до вивчення терміна. У світлі нових термінознавчих концепцій відсутність конотації (образності, емоційності), тобто стилістична нейтральність, розглядається як вимога, що ставиться до ідеального терміна. Реальний же тер-

мін (термін «у живому функціонуванні») має всі ознаки загальноживаного слова, в тому числі образність й експресивність.

Отже, можна стверджувати, що причиною появи в юридичних термінах у художньому дискурсі емоційно-експресивного забарвлення часто є екстралінгвістичні фактори. Емоційності та експресивності юридичні терміни набувають не у сфері фіксації, де вони, як правило, зберігають нейтральність, а в сфері функціонування, в їх оказіональному вживанні. Важливу роль при виникненні емоційно-експресивного наповнення відіграє емоційно напружений контекст; у художньому дискурсі для термінів взагалі і для юридичних термінів зокрема характерним є процес детермінологізації, який може бути результатом набуття терміном емотивного відтінку і на який вагомий вплив мають контекст, мовленнєва ситуація, статус мовця чи того, про кого йдеться, а також міра наповнення тексту термінами і роль, яку вони відіграють у художньому дискурсі.

Виокремлюючи англійську юридичну термінологію в текстах з економіки, варто підкреслити, що елементи системи юридичної термінології становлять інтегральну єдність, що характеризується певними закономірностями взаємодії, взаємозумовленості її складових частин. Семантика термінів у цій єдності може бути різною – з перевагою юридичних або економічних семантичних компонентів. Зміст кожного окремого терміна визначає його місце у системі, зумовлює зв'язки і взаємодію з іншими елементами системи. Структурній організації юридичної термінології властиві системні комплекси, які містять різнорівневі сукупності термінів. Основні серед них – понятійно-тематичні поля [4, с. 18].

Тематичний контекст кожного понятійно-тематичного поля імплікується певною економічною категорією, що виражається основним терміном. Вона є тематичним інваріантом, що об'єднує інші групи термінів, визначає їхнє місце в тематичному полі (відповідно до ступеня їхнього значення): одні – ближче до центра поля, інші – далі від нього.

Спостереження над англійським терміноміенником дають підставу твердити, що для цієї категорії слів характерними є морфологічне, морфолого-синтаксичне і синтаксико-морфологічне термінотворення. З інших способів словотворення значний інтерес становить семантичний, суть якого полягає в тому, що слово набуває нового лексичного значення, однак зазвичай зберігає своє первісне значення. У юридичній лексиці майже не виявлено термінів, утворених на основі семантичного розширення слова, яке вже

існує в мові [8, с. 117]. Це пояснюється передусім тим, що правові поняття переважно мають давніше походження. Вони супроводять людське суспільство від найдавніших часів і як суспільна категорія живуть та розвиваються разом із ним.

Терміном може бути не лише слово, а й словосполучення. За морфологічними ознаками основного слова доцільніше розрізняти такі складені юридичні терміни: субстантивні словосполучення зі стрижневим іменником (*tangible assets, merchantable quality, authorized capital, satisfied term*); ад'єктивні словосполучення зі стрижневим прикметником чи дієприкметником (*produced against accused, valid for one year, vested in possession*); дієслівні словосполучення зі стрижневим дієсловом (*corporate personality, defeat the action, trespass to goods, close a transaction*).

Юридичні терміни-словосполучення можна також диференціювати за типом їхньої структури: прості словосполучення (*statutory appeal, intangible assets, testamentary document*); складні словосполучення (*labour length of service, discharge a person subject to a condition*).

Слід також зазначити, що юридичні терміни дедалі ширше використовуються у структурі економічних текстів. Особливо продуктивними виявилися такі терміни: *levy, license, valid, assets, lease, ability, invoice, tax, sequester* тощо. Крім того, аналіз деяких лінгвістів показав, що більшість юридичних термінів, що вживається в економічних текстах, становлять терміни-іменники, представлені головно суфіксальними утвореннями.

Особливістю досліджуваних англійських юридичних текстів оповідань Jeffrey Archer «The Chinese Statue», «The Coup» є те, що вони, як правило, емоційно експресивні. За стилем вони займають місце між науковою прозою і публіцистикою. Різноманітні стилістичні прийоми, які зустрічаються у статтях економічного характеру, – це використання образної фразеології, метафори, метонімії, гри слів тощо. Наприклад: *For government Stock, cash on nail is the rule, payment being due on the day following the transaction* [9].

У мові текстів оповідань Jeffrey Archer «The Chinese Statue», «The Coup» присутні такі конструкції:

1. VN (дієслово + іменник): *To have priority; To open a credit line* [10, с. 174–189].

2. NN (іменник + іменник): *Stock exchange; Market commodity; Market index; Stock split; Distribution network* [10].

Наприклад: *Together with its exporting customer, the bank applies for interest subsidies* [10, с. 76].

3. V prp N (дієслово + іменник): *To be in effect; To pay – as – you – earn*.

4. NNN (іменник + іменник + іменник): *Business building plan; Exchange rate losses*.

Отже, друга група, тобто словосполучення, в яких можлива відома варіативність, включає ключові слова, які мають високу частотність в економічних текстах.

Іменники: *contract* – контракт, договір; *sign a contract* – підписати договір; *cancel contract* – анулювати договір; *draw up a contract* – укладати договір; *carry out contract* – здійснювати умови договору; *violate contract* – порушувати умови контракту; *community* – група, громадськість; *European Economic Community* – Європейське Економічне Співтовариство; *National community* – світова громадськість; *International community* – міжнародна громадськість; *Subsidy* – субсидія, грошове асигнування; *Provide a subsidy for* – забезпечувати субсидіювання; *Insurance* – страхівка; *to carry/take out insurance* – мати страхівку бути застрахованим; *to effect insurance* – застрахувати, укласти договір страхування тощо.

Прикметники: *Economic – forces, miracle, access, advancement, boycott, benefits; Vital – result field, gap, interst, issue; Average – not pin. rate of profit, annual, costs, compensation, interst; Domestic – industry, trade, activity, bank, commerce, demands, currency* [9].

Із вищенаведених прикладів ми можемо впевнитися в тому, що подібні штампи та кліше зустрічаються дуже часто в юридичній лексиці. Приведені приклади мають назву «штампи» або «кліше», бо одне й те ж словосполучення може зустрічатися як в окремому випадку, так і загалом.

Також у текстах «The Chinese Statue» і «The Coup» ми виявляємо колоквиалізми. Щодо даного типу лексики, то можна певно сказати, «що розмовні слова в текстах економічного характеру мають немале значення. Ця лексика має властивість підживлювати лексичне поняття вираження. Також розмовні слова завжди кидаються у вічі, чим саме надають, в якійсь мірі, емоційне забарвлення наявному текстові. Ці слова завжди привертають увагу читача або слухача, оскільки вони зацікавлюють своєю загадковістю. Але колоквиалізми також можуть завести перекладача у глухий кут й завадити правильному й послідовному перекладу. Ось чому існує багато різноманітних словників і довідників, які містять такий вид лексики з пояснювальним перекладом», – зазначає у своїй роботі М. Белозьоров [4, с. 23].

Іноземні та інтернаціональні слова також зустрічаються в мові текстів «The Chinese Statue»

і «The Coup». До особливостей цієї складової частини юридичної лексики треба також віднести часте використання іноземних слів, які шляхом багаторазового утворення перетворилися у слова повсякденного вживання.

Під час аналізу текстів оповідань «The Chinese Statue» і «The Coup» також можемо спостерігати певні фразеологічні явища. У даному випадку фразеологічні одиниці надають всякому висловлюванню жвавість та виразність. Наприклад: *The experts said the news could be the last straw for the industry, which was already flat on its back* [9]; *The data show that the company would lose its cushion of unrealized gains* [10].

Проте часте вживання безумовно ослаблює їх яскравість. Як і всякий стилістичний прийом, поновлення фразеологічних одиниць є багатофункціональним. Воно може не тільки посилити, а й підкреслити висловлювання, визвати бажані асоціації, створити гумористичний ефект або пристосувати фразеологічну одиницю до відповідної ситуації [6].

Звичайним способом поновлення фразеологічних одиниць є заміна одного з компонентів іншим словом, деколи антонімом, або введення додаткового слова. Наприклад, у нижченаведеному прикладі фразеологічна одиниця поновлена введенням додаткових слів: *rail pay: The Chancellor of Exchequer's had his finger in rail pay-pie*. (Вираз *to have a finger* означає «брати участь в якійсь справі, прикласти до чогось руки») [10].

Необхідно відзначити, що легкість, з якою поновлюються фразеологічні одиниці в англійській мові, вочевидь, пояснюється більш вільним зчепленням компонентів у порівнянні з українською мовою, що дуже ускладнює передачу цього прийому під час перекладу.

Висновки. Можна стверджувати, що загальнолітературна мова формує лексику будь-якого художнього твору. Твори, в яких автор використовує терміни, зокрема юридичні, містять так звані спеціальні мови. Кардинальною відзнакою спеціальних мов від загальнонаціональної мови є наявність у перших спеціальних лексичних підсистем, насамперед термінологічної, і почасти скороченої або видозміненої системи синтаксису. Спеціальні мови загалом не характеризуються

наявністю особливих граматичних структур, які не фігурують у будь-яких інших мовних підсистемах; їх специфічною ознакою є особливі лексичні засоби, які не зустрічаються за їх межами.

Специфічність лексичного складу спеціальних мов все ж не слід перебільшувати. Оскільки мови для спеціальних цілей знаходяться в постійній взаємодії із загальноновживаною мовою, межа між спеціальною і неспеціальною лексикою виявляється вельми рухомою. З одного боку, спеціальні слова можуть переходити в загальноновживану мову, втрачаючи при цьому деякі зі своїх властивостей, з іншого боку, загальноновживані лексичні одиниці можуть бути термінологізовані.

Водночас як тільки термін виходить за рамки «природного середовища функціонування», він втрачає частину своїх семантичних властивостей, тобто відбувається його детермінологізація. Дана тенденція спостерігається і у творах Дж. Арчера, де юридичні терміни знаходять властивості, не притаманні їм в юридичному дискурсі. Вони отримують символічний сенс, зростає контекстуальна залежність їхніх значень, змінюється їхня лексична сполучуваність, а самі значення стають розмитими, проте все це відбувається на тлі їх вихідного термінологічного значення. Отже, в художньому тексті терміни не переходять зі сфери термінології в іншу сферу і перестають бути термінами, скоріше вони в цих випадках є термінами, вжитими в нетермінологічній (зокрема, художній) функції.

Окремо слід відзначити знання автором текстів оповідань «The Chinese Statue» і «The Coup», специфіки процедури здійснення ділової операції, ознайомленість із юридичними нормами. Також необхідно знати назви міжнародних фінансових установ, угод, домовленостей для того, щоб підібрати вірний еквівалент. Із прикладів, наведених у статті, можна побачити, що подібні штампи та кліше зустрічаються дуже часто в юридичній лексиці. Особливістю досліджуваних нами художніх текстів Дж. Арчера є те, що вони, як правило, емоційно експресивні, за стилем вони займають місце між науковою прозою і публіцистикою. До різноманітних стилістичних прийомів, які зустрічаються в текстах юридичного характеру, відноситься образна фразеологія, метафори, метонімія, гра слів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Годована М. Спостереження над семантичними особливостями термінологічної лексики. *Семантика мови і тексту*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ : Плай, 2009, ч. 2. С. 53–55.
2. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учеб. пособ. Київ : УМК ВО, 1989. 104 с. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2001. Т. 2: Культурологічний компонент мови. С. 16–22.

3. Белозьоров М.В. Культурологічний і лінгвістичний аспекти в дослідженні інновацій англійської мови у сфері економіки та бізнесу. *Мова і культура*.
4. Вакуленко М. Розвиток терміносистем і термінотворення. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 88–93.
5. Зацний Ю.А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 360 с.
6. Плисак Д.В. Прагматика англійських юридичних термінів (на матеріалі романів Джона Грішема «The Runaway Jury» та «The Pelican Brief»). URL: <http://www.251086 DNPL>.
7. Иконникова В. Характеристика англоязычных юридических терминсистем в контексте взаимодействия языка, права и культуры. *Особенности семантики англоязычных юридических терминов в текстах международного контрактного права (синхронический и диахронический аспекты)* : монографія. Москва, 2008. С. 15–70.
8. Мисик Л.В. Лінгвостилістичні особливості англійських текстів у галузі юриспруденції. *Іноземна філологія*. Львів, 1992. Вип. 103. С. 116–122.
9. Archer J. The Chinese Statue. URL: <https://www.litbug.com/2019/12/21/the-chinese-statue-summary-and-analysis/...pdf>.
10. Archer J. The Coup. URL: <https://www.litbug.com/the-Coup/...pdf>.

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.23>

КЛЮЧОВІ СЛОВА АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО НОВИННОГО ДИСКУРСУ У 2021 РОЦІ: КОРПУСНИЙ ПІДХІД

KEYWORDS OF THE ENGLISH ONLINE NEWS DISCOURSE IN 2021: A CORPUS APPROACH

Ділай М.П.,
orcid.org/0000-0001-5182-9220
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено розгляду сучасного англійськомовного новинного дискурсу з позицій корпусної лінгвістики. Корпусні дані та корпусні процедури проливають світло на мову в її реальному вживанні, тобто розкривають лінгвістичні патерни, які дозволяють зрозуміти, якими способами мова використовується для побудови дискурсів. Мета цієї праці – здійснити корпусний аналіз ключових слів англійськомовного новинного онлайн-дискурсу у 2021 році, використовуючи дані та інструменти корпусу NOW (News on the Web). Дослідження дасть змогу зробити статистично обґрунтовані висновки про тематику та основні концептуальні центри англійськомовних новин, а отже, виявити ключові концептуальні сфери, які є значимими сьогодні в суспільстві. У межах досліджень медійного дискурсу аналіз ключових слів є важливим для вивчення та інтерпретації ідеологічного значення, спрямованого на цільову аудиторію.

Ключові слова трактуємо як слова, які виділяються своєю частотністю в тексті порівняно з іншим референтним текстом/корпусом. Застосовано корпусокеровану методологію (corpus-driven methodology) вилучення ключових слів із текстів новин, яка базується на чітких статистичних мірах без жодних заздалегідь сформованих гіпотез. Для пошуку ключових слів у корпусі NOW створено три дослідницькі віртуальні корпуси англійськомовних новин 2021 року (період 01/01/2021 – 30/09/2021), а саме загальний корпус новин різних англійськомовних країн (2021_news), корпус новин США (2021_US) та корпус новин Великобританії (2021_GB). Автоматично визначено і проаналізовано списки специфічних ключових іменників у створених корпусах. Застосовуючи семантичний та контекстуальний аналізи, встановлено основні концептуальні домени найчастотніших ключових іменників (PANDEMIC, MEDIA, POWER, ELECTIONS, WORK, BUSINESS AND INDUSTRY, LAW AND ORDER, STATE AND PEOPLE, PROBLEMS). Здійснено статистичний аналіз колокацій та кластерів ключового слова *vaccine* у новинах США та Великобританії 2021 року, розглянуто особливості семантичної преференції та дискурсивної просодії. Разом із тим показано словотвірну продуктивність *vaccine*.

Ключові слова: англійськомовний новинний дискурс, корпусна лінгвістика, ключові слова, NOW корпус, колокації, словотвірна продуктивність.

The paper addresses modern English news discourse from the standpoint of corpus linguistics. Corpus data and corpus procedures shed light on real life language use, that is, they reveal linguistic patterns that allow us to understand the ways in which language is used to construct discourses. The purpose of this study is to carry out a corpus analysis

of the keywords of the English online discourse in 2021, using the data and tools of the NOW (News on the Web) corpus. The research will make it possible to draw statistically sound conclusions concerning the aboutness and the main conceptual centers of English news, and thus identify key conceptual domains that are significant in society today. Within media discourse research, keyword analysis is important for the study and interpretation of ideological meaning aimed at the target audience.

Keywords are interpreted as words that stand out for their frequency in the text compared to other reference text/corpus. A corpus-driven methodology is used to extract keywords from news texts. It is based on clear statistical measures without any pre-formed hypotheses. In order to identify the keywords, three virtual corpora of English news of 2021 were created in the NOW corpus (period 01/01/2021 – 30/09/2021), namely the general corpus of news of different English-speaking countries (2021_news), the corpus of the US news (2021_US) and the corpus of the UK News (2021_GB). Lists of specific key nouns of the created corpora have been automatically determined and analyzed. Using semantic and contextual analysis, the main conceptual domains of the most frequent keywords have been established (PANDEMIC, MEDIA, POWER, ELECTIONS, WORK, BUSINESS AND INDUSTRY, LAW AND ORDER, STATE AND PEOPLE, PROBLEMS). The statistical analyses of collocations and clusters of the keyword *vaccine* in the news of the US and Great Britain in 2021 have been carried out and specificity of semantic preference and discursive prosody has been considered. In addition, the word-building productivity of *vaccine* has been described.

Key words: English news discourse, corpus linguistics, keywords, NOW corpus, collocations, word-building productivity.

Постановка проблеми. Новинний дискурс розглядають як форму масової комунікації, яка публічно доступна та представлена періодично або регулярно за допомогою технологій та медіа [1, с. 587]. Це дискурс, з яким ми щодня стикаємося у випусках новин, програмах новин, на новинних веб-сайтах, або в газетах, який містить повідомлення про важливі поточні події та проблеми [2] або, за словами Т. ван Дейка, в якій нова інформація подана про нещодавні події [3, с. 4]. Важливим і актуальним залишається дослідження способів подання інформації в новинах, того, як власне фреймуються події в текстах новин і як це впливає на їхню інтерпретацію, формування в адресатів певного ставлення до прочитаного/почутого, поведінки. Дослідженням влади та ідеології в новинному дискурсі займається критичний аналіз дискурсу (Т. ван Дейк, Р. Фаулер, Н. Ферклафа). У зв'язку з розвитком інформаційних технологій, вільним доступом до Інтернету та його масовим користуванням онлайн-новини стали основним засобом ідеологічного впливу.

Корпусна лінгвістика є сьогодні однією з основних методологічних платформ досліджень дискурсу. Корпусні дані й корпусні процеси (комп'ютерні процедури маніпулювання даними в різні способи) проливають світло на мову в її реальному вживанні (дискурс), тобто розкривають лінгвістичні патерни, які дозволяють зрозуміти, якими способами мова використовується в побудові дискурсів (або якими способами конструюється реальність) [4]. Сьогодні за допомогою репрезентативних, великих за обсягом електронних корпусів текстів можна отримати інформацію про динаміку лексичного складу мови, функціонування граматичних та синтаксичних одиниць, здійснювати аналіз вживання мовних одиниць у різних жанрах, за різний період, у різних авторів тощо. У межах критичного ана-

лізу корпусні дослідження дискурсу спрямовані на виявлення певних закономірностей використання мови в тексті на тлі соціального контексту, а критичний характер аналізу спрямований на «розкриття і піддавання сумніву усталених припущень про мову і соціальні феномени, а також визнання дискурсу як потенційно потужного чинника соціальних змін» [5, с. 55].

Явище ключовості (keyness) пов'язують з явищем тематики тексту (aboutness), тобто розумінням основних концептів, тем та поглядів, які обговорюються в тексті чи корпусі [6, с. 7–10, 26, 53–54]. Відповідно, аналіз ключових слів розглядають як спосіб установаження тематики тексту (aboutness) [7, с. 71]. Аналіз ключових слів базується на тому, що повторювані (рекурентні) способи представлення концептів та ідей дозволяють виявити, як ми сприймаємо соціальний світ [8, с. 597]. У межах досліджень медійного дискурсу аналіз ключових слів є важливим для вивчення та інтерпретації ідеологічного значення (ideological meaning), спрямованого на цільову аудиторію [9, с. 565]. Як зазначає Т. ван Дейк, вибір лексики є надзвичайно важливим аспектом новинного дискурсу, саме в лексиці втілюються приховані думки та ідеології [3, с. 176].

Застосування сучасних методик та інструментів корпусної лінгвістики дозволяють сформулювати якісні висновки про використання лексики в сучасному новинному дискурсі, базуючись на великому за обсягом текстовому матеріалі та статистичних даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах корпусної лінгвістики **ключове слово** (keyword) трактують як слово, яке виділяється своєю частотністю в тексті (у корпусі) порівняно з іншим корпусом [7; 10]. Тобто ключові слова – це слова, які є статистично більш значущі (salient) у тексті або певних текстах, ніж у великому рефе-

рентному корпусі. Для визначення ключових слів у корпусі застосовуються спеціальні статистичні міри (наприклад, *log likelihood value*). Відповідно, такого типу ключові слова отримали назву **корпусозіставні статистичні ключові слова** (*corpus-comparative statistical keywords*) [9, с. 566]. Ключовість (*keyness*) розглядають як міру частотності, з якою слово трапляється нерівномірно в певному типі тексту, і, як правило, визначають, порівнюючи відносну частотність слова у фокусному корпусі (*focus corpus*) та референтному корпусі (*reference corpus*), використовуючи статистичні тести. У межах корпусної лінгвістики розглядають два типи аналізу ключовості: експланаторний та фокусований [11]. Задля досягнення цілей корпусобазованого дискурсного дослідження варто застосовувати експланаторний аналіз ключовості, оскільки він ґрунтується на аналізі конкордансу, який показує контекст лексичних одиниць. Фокусований аналіз ключовості передбачає порівняння нормалізованої частотності певних одиниць у двох корпусах задля вирішення певної дослідницької мети. Сьогодні існує низка корпусних менеджерів, які дають змогу автоматично видобути ключові слова в тексті (найпопулярніші це AntConc, WordSmith, SketchEngine, UAM, LancesBox).

Постановка завдання. Мета статті – застосувати корпусний підхід для визначення ключових слів англійськомовного новинного дискурсу у 2021 році та дослідити їхні семантичні, контекстуальні особливості та прагматичне навантаження. Завдання цього дослідження: автоматизоване визначення ключових слів англійськомовних новин за 2021 рік з використанням корпусу онлайн-новин NOW; встановлення основних концептуальних доменів ключових слів; аналіз колокацій та кластерів ключового слова *vaccine* у новинах США та Великобританії; аналіз словотвірної продуктивності ключового слова *vaccine*.

Виклад основного матеріалу. Для встановлення ключових слів англійськомовного новинного дискурсу у 2021 році в цьому дослідженні використано дані та інструменти корпусу текстів англійськомовних онлайн-новин NOW (*News on the Web*) [12]. Корпус NOW доступний на сайті <https://www.corpusdata.org/> [13]. Він містить понад 13,6 мільярдів слів – даних з інтернет-газет та журналів з 2010 року і дотепер. Корпус поповнюється приблизно на 180–200 млн слів кожного місяця. Як зазначають розробники, корпус NOW є структурованим корпусом, який показує, що реально відбувається в мові на даний момент [12]. Функціонал корпусу дає можливість здійснювати

порівняння за датами та країнами, а також у віртуальних корпусах, які дозволяють створювати спеціальні колекції текстів відповідно до вибраного реєстру, веб-сайту, слова. Є можливість здійснювати дослідження варіативності англійської мови.

У цій праці застосовано корпусокеровану методологію (*corpus-driven methodology*), тобто представлено спробу вилучення ключових слів із текстів новин, базуючись на чітких статистичних мірах без жодних заздалегідь сформованих гіпотез. Така методологія вимагає щонайменше два порівняльних корпуси. Один – це дослідницький, або фокусний корпус (*study (focus) corpus*), тобто корпус, який досліджуємо. Інший – це референтний корпус (*reference corpus*), з яким ми порівнюємо дослідницький корпус для виявлення значущих ознак (*salient features*). Для пошуку ключових слів створено три дослідницькі віртуальні корпуси англійськомовних новин 2021 року (період 01/01/2021 – 30/09/2021), а саме загальний корпус новин різних англійськомовних країн (2021_news), корпус новин США (2021_US) та корпус новин Великобританії (2021_GB). Кожен містить приблизно 1000 текстів. Референтним корпусом є весь корпус NOW.

Засоби корпусу NOW дозволяють автоматично видобути ключові іменники, дієслова, прикметники, прислівники, словосполучення іменники+іменник та прикметник+іменник. Можемо отримати два типи ключових слів – частотні та специфічні (FREQ, SPECIFIC). Специфічні ключові слова – це слова, які є більш частотні у створеному віртуальному корпусі в порівнянні з усім корпусом новин. Так, у таблиці 1 зображено найчастотніші специфічні ключові іменники у віртуальному корпусі 2021_news (обсяг корпусу: 697 884 слів, 966 текстів; 5,1% від загального); кількість токенів для слова і текстів; на скільки більш частотним є слово, ніж очікувано (формула підрахунку подібна до Log Likelihood); загальна кількість токенів слова у всьому корпусі й очікувана кількість токенів у віртуальному корпусі.

У результаті семантичного та контекстуального аналізу виокремлено концептуальні домени найчастотніших специфічних ключових слів: PANDEMIC (*coronavirus, vaccine, virus, (quarantine) facility, test, case, health, death*); MEDIA (*playlist, platform, material, content, ad, statement, news, media, comment, fact, information, report, story, video*); POWER (*governor, administration, president, government, impact, leader, force, power*); ELECTIONS (*election, president*); WORK (*worker, staff, work, job*); BUSINESS AND INDUSTRY (*money, company, market, service, business,*

Таблиця 1

Найчастотніші специфічні ключові іменники у віртуальному корпусі 2021_news

WORD (CLICK FOR CONTEXT)	FREQ	#TEXTS	+		ENTIRE CORPUS	EXPECTED
			SPECIFIC			
			FREQ			
			90	96		
			TEXTS			
CORONAVIRUS	168	98	3.9		846	43.4
VACCINE	710	102	0.3		53,393	2,739.9
VIRUS	193	106	0.0		79,316	4,070.1
GOVERNOR	314	99	0.0		198,636	10,193.0
ADMINISTRATION	222	100	0.0		239,087	12,268.7
FACILITY	274	119	0.0		345,113	17,709.5
ELECTION	364	120	0.0		485,904	24,934.2
RIGHT	764	504	0.0		1,050,410	53,901.8
START	188	127	0.0		261,577	13,422.8
WORKER	366	124	0.0		527,909	27,089.7
TEST	327	131	0.0		477,415	24,498.6
SECURITY	524	186	0.0		790,49	40,564.0
STATEMENT	431	235	0.0		651,981	33,456.4
CASE	864	232	0.0		1,332,000	68,351.6
INVESTIGATION	233	115	0.0		361,629	18,557.0

industry); LAW AND ORDER ((human) rights, permission, security, case, investigation, incident, officer; control, rule, law, police, court, charge); STATE AND PEOPLE (resident, town, community, state, person, country, public, region, nation); PROBLEMS (challenge, effort, concern, risk, support, matter; situation, issue, problem).

У таблиці 2 подано найчастотніші специфічні ключові іменники у створених віртуальних корпусах англійськомовних новин. Результати досить прогнозовані та свідчать, що центральною тематикою новин у 2021 році залишається пандемія (лексми, які реалізують цей концепт, є най-

частотнішими специфічними ключовими іменниками). З-поміж ключових іменників корпусу новин Великобританії спостерігаємо високу частотність одиниць, які реалізують значення заходів протидії пандемії. Окрім характерного для всіх корпусів іменника *vaccine*, у списку є *lockdown*, *restriction*, *recommendation*, *measure*. У списку ключових іменників у корпусі новин США високі позиції займають одиниці концептуального поля POWER, ELECTIONS, LAW AND ORDER.

Варто зазначити, що слово *coronavirus* менш статистично помітне в корпусі новин 2021 року, ніж у корпусі за 2020 рік, і впродовж 2021 року

Таблиця 2

Найчастотніші специфічні ключові іменники у створених віртуальних корпусах

2021_news	2021_US	2021_GB
CORONAVIRUS	CORONAVIRUS	CORONAVIRUS
VACCINE	VACCINE	LOCKDOWN
VIRUS	GOVERNOR	VACCINE
GOVERNOR	ADMINISTRATION	RESTRICTION
ADMINISTRATION	SECURITY	RECOMMENDATION
FACILITY	STATEMENT	VIRUS
ELECTION	ELECTION	VALUE
RIGHT	RIGHT	RISK
START	BILLION	RATE
WORKER	STATE	IMPACT
TEST	INVESTIGATION	AMOUNT
SECURITY	VEHICLE	MEASURE
STATEMENT	MEETING	MILLION
CASE	PERCENT	INVESTMENT

частотність його вживання поступово зменшувалася (рис. 1).

Статистично більш значущим у новинах 2021 року є іменник *vaccine* (рис. 2). З розподілу частотності за країнами видно, що в новинах США він з'являється більш ніж удвічі частіше, ніж у новинах Великобританії (рис. 3).

Аналіз ключових слів передбачає дослідження колокацій (семантичної сполучуваності), передусім особливостей семантичної преференції (сполучуваність лексичної одиниці з одиницями певного лексико-семантичного поля) та дискур-

сивної просодії (сполучуваність лексичної одиниці з одиницями, які мають певну конотацію [14, с. 141, 144–145]. Розгляд патернів колокацій (collocation patterns) дозволяє виявити систематичні семантичні асоціації [15], які пов'язані з такими поняттями критичного аналізу дискурсу, як топос [16, с. 74–76] та топік [17, с. 129–130]. Ці патерни дають змогу виявити елементи, які зумовлюють асоціації, пов'язані зі словом.

Найчастіше слово *vaccine* зустрічається в корпусі новин NOW за 2021 рік разом зі словом *covid-19* (межі пошуку – 4 одиниці зліва і 4 справа).

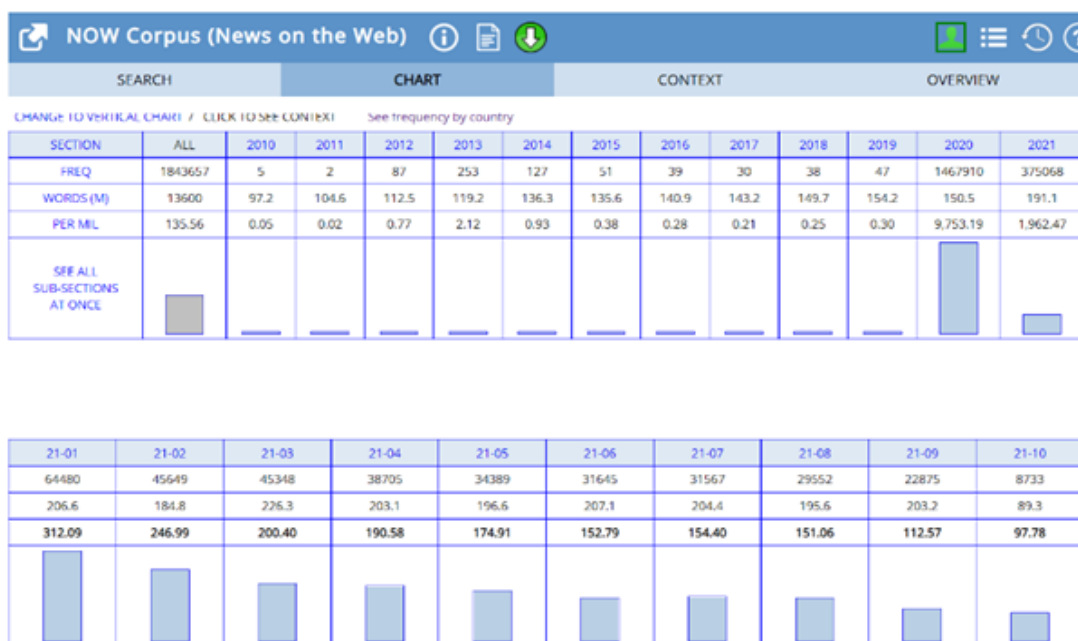

Рис. 1. Слово *coronavirus* у корпусі NOW

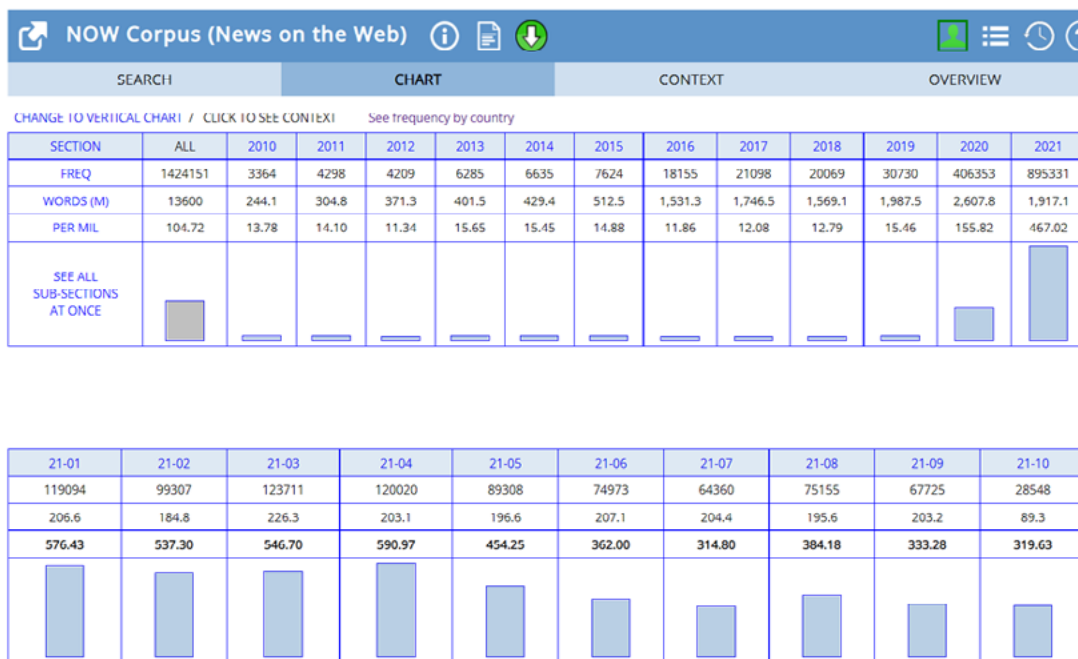

Рис. 2. Слово *vaccine* у корпусі NOW, частотність за роками

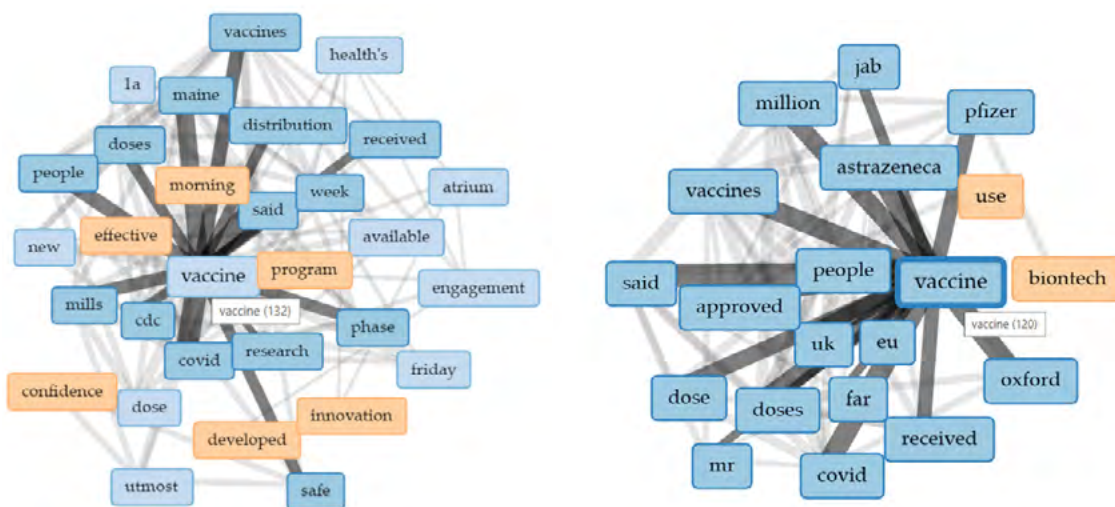
NOW Corpus (News on the Web)				
SEARCH	CHART		CONTEXT	OVERVIEW
Frequency by country (Return to frequency by year)				
SECTION	FREQ	SIZE (M)	PER MIL	CLICK FOR CONTEXT (SEE ALL)
United States	732998	4,581.3	160.00	
Canada	108192	1,546.4	69.96	
Great Britain	92855	1,558.3	59.59	
Ireland	51923	968.1	53.64	
Australia	59951	955.9	62.71	
New Zealand	25789	500.5	51.53	
India	109748	1,351.6	81.20	
Sri Lanka	10647	105.2	101.17	
Pakistan	18756	332.3	56.45	
Bangladesh	15869	80.1	198.06	
Malaysia	28279	330.2	85.65	
Singapore	26356	515.0	51.18	
Philippines	35547	397.8	89.36	
Hong Kong	6965	66.5	104.74	
South Africa	37999	692.6	54.86	
Nigeria	29859	676.0	44.17	
Ghana	4853	155.0	31.30	
Kenya	12343	233.4	52.89	

Рис. 3. Слово *vaccine* у корпусі NOW, частотність за країнами

До списку найчастотніших увійшли також колокати: *is, doses, dose, have, be, get, AstraZeneca, will, Johnson, has, rollout, Pfizer, are, said, coronavirus, not, was, first, received, covid*. На рисунках 4 за допомогою програми *Voyant tools* [18] візуалізовано зв'язки між найчастотнішими колокатами *vaccine* (а також інтерколокацію колокатів) у віртуальних корпусах новин США та Великобританії за 2021 рік. Цікаво, що в новинах США більш помітними є колокати *distribution, research, safe*, у новинах Великобританії – *approved* та конкретні назви вакцин від Covid-19.

Семантична чи дискурсна просодії можуть допомогти сформувати топос (певні висно-

вки без прямої аргументації), оскільки адресат більш схильний звертати увагу на конотативний чи оцінний рівень специфічних частотних колокацій або, за словами К. Габрієлатос, прийняти метафору, а не критично аналізувати її [15]. Загалом, у корпусі новин спостерігаємо позитивну семантичну/дискурсну просодію колокацій з компонентом *vaccine* (наприклад, *effective vaccine, safe vaccine, approved vaccine*). Вочевидь, це прагматично зумовлено наміром викликати позитивні асоціації, сприяти підвищенню загального рівня схвалення вакцин та бажання вакцинуватися, тобто переконати вакцинуватися.

Рис. 4. Колокати *vaccine* у віртуальних корпусах новин США (зліва) та Великобританії (справа) за 2021 рік

SEE CONTEXT: CLICK ON WORD (ALL SECTIONS) OR NUMBER (SPECIFIED SECTION)

[HELP...]

SEC 1 (United States): 4,586,502,035 WORDS

SEC 2 (Great Britain): 1,558,958,869 WORDS

	WORD/PHRASE	TOKENS 1	TOKENS 2	PM 1	PM 2	RATIO		WORD/PHRASE	TOKENS 2	TOKENS 1	PM 2	PM 1	RATIO
1	OHIO	319	1	0.1	0.0	108.4	1	GP	47	7	0.0	0.0	19.8
2	DEC	270	1	0.1	0.0	91.8	2	SCOTTISH	33	5	0.0	0.0	19.4
3	ALLOTMENT	232	1	0.1	0.0	78.9	3	NHS	359	57	0.2	0.0	18.5
4	PRIORITIZED	229	1	0.0	0.0	77.8	4	MHRA	41	7	0.0	0.0	17.2
5	GOV	433	2	0.1	0.0	73.6	5	BORIS	73	13	0.0	0.0	16.5
6	AD	208	1	0.0	0.0	70.7	6	PRIORITISED	72	13	0.0	0.0	16.3
7	HOTLINE	203	1	0.0	0.0	69.0	7	RECOGNISED	25	5	0.0	0.0	14.7
8	SCHEDULING	394	2	0.1	0.0	67.0	8	WALES	101	22	0.1	0.0	13.5
9	CVS	191	1	0.0	0.0	64.9	9	HANCOCK	99	22	0.1	0.0	13.2
10	TRACKING	545	3	0.1	0.0	61.7	10	NIGHTCLUBS	52	13	0.0	0.0	11.8
11	SUBMIT	181	1	0.0	0.0	61.5	11	SIR	27	7	0.0	0.0	11.3
12	STATEWIDE	356	2	0.1	0.0	60.5	12	BREXIT	15	4	0.0	0.0	11.0
13	EDUCATORS	178	1	0.0	0.0	60.5	13	HOSPITALISATIONS	18	5	0.0	0.0	10.6
14	P.M	178	1	0.0	0.0	60.5	14	SCOTLAND	114	33	0.1	0.0	10.2
15	JAN	323	2	0.1	0.0	54.9	15	PROGRAMME	1433	419	0.9	0.1	10.1
16	FDA-APPROVED	155	1	0.0	0.0	52.7	16	SKY	33	10	0.0	0.0	9.7
17	SYRINGES	153	1	0.0	0.0	52.0	17	MINISTERS	49	15	0.0	0.0	9.6
18	AUG	149	1	0.0	0.0	50.6	18	WHILST	26	8	0.0	0.0	9.6
19	ORGANIZATIONS	141	1	0.0	0.0	47.9	19	MID-SEPTEMBER	61	19	0.0	0.0	9.4
20	JERSEY	280	2	0.1	0.0	47.6	20	GPS	32	10	0.0	0.0	9.4
21	FRANCISCO	133	1	0.0	0.0	45.2	21	FANTASTIC	22	7	0.0	0.0	9.2

Рис. 5. Специфічні колокати *vaccine* у новинах США, які не є типовими для новин Великобританії, і навпаки (період січень–вересень 2021 року)

Встановлено специфічні колокати *vaccine* у новинах США, які не є типовими для новин Великобританії, і навпаки (рис. 5).

У списку колокатів, звісно, містяться специфічні топоніми та антропоніми (передусім імена глав держав та чиновників, відповідальних за вирішення питань, пов'язаних з охороною здоров'я та реалізацію програми вакцинації). Семантичний та контекстуальний аналіз специфічних колокатів показав, що в американських новинах більшу увагу приділено рекламі та агітації, ведеться потужна інформаційна кампанія популяризації вакцинації, про що свідчить використання колокатів *ad*, *statewide*, разом із тим важливим є контроль за процесом вакцинації (*Gov*,

hotline, *CVS*, *tracking*, *scheduling*, *organizations*, *serve*, *box*, *database*, *map*, *Czar*, *underserved*), її розподілом (*allotment*, *prioritized*, *educators*, *allotments*, *exemption*) та якістю вакцини (*FDA-approved*, *endorsed*). Корпусні дані засвідчили також відмінності в орфографії американського та британського варіантів англійської мови (*prioritized (USE) :: prioritised (BE)*). У корпусі британських новин специфічні колокати *vaccine*, які вказують на контроль за здійсненням вакцинації, це *GP*, *NHS*, *MHRA*, *programme*, *ministers*, *roadmap*, *taskforce*; зустрічаємо конкретні назви вакцин *Oxford/Astrazeneca*, *Biontech/Pfizer*. Слово *vaccine* вживається у контексті з прикметником позитивної семантики *recognised*; прикмет-

SEC 1 (United States): 4,586,502,035 WORDS

SEC 2 (Great Britain): 1,558,958,869 WORDS

	WORD/PHRASE	TOKENS 1	TOKENS 2	PM 1	PM 2	RATIO		WORD/PHRASE	TOKENS 2	TOKENS 1	PM 2	PM 1	RATIO
1	PROVIDERS	1207	6	0.3	0.0	68.4	1	DIVIDEND	39	3	0.0	0.0	38.2
2	WEBSITE	148	1	0.0	0.0	50.3	2	SHIELD	11	1	0.0	0.0	32.4
3	ALLOTMENT	130	1	0.0	0.0	44.2	3	MEASURED	12	2	0.0	0.0	17.7
4	ELIGIBILITY	1818	14	0.4	0.0	44.1	4	CENTRE	173	43	0.1	0.0	11.8
5	PROTOCOLS	109	1	0.0	0.0	37.0	5	PROGRAMME	1173	308	0.8	0.1	11.2
6	INFO	108	1	0.0	0.0	36.7	6	FIGURES	38	11	0.0	0.0	10.2
7	REGIMEN	194	2	0.0	0.0	33.0	7	BUS	54	16	0.0	0.0	9.9
8	DASHBOARD	192	2	0.0	0.0	32.6	8	PATCH	10	3	0.0	0.0	9.8
9	SERIES	479	5	0.1	0.0	32.6	9	BOUNCE	52	16	0.0	0.0	9.6
10	CZAR	94	1	0.0	0.0	32.0	10	TASKFORCE	124	42	0.1	0.0	8.7
11	AUTHORIZED	184	2	0.0	0.0	31.3	11	PROGRAMMES	88	30	0.1	0.0	8.6
12	ALLOTMENTS	91	1	0.0	0.0	30.9	12	SCEPTICISM	40	16	0.0	0.0	7.4
13	SELPIES	90	1	0.0	0.0	30.6	13	CENTRES	107	43	0.1	0.0	7.3
14	AWARENESS	89	1	0.0	0.0	30.3	14	PRIORITISATION	11	5	0.0	0.0	6.5
15	CREDENTIALS	78	1	0.0	0.0	26.5	15	PRODUCING	24	11	0.0	0.0	6.4
16	OFFICIAL	77	1	0.0	0.0	26.2	16	TAKE-UP	75	37	0.0	0.0	6.0
17	RESPONSES	76	1	0.0	0.0	25.8	17	ROW	22	11	0.0	0.0	5.9

Рис. 6. Специфічні словосполучення *vaccine+** (R1) у новинах США в порівнянні з новинами Великобританії (період січень–вересень 2021 року)

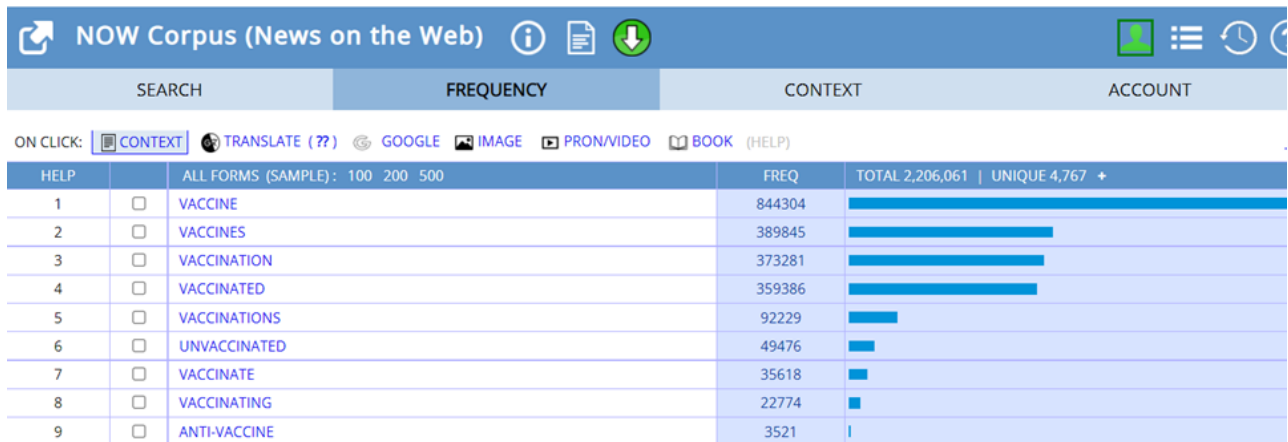

Рис. 7. Результати пошуку *vaccin*

никами, що позначають вищу міру позитивної суб'єктивної оцінки *phenomenal, fantastic*. На відміну від новин США, колокатами виступають *nightclubs* (у контексті документів про вакцинацію, які потрібні для відвідування, наприклад: *mandating mask use and vaccine passports for nightclubs; two doses of vaccine to enter nightclubs and other large events; introduce vaccine passports for nightclubs and large-scale gatherings*), *Brexit* (наприклад: *grateful to Johnson for Brexit and for the vaccine; hopefully with the vaccine programme Brexit is now in the rearview mirror; the obvious benefits of Brexit in enabling the vaccine development and rollout*), *hospitalisations* (у контекстах зменшення госпіталізації завдяки вакцині, наприклад: *lower hospitalisations due to the vaccine rollout, the vaccine will slow hospitalisations sufficiently, vaccine is preventing hospitalisations*).

Іншим способом дослідження значення слова в корпусі є дослідження кластерів (елементів) навколо або біля нього, послідовного групування слів. На рис. 6 показано специфічні словосполучення *vaccine+** (R1) для новин США в порівнянні з новинами Великобританії (період січень–вересень 2021 року), і навпаки.

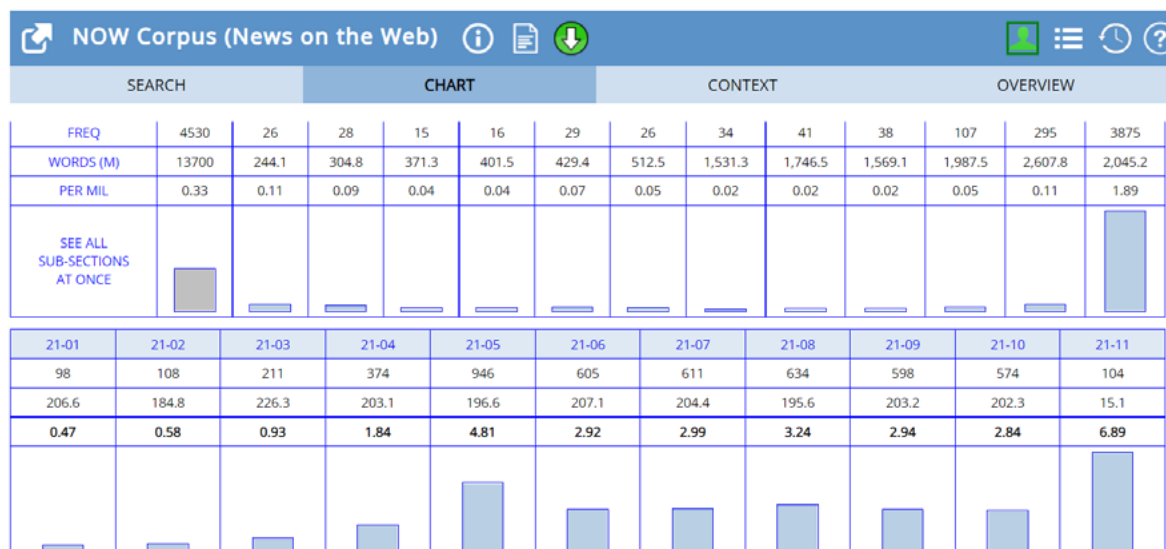
Специфічні вислови називають нові реалії своєї країни. У новинах США частотним є вислів *vaccine provider*, яким називають, зокрема, лікарні, медичні установи, відділи, центри, аптеки, які мають право здійснювати вакцинацію; вислів *vaccine credentials* вживається для позначення цифрових документів для підтвердження вакцинації. Цікавим є вислів *vaccine dividend*, який є типовим для британських новин і позначає додаткові свободи для вакцинованих (також відомий як *vaccine bonus*), наприклад: *opportunity to take advantage of the UK's world-leading vaccine dividend as countries across the globe begin to open up for international travel; The plan centres on*

a "vaccine dividend", which will allow vaccinated people to meet indoors at certain stages; to deliver the vaccine dividend for millions more people, for friends and family to reconnect.

Дослідивши форми слова *vaccine* у корпусі, виявлено розгортання словотвірної продуктивності слова (частково результати пошуку *vaccin* зображено на рис. 7).

Більшість похідних та складних слів, утворених від *vaccine*, позначають процес вакцинації, зокрема, його учасників, виробництво та розподіл вакцини (*vaccination, vaccinated, vaccinate, vaccinators, fully-vaccinated, vaccine-sharing, vaccinator, vaccinees, vaccinology, mass-vaccination, double-vaccinated, vaccinologist, vaccine-eligible, vaccine-producing, vaccine-makers, vaccine-maker, pre-vaccination, revaccination, pre-vaccine, vaccine-making, covid-vaccine, well-vaccinated, vaccine-distribution, double-vaccination, full-vaccination, covid-vaccinated, revaccinated, vaccine-manufacturing, re-vaccinated, revaccinate*).

Значна кількість похідних та складних слів мають негативне значення і вживаються передусім для позначення невакцинованих (*unvaccinated, non-vaccinated, un-vaccinated, nonvaccinated*), противників вакцинації та протестів проти примусової вакцинації (*anti-vaccine, anti-vaccination, vaccine-hesitant, vaccine-resistant, vaccine-skeptical, non-vaccination, antivaccine, vaccine-evading, vaccine-hesitancy, non-vaccine*), низького рівня вакцинації (*undervaccinated, least-vaccinated, under-vaccinated, low-vaccination, half-vaccinated, less-vaccinated*). Найбільш продуктивними є негативні префікси: *un-, non-, anti-*. Зустрічається використання префікса *pro-* у словах, які виражають підтримку вакцинації (*pro-vaccine, pro-vaccination*). Низка новотворів позначає наслідки вакцинації (*post-vaccination, vaccine-induced, vaccine-related, post-vaccine,*

Рис. 8. Слово *vax* у корпусі NOW

vaccine-derived, *vaccination-related*, *vaccine-elicited*, *postvaccination*, *vaccine-associated*), документи, які підтверджують вакцинацію (*proof-of-vaccination*, *vaccine-passport*, *proof-of-vaccine*), обмеження для невакцинованих (*vaccinated-only*, *vaccine-only*, *vaccine-or-test*).

У позитивному значенні вживаються слова *vaccine-preventable*, передусім у контексті захворювань, від яких існують вакцини (наприклад: *Implementing country plans to prevent and respond to outbreaks of vaccine-preventable diseases, and strengthen immunization systems as part of COVID-19 recovery efforts.*); *vaccine-driven*, *vaccine-led*, *vaccine-fuelled* – у контексті відновлення економіки завдяки вакцинації (наприклад: *A strong corporate earnings recovery and hopes of a vaccine-driven economic rebound have pushed US stocks to record levels in recent sessions. The British pound drew additional support from bets on a faster vaccine-led economic recovery. Investors are showing signs of increasing exuberance, reflecting optimism about a vaccine-fuelled global recovery and the changed economics of the post-coronavirus world.*)

Варто згадати, що Оксфордський словник англійської мови 1 листопада 2021 року проголосив словом року 2021 слово *vax* – колоквіалізм, який як іменник означає «вакцина» або «вакцинація», як дієслово – «вакцинувати» [19]. Як зазначають дослідники Oxford Languages, які аналізували контент новин з метою відстежити зміни в англійській мові, у вересні 2021 *vax* вживалося у понад 72 рази частіше, ніж попереднього року. Корпусні дані NOW підтверджують різке зростання використання слова *vax* у 2021 році, особливо в листопаді (рис. 8).

У корпусі NOW виявлено низку похідних *vax*, зокрема *anti-vaxxers*, *vax*, *anti-vax*, *anti-vaxxer*, *vaxxed*, *anti-vaxx*, *vax-a-million*, *vaxx*, *unvaxxed*, *vaxathon*, *vaxed*, *anti-vaxers*, *vaxxers*, *antivaxxers*, *antivax* (результати пошуку **vax** у корпусі подано в порядку частотності, зі списку видалено власні назви виробників вакцин, компаній). Найчастотніші новотвори мають негативне значення, позначають противників вакцинації. Виявлено неологізми-словосполуки, які містять *vax*: *fully vaxxed*, *Covid vax*, *double vaxxed*, *vax card*, *vax mandate*, *Global Citizen VAX*, *vaxxed people (only)*, *Vax-a-Million lottery*, *vax drive*, *mass vax*, *vax program*, *vax doses*, *vax rollout*, *vax rates*, *vax site*, *vax pass*, *vax campaign*.

Висновки. Корпусний підхід до дискурсу дає змогу виокремити ключові слова з великих масивів текстів та, відповідно, зробити статистично обґрунтовані висновки про тематику та основні концептуальні центри аналізованих текстів. Використовуючи дані та інструменти корпусу англійськомовних онлайн-новин NOW, встановлено частотні списки ключових слів англійськомовних новин за 2021 рік. З'ясовано, що найчастотніші ключові слова належать до концептуальних сфер PANDEMIC, MEDIA, POWER, ELECTIONS, WORK, BUSINESS AND INDUSTRY, LAW AND ORDER, STATE AND PEOPLE, PROBLEMS. Статистично виділяється в новинах 2021 року іменник *vaccine* (особливо в корпусі новин США). У результаті аналізу колокацій виявлено позитивну семантичну/дискурсну просодію колокацій з компонентом *vaccine*, що прагматично зумовлено наміром сформувати позитивні асоціації та переконати вакцинуватися. Виявлено специфічні колокації

в новинах США та Великобританії, які вказують на особливості сприйняття вакцинації в цих державах. Аналіз словоформ *vaccine* у корпусі показав підвищену словотвірну продуктивність слова

vaccine в англійськомовних новинах 2021 року. Показово, що значна кількість новотворів слова *vaccine* має негативне значення і вживається передусім для позначення противників вакцинації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Claridge C. News discourse. *Historical pragmatics* / eds. A.H. Jucker, I. Taavitsainen. Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2010. P. 587–620.
2. Bednarek M., Caple H. Introduction. *News Discourse. Bloomsbury Classics in Linguistics*. London : Bloomsbury Academic, 2012. P. 1–22. URL: <http://dx.doi.org/10.5040/9781350063747.0007> (дата звернення: 11.11.2021).
3. Van Dijk T.A. News as discourse. Hillsdale, NJ, US : Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1988. 200 p.
4. Baker P. Using Corpora in Discourse Analysis. London : Continuum, 2006. URL: <https://www.lancaster.ac.uk/staff/bakerjp/usingcorpora.htm> (дата звернення: 11.11.2021).
5. Кривенко Г.Л. Корпусні дослідження дискурсу: становлення, стан і перспективи. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. 2017. Т. 20. № 1. С. 51–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknl_u_fil_2017_20_1_8 (дата звернення: 11.11.2021).
6. Phillips M. Lexical structure of text. Discourse analysis monograph, no. 12. English Language Research. University of Birmingham, 1989. 86 p.
7. Scott M. WordSmith Tools manual. Version 3.0. Oxford : Oxford University Press, 1998. 149 p.
8. Ädel A. How to use corpus linguistics in the study of political discourse. *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics* / eds. A. O’Keeffe, M. McCarthy. London and New York : Routledge, 2010. P. 591–604.
9. O’Halloran K. How to use corpus linguistics in the study of media discourse. *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics* / eds. A. O’Keeffe, M. McCarthy. London and New York : Routledge, 2010. P. 563–577.
10. Scott M., Tribble C. Textual patterns: Key words and corpus analysis in language education. Amsterdam : John Benjamins, 2006. 203 p.
11. Gabrielatos C. Keyness Analysis: nature, metrics and techniques. *Corpus Approaches to Discourse: A critical review* / eds. C. Taylor, A. Marchi. Oxford : Routledge. 2018. P. 225–258.
12. NOW Corpus (News on the Web) : веб-сайт. URL: <https://www.english-corpora.org/now/> (дата звернення: 11.11.2021).
13. Full-text corpus data : веб-сайт. URL: <https://www.corpusdata.org/> (дата звернення: 11.11.2021).
14. Sinclair J., Carter. R. Trust the text : language, corpus and discourse. London, New York, Routledge, 2004. 224 p.
15. Gabrielatos C. Collocational analysis as a gateway to critical discourse analysis. The case of the construction of refugees, asylum seekers and immigrants in the UK press. English Language Institute, University of Michigan, 10 March 2008. URL: <https://eprints.lancs.ac.uk/id/eprint/31109/1/RASIM-Collocations-ELI-2008.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
16. Reisigl M., Wodak R. Discourse and Discrimination: Rhetorics of racism and antisemitism. London and New York : Routledge, 2001. 298 p.
17. Sedlak M. You really do make an unrespectable foreign policy. *Racism at the Top: Parliamentary discourses on ethnic issues in six European states* / eds. R. Wodak, T.A. van Dijk. Klagenfurt, Austria : Drava-Verlag, 2000. P. 107–168.
18. Voyant tools : веб-сайт. URL: <https://voyant-tools.org/> (дата звернення: 11.11.2021).
19. Word of the Year 2021: Vax. *Oxford Languages* : веб-сайт. URL: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2021/> (дата звернення: 11.11.2021).

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДИНАМІКИ ОБРАЗУ ОСОБИСТОСТІ

SOME QUESTIONS OF GRAMMATICAL REPRESENTATION OF DYNAMICS OF PERSONALITY IMAGE

Жук В.А.,

orcid.org/0000-0002-1767-1922

старший викладач кафедри граматики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Статтю присвячено дослідженню особливостей граматичної репрезентації динаміки образу особистості в англійській мові в антропо-когнітивному аспекті. В останні десятиліття в лінгвістичних дослідженнях учених велика увага приділяється широкому колу питань, пов'язаних зі співвідношенням понять «людина – текст», до яких належать, зокрема, проблеми репрезентації образу людини в дискурсі. Об'єктом дослідження є синтаксис і семантика граматичних засобів репрезентації в дискурсі динамічних уявлень про особистість. Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що воно виконане в руслі домінуючої в сучасній лінгвістиці когнітивної парадигми, має міждисциплінарний характер та антропоцентричну спрямованість. Матеріалом дослідження слугували приклади, які були запозичені з творів 32 англійських та американських авторів XIX–XX ст., зібрані методом суцільної вибірки. У результаті створена картотека, у якій представлений широкий спектр граматичних конструкцій, що передають значення динаміки та мають найрізноманітнішу синтаксичну структуру. У підсумку в основу дослідження лягло понад 1000 прикладів, з них 50 прикладів є об'єктом лінгвістичного аналізу та ілюстративним матеріалом безпосередньо в цій статті.

У ході дослідження авторка доходить висновку, що динаміка образу особистості може бути виявлена мовцем на підставі всіх п'яти органів чуття, властивих людині, що проявляється в оформленні відповідних конструкцій дієсловами чуттєвого сприйняття. Ментальне уявлення про таку динаміку може оцінюватися мовцем із позиції об'єктивності та співвіднесеності з реальною дійсністю (дієслова з епістемічно модальним значенням). Своєю чергою дієслова із семантикою зміни стану додатково актуалізують сам факт динамічного стану, створюють ефект посилення значення зміни. Повнозначні дієслова використовуються в дискурсі для актуалізації динаміки образу особистості, коли мовець співвідносить певні дії з характерними для них станами або супроводжує опис дії деякою ознакою, що характеризує стан особи, яка цю дію вчиняє.

Ключові слова: динаміка, когнітивна парадигма, особистість, граматична конструкція, неповнозначні дієслова, порівняння, дискурс, чуттєве сприйняття.

This article is devoted to the study of grammatical representation of the dynamics of personality image in English in anthropo-cognitive aspect. In recent decades, in the scholars' linguistic research, much attention has been paid to a wide range of issues related to the relationship between the concepts of "man – text", which include, in particular, the problems of representation of human image in discourse. The object of this study is the syntax and semantics of grammatical means of representation in the discourse some dynamic ideas about personality. The study is relevant because it has been performed in line with the dominant cognitive paradigm in modern linguistics, as well it has an interdisciplinary nature and anthropocentric orientation. The material of the research were examples that were borrowed from the works of 32 English and American authors of the XIX–XX centuries, collected by the method of continuous sampling. As a result, a card index was created, which presented a wide range of grammatical constructions that convey the meaning of dynamics and have a variety of syntactic structures. As a result, the study was based on more than 1000 examples, of which 50 examples are the subject of linguistic analysis and illustrative material directly in this article.

In the course of the research, the author comes to the conclusion that the dynamics of the image of personality, can be revealed by the speaker on the basis of all five senses inherent to a man, which is manifested in the corresponding constructions by sensory perception verbs. The mental idea of the dynamics of this kind can be assessed by the speaker in terms of objectivity and correlation with reality (verbs with epistemic modal meaning). Verbs with the semantics of state change, in turn, actualize the fact of the dynamic state further, creating the effect of increasing the meaning of change. Full verbs are used in discourse to actualize the dynamics of the image of personality, when the speaker correlates certain actions with their characteristic states, or accompanies the description of the action with some features that characterize the state of the person who commits this action.

Key words: dynamics, cognitive paradigm, personality, grammatical construction, incomplete verbs, comparison, discourse, sensual feeling.

Постановка проблеми. Статтю присвячено дослідженню особливостей граматичної репрезентації динаміки образу особистості в англійській мові в антропо-когнітивному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття в лінгвістичних дослід-

женнях учених велика увага приділяється широкому колу питань, пов'язаних зі співвідношенням понять «людина – текст», до яких належать, зокрема, проблеми репрезентації образу людини в дискурсі [4, с. 64; 12]. При цьому зазначена проблематика аналізується не лише з лінгвістичних

позицій, а й на підставі досягнень широкого кола гуманітарних і суспільних дисциплін. Крім того, для сучасної лінгвістики характерне звернення до проблем співвідношення мови та свідомості, ролі мови в концептуалізації і категоризації світу, у пізнавальних процесах та узагальненні людського досвіду, а також звернення до питань зв'язку окремих когнітивних здібностей людини з мовою і форм їх взаємодії [4, с. 84; 5, с. 65; 7; 8; 13].

Нині теоретичне осмислення мови як антропоцентричного феномену є одним із провідних напрямів розвитку сучасної лінгвістики [1; 10, с. 145; 14]. Вважаємо цей підхід особливо актуальним у межах представленого дослідження, оскільки, з одного боку, досліджуванім об'єктом є образ людини, а з іншого – у роботі розглядається процес ментального моделювання динаміки цього образу у свідомості мовця.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є синтаксис та семантика граматичних засобів репрезентації в дискурсі динамічних уявлень про особистість. Актуальність дослідження зумовлена тим, що воно виконане в руслі домінуючої в сучасній лінгвістиці когнітивної парадигми, має міждисциплінарний характер та антропоцентричну спрямованість. Крім того, актуальність роботи визначається сферою дослідження: функціонування граматичних засобів репрезентації динаміки образу особистості в ментальному просторі мовця раніше висвітлювалося тільки в одиничних аспектах та не було об'єктом комплексного вивчення лінгвістів.

Метою роботи є розгляд семантико-граматичних класів дієслів, що включені до складу порівняльних конструкцій, які репрезентують у дискурсі динаміку образу особистості.

Матеріал дослідження. Приклади, використані під час аналізу в межах цього дослідження, були запозичені з творів 32 англійських та американських авторів XIX–XX ст., зібрані методом суцільної вибірки. У результаті створена картотека, у якій представлений широкий спектр граматичних конструкцій, що передають значення динаміки та мають найрізноманітнішу синтаксичну структуру. У підсумку в основу дослідження лягло понад 1000 прикладів, з них 50 прикладів є об'єктом лінгвістичного аналізу та ілюстративним матеріалом безпосередньо в цій статті.

Виклад основного матеріалу. Порівняння в межах роботи розглядається як основна розумова операція, що є одним із невід'ємних складників процесу категоризації, а отже, і процесу пізнання. Категорія порівняння в англійській мові виявляє подвійну мовну сутність: у науковій літе-

ратурі висловлювання зі значенням порівняння традиційно поділяються на образні, що є об'єктом стилістики й літературознавства, та порівняльні, які є об'єктом мовознавства [8, с. 234]. Категорія порівняння в межах нашої роботи розуміється як функціонально-семантична, оскільки її мовна реалізація здійснюється за допомогою морфологічних, синтаксичних, словотворчих, лексичних і контекстуальних засобів. При цьому порівняльні конструкції являють собою єдиний функціонально-семантичний клас незалежно від поширеності та складності їхньої синтаксичної структури [16, с. 121].

Порівняльні конструкції є об'єктом, щодо якого дослідники нерідко розходяться в думках. Це проявляється в несталій термінології, слабо окреслених межах класу порівняльних конструкцій та неоднозначності трактування низки більш приватних питань, таких як складники прототипної порівняльної конструкції, типи значень, які можуть бути виражені в ній, вживання різних показників порівняння тощо. Основні елементи, що входять до складу прототипної порівняльної конструкції, включають у себе знаменні складники (об'єкт та образ порівняння, підставу порівняння) та елементи, що відповідають за структурне оформлення конструкції (індекс і показник порівняння). При цьому порівняльні конструкції виявляють значну схильність до різних видів структурних трансформацій, зокрема компресії як знаменних, так і службових складників. Типи значень порівняння, які можуть передаватися порівняльними конструкціями, включають два класи: порівняння нерівності (з позитивним чи негативним індексом) та порівняння рівності (з гармонічно- й гіпотетично-порівняльними конструкціями). Низка питань, пов'язаних із семантикою та синтаксисом порівняльних конструкцій, поки що не знайшла вичерпної відповіді в дослідженнях лінгвістів. До таких проблем належать, зокрема, відмінності у стилістичних, комунікативних, дискурсивних функціях порівняльних конструкцій різного структурного ступеня складності та роль показника порівняння *like* [3, с. 28].

Під динамікою образу особистості пропонуємо розуміти перетворення образу особистості або уявлення про будь-який із його партитивів, що фіксується у свідомості мовця. Таке перетворення може відображати об'єктивну реальність, у такому випадку динаміка образу особистості буде збігатися зі зміною, що відбувається з людиною в дійсності. Крім того, динаміка образу особистості може задіяти існуючі у свідомості мовця уявлення про особистість, що відповідають аль-

тернативним, можливим світам, тоді зафіксована зміна буде існувати виключно в ментальному просторі мовця, проте не в дійсності [2, с. 12].

Серед конструкцій зі значенням порівняння, які концентрують у дискурсі динаміку образу особистості, трапляються як речення з власне порівняльними конструкціями (підрядними порівняльними), порівняльними зворотами, так і структури, що містять складники іншої синтаксичної природи (інші типи обставинних підрядних, підрядні іменні предикативні та означальні апозитивні). Оскільки в межах цієї роботи ми розглядаємо випадки граматичної репрезентації динаміки образу особистості, об'єктом розгляду стануть граматичні конструкції, які містять у собі порівняння двох різних планів існування особистості в ментальному просторі мовця, що несе в собі інформацію про процес або наслідок зміни стану особистості, її складників, ознак, характеристик.

Дієслово відіграє значну роль в експлікації динамічних процесів у мові [18]. Розглянемо семантико-граматичні класи дієслів, включених до складу порівняльних конструкцій, які репрезентують у дискурсі динаміку образу особистості. Як показав аналіз матеріалу дослідження, серед дієслів, що трапляються в таких конструкціях, присутні як повнозначні, так і неповнозначні дієслова.

1. Неповнозначні дієслова

Серед дієслів, що входять до складу досліджуваних нами конструкцій, значну частину становлять неповнозначні: дієслово-зв'язка *to be*, а також дієслова чуттєвого сприйняття, дієслова з епістемічним модальним значенням, дієслова із семантикою зміни стану, що виконують функцію зв'язки.

1.1. Дієслово-зв'язка *to be*

Говорячи про динаміку образу особистості, ми характеризуємо концептуалізацію зміни, пов'язаної з перебуванням об'єкта в деякому стані. Тому очікувано, що певна частка конструкцій буде містити дієслово *to be* в різних видочасових формах. Розглянемо приклад:

(1) *He is not so light-hearted now as he used to be; too much responsibility.*

У ньому дієслово *to be* є частиною складеного іменного присудка. Іменна частина цього присудка виражена прикметником *light-hearted*, який тут є підставою порівняння. Так, дієслово *to be* тут встановлює зв'язок між номінацією об'єкта порівняння та динамічною ознакою, актуалізує значення володіння об'єктом, що має цю ознаку.

Розглянемо дещо інший приклад:

(2) *He's the same as he ever was.*

Тут ми знову бачимо дієслово *to be* в позиції дієслово-зв'язки в межах складеного іменного

присудка. Однак, на відміну від попереднього прикладу, іменна частина присудка виражена не прикметником, який безпосередньо експлікує динамічну ознаку, а прикметником *same*. Цей прикметник виконує дійствичну функцію, тобто співвідноситься з ознаками, виділеними мовцем під час опису об'єкта порівняння в супутньому контексті.

Розглянемо ще один, дещо відмінний за структурою, приклад:

(3) *"It's like she is a young baby, boy..."*

У цьому прикладі ми також бачимо дієслово *to be* у складі порівняльної конструкції, що експлікує динаміку, у функції дієслово-зв'язки в межах складеного іменного присудка. При цьому іменна частина присудка, на відміну від попередніх прикладів, виражена не прикметником, який співвіднесений із підставою порівняння, а предикативною одиницею *"like she is a young baby"*, що виконує синтаксичну функцію додаткового предикативного. Приклад (3) також цікавий тим, що підметом головної предикативної одиниці є не номінація об'єкта порівняння, а займенник *it*, який у цьому випадку вводить безособову конструкцію. При цьому головна предикативна одиниця *"It is"*, хоч і не містить жодного знаменного слова, використовується мовцем для позначення ситуації, яку він описує. Об'єкт порівняння – аналог *she* з компаративного члена – не експлікований у темі порівняння, проте водночас є обов'язковим складником тієї ситуації, яка позначається мовцем як *"It is"*. Відмовляючись від безпосередньої номінації особи в темі порівняння, мовець водночас розширює створюваний ним образ, включає в порівняльну конструкцію не тільки згадку про людину, а й вказівку на деяку ситуацію, у межах якої актуалізується динаміка образу особистості.

Звернемо увагу на інші приклади, що виявляють еліпсис дієслова *to be*.

(4) – *What was he like? – You know, sort of clumsy and sleepy like he was drunk or summat.*

(5) *She was rather annoyed with Scrubb for pulling her back. "Just as if I was a kid", she said – and she wrenched her hand out of his.*

У прикладі (4) репліка, яка містить порівняльну конструкцію, є реагуючою. Як наслідок компресії, властивій розмовній мові, елемент, що експлікований у питанні *"was he"*, не повторюється особою, яка на це запитання відповідає. Також у низці випадків відсутність експлікації дієслова *to be* не може бути пояснена компресією в межах реагуючої репліки.

У прикладі (5) ми знову бачимо порівняльну конструкцію, у якій відсутня експлікація об'єкта порівняння та предиката в темі порівняння.

Тут експлікований тільки компаративний член. Цей випадок може бути поєднаний з іншим прикладом: мовець порівнює ситуацію, що виникла, з якоюсь віртуальною “*as if I was a kid*”, тобто тема порівняння може бути відновлена як *It was / has been (just as if I was a kid)*. При цьому відсутність експлікації теми порівняння може бути пояснена компресією, характерною для розмовної мови, а також можливістю відновити необхідну інформацію з контексту.

1.2. Дієслова зі значенням чуттєвого сприйняття, що виконують функцію зв'язки

Дієслова чуттєвого сприйняття також можуть виконувати функцію зв'язки між номінацією об'єкта порівняння та компаративний членом. Розглянемо приклад:

(6) *She looked, if anything, paler than usual...* (EBSR).

Тут дієсловом, що вводить компаративний член, є дієслово чуттєвого сприйняття *look*. Це дієслово досить часто входить до складу порівняльних конструкцій, які експлікують динаміку образу особистості в дискурсі. Його вживання в розглянутих нами прикладах, з одного боку, відображає те, що значну частку інформації людина отримує за допомогою органів зору, а з іншого – вказує на те, що динаміка в багатьох випадках виявляється в зовнішньому вигляді об'єкта.

Розглянемо приклади з іншими дієсловами чуттєвого сприйняття:

(7) “... and he went on as though he owned the whole place, and I was no one. **He didn't even smell the same as he went by me**”.

(8) *And Shift's voice sounded as if he was just going to burst into tears.*

(9) *She tasted as if she were made of rosemary and strawberries.*

(10) *Thirty-one showed positive results after four weeks and everyone reported that their skin felt smoother, more supple and better toned.*

У цих прикладах як дієслова-зв'язки представлені дієслова чуттєвого сприйняття *smell*, *sound*, *taste* та *feel*, які співвідносяться з нюхом, слухом, смаковим сприйняттям і дотиком відповідно. Хоча приклади вживання кожного із цих дієслів не настільки численні, як приклади з дієсловом *look*, однак їх існування вказує на те, що динаміка може проявлятися не тільки в зовнішньому вигляді об'єкта та може бути виявлена мовцем на підставі всіх п'яти чуттів, властивих людині (дані про частотність використання дієслів чуттєвого сприйняття в конструкціях розглянутого типу представлені в таблиці 1).

Звернемо увагу на дещо інший випадок вживання дієслова чуттєвого сприйняття *feel*:

(11) *I felt even more fearful than usual faced with this clever inquisitive boy who showed no further desire to undo my blouse and who was only interested in the incongruity of my relationship with Syl.*

У прикладах (10) та (11) дієслово *feel* є функцією дієслова-зв'язки в межах складеного іменного присудка. Проте типи його значень, актуалізовані в зазначених прикладах, розрізняються. У прикладі (10) дієслово *feel* є суб'єктно-орієнтованим, тобто говорить про тактильне сприйняття об'єкта порівняння зовнішнім спостерігачем. Своєю чергою приклад (11) актуалізує об'єктно-орієнтоване значення зазначеного дієслова: у ньому дієслово *feel* передає внутрішнє відчуття, яке відчуває сам об'єкт порівняння щодо зміни власного стану.

Дієслова чуттєвого сприйняття в конструкціях, які експлікують динаміку образу особистості, також можуть вживатися не після номінації об'єкта порівняння, а після займенника *It*. Розглянемо приклади:

(12) *It looked like he hadn't washed for months, and had deliberately slept in the worst hovels every night.*

(13) *It sounded as if you were having one long nightmare.*

Таблиця 1

Частотність вживання різних семантико-граматичних класів дієслів у конструкціях, які експлікують особистісну динаміку в дискурсі

	Буттєве дієслово (19,5%)	
Допоміжні та напівдопоміжні дієслова (59,7%)	Дієслова чуттєвого сприйняття (23,3%)	<i>look</i> (14%) <i>smell</i> (0,7%) <i>feel</i> (6,1%) <i>taste</i> (0,5%) <i>sound</i> (2%)
	Дієслова з епістемічним модальним значенням (12,4%)	
	Дієслова із семантикою зміни стану (4,5%)	
Повнозначні дієслова (40,3%)		

Так, у цих прикладах образ порівняння не експлікований у темі порівняння. Так само як і в прикладі (3), відсутність номінації об'єкта порівняння в головній предикативній одиниці дає мовцеві змогу створити образ більш широкої семантики. Так, порівнянню піддається не лише сама описувана людина, а й ситуація, у яку вона включена: у прикладах спостерігається цілісний візуальний і звуковий образи.

Порівняння як когнітивна операція є одним з основних складників процесу пізнання. При цьому природно, що процес пізнання, як правило, має своїм вихідним моментом відображення дійсності за допомогою органів чуття людини. Ми переконалися, що ці положення підтверджуються розглянутим мовним матеріалом: дієслова чуттєвого сприйняття, які концентрують у мові всі п'ять чуттів, властивих людині, є відтвореними елементами конструкцій, що експлікують динаміку образу особистості в дискурсі.

1.3. Дієслова з епістемічним модальним значенням, що виконують функцію зв'язки

Дієслова з епістемічним модальним значенням, тобто дієслова, що передають різні ступені інформованості, упевненості або усвідомлення того чи іншого факту [15, с. 18], також можуть виконувати функцію зв'язки між номінацією об'єкта порівняння та компаративним членом. Розглянемо приклади:

(14) *She pointed to Hareton, the other individual, who had gained nothing but increased bulk and strength by the addition of two years to his age: he seemed as awkward and rough as ever.*

(15) *She appeared more mature, bore herself in a different manner but did not look more than six or seven years older than her earlier self.*

Тут ми бачимо експлікацію дієслів *seem* та *appear* у функції дієслова-зв'язки в межах складеного іменного присудка. Іменною частиною присудка в обох випадках є прикметник, відповідна основа порівняння. Використання мовцем цих дієслів також обґрунтоване самою ситуацією експлікації порівняння. У таких прикладах проявляється здатність мовцем оцінювати об'єктивність власного сприйняття та процесу пізнання, що відбувається на його основі. Епістемічна модальність, яку вносять у дискурс зазначені дієслова, співвідноситься з тим ступенем упевненості, який мовець вкладає у своє висловлювання, що описує динаміку (порівняймо: “*She looked more mature*” та “*She seemed more mature*”).

1.4. Дієслова із семантикою зміни стану, що виконують функцію зв'язки

Нерідко конструкції зі значенням порівняння вводяться дієсловами із семантикою зміни

стану, наприклад *become*, *grow*, *get*, *turn* тощо. Розглянемо приклади:

(16) *While Jill and Eustace were talking about this, the others were discussing their plans and becoming less miserable.*

(17) *Even Tirian's heart grew lighter as he walked ahead of them, humming an old Narnian marching song...*

Як бачимо, у цих прикладах роль дієслова-зв'язки у складеному іменному присудку виконують дієслова *become* та *grow*, тобто дієслова самі по собі передають значення зміни деякої ознаки. Ця ознака в кожному з прикладів виражається прикметником: *miserable* у прикладі (16) та *light* у прикладі (17). При цьому самі прикметники супроводжуються індексами порівняння (*less* та *-er* відповідно), тобто також містять значення зміни ступеня володіння зазначеною ознакою. Таким чином, роль дієслова із семантикою зміни стану полягає в додатковій актуалізації самого процесу зміни щодо його результату (порівняймо: *His heart was lighter*).

Крім того, дієслова із семантикою зміни стану можуть поєднуватися з прикметниками в межах конструкції зі значенням порівняння рівності. Розглянемо приклад:

(18) *... my impression of him at the time was that he had little charisma, no star quality and not a lot of talent, and it came as a big surprise when he became as successful as he was.*

Цей приклад багато в чому схожий із розглянутими вище: їх об'єднує використання дієслова із семантикою зміни стану у складі порівняльної конструкції. Однак у прикладі (18) задіяний компаративний комплекс *as ... as*, який, як правило, репрезентує імпліковану динаміку. При цьому розглянутий відрізок дискурсу все одно містить інформацію про фактичну особистісну динаміку: тут це значення репрезентоване в дієслові, що вводить порівняльну конструкцію. Дієслово *become* вказує на те, що зафіксована в межах порівняльної конструкції ознака *successful* була придбана мовцем. Таким чином, у випадку вживання дієслів із семантикою зміни стану навіть конструкції зі значенням порівняння рівності набувають значення зміни стану.

2. Повнозначні дієслова

Низка конструкцій зі значенням порівняння, що експлікує в дискурсі динаміку образу особистості, містить повнозначні дієслова. Розглянемо приклад:

(19) *“Call the police, Malcolm,” she smirks, and she gleams like she's played an ace.*

У ньому роль сполучної ланки між темою порівняння та компаративним членом виконує

повнозначне дієслово *gleam*. У наведеному контексті це дієслово, що означає дію «сяяти», використовується мовцем для опису стану героїні: з одного боку, він сам по собі містить інформацію про зовнішній вигляд описуваної особи; з іншого боку, очевидно, що під сяючим зовнішнім виглядом мовець має на увазі також певний внутрішній стан описуваної ним особистості – відчуття радості й торжества, які відчувала дівчина. Компаративний член “*like she’s played an ace*” додатково інтенсифікує стан, що описує мовець, додає образності та тим самим створює ефект посилення в дискурсі. Цікаво у цьому випадку й те, що компаративний член містить опис деякої дії (*she’s played an ace*). Проте в центрі уваги мовця перебуває саме стан, який відчувала героїня в зазначений момент. Дія – хід із туза – використовується мовцем для актуалізації стану, який може мати людина в такій ситуації. Апелюючи до загального фонду знань, що розділяється між мовцем і слухачем, мовець викликає у свідомості останнього певний образ та асоціативний ряд, пов’язаний з емоціями, які можуть бути викликані удачею під час гри в карти.

Розглянемо аналогічний приклад, який містить повнозначні дієслова:

(20) *And what he saw then set his heart beating as it had never beaten in any fight.*

У прикладі (20) дієслово *beat* позначає ту дію, яка відбувалася із серцем описуваного героя. При цьому очевидно, що тема порівняння *his heart beating* використовується мовцем для позначення того емоційного стану, у якому перебував його герой. Биття його серця співвідноситься з хвилюванням, яке він відчуває, відповідно, саме хвилювання в цьому випадку є динамічною ознакою, тобто підставою порівняння.

Так, у низці прикладів повнозначні дієслова передають конструкції, які експлікують динаміку образу особистості, тему порівняння, компаративний член та містять вказівку на деяку зовнішню дію, що використовується мовцем для актуалізації неспостережуваного внутрішнього стану, який переживає людина.

(21) *And half way through the second act ... Stella imagined St Ives spoke more severely than usual.*

У прикладі (21) підстава порівняння виражена прислівником *severely*, який виконує функцію обставини щодо повнозначного дієслова *spoke*. Цей прислівник виражає підставу порівняння,

тобто співвідносить мовця зі станом, у якому перебувала описувана ним людина.

Хоча формально повнозначні дієслова позначають дію, яку вчинила описувана особа, проте розглянута конструкція зі значенням порівняння також містить інформацію про емоційний стан об’єкта, і саме цей емоційний стан співвідноситься з динамічною ознакою, яку приписують об’єкту.

(22) *He rose to his feet, making it clear the question was rhetorical, as Gina, acting as humiliated as if he had actually slapped her face, tried to hide her chagrin by swallowing the remains of her coffee.*

У прикладі (22) підставу порівняння виражено дієприкметником *humiliated*, який виконує функцію обставини щодо повнозначного дієслова *act*. У такий спосіб порівняння явно виражається і як дія, яку здійснювала описувана особа, і як характеристика цієї дії. При цьому компаративний член – *as if he had actually slapped her face* – містить характеристику дії, спрямованої на об’єкт порівняння. А вказівка на цю дію використовується мовцем для актуалізації того відчуття, яке може бути викликане схожою дією (почуття образи, приниження). Таким чином, мовець додатково інтенсифікує значення підстави порівняння, виражене в межах головної предикативної одиниці.

Отже, повнозначні дієслова також можуть використовуватися в дискурсі для актуалізації динаміки образу особистості, коли мовець співвідносить певні дії з характерними для них станами або супроводжує опис дії деякою ознакою, що характеризує стан особи, яка цю дію вчиняє.

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження встановлено, що серед дієслів, включених у тему порівняння аналізованих конструкцій, виявляються дієслова як повної, так і неповної предикації (дієслово-зв’язка *to be*, дієслова чуттєвого сприйняття, дієслова з епістемічним модальним значенням та дієслова із семантикою зміни стану). Динаміка образу особистості може бути виявлена мовцем на підставі всіх п’яти органів чуття, властивих людині, що проявляється в оформленні відповідних конструкцій дієсловами чуттєвого сприйняття. Ментальне уявлення про таку динаміку може оцінюватися мовцем із позиції об’єктивності та співвіднесеності з реальною дійсністю (дієслова з епістемічно модальним значенням). Дієслова із семантикою зміни стану додатково актуалізують сам факт динамічного стану, створюють ефект посилення значення зміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антропоцентризм в языке и речи : межвузовский сборник / отв. ред. Л.П. Чахоян. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2003. 266 с.
2. Байсара Л.И. Грамматические средства выражения сравнения в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 2005. 28 с.
3. Биренбаум Я.Г. Система сложноподчиненных предложений сравнения в английском языке. *Системные отношения на разных уровнях языка* : межвузовский сборник научных трудов. Новосибирск, 1988. С. 27–33.
4. Вайс Д. Человек, лицо, личность и особа: четыре неравных соперника. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке* / отв. ред. : Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. Москва : Индрик, 1999. С. 81–98.
5. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
6. Гафарова А.С. Речевой портрет: социолингвистические характеристики : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Тверь, 2006. 22 с.
7. Глухих А.Н. Языковые средства создания образов исторических личностей в романах Р.М. Зотова и Б. Акунина : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киров, 2017. 229 с.
8. Есперсен О. Философия грамматики. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 404 с.
9. Игнатов И.А. Личность: лингвистический анализ (семантика и функционирование слова *личность* в русском языке; человек как носитель личностных характеристик и его отображение в художественном тексте) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киров, 2013. 26 с.
10. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца 20 века* : сборник статей. Москва : Российский гуманитарный университет, 1995. С. 144–238.
11. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 331 с.
12. Сизова К.Л. Динамика портрета как отражение динамики семантики образа героя. *Речевое мышление и текст*. Воронеж, 1993. С. 117–127.
13. Старко В.Ф. Терміни «концепт» і «категорія» в дослідженні мовної категоризації світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2012. Вип. 733. С. 42–48.
14. Хомякова Е.Г. Эгоцентризм речемыслительной деятельности : автореф. дисс. ... докт. филол. наук. Санкт-Петербург, 2002. 42 с.
15. Шатуновский И.Б. Эпистемические глаголы: коммуникативная перспектива, презумпции, прагматика. *Логический анализ языка. Знание и мнение* : сборник научных трудов. Москва : Наука, 1988. С. 18–22.
16. Goldberg A.E. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago : University of Chicago Press, 1995. 265 p.
17. Huddleston R., Pullum G.K. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 1843 p.
18. Mandler J.M. *The Foundations of Mind. Origins of Conceptual Thought*. Oxford : Oxford University Press, 2004. 359 p.

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ У ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ХХІ СТОЛІТТЯ

GERMAN LANGUAGES IN THE GLOBALIZATION PROCESSES IN XXI CENTURY

Загородня О.Ф.,

orcid.org/0000-0002-0140-0992

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Національної академії статистики, обліку та аудиту

Горюнова М.М.,

orcid.org/0000-0002-8986-9225

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національної академії статистики, обліку та аудиту

У статті визначено англійську мову як «lingua franca», адже у глобальному світі знання германських мов, зокрема англійської, дає високі шанси в бізнесі, кар'єрному зростанні, можливість спілкуватися з людьми в усьому світі, надає доступ до літератури в оригіналі, створює можливості для власного розвитку та реалізації свого потенціалу. Сьогодні процеси глобалізації впливають на найрізноманітніші сторони життя сучасного суспільства та зумовлюють визначення англійської мови як найціннішого надбання людини. Мета дослідження – визначити сутність англійської мови як глобальної, яка використовується для спілкування в усьому світі. Об'єктом дослідження є англійська мова як мова об'єднання людей із різним мовним походженням – як глобальна «lingua franca». Предметом дослідження є природа англійської мови як глобальної.

Англійська мова як ніколи домінує в науці, економіці та на просторах Інтернету у ХХІ ст. Очевидно, що вона стала домінуючою завдяки націям, які стали наддержавами. Поняття «англійська мова як глобальна мова» відображає абсолютно нове явище у ХХІ ст. Характерною особливістю англійської мови як глобальної (lingua franca) є використання її як засобу міжкультурної та міжмовної комунікації. Вважаємо, що англійську мову як глобальну (lingua franca) можна розглядати як різновид англійської мови, однак певною мірою спрощеної. Однак такий варіант не означає, що це неправильна чи примітивна мова, адже люди можуть передавати свої думки за допомогою як найпростіших висловлювань, так і складних аргументів, правильно й ефективно використовувати мовні форми.

Англійська мова спочатку, до моменту набуття глобального статусу, була однією з найпоширеніших міжнародних мов, у своєму статусі іноземної вона була тісно пов'язана з національними культурами англосовієтських націй. Проте зараз, коли англійська мова використовується для спілкування в усьому світі, з'являється нова глобальна культура, а цінності глобальної культури стають частиною ідентичності членів спільноти носіїв англійської мови як глобальної (lingua franca) разом із їхньою етнічною й національною ідентичністю. З початком глобалізаційних процесів англійська мова змінилася, і цей процес триває дотепер. Вона не співвідноситься із жодним національним різновидом англійської мови. Така англійська мова є культурно нейтральною. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні проблеми варіативності англійської мови як lingua franca на різних мовних рівнях.

Ключові слова: англійська мова, глобалізація, lingua franca, глобальна мова, міжкультурна комунікація, міжмовна комунікація.

The article defines English as a “lingua franca”, because in the global world, knowledge of German languages, including English, gives high chances in business, career growth, the opportunity to communicate with people around the world, provides access to original literature, creates opportunities for their own development and realization of their potential. Today, the processes of globalization affect various aspects of modern society and determine the definition of English as the most valuable asset of humanity. The purpose of the study is to determine the essence of English as a global language used for communication around the world. The object of research is English as a language of unification of people of different linguistic origins – as a global “lingua franca”. The subject of the study is the nature of English as a global language.

English language is more dominant than ever in science, economics and the Internet in the XXI century. It has become dominant due to the nations that have become superpowers. The concept of “English as a global language” reflects a completely new phenomenon in the XXI century. A characteristic feature of English as a global language (lingua franca) is its use as a means of intercultural and interlingual communication. We believe that English as a global language (lingua franca) can be considered as a variant of English, but to some extent simplified. However, this option does not mean that it is incorrect or primitive language, because people can express their opinions both through the simplest statements and through complex arguments, using language forms correctly and effectively.

English was originally one of the most widely used international languages before gaining global status, and in its foreign status it was closely linked to the national cultures of English-speaking nations. However, as English is used to communicate around the world, a new global culture is emerging and the values of global culture are becoming part of the identity of members of the English-speaking community as a lingua franca, along with their ethnic and national identities. With the beginning of globalization, the English language has changed, and this process continues to this day. It does not correspond to any national variety of English. Such English is culturally neutral. We see prospects for further research in the study of the problem of variability of English as a lingua franca at different language levels.

Key words: English, globalization, lingua franca, global language, intercultural communication, interlingual communication.

Постановка проблеми. Людство впродовж віків використовує мову як засіб спілкування. Сьогодні процеси глобалізації впливають на найрізноманітніші сторони життя сучасного суспільства та визначають германські мови як найцінніше надбання людини. У глобальному світі знання германських мов дає високі шанси в бізнесі, кар'єрному зростанні, можливість спілкуватися з людьми в усьому світі, надає доступ до літератури в оригіналі, створює можливості для власного розвитку та реалізації свого потенціалу. Безперечно, англійська, німецька, данська, норвезька мови сьогодні – це загальноприйнятий міжнародний засіб спілкування, однак в інформаційному глобалізованому суспільстві XXI ст. постає нагальна потреба в єдиній мові спілкування, що дасть можливість подолати міжмовні й міжкультурні бар'єри, а отже, зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити сутність англійської мови як глобальної, яка використовується для спілкування в усьому світі. Об'єктом дослідження є англійська мова як мова об'єднання людей із різним мовним походженням – як глобальна «lingua franca». Предметом дослідження є природа англійської мови як глобальної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці XX ст. світ зазнав якісно нових змін, які певною мірою трансформували соціальну, політичну, економічну та державно-управлінську системи світу, унаслідок чого світоустрій набув нових рис. На думку деяких учених, однією з передумов виникнення сучасних процесів глобалізації є зародження так званих глобальних форм співіснування людства, які сягають витоків зародження людства, де вже тоді основна роль належала силовим формам «спілкування» між різними племенами та народами. Проте варто зазначити, що саме усвідомлення масштабів нашої планети, форм та обрисів континентів стало можливим, на думку Ю.В. Шишкова, завдяки тому, що «у вітрила кораблів Х. Колумба, Ф. Магеллана, В. да Гами, Дж. Кука та інших мореплавців XVI–XVIII ст. дули вітри економічних і політичних інтересів Іспанії, Португалії та Великобританії», що й стало однією з передумов формування глобальної свідомості людства [5, с. 4].

Наприкінці XX – на початку XXI ст. головною передумовою виникнення глобалізації стає інформаційна революція, яка породила нову форму соціальної організації – інформаційне суспільство, що й стало її головним ідейним попередником. Інформаційні технології як результат інформа-

ційної революції значно спростили глобальність сучасного світу. Так, на думку Е. Гідденса, глобальність як фактор являє собою єдність світу, у якому окремі регіони стають взаємопов'язаними і взаємозалежними та в якому сама регіональність уже більше не визначається за класичними геополітичними принципами [1, с. 15]. Таким чином, це підтверджує те, що саме інформаційне суспільство створило найбільш адекватні передумови виникнення й динамізації глобалізації, за словами Ф.М. Юрлова, забезпечило «швидкість у торгівлі, пересуванні, комунікаціях, інноваціях та просуванні їх на ринок». На переконання вченого, рушійною силою глобалізації здебільшого стали такі технології, як комп'ютеризація, мініатюаризація, супутникові комунікації, волокнова оптика та Інтернет [4, с. 13].

Результати дослідження «Зміни в академічній професії» («Changing Academic Profession»), здійсненого, зокрема, з метою встановлення статусу англійської мови як сучасної універсальної мови міжнародного спілкування та інтернаціоналізації академічної професії в різних країнах, у якому взяло участь 25 тисяч науковців і викладачів вищих навчальних закладів у 18 країнах світу на 5 континентах, показали, що 53% респондентів використовують переважно англійську мову у своїй науково-освітній діяльності (при цьому для 17% це рідна мова, для 36% – додаткова) [18]. Зазначене дає можливість стверджувати, що англійська мова посіла провідне місце в діловому, культурному, політичному й мовному обміні та через глобалізацію стала глобальним стандартом де-факто.

Директор центру міжнародної вищої освіти при Бостонському університеті професор Ф. Альтбах порівнює сучасне поширення англійської мови в науковому світі з пануванням латинської мови в університетах середньовіччя. Науковець зауважує, що латина у XIII ст. була потужним засобом не лише інтернаціоналізації університетів, а й встановлення панівної ролі католицької церкви в інтелектуальному та науковому розвитку суспільства. І лише протестантський реформаційний рух Мартіна Лютера з яскраво вираженою ідеєю національної ідентичності сприяв оновленню та розвитку національних мов і наукових еліт у європейських країнах [5].

У наш час, коли англійська мова в ролі глобальної мови як нового явища стає одним із головних складників глобалізації [12], у дослідницькому середовищі робляться численні спроби визначити її місце серед різних мовних варіантів і різновидів, а також виокремити характерні осо-

бливості, що дасть змогу встановити англійську мову як загально визнаний засіб всесвітнього спілкування [19].

Виклад основного матеріалу. У ХХІ ст. англійська мова як ніколи домінує в науці, економіці та на просторах Інтернету. Проте ще в 1930-х рр. німецька мова була загально вживаною міжнародною науковою мовою. До середини ХХ ст. більшість країн використовували свої національні мови для викладання в університетах, а також для науки та спілкування вчених. Англійська мова була найближчою до міжнародної мови, оскільки її використовували декілька основних академічних систем: Сполучені Штати Америки, Великобританія, Австралія, Нова Зеландія та більшість Канади. Крім того, нові навчальні системи колишньої Британської імперії, особливо Індія, Пакистан, Південна Африка та Нігерія, традиційно використовували англійську мову як основну. Однак англійська не домінувала в науковій комунікації до 1950-х рр., і здавалося, що національні академічні спільноти загалом віддані національним мовам. Проте сьогодні англійська мова, безперечно, є основною міжнародною академічною мовою [12].

Очевидно, що англійська мова стала домінуючою завдяки націям, які стали наддержавами. Англомовні академічні системи приймають більше половини іноземних студентів у світі. Багато із цих випускників повертаються до рідних країн із почуттям вдячності до іноземних університетів, у яких вони здобули освіту, та до англійської мови. Основні наукові журнали публікуються англійською мовою, оскільки їхні редактори та більшість дописувачів є професорами університетів англомовних країн. Також більшість світових академічних вебсайтів і наукових мереж функціонує англійською мовою. Англійська мова найчастіше вивчається у світі як друга мова. Це дає їй значну перевагу в багатьох неангломовних країнах просто через кількість мовців. Наприклад, у Китаї більше студентів, які вивчають англійську, ніж у США, а в Індії людей, які говорять англійською, більше, ніж у Британії. Крім того, англійська мова має офіційний статус, що визнаний урядом у більше ніж 70 країнах [12].

Англійською мовою нині вільно володіють близько 670 млн осіб, а в межах «розумної компетентності» – приблизно 1,2–1,5 млрд осіб. Крім того, у світі на кожну 1000 наукових публікацій 760 видані англійською мовою. Саме цією мовою подається 80% інформації в мережі Інтернет, хоча для 40% користувачів англійська мова не є ні рідною, ні першою. Англомовні країни виробляють

близько 40% світового валового внутрішнього продукту. Отже, раніше в історії жодною мовою не розмовляла така велика кількість людей, до того ж ніколи раніше в історії не існувало такої кількості стандартизованих мов, як сьогодні, – 1,2 тисячі [3, с. 135]. Англійська проголошена як офіційна мова міжнародних і міжнародних корпорацій. Приблизно 50% компаній у Європі спілкуються одна з одною англійською мовою. Наприклад, компанія Philips – це голландська міжнародна компанія, у якій мовою спілкування було обрано англійську, а не голландську мову. Схожа ситуація спостерігається в німецькій компанії Porsche, де англійській мові віддали перевагу перед німецькою, незважаючи на те, що в компанії працює багато німців і німецька мова також є мовою світового спілкування [2].

Вважаємо за доцільне зауважити, що англійська мова як модель пропонує свої варіанти у вигляді трьох концентричних кіл:

1) «inner circle» (внутрішнє коло) – коло, яке включає переважно носіїв мови таких країн, як Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія;

2) «outer circle» – коло, що охоплює території, де англійська мова вивчається та використовується як друга мова. До них належать переважно колишні колонії Британської імперії, де англійська мова є засобом для комунікації між спільнотами, які розмовляють різними мовами;

3) «expanding circle» – коло, яке розширюється та охоплює всіх, хто вивчає та використовує англійську мову як іноземну. Саме це коло представляють території, які із середини ХХ ст. зазнали найбільшого зростання [15].

Поняття «англійська мова як глобальна мова» відображає абсолютно нове явище у ХХІ ст., хоча багато вчених провели низку досліджень щодо англійської мови як «lingua franca» (далі – ELF) ще задовго до того, як вона набула глобального статусу. Як пише А. Мауранен у передмові до збірки статей «English as a Lingua Franca», опублікованої у 2009 р., на початку ХХІ ст. дослідження з використання англійської мови як ELF стало однією з найбільш яскравих сфер досліджень [16, с. 2]. Д. Крістал для позначення нового мовного явища використовує словосполучення World Standard Spoken English (стандартна світова розмовна англійська) [8]. Б. Качру використовує поняття «World Englishes» (світові англійські мови), під яким розуміє функціональні й формальні зміни, різні соціолінгвістичні контексти, діапазони та різновиди англійської мови у творчості, а також різні види акультурації [15, с. 3]. На особливу

увагу заслуговує назва «glocal English» (синтез слів *global* – «глобальний» та *local* – «місцевий, глобальний»), що є своєрідною реакцією на глобалізацію та позначає мову, яка має міжнародний статус, проте водночас відображає місцеву ідентичність [10], наприклад: *spranglish* – своєрідний мікс іспанської та англійської (використовується на кордоні Мексики й США), *greekish* – суміш грецької та англійської (використовується у Греції).

У нашій роботі англійська мова як найпоширеніша в усіх сферах життя людини мова XXI ст. визначається як «*lingua franca*». А. Мауранен зазначає: «Англійська мова, безсумнівно, закріпилася на позиції глобальної *lingua franca*. Поряд із цим статусом вона стала символом нашого часу разом із глобалізацією, соціальними мережами, економічною інтеграцією та Інтернетом» [16, с. 1].

У межах проєкту Віденсько-Оксфордського міжнародного корпусу англійської мови (VOICE), який ініціювали Б. Зайдлгофер та А. Мауранен у 2005 р., розглядалися різні аспекти англійської мови як *lingua franca* (ELF) з особливим акцентом на її граматичній, лексичній і фонетичній формах. ELF розглядається як «контактна мова», що використовується як засіб спілкування між людьми, які розмовляють різними рідними мовами [9].

Характерною особливістю ELF є використання її як засобу міжкультурної та міжмовної комунікації. Вважаємо, що ELF можна розглядати як різновид англійської мови, однак певною мірою спрощеної. Однак такий варіант не означає, що це неправильна чи примітивна мова, адже люди можуть передавати свої думки за допомогою як найпростіших висловлювань, так і складних аргументів, правильно й ефективно використовувати мовні форми.

Дослідники ELF виділяють лексичні, граматичні й фонетичні її характерні ознаки [17; 11; 14; 7; 13]. Так, лексичними та граматичними особливостями є:

1) тенденція до відкидання *s*-закінчень у дієсловах у теперішньому часі для 3-ї особи однини: *I think, he think*;

2) взаємозамінність відносних займенників *who* та *which* щодо людей і предметів;

3) використання іменників у формі множини, наприклад *knowledges, advices*, хоча за правилами англійської мови їх потрібно вживати у формі однини;

4) зміщення у вживанні артиклів відповідно до норм стандартної англійської мови (зокрема, використання нульових артиклів);

5) інваріантні частини запитань, наприклад: *Ти сьогодні добре, чи не так?*;

6) збільшення виразності висловлювань за рахунок використання додаткових слів, наприклад: чорний колір замість чорного (*black color instead of black*);

7) нове використання морфем;

8) широке використання таких універсальних дієслів, як *have, do, make, put* **моцо: make sport**;

9) приписування нових значень службовим словам, наприклад: *I back to Kyiv next week. – Я повернуся до Києва наступного тижня.*

Фонетичними особливостями науковці називають:

а) заміни звука **th**, що приводить до вимови **th**-слів, які не відповідають нормам стандартної англійської мови, наприклад: *think*, що вимовляється як *tink, sink* або *fink*;

б) зміни якості у вимові голосних, що приводить до нестандартної вимови;

в) зміни наголосу у словах, як у слові *perfectionist* – *pérfectionist*;

г) невикористання функцій зв'язного мовлення, наприклад вилучення та асиміляції.

Варто погодитися з думкою В.М. Смокотіна та співавторів, що акцентування уваги на відхиленнях у використанні граматичних, лексичних і фонетичних форм стандартної англійської мови та представлення їх як характерних особливостей англійської мови відводить увагу лінгвістів від суттєвих відмінностей ELF і національних стандартів. Ці відмінності постають із функціональних ролей, які виконують національні варіанти англійської мови порівняно з використанням ELF у комунікативній функції об'єднання людей із різним мовним і культурним походженням. ELF, на відміну від основних національних стандартів англійської мови, не використовується для вираження своєї національної чи етнічної ідентичності, а є культурно нейтральною [20].

Традиційно мови були тісно пов'язані з культурами народів, які їх використовували. Англійська мова спочатку, до моменту набуття глобального статусу, була однією з найпоширеніших міжнародних мов, у своєму статусі іноземної вона була тісно пов'язана з національними культурами англословних націй. Проте зараз, коли англійська мова використовується для спілкування в усьому світі, з'являється нова глобальна культура, а цінності глобальної культури стають частиною ідентичності членів спільноти носіїв ELF разом із їхньою етнічною й національною ідентичністю [20].

Висновки. Глобалізація не залишає недоторканим жодного місця в розвитку суспільства. Через те що нинішня глобалізація вимагає всебічної трансформації, її вплив на мову та культуру

є беззаперечним у всіх аспектах життя людини. Якщо глобалізація визначає напрям розвитку світової економіки, науки та інших факторів, то утвердження англійської мови як світової є неминучим. Основними причинами мовної глобалізації є обмін соціально-економічними, політичними та технологічними досягненнями, нові тенденції в системі освіти, зміна тенденцій у ринковій і світовій економіці. У XXI ст. англійська мова використовується для спілку-

вання в усьому світі як *lingua franca*. З початком глобалізаційних процесів англійська мова змінилася, і цей процес триває дотепер. Вона не співвідноситься із жодним національним різновидом англійської мови. Така англійська мова є культурно нейтральною, має власну мовну спільноту, що продовжує значно розширюватися.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні проблеми варіативності англійської мови як *lingua franca* на різних мовних рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глобалізаційні процеси в сучасному світі : навчально-методичні матеріали / Р.В. Войтович, М.Т. Солоха ; уклад. Г.І. Бондаренко. Київ : НАДУ, 2013. 52 с.
2. Гроза І.М., Бабятинська Ю.О., Гусейнова К.С. Глобалізація англійської мови в міжкультурній комунікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. № 43. Т. 4. С. 174–176. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v43/part_4/43.pdf.
3. Лисак Г.О. Поширення англійської мови у світі в контексті глобалізації. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2018. № 14. С. 91–101. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/6805/1/%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BA_%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf.
4. Юрлов Ф.Н. Социальные издержки глобализации. *Социологические исследования*. 2001. № 7. С. 13–22.
5. Шишков Ю.В. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран? *Мировая экономика и международные отношения*. 2003. № 4. С. 3–14.
6. Altbach P. The Imperial Tongue: English as the Dominating Academic Language. *International Higher Education*. 2007. № 49. URL: <https://doi.org/10.6017/ihe.2007.49.7986>.
7. Cogo A. English as a lingua franca: form follows function. *English Today*. 2008. Vol. 24. Issue 3. P. 58–61.
8. Crystal D. *English as a Global Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 120 p.
9. Firth A. The Lingua Franca Factor. URL: http://www.academia.edu/200739/The_Lingua_Franca_Factor_Alan_Firth_2009_.
10. Globalisation Erodes Local Languages, Fuels “Glocal” English. URL: <http://www.freerepublic.com/focus/f-news/957263/posts>.
11. Gnutzmann C. *Lingua franca*. Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning / ed. by M. Byram et al. London : Routledge, 2000. P. 356–359.
12. Gural S.K., Smokotin V.M. The language of worldwide communication and linguistic and cultural globalization. *Language and Culture*. 2014. № 25. P. 4–13.
13. Hülmbauer C., Böhringer H., Seidlhofer B. Introducing English as a lingua franca (ELF). *Precursor and partner in intercultural communication, Synergies Europe*. 2008. № 3. P. 25–36.
14. Jenkins J. *The phonology of English as an international language*. Oxford : Oxford University Press, 2000. 258 p.
15. Kachru B. *World Englishes: approaches, issues and resources*. *Language Teaching*. Cambridge : CUP, 1992. № 25. P. 1–14.
16. Mauranen A., Raita E. *English as a Lingua Franca: Studies and findings*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2009. 385 p.
17. Meierkord Ch. *Lingua franca English: characteristics of successful non-native speaker discourse*. *Erfurt Electronic studies in English*. 1998. URL: <http://webdoc.sub.gwdg.de/edoc/ia/eese/eese.html>.
18. Rostan M. English as “Lingua Franca” and the Internationalization of Academe. *International Higher Education*. 2011. № 63. URL: <https://doi.org/10.6017/ihe.2011.63.8548>.
19. Seidlhofer B. Closing a conceptual gap: the case for a description of English as a lingua franca. *International Journal of Applied Linguistics*. 2001. Vol. 11. № 2. P. 133–158.
20. Smokotin V.M., Alekseyenko A.S., Petrova G.I. The Phenomenon of Linguistic Globalization: English as the Global Lingua Franca (EGLF). *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 154. P. 509–513. URL: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S1877042814056274?token=6AAF40467665A6DA152A8F15239A701F4411C77C6DF16A2C76DEBD376F11FACED604487EA00454AE3A72BF59639B9DBE&originRegion=eu-west-1&originCreation=20211027093619>.

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ФІНАНСІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ *TED TALKS*

FEATURES OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING OF FUTURE FINANCIAL PROFESSIONALS USING VIDEOS OF *TED TALKS* LECTURES

Запотічна Р.А.,

orcid.org/0000-0002-5588-171X

кандидат економічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті розроблено методику навчання здобувачів вищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» англійської кредитно-банківської термінології на основі використання відеоматеріалів лекцій TED Talks. Зроблено наголос на їх корисності для майбутніх фахівців у сфері фінансів для вдосконалення мовленнєвих навичок, а також для викладачів іноземної мови під час підготовки до практичних занять. В основу статті покладено навчально-методичні матеріали, наукові розробки вітчизняних і зарубіжних науковців, а також особистий викладацький досвід автора. Розроблено систему вправ на базі однієї з лекцій TED Talks, а саме «How to rob a bank (from the inside, that is)». Запропоновано та обґрунтовано доречність виконання майбутніми фахівцями у сфері фінансів конкретних вправ на кожному етапі заняття з іноземної мови професійного спрямування: переддемонстраційному, демонстраційному та післядемонстраційному. Прикладами таких вправ є: 1) питання для обговорення за темою практичного заняття, що спрямовані на зацікавлення здобувачів вищої освіти темою заняття, привернення їхньої уваги до нових лексичних одиниць, активізацію мовленнєвої діяльності; 2) активний словник – вивчення ключових слів і термінів, що використовуються в запропонованому для перегляду відеоматеріалі; 3) вправи, спрямовані на перевірку розуміння здобувачами вищої освіти змісту переглянутого відео, наприклад вправи на використання прийменників, вправи, пов'язані з використанням тлумачного словника, переклад окремих речень або фрагменту тексту з рідної мови іноземною. Представлено список доступних відеоматеріалів TED Talks, які можуть бути успішно використані у процесі навчання іноземної мови професійного спрямування здобувачів вищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування».

Ключові слова: відеоматеріали TED Talks, фахівці у сфері фінансів, кредитно-банківська термінологія, іноземна мова професійного спрямування.

The article develops a method of teaching students majoring in “Finance, Banking and Insurance” English banking terminology based on the use of TED Talks video lectures. Emphasis is placed on their usefulness for future professionals in the field of finance to improve speaking skills, as well as for foreign language teachers in preparing for practical classes. The following article is based on educational and methodical materials, as well as scientific researches of domestic and foreign scientists and personal teaching experience of the author of the article. A system of exercises has been developed on the basis of one of the TED Talks lectures, namely “How to rob a bank (from the inside, that is)”. Specific range of exercises has been proposed and substantiated to use at each stage of English for professional purposes classes, namely, pre-demonstration, demonstration and post-demonstration, including: 1) questions for discussion on the topic of the lesson, which are aimed at increasing students’ interest in the topic of the lesson, drawing their attention to new lexicon, intensifying their speech activity; 2) active vocabulary – study of keywords and concepts used in the video provided for viewing; 3) tasks such as: filling in gaps in texts and sentences; replacement of words and phrases with appropriate synonymous terms; description of the meaning of a new word with the help of already known words, etc. Summing up the above material, we can draw the following conclusion: TED Talks videos have significant potential for tackling educational problems; while possessing great informativeness of the material, they create an atmosphere of real language communication. The list of available TED Talks videos has been presented, which can be successfully used in the process of teaching students majoring in “Finance, Banking and Insurance” a foreign language for professional purposes.

Key words: TED Talks videos, finance specialists, credit and banking terminology, foreign language for professional purposes.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток держави, підвищення її конкурентоспроможності тісно пов'язані з підготовкою освічених спеціалістів, які володіють іноземною мовою. В умовах прискореної глобалізації фінансових ринків та активної інтеграції банківської системи України до банківської системи Європейського Союзу, входження українського бізнесу до європейського ділового середовища

питання мовної підготовки є особливо актуальним для здобувачів вищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування».

Нові технологічні досягнення й інновації активно розробляються та впроваджуються в освітній процес для полегшення вивчення та кращого засвоєння матеріалів навчальних дисциплін. Процес вивчення іноземної мови професійного спрямування не є винятком, оскільки нові

онлайн-ресурси дають змогу як науково-педагогічним працівникам, так і здобувачам вищої освіти полегшити процес навчання. Одним із таких онлайн-ресурсів є TED Talks – відеоплатформа, на якій запропоновано широкий спектр навчальних відеороликів, створених за участю експертів-доповідачів. У статті ми зосередилися на вивченні особливостей використання відеолекцій TED Talks із метою покращення мовленнєвих навичок майбутніх фахівців у сфері фінансів. Здобувачі вищої освіти у процесі перегляду відеолекцій не лише вивчають англійську мову, а й стають свідками повсякденного життя реальних людей з англійськомовних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Фінанси, банківська справа та страхування – єдина економічна спеціальність, що цілеспрямовано готує фахівців для роботи у фінансових установах (банківських установах, страхових компаніях, органах місцевого самоврядування, органах казначейської служби, органах податкової служби) і фінансових службах підприємств та організацій різних форм власності (представників малого й середнього бізнесу, великих бізнес-структур, сільських і міських рад, районних та обласних державних адміністрацій тощо).

Вітчизняні дослідники проявляють значний інтерес до можливостей використання TED Talks в освітньому процесі та вказують на успішність результатів їх впровадження у процес вивчення іноземної мови. Так, Г. Кузан та Ю. Матвіїв-Лозинська на прикладі лекції TED Talks на тему «The secrets of learning a new language» розробили власні методичні рекомендації, спрямовані на підвищення рівня ефективності процесу формування комунікативної компетенції здобувачів вищої освіти. До таких рекомендацій автори віднесли використання якісних відеолекцій, які відповідають рівню знань здобувачів вищої освіти; використання відеолекцій, тривалість яких не перевищує можливості заняття та сприйняття здобувачів вищої освіти; отримання здобувачами вищої освіти чітко сформульованих завдань перед переглядом відеолекцій; виокремлення й вивчення не більше 7–10 нових слів за темою відеолекції [1, с. 112].

Є. Басва у своєму дослідженні описує переваги використання відеолекцій TED Talks, які допомагають викладачам іноземної мови професійного спрямування формувати навчально-методичні матеріали нового покоління, а також наводить приклади комунікативних навчальних завдань з аудіювання та мовлення, що розроблені на основі однієї з відеолекцій TED Talks [2, с. 128].

Г. Корнюш теоретично обґрунтовує переваги, особливості та можливості застосування відеолекцій TED Talks під час навчання здобувачів вищої освіти англійської мови, розкриває їх корисність для соціокультурного розвитку здобувачів вищої освіти, а також визначає критерії, яким ці відеолекції повинні відповідати (корисність і доцільність тематики, відповідність академічному середовищу, належний рівень складності мови й вимови, тривалість відео в межах 5–20 хвилин) [3, с. 28].

Т. Шелестова у співавторстві з іншими науковцями доводить, що відеоматеріали TED Talks ефективні для розвитку мовленнєвих навичок здобувачів вищої освіти та сприяють розширенню їхнього словникового запасу. Учені описують досвід проведення занять з англійської мови з використанням матеріалів TED Talks під час професійно-педагогічної практики [4, с. 82].

І. Кошелева систематизує особливості відеоконференцій TED Talks. По-перше, у мінливих умовах освітнього середовища відеоконференції TED Talks забезпечують доступ до актуального, сучасного контенту з різних галузей знань і виконують місію поширення цінних, унікальних ідей. Такі відеоматеріали здатні мотивувати здобувачів вищої освіти до безперервного навчання та постійного особистісного зростання. По-друге, ці лекції є своєрідним містком між університетською лекцією, презентацією до виступу на конференції та телевізійним документальним фільмом. По-третє, відеолекції TED Talks надають широке поле для аналізу, дають можливість відповісти на запитання про те, яким чином досягається ефективність комунікації, які презентаційні навички використовуються спікером у тій чи іншій лекції [5, с. 13].

Постановка завдання. Ключове завдання статті полягає у практичному розробленні методики навчання здобувачів вищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» англійської фахової лексики за допомогою використання відеоматеріалів лекцій TED Talks.

Виклад основного матеріалу. Сучасні технології продовжують охоплювати всі сфери людського життя та впливають на освітній процес. Наприклад, YouTube, MOOCs (Massive Open Online Courses), різні мовні навчальні вебдодатки дали змогу мовній освіті вийти на якісно новий рівень. Такі інтернет-ресурси пропонують значний обсяг автентичного матеріалу та допомагають викладачам створювати оригінальні заняття, які можуть мотивувати здобувачів вищої освіти до вивчення іноземної мови.

Відтворити іншомовне середовище спілкування на заняттях з іноземної мови професійного спрямування можна за допомогою сучасних освітніх технологій. У цьому контексті велику цінність для вивчення англійської мови професійного спрямування здобувачами вищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» становить відеохостинг TED Talks.

У статті буде розглянуто можливості використання відеолекцій із сайту TED talks як додаткового матеріалу на заняттях з англійської мови професійного спрямування в закладах вищої освіти. Останнім часом матеріали сайту TED talks широко використовуються в освітніх цілях у всьому світі завдяки своїй доступності й сучасним актуальним темам.

На нашу думку, лекція TED Talks на тему «How to rob a bank (from the inside, that is)» (доступна за покликанням: https://www.ted.com/speakers/william_black) відповідає науковим інтересам здобувачів вищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування», а її обсяг і темп відповідають їхнім можливостям та рівню мовної підготовки.

Варто погодитися з думкою науковців (зокрема, Н. Каревої), які займаються дослідженням особливостей використання відеоматеріалів для вивчення іноземної мови. Вважаємо, що методична робота з відеоматеріалами повинна включати три взаємопов'язані етапи: переддемонстраційний, демонстраційний та післядемонстраційний.

Підготовчий етап – це етап психологічної підготовки здобувачів вищої освіти до сприйняття мови. Перед прослуховуванням і переглядом відеоматеріалу викладачеві важливо зняти лексичні й мовні труднощі, пов'язані з розумінням мови носіїв [5, с. 3].

Із цією метою ми пропонуємо здобувачам вищої освіти виконати завдання, спрямовані на активізацію словникового запасу, відновлення та узагальнення наявних у їхній пам'яті знань за темою відео. Перед переглядом відеоматеріалу здобувачі вищої освіти активно залучаються до обговорення пов'язаних із цією темою питань.

Answer the following questions and justify your answers:

1. *Do you think robbing a bank is an ordinary crime nowadays?*
2. *Do you think it's easy to rob a bank? Why or why not?*
3. *What is the biggest bank robbery in history?*
4. *What steps do banks take to protect themselves from being robbed?*

5. *Do you think hackers could rob a bank through computers?*

6. *Have there ever been any successful bank robberies?*

7. *Do you have any friends or relatives who were robbed and lost money that they had in a bank?*

8. *What is your favorite film about bank robbery?*

Відповідаючи на запитання викладача, здобувачі вищої освіти визначають, що їм уже відомо із зазначеної проблематики. Інакше кажучи, вони торкаються тих питань, про які йтиметься у відео, а викладач спрямовує обговорення в потрібне русло.

На переддемонстраційному етапі ми також пропонуємо подати здобувачам вищої освіти активний словник на основі відеоматеріалу (див. таблицю 1). Нові слова можна представити без перекладу та залучити здобувачів вищої освіти до обговорення можливих варіантів їхніх значень або ж подати з перекладом, щоб відразу перейти до перегляду відео.

Таблиця 1

Активний словник

<i>accounting</i>	<i>бухгалтерський облік</i>
<i>financial leverage</i>	<i>фінансовий важіль</i>
<i>fraud</i>	<i>шахрайство</i>
<i>household</i>	<i>домогосподарство</i>
<i>legitimate entity</i>	<i>легітимне утворення</i>
<i>loans</i>	<i>кредити</i>
<i>mortgage-backed securities</i>	<i>іпотечні цінні папери</i>
<i>profit</i>	<i>прибуток</i>
<i>savings</i>	<i>заощадження</i>
<i>to rob a bank</i>	<i>пограбувати банк</i>

Наступний етап – демонстраційний, або етап безпосереднього перегляду відео. Пропонуємо дати змогу здобувачам вищої освіти переглянути відео двічі. Перший перегляд дає можливість зрозуміти основну ідею поданої інформації, а другий – деталізувати побачене й почуте. Якщо здобувачі освіти не зрозуміли зміст відео після повторного перегляду, доцільно переглянути його ще фрагментами.

Демонстраційний етап включає вправи, які варто виконувати безпосередньо під час перегляду відео. Такі завдання дають змогу викладачеві перевірити вміння здобувачів вищої освіти орієнтуватися в тексті, зрозуміти, у якій частині тексту міститься необхідна інформація. Прикладом такого завдання є вправи, пов'язані з використанням прийменників, а саме:

Complete the following sentences with the correct prepositions:

1. *That's why we need to learn what the bankers have learned: the recipe for the best way to rob a bank, so that we can stop that recipe, because our legislators, who are dependent ... political contributions, will not do it ... their own.*

2. *They have produced crony capitalism, American-style, ... which the largest financial institutions are the leading financial donors ... both parties.*

3. *We have to first get rid ... the systemically dangerous institutions. These are the so-called too-big-to-fail institutions.*

4. *With no expertise coming from the regulators, the FBI formed what it calls a partnership ... the Mortgage Bankers Association ... 2007.*

5. *The Office ... the Comptroller of the Currency, which is supposed ... regulate the largest national banks, has made zero criminal referrals.*

На демонстраційному етапі також пропонуємо здобувачам вищої освіти виконати вправи на одиниці глосарію, використаного у відеоматеріалі. Завдання такого типу тренують пам'ять, дають можливість швидше засвоїти нову лексику та більш детально зануритися в текст переглянутого відеоматеріалу. Так, з метою закріплення нового лексичного матеріалу пропонуємо завдання, пов'язане з використанням тлумачного словника (див. таблицю 2). Ці завдання розроблені таким чином, щоб здобувачі вищої освіти могли самостійно здогадатися та знайти значення лексичної одиниці.

Післядемонстраційний етап включає вправи, спрямовані на перевірку розуміння здобувачами вищої освіти змісту переглянутого відеоматеріалу. Класичним прикладом вправи на розуміння переглянутого матеріалу та застосування нової лексики на практиці є вправи на заповнення про-

пусків у реченні. Таке завдання дає змогу здобувачам вищої освіти бачити практичне застосування здобутих навичок і вмінь.

1. *So our task is to ... ourselves so that we can understand why we have these recurrent, intensifying financial crises, and how we can prevent them in the future.*

a) educate; b) learn; c) teach; d) study

2. *Control fraud is what happens when the people who control, typically a CEO, a seemingly legitimate entity, use it as a ... to defraud.*

a) weapon; b) gun; c) knife; d) bomb

3. *During the savings and loan debacle in 1984, we looked at every ... failure, and we looked for common characteristics, and we discovered this recipe was common to each of these frauds.*

a) single; b) only; c) one; d) each

4. *They were obvious that what was going on was an epidemic of accounting control fraud building*

a) up; b) down; c) for; d) against

5. *This is simply where you inflate the value of the home that is being pledged as ... for the loan.*

a) security; b) bodyguard; c) guardian; d) escort

На післядемонстраційному етапі ми також пропонуємо здобувачам вищої освіти творчі вправи, як-от: переказ сюжету, проектні завдання (доповіді, повідомлення за темою), перегляд додаткових відеоматеріалів за схожою тематикою.

З метою поглибленого вивчення теми, яку ми розглядали на практичному занятті, та послідовного і всебічного вивчення англійської мови ми склали список доступних відеоматеріалів TED Talks, які можуть бути успішно використані у процесі навчання здобувачів вищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» англійської кредитно-банківської термінології:

1) «A new way of doing banking» (Jorge Vargas Neto);

Таблиця 2

Встановіть відповідність між словосполученнями (1–4) та їхніми значеннями (a–d)

1. <i>criminal referrals</i>	a) <i>a concept which describes a business or business sector deemed to be so deeply ingrained in a financial system or economy that its failure would be disastrous to the economy</i>
2. <i>crony capitalism</i>	b) <i>a criminal referral or criminal recommendation is a notice to a prosecutory body, recommending criminal investigation or prosecution of one or more entities for crimes which fall into that body's jurisdiction.</i>
3. <i>perverse incentives examples discussion</i>	c) <i>an economic system in which businesses thrive not as a result of free enterprise, but rather as a return on money amassed through collusion between a business class and the political class</i>
4. <i>too-big-to-fail</i>	d) <i>an incentive that has an unintended and undesirable result that is contrary to the intentions of its designers.</i>

2) «The evolving nature of banking?» (Tan Su Shan);
3) «Banking for the Unbanked» (Katharine Budd);
4) «How Much Do Banks Owe Us?» (David Kinley);

5) «The disappearance of relationship banking» (Silvia Dorado);

6) «A revolution in banking is coming» (Tom Blomfield).

Цей список складений на основі таких критеріїв, як зрозумілість, темп, швидкість мови лектора, актуальність теми відеолекції тощо.

Висновки. Таким чином, у статті практично розроблено методику навчання здобувачів вищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» англійської фахової лексики за допомогою використання відеоматеріалів лекцій TED Talks. Структурними елементами кожного

заняття є переддемонстраційні завдання (обговорення питань, пов'язаних із темою відеолекції, словник активної лексики), безпосередній перегляд відео з одночасним виконанням низки лексичних, граматичних, комунікативних вправ, вправ на переклад (follow-up, word use, discussion), додаткових матеріалів за темою розділу (supplementary material). Така структура заняття дає можливість викладачеві вибрати оптимальні шляхи організації як аудиторної, так і самостійної роботи здобувачів вищої освіти з урахуванням рівня їхніх знань та конкретної спеціальності, що є безумовною перевагою і цінністю.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі вважаємо розроблення занять на основі використання однієї з лекцій TED Talks для здобувачів вищої освіти інших спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузан Г., Матвій-Лозинська Ю. Використання матеріалів лекцій TED Talks для підвищення комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. 2019. № 183. С. 109–113.

2. Baeva E. Some advantages of using TED Talks as authentic study material. *Коммуникативные исследования*. 2017. № 3(13). С. 127–133.

3. Корнюш Г. Можливості використання відеоматеріалів TED Talks у процесі викладання англійської мови у вищій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 66. Т. 2. С. 24–29.

4. The advantages of using TED Talks materials in ESL classrooms / T. Shelestova, A. Kalizhanova, S. Romanyuk, A. Zhuman. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2021. № 12(2). P. 81–87.

5. Кошелева И. Видеоматериалы TED Talks как образовательный инструмент в обучении английскому языку в вузе. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия «Педагогические науки»*. 2017. № 59118). С. 13–18.

УДК 81:159.955

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.27>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

FUNCTIONING OF THE NOTION OF 'EMOTIONAL CONCEPT' IN THE MODERN LINGUISTIC PARADIGM

Кольцова О.С.,

orcid.org/0000-0002-0317-946X

*аспірант кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету*

У статті визначено специфіку функціонування поняття «емоційний концепт» у сучасній лінгвістиці. Було вирішено такі завдання: 1) виявити й окреслити основні етапи побутування поняття «емоційний концепт» у вітчизняному та закордонному мовознавстві за 1995–2020 рр.; 2) простежити тенденції сучасної дослідницької проблематики лінгвістики емоцій у зазначений період. Об'єктом статті постає поняття емоційного концепту. Предметом є дефініції терміна «емоційний концепт», дібрані з наукових мовознавчих праць за останні двадцять п'ять років. Методологічним підґрунтям роботи є здобутки емотиології та емотивної лінгвоекології: а) емоції притаманні мові та мовленню; б) емоція і когніція взаємопов'язані; в) емоції комунікативні; г) емоції міжкультурні; г) емоції семіотичні, кодуються знаками національних мов і транслуються за допомогою мовлення. Уперше емоційний концепт кваліфіковано як складник термінологічного апарату емотиології й виокремлено та схарактеризовано три етапи в еволюції поглядів

на аналізоване явище у вітчизняному та закордонному мовознавстві за 1995–2020 рр. Перший етап (1995–2004 рр.) визначується позиціонуванням емоційного концепту як міждисциплінарного явища, що вивчається на перетині культурології, психології культури й когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, М. Красавський, Є. Винарська та ін.). На другому етапі (2005–2010 рр.) ґрунтовно опрацьовано питання вербалізації емоційного концепту на матеріалі однієї та різноструктурних мов (А. Попкова, К. Погосова, О. Борисов та ін.). Третій етап (2005–2020 рр.) характеризується різноаспектним вивченням з актуалізацією комунікативної специфіки, структурної організації та питань кодування емоційного концепту (В. Маслова, Н. Коробкіна, Ю. Шамаєва, О. Малярчук та ін.). Перспективу дослідження вбачаємо у встановленні кваліфікаційних ознак емоційної картини світу як базового поняття емотиології.

Ключові слова: культурологія, емотиологія, емоційна картина світу, емоційний концепт, когнітивна лінгвістика, психологія.

The article identifies the specifics of the functioning of the notion of “emotional concept” in modern linguistics. The following tasks were solved: 1) to identify and outline the main stages of the notion of “emotional concept” in domestic and foreign linguistics for 1995–2020; 2) to trace the tendencies of modern research problems of linguistics of emotions in the specified period. The object of the article is the notion of emotional concept. The subject is the definition of the term “emotional concept”, taken from scientific linguistic works for the last twenty five years. The methodological basis of the work is the achievements of emotiology and emotional linguistic ecology: a) emotions inherent in language and speech; b) emotion and cognition are interrelated; c) communicative emotions; d) intercultural emotions; e) emotions are semiotic, encoded by signs of national languages and transmitted by speech. For the first time the emotional concept is qualified as a component of the terminological apparatus of emotiology and three stages in the evolution of views on the analyzed phenomenon in domestic and foreign linguistics for 1995–2020 are distinguished and characterized. The first stage (1995–2004) is defined studied at the intersection of culturology, psychology of culture and cognitive linguistics (A. Vezhbyska, M. Krasavskiy, Ye. Vynarska, etc.). At the second stage (2005–2010) the issue of verbalization of the emotional concept on the material of one- and different-structured languages (A. Popkova, K. Pohosova, O. Borysov, etc.) was thoroughly studied. The third stage (2005 – 2020) is characterized by a multifaceted study with the actualization of communicative specifics, structural organization and coding of the emotional concept (V. Maslova, N. Korobkina, Yu. Shamaieva, O. Maliarchuk, etc.). We see the prospect of research in the establishment of qualifying features of the emotional picture of the world as a basic concept of emotiology.

Key words: culturology, emotiology, emotional picture of the world, emotional concept, cognitive linguistics, psychology.

Постановка проблеми. Одним із центральних понять емотиології постає «емоційна мовна картина світу», що формується, на думку мовознавців, емоційними концептами. Актуальність статті зумовлена необхідністю окреслити сутність цього явища з опертям на еволюцію поглядів на емоційний концепт і з подальшим зарахуванням до термінологічного апарату емотиології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості емоційної картини світу і способи її мовної концептуалізації є предметом досліджень сучасних напрямів лінгвістики – емотиології та емотивної лінгвоекології (або емоційно-емотивної лінгвоекології (див. О. Гірняк [4, с. 31])). До кола основних питань емотиології (науки про вербалізацію, вираження та комунікацію емоцій), за В. Шаховським [15, с. 33–34], потрапляють: типологія емотивних знаків; вплив емоційного типу англ. *mind style* на формування мовної картини світу, поняття емоційної мовної картини світу; комунікація емоцій; кореляція лексиконів емоцій у різних мовах світу; національно-культурна специфіка вираження емоцій; критерії емотивності мови та її знаків; співвідношення лінгвістики та паралінгвістики емоцій як двох семіотичних систем; вплив емансипації емоцій на мовні процеси; емоційне/емотивне забарвлення/ тональність/модальність тексту; емотивний семантичний простір мови; емотивний

смісловий простір мовної особистості; лексикографія емотивності. Емотивна лінгвоекологія розвиває ідеї лінгвістики емоцій, оскільки під час опрацювання критеріїв визначення екологічності/неекологічності комунікації береться до уваги емоційний зміст використовуваних мовних одиниць мови і характер категорійних емоційних ситуацій [16, с. 13].

Наукові дослідження лінгвістичної природи емоційних явищ дали змогу емотиологам обґрунтувати ряд теоретичних положень, які нині постають методологічним підґрунтям студіювань із цієї проблематики: 1) емоції притаманні мові та мовленню (так само, як і свідомості/мисленню); 2) емоція і когніція взаємопов’язані; 3) емоції комунікативні; 4) емоції міжкультурні, міжпоколінні; 5) емоції семіотичні, кодуються знаками національних мов і транслуються за допомогою мовлення.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити специфіку функціонування поняття «емоційний концепт» у сучасній лінгвістиці. Заявлена мета мотивує вирішення таких завдань: 1) виявити й окреслити основні етапи побутування поняття «емоційний концепт» у вітчизняному та закордонному мовознавстві за 1995–2020 рр.; 2) простежити тенденції сучасної дослідницької проблематики лінгвістики емоцій у зазначений період.

Об'єктом статті постає поняття емоційного концепту. Предметом є дефініції терміна «емоційний концепт», дібрані з наукових мовознавчих праць за останні двадцять п'ять років. Мета й завдання дослідження зумовили необхідність застосування низки загальнонаукових і спеціальних методів: методів спостереження, індукції та дедукції, методів критичного аналізу та систематизації наукової літератури, методу дефініційного аналізу, дескриптивно-аналітичного (описового) методу, методу вибірки тощо.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше емоційний концепт кваліфіковано як складник термінологійного апарату емотиології й виокремлено та схарактеризовано три етапи в еволюції поглядів на аналізоване явище.

Виклад основного матеріалу. Вивчення значного списку наукової літератури уможливило виявлення трьох основних етапів, а також формування переліку основних проблем, які перебувають у центрі уваги студіювань емоційних концептів у XXI ст.

1 етап. Емоційний концепт у лінгвістичних розвідках 1995–2004 рр.

Перший етап визначується позиціонуванням емоційного концепту як міждисциплінарного явища, що вивчається на перетині культурології, психології культури і когнітивної лінгвістики й представлений працями А. Вежбицької, М. Красавського, Є. Винарської та ін.

А. Вежбицька (1996) наприкінці XX ст. розглядає емоційний концепт на перетині культурології, психології культури і науки про пізнання та дефінує його як прототипову модель поведінки або сценарій, якими задається послідовність думок, бажань і почуттів. Авторка наголошує, що емоційні концепти зумовлені ситуаціями, типовими для певних переживань, і ці ситуації можуть бути описані за допомогою ментальних сценаріїв, які у свою чергу є вираженими в мові ситуаціями, що сприймаються носіями певної культури як найпоширеніші та найпомітніші. На ґрунті сценарію носій мови інтерпретує почуття і моделює свої емоції щодо інших людей [2, с. 340].

Одною із найбільш використовуваних нині в українському мовознавстві є дефініція емоційного концепту М. Красавського, згідно з яким це «етнічно, культурно зумовлене, структурно-смісловне, здебільшого лексично і/або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на понятійній основі, включає в себе, крім самого поняття, образ, культурну цінність і функційно заміщає людині під час рефлексії та комунікації предмети (в широкому смислі слова) світу, що викликають

упереджене ставлення до них людини» [7, с. 60]. Мовознавець зауважує, що емоційні концепти а) детерміновані такими соціокультурно-психологічними характеристиками конкретної спільноти людей, як традиції, звичаї, вдача, особливості побуту, стереотипи мислення, моделі поведінки, що історично складаються впродовж розвитку, становлення певної етнічної спільноти [7, с. 18]; б) це не тільки поняття, не тільки набір певних ментальних, когнітивних елементів, але й оцінні уявлення людини про самі поняття, визначені й асоційовані з ним у свідомості людини образи. Ядром емоційних концептів є безпосередньо сама емоція. Критеріями базовості постають: 1) словниковий статус домінанти відповідної лексеми, що омовлює той чи той концепт (дані синонімічних словників); 2) час появи та вживання відповідного слова для номінації психічного переживання (етимологічні дані); 3) функціонування конкретного номінанта емоції як метамовного засобу визначення значення номінацій емоцій (лексикографічні дані); 4) семасіологічний статус номінанта емоції (гіперонім); 5) індекс асоціацій і слововживань номінантів емоцій у мові (дані асоціативних і частотних словників) [7, с. 451–453].

Є. Винарська зазначає, що базові емоційні концепти представляють собою «злиті воедино і слабко усвідомлювані комплекси відчуттів, які виражаються такими самими синкретичними комплексами емоційно виразових засобів (вегетативних, рухових, інтонаційних)» [3, с. 15]. Конститутивною ознакою аналізованого явища дослідниця вважає примітивну структуру (це безперервно-зонні структури без чітких і стабільних меж). Примітивізм структури пов'язаний із примітивізмом і їхньої семантики, яка зводиться до усвідомлення порівняльної інтенсивності емоційної напруженості суб'єкта і до усвідомлення порівняльної тенденції її розвитку. Примітивізм форми і змісту цих концептів дозволяє назвати їх універсальними емоційними примітивами. Чим більше людина усвідомлює свої психофізіологічні стани, тим когнітивний зміст її емоцій стає менш універсальним і більш складним. Мовні визначення емоцій сприяють їх дискретизації, культурній регламентації і культурному нормуванню. Варіативна множинність похідних емоційних концептів, що виділяються в культурній практиці людини, протистоїть незначній кількості базових, слабко усвідомлюваних емоційних примітивів, концептуальна природа яких пов'язана переважно з психофізіологічними чинниками. У такий спосіб авторка опрацьовує проблему типології емоційних концептів. Так, виявляючи

способи мовного втілення емоцій і моделюючи когнітивні сценарії кодування та декодування емоційно насиченої інформації у свідомості мовця, емоційні концепти класифікуються на базові (макро)концепти, що втілюють типізований синтез результатів емоційно-пізнавальної діяльності мовця, та похідні (мікро)концепти, сформовані внаслідок суб'єктивної інтерпретації та регламентації чуттєвого досвіду індивіда [Там само, с. 15].

С. Зайкина (2004) кваліфікаційною ознакою емоційного концепту вважає той факт, що в його основі перебуває універсальне поняття емоції, що зумовлює наявність загальних когнітивних ознак [5, с. 4].

2 етап. Емоційний концепт у лінгвістичних розвідках 2005–2010 рр.

Другий етап представляє ґрунтовне опрацювання проблем вербалізації емоційного концепту. Значний внесок у цьому напрямі належить А. Попковій, К. Погосовій, О. Борисову та ін.

А. Попкова (2005) під емоційним концептом розуміє різновид культурного концепту, який, зберігаючи всі його властивості, містить додаткові емотивні, ціннісні й оцінні характеристики, і позиціонує його як компонент лінгвоемоційної картини світу [13, с. 7]. Способи семіотичної експлікації емоційного концепту можуть бути вербальними (вираженими через мову) і невербальними (вираженими жестом, мімікою, малюнком тощо). При цьому вербалізація є обов'язковим етапом усвідомлення внутрішнього світу людини і його категоризації. Емоційні концепти мають різний характер мовної концептуалізації: вони можуть називатися, описуватися і виражатися за допомогою мовних знаків. Слова-назви емоцій використовуються для аналізу емоційних концептів у когнітивних дослідженнях як найбільш адекватний засіб «фіксації» складного і важкодоступного явища. У лінгвоемоційній картині світу найбільш продуктивними і частотними виступають такі засоби вербалізації емоційних концептів: слова-номінанти, слова-експресиви, слова-афективи та дескриптивні структури. Для позначення конкретних емоцій використовуються слова-номінанти, оскільки вони є найбільш доступним і зрозумілим для мовної особистості засобом фіксації і вираження певних психічних процесів [13, с. 7].

К. Погосова (2007) для свого дослідження вибирає визначення емоційного концепту, згідно з яким це ментальна одиниця високого ступеня абстракції, що виконує функцію метапсихічної регуляції і відображає в мовній свідомості багатівіковий досвід інтроспекції етносу у вигляді

загальноуніверсальних і культурно-специфічних уявлень про емоційні переживання. При цьому лінгвіст стверджує, що емоції універсальні, тобто в рівній мірі властиві всім людям і впливають із загальної та єдиної природи людини, її неконтрольованої психіки (вона «загальнодоступна», відкрита для переживання людини незалежно від культурних параметрів). Вербалізована емоція є ім'ям концепту емоції (лексема), яке як знакове утворення існує, функціонує в лінгвокультурі й, отже, відображає в собі емоційний досвід того чи того індивіда, загалом соціуму, оцінно категоризує, концептуалізує довкілля [12, с. 8].

О. Борисов (2007) зауважує, що вербалізований емоційний концепт є складним динамічним структурно-смысловим конструктором людської свідомості, який зберігає досвід етнокультурного, соціокультурного та індивідуального характеру мовця про виокремлений фрагмент емоційного буття людини та відбивається в семантичному просторі мови [1].

3 етап. Емоційний концепт у лінгвістичних розвідках 2011–2020 рр.

Третій етап презентує різноаспектне вивчення емоційних концептів з актуалізацією комунікативної специфіки, структурної організації та питань кодування емоційного концепту. Здобутки цього етапу містяться в розвідках В. Маслової, Н. Коробкіної, Ю. Шамаєвої, О. Малярчук та ін.

У рамках опрацювання теоретичних проблем когнітивної лінгвістики В. Маслова (2011) констатує, що сутність емоційних концептів неможливо зрозуміти без залучення психологічних знань про особистість та її емоційну сферу, оскільки мовлення є не лише інструментом культури, але й інструментом емоцій. Емоції є специфічною формою ставлення людини до світу. Думки й емоції зливаються під час комунікативної діяльності, при цьому емоції часто превалюють. Кожна мовленнєва особистість незалежно від культурних відмінностей переживає одні й ті самі базові емоції, і це споріднює людей різних культур [10, с. 42].

Розглядаючи сутність емоційної картини світу, Н. Коробкіна (2011) акцентує увагу на поняттях-корелятах, які по-різному пов'язані з емоціями, що дає змогу автору говорити про існування емоційних понять, які у свою чергу фіксуються в емоційній картині світу мовця. На вербальному рівні ці поняття упаковуються у форму лексичних одиниць, які, будучи вербальними корелятами вихідних понять, також викликають у комунікативної особистості певний спектр емоцій, здійснюючи в такий спосіб мовну реалізацію емо-

ційної картини світу мовця. Емоційні поняття в теорії лінгвіста слід відрізняти від іншого складника емоційної картини світу – емоційних концептів. Н. Коробкіна поділяє думку колеги В. Пищальникової і розглядає концепт «як специфічну модель значення, що акцентує роль мовного значення в пізнавальних процесах» [11, с. 72].

Ю. Шамаєва (2011) зауважує, що концепт емоції охоплює «всєбічне знання/відчуття експерієнцером емоційного смислу та постає як сукупність асоціацій, що формується на перетині гетерогенних чинників, які характеризують емоційно/емоціогенно взаємодіючих суб'єктів як членів певної лінгвокультурної спільноти» [14, с. 188]. Доцільним автор вбачає моделювати емоційний концепт як багатовимірне інтегративне культурно-евристичне ментально-афективне утворення, структура якого охоплює поняттєву (що відбиває ознакову та дефініційну специфіку концепту), образну (що фіксує концептуальні метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості експерієнцера), значущісну (детерміновану місцем концепту в системі мови) та валоративну складові частини, у вигляді поля, яке включає в себе чуттєво-образне ядро, базовий шар (співвіднесений з поняттєвим складником емоційного концепту) та периферію (співвіднесеною з його образним компонентом).

О. Малярчук (2014) позиціонує емоційний концепт як різновид культурного концепту, що зберігає всі його ознаки, але відрізняється додатковими емотивними й ціннісними характеристиками. У його основі лежить оцінювання як онтологічна властивість людини, яка не може у своїй пізнавальній діяльності не оцінювати довкілля [8, с. 133]. Здобутком концепції автора є актуалізація питання кодування. Так, емоційний концепт являє собою глобальну розумову одиницю, що кодується в людській свідомості одиницями універсального предметного коду. В основі цього коду можуть лежати індивідуальні та універсальні (етнічні) почуттєві образи. Емоційний концепт постає в дослідженні як «ментальна одиниця високого ступеня абстракції, що виконує функцію метапсихічної регуляції та відображає в мовній свідомості багатовіковий досвід інтроспекції етносу у вигляді загальноуніверсальних і культурно-специфічних уявлень про емоційні

переживання, що інтегрує в собі мовна, концептуальна та емоційна картини світу» [8, с. 132].

В. Марченко та Р. Хмельницький (2018) опрацьовують питання рівневої репрезентації емоційних концептів і наголошують, що в мові емоційні концепти реалізуються на фонетичному, морфологічному (граматичному), лексичному та стилістичному рівнях.

Проблему структурної організації емоційного концепту розглядає О. Гіряк (2019). Згідно з поглядами мовознавця, у структуру емоційного концепту входять споріднені концепти, які є емоційними концептами особливого роду: емоційні стани, емоційні стосунки, емоційні реакції, які становлять мінімальний концептуальний зміст емоційної категорії (наприклад, для гніву спорідненим буде концепт «прагнення вчинити будь-яку дію», «бажання помститися» тощо). Система когнітивних сценаріїв здебільшого містить один прототипний сценарій, який подає концепт так, як він звичайно, типово існує в буденній свідомості, і ряд відступів від прототипного сценарію, тобто непродумані сценарії емоцій, наявні у свідомості носіїв мови [4, с. 31].

Висновки. Отже, аналіз функціонування терміна «емоційний концепт» у науковій лінгвістичній літературі за 1995–2020 рр. дає змогу: 1) розглядати емоційний концепт у рамках емотиології із внесенням до її термінологійного апарату; 2) виділити три етапи побутування поняття «емоційний концепт» із простеженням таких тенденцій: а) перший етап (1995–2004 рр.) визначувався позиціонуванням емоційного концепту як міждисциплінарного явища, що вивчається на перетині культурології, психології культури і когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, М. Красавський, Є. Винарська та ін.); б) на другому етапі (2005–2010 рр.) ґрунтовно опрацьовано питання вербалізації емоційного концепту на матеріалі одно- та різноструктурних мов (А. Попкова, К. Погосова, О. Борисов та ін.); в) третій етап (2005–2020 рр.) характеризується різноаспектним вивченням з актуалізацією комунікативної специфіки, структурної організації та питань кодування емоційного концепту (В. Маслова, Н. Коробкіна, Ю. Шамаєва, О. Малярчук та ін.).

Перспективу дослідження вбачаємо у встановленні кваліфікаційних ознак емоційної картини світу як базового поняття емотиології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисов О. Мовна концептуалізація емоцій (на матеріалі сучасних англійських лексикографічних джерел). *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 110. Т. 1. С. 57–59.
2. Вежбицькая А. Толкование эмоциональных концептов. *Язык. Культура. Познание*. Москва : Русские словари, 1996. С. 326–370.

3. Винарская Е.Н. К проблеме базовых эмоциональных концептов. *Вестник Воронежского государственного ун-та. Серия: «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2001. № 2. С. 12–16.
4. Гірняк О.Г. Емоція гніву у сучасній емотивній лексиці: теоретичний аспект. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 5. С. 30–34.
5. Зайкина С.В. Эмоциональный концепт «страх» в английской и русской лингвокультурах (сопоставительный аспект) : автореф. дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Волгоград, 2004. 26 с.
6. Коробкина Н.И. Эмоциональная картина мира и ее языковая репрезентация (на примере понятий «Добро» и «Зло»). *Lingua mobilis*. 2011. № 4 (30). С. 37–44.
7. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград : Перемена, 2001. 495 с.
8. Мальярчук О.В. Емоційний концепт *щастя*: етимологічні та структурні характеристики. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2014. Вип. 2 (74). С. 132–138.
9. Марченко В.В., Хмельницький Р.В. Засоби вираження емоційних концептів у творах Люсі Мод Монтгомері. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 204–208.
10. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. Москва : Флинта ; Наука, 2011. 296 с.
11. Пищальникова В.А. Значение и концепт. *История и теория психолингвистики: курс лекций*. Москва : МГЛУ, 2007. Ч. 2: Этнопсихолингвистика. С. 63–77.
12. Погосова К.О. Концепты эмоций в английской и русской языковых картинах мира : автореф. дисс. ... к. филол. н. : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Владикавказ, 2007. 196 с.
13. Попкова А.Н. Лингвоэмоциональная картина мира: особенности вербализации (на основе языка текстов художественной литературы) : автореф. дисс. ... к. филол. н. : 10.02.19 «Теория языка». Краснодар, 2005. 21 с.
14. Шамаєва Ю.Ю. Методологічні засади дослідження вербалізованих концептів емоцій. *Вісник Житомирського державного університету. Серія: «Філологічні науки»*. 2011. Вип. 56. С. 187–191.
15. Шаховский В. Эмоции как объект исследования в лингвистике. *Вопросы психолингвистики*. 2009. № 9. С. 29–42.
16. Шаховский В.И. Эмотивная лингвозекология: комплексный подход к изучению языка, речевой деятельности и человека. *Вопросы психолингвистики*. 2014. № 19. С. 13–21.

УДК 81'373.45-115

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.28>

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У ШВЕДСЬКІЙ МОВІ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

ENGLISH BORROWINGS IN SWEDISH: GENERAL OVERVIEW OF THE ISSUE

Кульчицький В.І.,

orcid.org/0000-0003-4646-6861

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної філології

Національного авіаційного університету

Стрільчук А.І.,

orcid.org/0000-0001-8502-3815

студент III курсу факультету лінгвістики та соціальних комунікацій

Національного авіаційного університету

У статті доведено, що проблема поширення та вживання англійських запозичень у шведській мові на сучасному етапі є надзвичайно актуальною. Виділено фактори, які сприяли поширенню англійської мови в загальноєвропейському просторі, а саме: вивчення англійської мови дається легко, адже її граматику проста і логічна; англійська мова була офіційною мовою в більшості колоній Британської імперії, а її кордони охоплювали значні території; після закінчення Другої світової війни зріс політичний та економічний вплив США, що стало так званим «каталізатором»

поширення англійської мови у світовому співтоваристві; кількість міжнародних компаній і організацій, яка постійно зростає, співпраця з іншими країнами вимагає використання єдиної мови; поява Інтернету і прискорення процесів глобалізації. Розглянуто варіанти тлумачення поняття «англіцизм». Виділено часові періоди найактивнішого надходження англіцизмів до шведської мови та виокремлено основні сфери проникнення англійських запозичень. Зазначено, як відбувається адаптація більшості англіцизмів у шведській мові. Наведено класифікацію англійських слів та конструкцій, що ввійшли до мовної практики шведів, залежно від мети застосування, а саме: англіцизми для позначення нових понять, пов'язаних зі сферою нових технологій; вирази шведською мовою, створені за зразком відповідних англійських фраз; англійські слова, що вживаються шведами для надання емоційного забарвлення сказаному. Досліджено таке явище, як перемикання кодів. Установлено, що перемикання кодів – це перехід із національної мови до англійської (і навпаки) у щоденному побутовому спілкуванні, що призводить до двосторонньої інтерференції англійської та національних мов. Виокремлено шість типів перемикання кодів, а саме: перемикання на рівні окремих слів; перемикання на рівні словосполучення; білінгвальна гра слів; включення окремих англійських речень до тексту національною мовою; перемикання англійською мовою на рівні мікротексту на шведських вебсайтах, у рекламних роликах, інструкціях; перемикання коду на рівні тексту в предметних сферах, доменах мови, що охоплюють будь-які спеціалізовані сфери.

Ключові слова: англіцизми, шведська мова, запозичення, перемикання кодів, мовна сфера.

The article proves that the problem of distribution and use of English borrowings in Swedish at the present stage is extremely relevant. The factors that contributed to the spread of English in the world are highlighted, namely: learning English, in most cases, is easy, because its grammar is simple and logical; English was the official language in most of the colonies of the British Empire, and its borders covered large areas; after the end of the Second World War, the political and economic influence of the United States increased, which became the so-called “catalyst” for the spread of the English language in the world community; a constantly growing number of international companies and organizations and cooperation with other countries require the use of a single language; the emergence of the Internet and the acceleration of globalization. Different views on interpretation of the concept “English loanword” are analyzed. The time periods when English loanwords made their way into the Swedish language most actively are identified and the main spheres of introduction of English loanwords are singled out. It is indicated how the majority of English loanwords are adapted in the Swedish language. The classification of English loanwords and constructions included in the language practice of the Swedes, depending on the purpose of their use, are highlighted, namely: English loanwords to denote new concepts related to the field of new technologies; expressions in Swedish, created on the model of the corresponding English phrases; English loanwords used by the Swedes to give emotional coloring to what is said. A phenomenon such as code switching has been studied. It has been established that code switching is a transition from the national language to English and vice versa in everyday communication, which leads to two-way interference of English and national languages. Six types of code switching are distinguished, namely: switching at the level of individual words; switching at the phrase level; bilingual play on words; inclusion of separate English sentences in the text in the national language; switching to English at the level of microtext on Swedish websites, in commercials, instructions; text-level code switching in subject areas, language domains, covering any specialized areas.

Key words: English loanwords, the Swedish language, borrowings, code switching, language area.

Постановка проблеми. У сучасному світі значно розширилися соціальні, культурні, політичні, наукові, економічні зв'язки між різними країнами. Розширення зв'язків впливає і на розвиток мов, сприяючи поповненню лексичного складу різноманітними запозиченнями. Загальновідомо, що саме англійська мова є найбільшим джерелом запозичень для всіх інших мов. Роль англійської мови в сучасному світі не можна переоцінити. Запозичення з англійської мови активно доповнюють лексику мов різних народів і належать до різноманітних сфер життя [2, с. 21]. На сучасному етапі англомовні запозичення у шведській мові побутують у різних сферах життєдіяльності, оскільки стрімкий розвиток науки, техніки, медицини, програмування, літератури та мистецтва зумовлює процес імплементації слів іншомовного походження (англомовних лексичних одиниць) у сучасний комунікативний дискурс шведської мови. Саме тому неабиякої актуальності набуває проблема поширення та вжитку англомовних запозичень у шведській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема англійських запозичень у шведській мові є малодослідженою в українському науковому просторі. Вітчизняні вчені не приділяли достатньої уваги проникненню англіцизмів у скандинавські мови, зокрема шведську. Це питання вивчали здебільшого закордонні фахівці. Зокрема, М. Стольхаммар (M. Stålhammar) [11] досліджував історичний вплив англійської мови на шведську; Ю.А. Кристал (J.-A. Chrystal) [6] вивчала англіцизми у шведських засобах масової інформації; Р. Хьоглін (R. Höglin) [9] розглядала англіцизми як загрозу скандинавським мовам; Д.С. Бородіна [1] прослідковувала взаємодію англійської та скандинавських мов; О.М. Чекаліна [4] простежувала особливості мовної ситуації у сучасній Швеції та її мовну політику щодо англіцизмів. Незважаючи на низку праць, присвячених окресленій проблемі, питання ґрунтовного дослідження англомовних запозичень у шведській мові залишається не зовсім розкритим.

Мета статті – комплексно дослідити проблеми розповсюдження та вжитку англомовних запозичень у шведській мові. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань:

- виокремити фактори, які сприяли поширенню англійської мови в загальносвітовому просторі;
- визначити сутність поняття «англіцизм»;
- історично проаналізувати поширення англомовних запозичень у шведській мові;
- дослідити групи, на які поділяють усі англійські слова та конструкції, що ввійшли до мовної практики шведів;
- розглянути явище перемикавання кодів.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних показників еволюції мови є її безперервний розвиток. Якщо мова має здатність створювати нові слова і словосполучення, відкрита до іншомовних запозичень, то вона залишається «життєздатною». Процес запозичення іншомовних одиниць – невід’ємна частина розвитку мов. Результати цього процесу – мовні одиниці, що забезпечують нам ефективну комунікацію не тільки одне з одним, а і з носіями інших мов. Із другої половини ХХ ст. англійська мова поступово стає мовою міжнародного спілкування і зараз її вплив на інші мови світу є беззаперечним. Н.О. Лошакова і В.Г. Павленко [3] виокремлюють кілька факторів, які сприяли поширенню англійської мови в загальносвітовому просторі:

- вивчення англійської мови дається легко, адже її граматики проста і логічна;
- англійська мова була офіційною мовою в більшості колоній Британської імперії, а її кордони охоплювали значні території;
- після закінчення Другої світової війни зріс політичний та економічний вплив США, що стало так званим «каталізатором» поширення англійської мови у світовому співтоваристві;
- кількість міжнародних компаній і організацій, яка постійно зростає, співпраця з іншими країнами вимагає використання єдиної мови;
- поява Інтернету і, як наслідок, прискорення процесів глобалізації, які сформували «масову культуру», в основі якої лежать духовні цінності США і Великобританії [3, с. 2–3].

Неминучим процесом настільки глобального поширення англійської мови є проникнення англомовних запозичень (англіцизмів) у безліч мов світу, зокрема в скандинавські, включно зі шведською.

Розглядаючи англіцизми у шведській мові, вважаємо за необхідне визначитися із самим поняттям «англіцизм», адже досі не існує загаль-

ноприйнятого тлумачення цього концепту і різні дослідники дають різні визначення цьому поняттю. Трактуючи поняття «англіцизм», більшість дослідників схиляються до того, що це лише запозичення з англійської мови окремих лексичних одиниць, які адаптуються в системі мови-рецептора та інтегруються в неї [7, с. 152]. М. Гьорлах (М. Görlach) визначає англіцизм як слово або ідіоматичне словосполучення, яке зберігає свою англійську форму (у письмі, вимові, морфологічній структурі або в одній із цих трьох категорій) і потрапляє до словника мови-реципієнта [8, с. 1]. На думку А. Онисько (А. Onysko), поняття «англіцизм» є ширшим і позначає будь-який результат процесу впливу англійської мови на мову-реципієнта [10, с. 91–93]. Таким чином, англіцизмами можна вважати лексичні, структурні, фонологічні елементи мови-реципієнта, формально співвідносні з подібними елементами англійської мови [1, с. 28].

«Взаємини» шведської мови з англійською є досить тривалими. Шведська мова відчула на собі досить сильний вплив англійської мови, що спричинило збільшення кількості англомовних запозичень. Як не дивно, сучасні шведські лінгвісти вбачають у цьому позитивну тенденцію, адже шведська мова стає «виразнішою» [4]. Шведська науковиця Ю.А. Кристал (J.-A. Chrystal) [6] у своєму дослідженні англіцизмів у шведських засобах масової інформації стверджує, що кількість англійських запозичень у шведських ЗМІ не створює загрози для шведської мови.

Уважається, що проникнення англіцизмів у шведську мову почалося ще у ХІІІ ст. [11]. Однак період найактивнішого надходження англіцизмів до шведської мови припадає на ХІХ століття – час наукових проривів та швидких темпів індустріального розвитку. Із середини ХІХ ст. у шведській мові різко зростає кількість англомовних запозичень. У цей час домінують прямі запозичення та іменники. Не дивно, що запозичуються лексичні одиниці з галузі науки та техніки, наприклад: *helium, darwinism, twill, bor*. Однак проникають у шведську мову й англіцизми з інших галузей знань: *budget, partner, champion, toast, tornado* тощо. Наступний «бум» у проникненні англомовних запозичень у шведську мову припадає на початок ХХІ ст., коли до шведської проникають такі англійські слова, як *business, radar, showbiz, vitamin, display, jeans, racism, ping-pong, frisbee, bunker, periskop* (англ. *periscope*), *vinyl, hormone* (англ. *hormone*), *milkshake, popcorn, loafers, loser* тощо. Як бачимо, сфери проникнення англіцизмів є досить різноманітними – медицина, фінанси,

техніка, спорт, військова справа, одяг, їжа. Однак цей період характеризується не лише великими обсягами запозичення слів і виразів, а й втраченою цілих мовних сфер, у яких відбувається найбільша кількість міжнародних контактів, де володіння англійською є необхідним для здійснення успішного спілкування, а шведські лексичні одиниці піддаються витісненню. Таким чином, поступово, але впевнено англійська мова набуває все вагомішого статусу у шведському суспільстві.

Шведська мова є аналітичною, де граматику передається через синтаксис, саме тому адаптація більшої половини англіцизмів у шведській мові відбувається фонетичним та морфологічним способами, тоді як орфографічне освоєння все частіше стає другоплановим і часом може просто бути відсутнім. У шведській мові навіть є поняття "*blandspråkpolicy*" (змішана мовна політика), що означає досить податливу мовну політику щодо асиміляції англіцизмів. Вона полягає в обережному інтернаціоналізмі та стриманому пуризмі в орфографії та словозміні [4, с. 15].

Н.Г. Шпаковська [5] поділяє всі англійські слова та конструкції, що ввійшли до мовної практики шведів, на кілька груп (залежно від мети застосування). До першої найбільшої за кількістю запозичень групи належать англіцизми для позначення нових понять, пов'язаних зі сферою нових технологій. Прикладом можуть слугувати такі дієслова, як *checka* (англ. *to check*), *chatta* (англ. *to chat*), *editera* (англ. *to edit*), *logga in* (англ. *to log in*), а також іменники, до яких складно підібрати шведські аналоги через те, що предмети та явища, які вони позначають, раніше просто не існували *browser*, *email*, *printer*, *site*, *software*, *support*, *voicemail*.

Наступна група англіцизмів містить вирази шведською мовою, створені за зразком відповідних їм англійських фраз. Найчастіше це дослівно перекладені фразеологізми та конструкції з фразовими дієсловами. Наприклад:

upp till dig (англ. *up to you*), *ha en bra dag* (англ. *have a nice day*), *bra fråga* (англ. *good question*) 'добре питання'.

До третьої групи належать англійські слова, що вживаються шведами для надання емоційного забарвлення сказаному. До таких слів та словосполучень належать такі: *ok*, *yes*, *once in a lifetime*.

Таким чином, дослідниця підсумовує, що у шведській мові запозичена англомовна лексика часто вживається в усному мовленні, особливо під час неформального спілкування, несе додаткове смислове навантаження та допомагає мовцеві виразити свої емоції. Використання англі-

цизмів також пов'язане із вживанням відомих у певних соціальних групах фраз, знайомих усім учасникам цієї групи, а тому однаково ними декодованих та інтерпретованих [5, с. 72–74].

У своєму дослідженні впливу англійської мови на мови скандинавських народів норвезька науковиця Р. Хьоглін звертає особливу увагу на таке явище, як перемикавання кодів [9, с. 104]. Д.С. Бородіна [1] вважає перемикавання кодів ознакою гібридизації сучасного скандинавського дискурсу і вбачає в ньому неабияку загрозу для скандинавських мов. Перемикавання кодів означає перехід із національної мови на англійську (і навпаки) у щоденному побутовому спілкуванні, що призводить до двосторонньої інтерференції англійської та скандинавських мов. Найчастіше таке перемикавання кодів трапляється у формі залучення англійських слів та словосполучень до національної мови і є серйозним соціолінгвістичним фактором, що свідчить про соціальний статус та стереотипи поведінки у молодіжних та професійних спільнотах. Розширюючи можливості мовного спілкування та сприяючи створенню солідарних міжособистісних відносин, перемикавання кодів може набувати різних форм (від уживання одного іншомовного слова під час спілкування рідною мовою до поперемінного висловлювання двома мовами в процесі комунікації).

Вирізняють 6 типів перемикавання кодів (переходу в процесі мовного спілкування з національної мови на англійську (і навпаки)): перемикавання на рівні окремих слів (наприклад, стандартне коротке запитання *okay?* часто вживається у процесі міжособистісного спілкування шведською мовою); перемикавання на рівні словосполучення; білінгвальна гра слів; включення окремих англійських речень до тексту національною мовою; перемикавання англійською мовою на рівні мікротексту на шведських вебсайтах, у рекламних роликах, інструкціях, призначених для національних та іноземних користувачів; перемикавання коду на рівні тексту в предметних сферах, доменах мови, що охоплюють будь-які спеціалізовані сфери, як-от у науковій літературі, комп'ютерних іграх, діловій документації великих компаній, піснях тощо [1, с. 30].

Однак варто зауважити, що в перемиканні кодів більшість шведських лінгвістів не вбачають жодної загрози для шведської мови, адже шведи вставляють у мову ті чи інші англомовні одиниці для надання мові експресивності або встановлення контакту зі співрозмовником. Дослідивши думки шведських фахівців щодо впливу англійської мови на шведську, можемо стверджувати, що кількість поглядів та думок щодо цього явища

різниться від однієї групи дослідників до іншої. Як уже було зазначено вище, деякі лінгвісти розглядають вказані мовні процеси досить позитивно, інші ж вважають, що надмірна кількість невинуватих запозичень, яка вже призводить до зникнення цілих мовних сфер, може з часом дуже пагубно вплинути на шведську мову і призвести до того, що вона буде використовуватися тільки на повсякденно-побутовому рівні.

Висновки. Отже, сьогодні англійська мова є інструментом глобалізації, що охоплює весь світ. Процес глобалізації, що диктує необхідність поширення англійської мови як універсальної, спричиняє її поступове проникнення в усі

сфери спілкування скандинавських мов, зокрема шведської. У сучасній шведській мові спостерігається тенденція до досить активного запозичення англійських одиниць. Англіцизми проникають у шведську мову або взагалі без змін, або в адаптованому до шведської мови варіанті. Варто зауважити, що мова постійно змінюється та розвивається, саме тому мовні запозичення є невід'ємною частиною кожної мови. Завдяки запозиченням мова збагачується новими лексичними одиницями, які спрощують розуміння окремих явищ науково-технічного прогресу та світових тенденцій, а також підтримують розвиток мови та її актуальність у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бородин Д.С. Пути взаимодействия английского и национальных языков в скандинавском регионе. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2018. Т. 7. № 1(22). С. 27–31.
2. Есенова Е. Адаптація англійських запозичень в сучасній українській мові та деякі питання міжнародних відносин: стан проблеми. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Романо-германська філологія*. 1996. Вип. 3. С. 21–24.
3. Лошакова Н.А., Павленко В.Г. История и адаптация англицизмов в русском языке. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2019. №. 5. С. 2–3.
4. Чекалина Е.М. Особенности языковой ситуации и языковая политика в современной Швеции. *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*. 2019. №. 6. С. 9–20.
5. Шпаковская Н.Г. Семантико-стилистический анализ англицизмов в шведском языке. *БГУ: ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ: Языкознание*. 2014. Вып. 4. С. 72–74.
6. Chrystal J-A. *Engelskan i svensk dagspress*. Solna: Esselte stadium, 1988. 246 s.
7. Gottlieb H. The Impact of English / Danish TV Subtitles as Mediators of Anglicisms. *ZAA: Zeitschrift fur Anglistik und Amerikanistik*. 1999. Vol. 47(2). P. 133–153.
8. Görlach M. *Still more Englishes*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2002. 240 p.
9. Höglin R. *Engelska språket som hot och tillgång i Norden*. 2002. 141 s.
10. Onysko A. *Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2007. 346 p.
11. Stålhammar M. *Engelskan i svenskan. Åttahundra år av lånade ord och språkliga influenser*. Falun, 2010. 258 s.

РОЗДІЛ 5 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 378.6:78].015.3:[37.011.3-052-054.6:81'243'276.6]](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.29>

ПРОФЕСІЙНІ КОМУНІКАТИВНІ СИТУАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ (ПАРАДИГМА МУЗИЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ)

PROFESSIONAL COMMUNICATION SITUATIONS AS A SUBJECT OF LINGUODIDACTIC STUDY (WITHIN A PARADIGM OF A MUSICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTION)

Дузь Л.І.,

orcid.org/0000-0003-4507-9018

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

Статтю присвячено обґрунтуванню професійних комунікативних ситуацій як предмета лінгводидактичного вивчення в парадигмі музичного закладу вищої освіти. Окреслено предметне поле професійно спрямованої лінгводидактики, до якого входять реальні умови професійної взаємодії. Виділення професійних комунікативних ситуацій вмотивоване завданнями професійно спрямованого лінгводидактичного курсу для іноземних студентів музичного закладу вищої освіти. Дослідження проведене з використанням методів спостереження, аналізу, узагальнення, типологізації, теоретичного обґрунтування висновків, а структурність, функційність і причинність застосовано у вивченні професійно-комунікативних умов пізнання студента та його самопізнання. З урахуванням міждисциплінарного дискурсу проаналізовано реальну академічну музично-педагогічну комунікацію. Виявлено структурно-сутнісний потенціал професійних комунікативних ситуацій музичного закладу вищої освіти у предметному комплексі лінгводидактичного курсу для іноземців. Проаналізовано мовні потреби іноземного студента та проблемні зони його професійної взаємодії з адміністраторами, викладачами, музичним педагогом. У типологізації професійної комунікації враховано загальні, особливі та специфічні мовно-комунікативні фактори. Структуровано типові адміністративно-організаційні, загальнонавчальні та фахові мовленнєві ситуації. Запропоновано варіанти комунікативних мікроситуацій для творчого моделювання їх лінгводидактом. Доведено необхідність функційного тематичного мовно-комунікативного матеріалу для наповнення відтворених із навчальною метою фахових музично-педагогічних ситуацій. Результати дослідження придатні для розроблення лінгводидактичних практикумів для роботи з іноземними студентами музичного закладу вищої освіти, методика дослідження – для аналогічних розвідок у різних професійно-освітніх галузях.

Ключові слова: професійна комунікативна ситуація, фахова музично-педагогічна комунікація, професійно-комунікативні потреби, предмет лінгводидактичного вивчення, іноземний студент, музичні спеціальності, музичний заклад вищої освіти.

The following article is dedicated to the substantiation of professional communication situations as a subject of linguodidactic study within a paradigm of a musical higher education institution. A field of profession-directed linguodidactic subjects including real-life terms of professional interaction is defined. The highlighting of professional communication situations is motivated by the tasks of profession-directed linguodidactic course for foreign students in a musical higher education institution. The study uses methods of observation, analysis, generalization, typologization and theoretical substantiation of conclusions; the structurality, the functionality and the causality are used in the study of profession-related communication conditions of perception and self-perception of the student. The analysis of the real-life musical pedagogical communication has been performed with consideration of the interdisciplinary discourse. The structural and essential potential of the professional communication situations in a musical higher education institution within a linguodidactic course for foreigners has been elicited. The linguistic needs of foreign students and the problem areas of their professional interaction with administrative staff, teaching staff and musical pedagogue have been analysed. The typologization of professional communication situations considers general, special and specific linguistic communicative factors. Typical administration and organization related, general academic and professional language situations have been structured. A number of various communicative mini-situations as a basis for creative modelling in the linguodidactics has been proposed. The necessity of functional topic-related linguistic communication material to use as filling in the didactic recreation of profession-related musical pedagogical communication situations has been proved. The results of this study are suitable for material development for linguodidactic practical classes designed for work with foreign students of a musical higher education institution; the methods of this study can be used for similar research in various professional education institutions.

Key words: professional communication situation, profession-related musical pedagogical communication, professional communication-related needs, subject of linguodidactic study, foreign student, musical professions, musical higher education institution.

Постановка проблеми. Лінгводидактична професійно спрямована робота з іноземними студентами немовного закладу вищої освіти (далі – ЗВО) ставить проблему практичного аспекту навчання мови як засобу отримання професійних знань, їх застосування у професійній діяльності та професійній комунікації. Необхідність формування комунікативно-діяльній мовної компетенції іноземного студента актуалізує мовну програму навчання з урахуванням загальних завдань вищої школи та фахових потреб кожного здобувача вищої професійної освіти. Ефективному вирішенню проблем професійної лінгводидактики має сприяти запровадження методик, які враховують специфіку галузі знань, особливості спеціальності та спеціалізації ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук дієвих методів роботи з іноземцями, які потребують мови як інструменту засвоєння спеціальності та професійного становлення, пов'язаний з інноваційною проблематикою педагогічних, психологічних, соціологічних і лінгвістичних досліджень. Аналіз генезису та статусу професійної лінгводидактики показав, що корені професійно орієнтованого іншомовного навчання лежать у другій половині ХХ ст. [7]. Тоді було започатковано методологічні психологічні дослідження, які поставили в центр навчального процесу суб'єкта навчання з його професійними потребами та інтересами, – у такий спосіб лінгводидактика заклала основу особистісно орієнтованої професійної освіти. Засновники концепції мови для спеціальних цілей – лінгвісти П. Стревенс, Т. Хатчінсон, А. Уотерс – у 1960–1970-х рр. передбачили у структурі навчання мову для академічних цілей та мову для професійних цілей як окремі напрями. За наступне півстоліття лінгводидактика пройшла шлях від структурного методу до комплексу усвідомлено-сміслових, функційних методів, що враховують категорії людського мислення й соціальної поведінки [7, с. 14]. Сучасні теорії професійно орієнтованої лінгводидактики враховують соціолінгвістичні та психолінгвістичні напрацювання, зокрема концепції вторинної мовної особистості, мовленнєвого акту, мовленнєвої діяльності, мовленнєвої поведінки [5; 8; 10]. Науковці переконані, що сукупність цих та інших проблем становить континуум спілкування певного професійного середовища та підвладна міждисциплінарному розгляду.

До питань, що потребують багатоаспектного вивчення, належить формування професійної комунікативної компетенції спеціаліста, розвиток професійних якостей і професійного мислення

засобами іноземної мови. Як доводять теоретико-методологічні дослідження, проблеми професійно орієнтованого іншомовного навчання вирішуються у процесі постійного вдосконалення методик. Перспективу подальшого розвитку цієї науково-практичної дисципліни пов'язують із накопиченням досвіду професійно спрямованої лінгводидактики, апробацією нових педагогічних методик та узагальненням лінгводидактичної практики, набутої в різних професійно-освітніх галузях [6; 7; 10].

Завданням сучасних предметних досліджень у галузі професійно спрямованої іншомовної підготовки є напрацювання методик підготовки іноземних студентів до практичної та науково-дослідницької діяльності, до вирішення професійних проблем і виходу на рівень безперервного самовдосконалення й самостійного творчого мислення в ситуаціях реальної професійної комунікації.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є структурно-сутнісний аналіз загальних професійних комунікативних ситуацій, які реалізуються в українських ЗВО, а також особливих і специфічних, що характерні для музичного ЗВО. Метою статті є обґрунтування підходів до предметного вивчення професійних комунікативних ситуацій у лінгводидактичному професійно спрямованому курсі, призначеному для іноземних студентів.

Виклад основного матеріалу. Методологія лінгводидактики визнала об'єктом дисципліни практику навчання мови. З огляду на те, що предмет дослідження формується в результаті вивчення соціально конкретної практики чи експерименту з урахуванням певної концепції, визначено предметне поле лінгводидактики – процеси навчання мови та її засвоєння, аналіз та узагальнення емпіричних спостережень, вироблення актуальної системи поглядів на людину в мовному навчанні [2]. До великого різноманіття предметів та одиниць сучасної лінгводидактики входять, крім мови, мовлення, мовленнєва діяльність, мовленнєва поведінка, реальні процеси формування мовленнєвого повідомлення, умови, у яких вони протікають [2, с. 9]. Усі елементи предметної сутності пізнання логічно пов'язані та становлять мету вивчення й навчання мови.

Водночас науковим пізнанням передбачений метод поділу елементів та виділення малодосліджених частин явища, процесу тощо. З опертям на нього визначаємо предмети професійної лінгводидактики відповідно до її основного спрямування як прикладної лінгвістичної галузі. Це, зокрема, професійна комунікація засобами мови й мовлення, професійна та фахова мовленнєва

діяльність і поведінка, реальні професійні процеси формування мовленнєвого повідомлення, а також професійні умови, у яких реалізується професійна комунікація. Поняття реальних умов професійної взаємодії конкретизуємо як загальні, особливі та специфічні професійні комунікативні ситуації. Таке виокремлення мотивоване насамперед необхідністю вирішити актуальні проблеми професійно спрямованого лінгводидактичного курсу в музичному ЗВО. Крім того, вибір обґрунтованих наукових методів дасть змогу зробити докладним перебіг дослідження та унаочнити його з метою подальших розробок у ЗВО різних профілів.

Комунікація, зокрема професійна, є феноменом соціального життя та культури, а отже, залежить виключно від індивідуальних особливостей людей і неповторних ситуацій [1, с. 454]. Пізнання особливостей мовленнєвої професійної взаємодії як соціального явища є індивідуалізуючим та підлягає соціальному пізнанню, для якого головним є осягнення внутрішніх установок, мотивів діяльності та прихованих сенсів, які визначають вчинки людей [1, с. 456]. Таким чином, структурне, функційне та причинне пояснення специфіки комунікації є також методом пізнання й самопізнання комуніканта як особистості. Стосовно професійної взаємодії в музичному ЗВО варто зазначити, що це шлях до розуміння індивідуальності кожного іноземного студента з його творчими здібностями, мотивацією, когнітивними й емоційними рисами, а також можливість професійного самоусвідомлення суб'єкта навчання.

Для дослідження проблеми обрано методи спостереження, пояснення, аналізу, узагальнення, типологізації, а також теоретичного обґрунтування висновків.

Аналіз різнодисциплінарних наукових джерел показав, що категорія «ситуація» входить до дослідницького апарату різних соціальних і гуманітарних дисциплін: соціології, соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвістичної прагматики, риторики. Це пояснює, чому дослідження професійної ситуації як ключової категорії лінгводидактики професійного спрямування має враховувати міждисциплінарні напрацювання [4]. За відмінностей наукових підходів спільним є визнання сутнісної багатокomпонентності та структурної організованості ситуації. Головними її елементами є тема, обстановка спілкування, суб'єкти, а також враховуються рольові і статусні характеристики учасників мовленнєвої події, комунікативна мета, форми мовлення, взаємні очікування комунікантів.

До трактувань *ситуації* вдаються лінгводидактичні дисципліни. Методика викладання іноземних мов тлумачить поняття «*мовленнєва ситуація*» переважно як спосіб навчання іншомовної комунікації [3; 10]. Професійно спрямована лінгводидактика вдається до моделювання комунікативних ситуацій для засвоєння професіоналами спеціального іншомовного матеріалу та вироблення вмінь і навичок професійної комунікації [7]. Ґрунтуючись на традиційних методиках, практична лінгвістика зазвичай говорить про організацію певної ситуації як умови й засобу навчання мови. Перспективи лінгводидактичної роботи бачимо, зокрема, у вивченні та реалізації професійної мовленнєвої комунікації як фактору подолання посттравматичного стресового розладу за кризових обставин [4].

Актуальність дослідження професійної комунікації в лінгводидактичному аспекті підкреслено в документі «Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання». У ньому надано низку питань, які закликають враховувати у викладанні мов такі аспекти: сфери й ситуації, у яких працюватимуть учні; ролі, які їм доведеться грати; людей, з якими їм доведеться мати справу; професійні стосунки в певних інституційних межах; завдання, які їм доведеться виконати; теми, які їм потрібно буде опрацювати; умови, за яких їм доведеться діяти [13, с. 44]. Таким чином, соціогуманітарний потенціал, закладений у професійних комунікативних ситуаціях, дає підстави для їх предметного вивчення у професійно спрямованому лінгводидактичному курсі для іноземних студентів.

З огляду на соціолінгвістичне тлумачення можна говорити, що професійна комунікація є процесом мовленнєвої взаємодії принаймні двох наділених професійними ознаками партнерів, які у професійній ситуації та з професійними цілями обмінюються різноманітною інформацією [11; 4]. Поняття «професійний» у цьому випадку означає «пов'язаний із певною професією» [12, с. 321], де «професія» – «рід занять, що вимагає певних знань і навичок та є для кого-небудь джерелом існування» [12, с. 332]. Отже, іноземці на час їхнього навчання в українських ЗВО є за професією студентами. Навчання є їхнім основним заняттям, яке вимагає інтелектуальних і вольових зусиль. Іноземець має усвідомити: щоб отримати диплом про вищу освіту як свідоцтво рівня знань, йому треба навчитися здобувати знання в українській освітній системі. Переконати в цьому може лінгводидакт шляхом не декларування, а пропонування іноземному студентові моделі основної для нього професійної взаємодії – навчальної.

Професійна комунікація у ЗВО є різнотипною (за умовами й ознаками статусної симетрії / асиметрії взаємин) і поділеною на види (за темами та рівнями спеціалізації відносин між комунікантами). Виділимо найважливіші комунікативні ситуації, які висувають вимоги до суб'єктності іноземного студента та його мовних компетенцій.

У комунікації з керівниками ЗВО та його підрозділів (ректором, проректорами, деканами) на перший план виступає асиметрія відносин та зумовленість комунікації темами, цілями й мотивами адміністративного та організаційного характеру. Соціальна психологія підкреслює, що за статусної нерівності партнери перебувають у неоднакових умовах щодо одне одного. Отже, для результативного вирішення професійних адміністративно-організаційних питань іноземному студентові необхідно мати у своєму розпорядженні адекватні засоби спілкування та володіти вміннями варіабельного використання їх обсягу. Під час розроблення навчального плану й методики занять лінгводидакт враховує цей тип комунікації та деталізує його в тематичних мікроситуаціях, вирізняє в них спільне й особливе та пропонує відповідний лексичний і граматичний матеріал. Наприклад, для комунікативних ситуацій «У деканаті», «У відділі роботи з іноземцями», «На кафедрі», а також «У студентській бібліотеці», «У фонотеці» особливими є назви структурних підрозділів, посад їхніх працівників, їхніх обов'язків і повноважень. Ознайомлення з ними дає іноземному студентові орієнтири для комунікативних очікувань і намірів. Успішній комунікації в цих ситуаціях сприяє володіння етикетними формулами вітання, звертання, прохання, прощання тощо.

Кожна зі згаданих мікроситуацій актуалізує певне коло тем, які стосуються більшості іноземних студентів. Так, до деканату звертаються з проханнями про надання академвідпустки, дострокову здачу академсесії, з поясненнями щодо пропуску академзанять чи нескладення іспиту. У відділі роботи з іноземцями найчастіше чуються прохання надати офіційне роз'яснення, видати документ, виписку, рішення, направлення, дозвіл тощо. Розроблення цих і схожих мікроситуацій у діалоговій формі з важливою лексикою та функційними граматичними конструкціями доводить іноземному студентові важливість взаємодії з керівниками ЗВО, навчас адекватної мовленнєвої поведінки в типових навчальних адміністративно-організаційних ситуаціях. У лінгводидактичних моделях таких ситуацій важливою є акцентація спільного – єдиної комунікативної мети.

Асиметрична також взаємодія іноземного студента з викладачами (доцентами, професорами) музичного ЗВО. Проте в цьому типі комунікації наперед виходить не так соціальна статусність, як професійна спільність комунікантів. Викладачі навчальних предметів музикознавчого циклу (історії музики, теорії музики, музичної культурології, музичної педагогіки, сольфеджіо, поліфонії тощо) є представниками різних спеціальностей музичної сфери та однієї галузі знань – музичної культури. Взаємодія зі спеціалістами в межах інтрапрофесійної різнодисциплінарної комунікації формує загальнопрофесійні компетентності іноземного студента.

Для ефективної професійної академічної взаємодії іноземний студент має насамперед володіти інформацією про її різновиди. Загальнопрофесійна комунікація реалізується на лекціях, практичних заняттях, у спілкуванні з науковим керівником, у наукових дискусіях під час конференцій та захисту кваліфікаційних робіт. Участь у перелічених і подібних мікроситуаціях формує освіченого професіонала в галузі музичної культури, який розуміється на соціогуманітарних та музикознавчих темах, володіє особливим різновидом наукової мови – мовою музикознавства. Спеціальна мова є першою ознакою професійного спілкування, що забезпечує потреби комунікантів [9]. Джерелом мовної компетентності іноземного студента є підручники, а також різножанрова музикознавча література, створена на основі загальнонаукових термінів і музичної термінології. Лінгводидакт надає допомогу в системному оволодінні науковою мовою, спирається на науковий текст як основну одиницю навчання, пропонує мовно-комунікативні методики навчання усного та писемного спілкування у сфері музичної культури. Професійна академічна комунікація вимагає від іноземного студента знання загальнопрофесійного термінологічного апарату, вміння інтерпретувати наукову мову й мовлення, навичок здійснення логічних операцій під час трактування наукових понять. Завданням професійно спрямованої лінгводидактики є розроблення практикумів для формування та розвитку необхідних мовно-комунікативних компетентностей на ґрунті музикознавства.

Специфічним типом професійної комунікації є взаємодія іноземного студента та педагога з фаху (музичної спеціальності). Фактор фахової комунікації є істотним, оскільки перший курс музичного ЗВО для студента є продовженням і новим якісним рівнем спеціалізації, розпочатої ще в дитинстві. Прагнучи фахового вдосконалення, іноземці

приїзять в Україну навчатися у фахових музичних педагогів. Підсумком фахового музично-педагогічного навчання іноземних студентів є специфічна професійна кваліфікація, здобута відповідно до кваліфікаційного освітнього рівня та своєї спеціальності, наприклад: *артист-вокаліст (оперний, камерний), артист-піаніст, альтист, тубіст, ударник* тощо, *диригент хору, артист хору*, а також *концертмейстер-піаніст (-скрипаль тощо), артист камерного ансамблю, хормейстер, артист-соліст хору* тощо.

Соціологи визначають тип взаємодії між фахівцями як інтрапрофесійну однодисциплінарну комунікацію; соціолінгвісти стверджують повноцінність фахового спілкування за безумовного взаєморозуміння [11]. Результативності фахової взаємодії іноземного студента з музичним педагогом сприяє фахова мова. Спеціальна фахова термінологія частково зафіксована в музичних словниках, енциклопедіях, фахових методичних посібниках. Значна частина мовних засобів, які використовуються у фаховому музичному спілкуванні, сформована специфічною методикою роботи з виконавським апаратом і технікою виконання на певному музичному інструменті. У музично-педагогічній взаємодії використовуються також вузькоспеціальні поняття, вироблені практикою музичного виконавства та не внесені у фахову літературу. Іноземний студент засвоює їх в усній комунікації з фахівцями своєї музичної спеціальності. Для адекватної інтерпретації фахової термінології та професіоналізмів іноземцям необхідне, крім фахового ситуативного контексту, пояснення лінгводидакта. Коли йдеться про власні методики музичних і вокальних педагогів, викладач-мовник індивідуалізує кожне пояснення. Що ж до загальних методик гри на різних музичних інструментах і вокального виконавства, то лінгводидакт закладає їхні основні положення в навчальні тексти та розробляє систему питань для перевірки якості інтерпретації. Так, важливі для всіх інструменталістів теми «Виконавський апарат», «Поза виконавця» диференціюються для лінгводидактичних занять із піаністами, струнниками, духовиками, ударниками, диригентами, при цьому в текстах враховується специфіка виконавської галузі. Вокалісти опрацьовують теми «Голосовий апарат», «Голосоутворення» та «Звукоутворення», що сприяє подоланню фахових психофізичних проблем і діє на випередження, готуючи іноземного студента до повноцінної комунікації з педагогом.

Акти мовлення, на переконання психолінгвістів, зумовлюються всіма параметрами ситуації спілкування [8]. Тому лінгводидактичне розро-

блення комунікативних ситуацій, пов'язаних із фаховим навчанням іноземного студента, враховує два значні компоненти: обставини та учасників. До обставин належить обстановка, що включає просторово-часову характеристику комунікації. На відміну від загальнопрофесійної комунікації, місцем якої є аудиторії, вона реалізується в музичному чи вокальному класі, закріпленому за педагогом. Тривалість заняття з фаху (у межах однієї години) визначає його традиційну назву «урок». Сталість місця та концентрованість часу фахових музичних занять, які становлять обставинні параметри фахової комунікативної ситуації в музичному ЗВО, варті окремого предметно-тематичного вивчення з іноземними студентами. Найменування «клас», «педагог», «учень» відбивають специфіку фахової музично-педагогічної ситуації та є ключовими в лексичному матеріалі. Фахова комунікація дає значний лексичний матеріал для відпрацювання з іноземними студентами граматичних тем. Оскільки в мовній групі навчаються учні різних педагогів, лінгводидакт індивідуалізує мікроситуації та передбачає простір для їх самостійного осмислення кожним іноземним студентом. Під час виконання творчих завдань відстежується розвиток інтерпретативних умінь, заохочується намагання порівнювати, аналізувати, висловлювати своє спостереження, виявляти власне розуміння, обирати варіант відповіді та мотивувати його. У процесі поступового формування мовного образу просторово-часових обставин своїх музичних уроків іноземний студент усвідомлює їх значення як неповторного простору фахової комунікації.

Контрастивне вивчення фахових і загальнопрофесійних ситуацій виявляє їхні відмінності. Останні реалізуються між викладачем як комунікативним лідером та всім курсом чи академічною групою. Іноземний студент не сприймає мовлення лектора як звернене персонально до нього. Формат лекції не передбачає зміну комунікативних ролей, не створює умови для виявлення іноземного студента як мовця. На відміну від курсових чи групових занять, що охоплюють численну аудиторію, урок із фаху в музичному ЗВО є заняттям індивідуальним. Комунікативні ролі учасників фахової ситуації постійно змінюються: у міжособистісному спілкуванні педагог постійно стимулює комунікативні інтенції учня – той частіше стає адресантом комунікації. Індивідуальні фахові уроки сприяють безпосередньому особистому контакту педагога та студентів. У фаховій взаємодії вони виявляють свою індивідуальність як рівноправні суб'єкти комунікації.

Впливовим фактором фахового взаєморозуміння є стиль комунікації. Невимушена атмосфера музичного класу допомагає пізнанню інтересів, потреб, мотивації, досвіду, намірів, очікувань і проблем учня. Лінгводидакт готує іноземного студента до вияву його як суб'єкта специфічної музично-педагогічної комунікації. У моделі фахових мікроситуацій «На уроці зі спеціальності», «Підготовка до уроку», «Урок з концертмейстером», «На академконцерті», «Підготовка до академконцерту» закладається соціокультурний контекст і можливості ситуативної варіативності мовлення, пропонуються зразки розмовного комунікативного стилю, ураховуються труднощі вживання відмінкових форм імен тощо. Випереджуюче врахування комунікативних потреб іноземного студента сприяє його фаховій взаємодії з педагогом, вирішенню фахових проблем, а отже, фаховому розвитку.

Висновки. Проведене на підставі міждисциплінарного дискурсу дослідження реальних професійних комунікативних ситуацій музичного ЗВО дає підстави зарахувати їх до предметного комплексу лінгводидактичного вивчення. У ході дослідження обов'язковою для іноземних студентів академічної комунікації здійснено структурно-сутнісний аналіз типових професійних ситуацій, який дав змогу визначити мовні проблеми іноземного студента та його проблемні професійно-комунікативні зони. У типологізації професійних ситуацій враховано загальні, особливі та специфічні мовно-комунікативні фактори.

Під час дослідження вироблено підходи до моделювання типових адміністративно-організаційних, загальнонавчальних і фахових мовленнєвих ситуацій. Запропоновані варіанти комунікативних мікроситуацій придатні для творчого моделювання та максимально наближені до реальної професійної і фахової мовленнєвої комунікації в музичному навчально-освітньому середовищі. Доведено, що фахові музично-педагогічні ситуації, відтворені з навчальною метою та наповнені функційним тематичним мовно-комунікативним матеріалом, уможливають особистісне самовиявлення іноземного студента мовними й мовленнєвими засобами. Використання професійних комунікативних ситуацій як структурно-тематичних елементів у лінгводидактичному професійно спрямованому курсі для іноземних студентів допомагає актуалізувати комунікативний аспект професійних мовленнєвих компетенцій. Дослідження сприяє практичній реалізації лінгводидактичних принципів комунікативності, врахування комунікативних потреб, функційності відбору та ситуативно-тематичної організації мовного матеріалу, комплексності його подання.

Перспективою дослідження є розроблення лінгводидактичних практикумів, призначених для роботи з іноземними студентами музичного закладу вищої освіти, а також використання запропонованого предметного аспекту в різних професійно-освітніх галузях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Введение в философию : учебное пособие / под ред. И.П. Фролова. Москва : МГУ, 2008. 623 с.
2. Ворожцова И.Б. Основы лингводидактики : учебное пособие. Ижевск : Удмуртский государственный университет, 2007. 113 с.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Москва : Academia, 2004. 334 с.
4. Дузь Л.І. Професійні мовленнєві ситуації як фактор подолання посттравматичного стресового розладу. *European Humanities Studies: State and Society*. Kraków : East European Institute of Psychology, 2020. Issue 4. P. 158–172.
5. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. Москва : Русский язык, 1989. 223 с.
6. Каменская Л.С. Коммуникативная ориентированность обучения иностранным языкам в неязыковом вузе. Москва : МГЛУ, 1998. 72 с.
7. Крупченко А.К., Кузнецов А.Н. Основы профессиональной лингводидактики. Москва : АПК и ППРО, 2015. 232 с.
8. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл, 1997. 287 с.
9. Масенко Л.Т. Нариси з соціолінгвістики. Київ : Києво-Могилянська академія, 2010. 242 с.
10. Пассов Е.И., Кузнецова Е.С. Современные направления в методике обучения иностранным языкам : учебное пособие. Воронеж : Интерлингва, 2002. 40 с.
11. Словарь социолингвистических терминов / отв. ред. В.Ю. Михальченко. Москва : Институт языкознания РАН, 2006. 312 с.
12. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда ; Ін-т мовознавства України АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 11. 685 с.
13. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. URL: <https://rm.coe.int/16802fc1bf>.

НЕТИКЕТ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

NETIQUETTE IN SOCIAL NETWORKS

Кавка О.М.,

orcid.org/0000-0003-1731-0972

магістрантка кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті окреслено поняття мережевого спілкування, проаналізовано поняття мережевого етикету – нетикету, схарактеризовано особливості функціонування нетикету в мережі Інтернет. Описано основні підходи до інтерпретації поняття в науковій літературі. Матеріалом дослідження послуговували результати опитування, в якому взяло участь 115 респондентів. Опитування проведено онлайн. Основним завданням опитування було визначити, чи респонденти знайомі з поняттям нетикету, чи порушують вони правила спілкування в соціальних мережах під час спілкування з викладачами/керівниками та просто колегами/друзями. Було виявлено, що серед учасників опитування всього лише 32,2% тією чи іншою мірою знайомі з цим поняттям. Під час аналізу результатів було виявлено, що найбільшим порушенням нетикету респонденти вважають: конфлікти в мережі через коментування дописів у соцмережах – 21,4%, спам електронної пошти – 21,4%, недотримання правил граматики під час листування – 12,5%, спам у соцмережах – 11,6%, спам у месенджерах – 7,1%, флуд, нерелевантність повідомлень, великий обсяг написаного тексту – 6,3%, надсилання повідомлень пізно ввечері – 4,5% та інші. Опитування також стосувалося використання смайликів чи емоджі в мережевій комунікації, зокрема причин їхнього використання, типових ситуацій, в яких їх застосовують. Із результатів опитування випливає, що респонденти використовують емоджі для емоційного забарвлення повідомлення. Найчастіше мовці використовують іконічні засоби, які виражають такі емоції: радість, щастя, любов, рідше трапляються емоджі, які позначають сум, роздратування чи злість. Отже, щодо норм мовленнєвого етикету у віртуальній комунікації соціальних мереж з'ясовано, що мережевій комунікації властива низка специфічних ознак, які відрізняють її від «звичайної» комунікації.

Ключові слова: нетикет, мережева комунікація, опитування, емоджі, Інтернет, соціальна мережа.

The article outlines the concept of network communication, analyzes the concept of network etiquette – netiquette, describes the features of its functioning on the Internet. The main approaches to the interpretation of the concept in the scientific literature have been described. The study is based on the results of a survey in which 115 respondents took part. The survey has been conducted online. The main task of the survey was to determine whether respondents are familiar with the concept of netiquette, whether they violate the rules of communication on social networks when communicating with teachers/managers and just colleagues/friends. It was found that among the respondents, only 32.2% are more or less familiar with this concept. During the analysis of the results, it was found that the most significant violation of netiquette respondents believe: conflicts in the network when commenting on posts on social networks – 21.4%, spam emails – 21.4%, non-compliance with grammar rules during correspondence – 12.5%, spam in social networks – 11.6%, spam in messengers – 7.1%, flood, the irrelevance of messages, a large amount of written text – 6.3%, sending messages late in the evening – 4.5% and others. The survey also covered the use of emoticons or emojis in online communication, mainly the reasons for their use and the typical situations in which they are used. The results of the survey show that respondents use emojis for so-called “emotional coloring”. Most often, speakers use iconic means that express the following emotions: joy, happiness, love, rarely emoji, which indicate sadness, irritation, or anger. So, speaking today about the norms of speech etiquette in the virtual communication of social networks, we may say that network communication is characterized by a number of specific features that distinguish it from basic communication. Behavioral norms are the adaptation of etiquette in real life to the unique online features accompanied by the latest technologies. Etiquette comes from the French word “ticket”, which indicates that compliance with socially defined norms of behavior is a ticket to a world of prosperous and harmonious coexistence with other members in a particular socio-cultural group.

Key words: netiquette, network communication, polls, emoji, Internet, social network.

Постановка проблеми. У наші дні проблема спілкування в Інтернеті є особливо актуальною, тому що, живучи в ХХІ столітті, кожна людина починає активно користуватися Інтернетом, зокрема соціальними мережами. Необхідно розуміти, що існує нетикет, або мережевий етикет. Він відрізняється в соцмережах (і в кожній окремо теж), у мікроблогах, у листуванні, й всі ці правила ще й змінюються – і відносно один одного, і всередині структури [2, с. 11].

У повсякденному спілкуванні люди не часто задумуються над тим, яку етикетну одиницю застосувати в певній комунікативній ситуації,

оскільки процес вибору етикетних формул відбувається здебільшого на підсвідомому рівні. На сучасному етапі свого розвитку людство все частіше потрапляє в комунікативні ситуації нового типу, які існують завдяки інтернет-спілкуванню. У зв'язку із цим відбувається не тільки трансформація свідомості особистості, а й організація нового мережевого мислення [9, с. 63–67]. Правила і норми є частиною унікальної ідентичності будь-якої соціальної групи. Дотримання встановлених норм демонструє фундаментальну повагу до самої групи і відіграє важливу роль у формуванні здорових стосунків серед представ-

ників спільноти. Суспільство від минулого пережило великі зміни, особливо у сфері технологій, і тепер онлайн-середовище та поведінка в ньому також впливає на формування іміджу людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нетикет – правила поведінки, спілкування в мережі, традиції та культура інтернет-спільноти, яких дотримується більшість. Це поняття з'явилося в середині 80-х років ХХ століття. Зазвичай правила записані й навіть оформляються як формальний статут, іноді просто у вигляді списку. У 1994 році на світ з'явилася книга *Netiquette*, в якій було сформульовано десять основних правил нетикету.

Етикет завжди привертав увагу лінгвістів (В. Гольдін, О. Ільченко, В. Карасик, Ф. Пап, М. Фабіан, М. Маклюен), семіотиків (Г. Почепцов, Т. Цив'ян), етнографів (О. Байбурін, О. Топорков, С. Гірц), філософів (О. Проценко) та дослідників інших наукових сфер.

Сьогодні посилюється увага дослідників до питань успішності комунікації в Інтернеті (О. Долгополов, М. Бергельсон, Дж. Гаргано, С. Герінг, Д. Крістал, Д. Ленгфорд, С. Хембрідж, В. Ші, Л. Капанадзе, Л. Компанцева, С. Коноплицький), значно зросла кількість електронних проєктів, присвячених нетикету, адже важливо забезпечити доступ користувачів у мережі Інтернет до корисної інформації з метою підвищення ефективності їхньої діяльності.

Документи про мережевий етикет сформулювали загальні конвенції поведінки у вебпросторах [15; 16]. М.Р. Pręgowski проаналізував вебдокументи, щоб дослідити правила мережевого етикету, і дійшов висновку, що всі конвенції, які він виявив, не були гетерогенними, а мали «загальне нормативно-регулювальне ядро» [14, с. 355]. Згаданий дослідник зауважує, що мережевий етикет виражає «хороше ставлення до громадян» [14, с. 356], зокрема зацікавленість, відповідальність, толерантність, надійність, чесність та послужливість. Крім того, необхідно враховувати такі аспекти, як анонімність, авторське право, захист даних, а також різні мовні та правові системи.

Стосовно комунікативної поведінки в дослідженні Спінкса, Уельса та Мече зіставлено конвенції літературного спілкування з досвідом академічних працівників. Загалом, підтверджено, що розвиток цифрової комунікації призвів до швидкої зворотної реакції, нехтування формальністю комунікації та, як наслідок, непорозуміння [15, с. 147].

Нетикет стосується не тільки мовленнєвого спілкування в різних сферах віртуального простору, а й охоплює правила створення вебсторінок, користування корпоративною мережею, принци-

пів модерації чатів та форумів, а також інших технологічних, організаційних, етичних, правових та освітніх питань, що формують мережеву етику [8]. Осмислення проблем, пов'язаних з інтернет-комунікацією, лише починається. Інтернет породжує велику кількість суперечливих питань та очікувань, що призводить до неоднозначності етичних оцінок цього феномену. У зв'язку із цим виникла очевидна необхідність створити так звану віртуальну етику, завданням якої має бути моральна оцінка процесів віртуальної комунікації, теоретичне обґрунтування етичних норм та принципів, що регулюють поведінку в інтернет-просторі, та створення механізмів, які би забезпечили дотримання цих норм і принципів [6].

Недостатньо дослідженими залишаються використання та сприйняття іконічних засобів у сучасному інтернет-дискурсі, а саме в соціальних мережах (Facebook, Twitter та Instagram).

Постановка завдання. Мета статті – дослідити особливості нетикету в українськомовному сегменті соціальних мереж, як-от Facebook, Twitter, Instagram.

Для досягнення мети належить вирішити такі завдання, як: проаналізувати підходи до розуміння поняття нетикет у теоретичній літературі; провести опитування, присвячене нетикету та використанню іконічних засобів під час комунікації; опрацювати результати опитування.

Матеріалом дослідження послуговували результати опитування, присвяченого нетикету та використанню іконічних засобів. В анкеті містилося 12 запитань, частина яких стосувалася соціологічної інформації (стать, вік, освіта, зайнятість). Решту запитань було присвячено досліджуваному феномену, як-от: Чи знайомі ви з терміном «нетикет»? Яке порушення нетикету трапляється найчастіше? Чи дотримуєтеся Ви правопису під час інтернет-спілкування (використання всіх розділових знаків, правильний порядок слів у реченні й т. ін.)? Чи використовуєте емоджі, смайлики (:), :3 тощо) під час листування з учителями, викладачами? Чи використовуєте емоджі, смайлики (:), :3 та ін.) під час листування з колегами, керівництвом у робочому чаті або в індивідуальному листуванні? Для чого ви використовуєте емоджі чи смайлики? За яких обставин, на Вашу думку, використання іконічних засобів є недоречним?

В опитуванні взяли участь 115 респондентів віком 14–59 років, з яких 90 – жіночої статі (78,3%), 23 – чоловічої (20%) та гендерно нейтральної – 2 (1,7%). Учасники опитування переважно мають вищу освіту (73,9%) (детальніше див. Рис. 1–2), навчаються і працюють (40,9%).

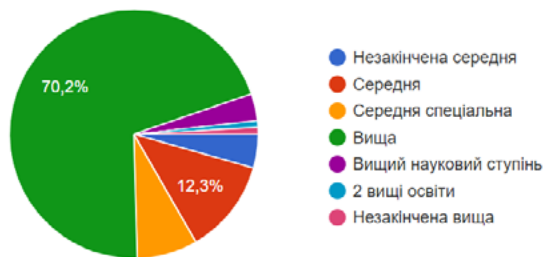

Рис. 1. Розподіл учасників опитування за освітою

Рис. 2. Розподіл учасників опитування за типом зайнятості

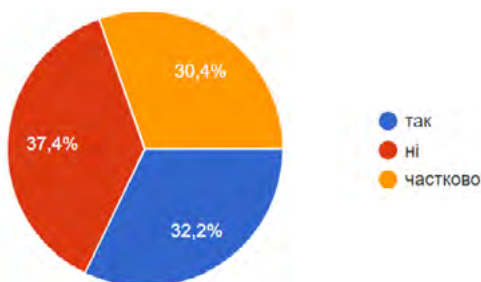

Рис. 3. Розподіл учасників опитування за тим, чи відомо щось їм про поняття «нетикет»

Рис. 4. Розподіл учасників опитування за тим, чи дотримуються вони правопису в мережі

Рис. 5. Розподіл учасників опитування за тим, чи використовують вони емоджі в спілкуванні з викладачами та керівниками

Виклад основного матеріалу. Нетикет – це сукупність правил, сформованих на основі принципів загальнолюдської ввічливості, призначених регулювати комунікативну взаємодію у віртуальному просторі, сприяти успішності спілкування і створювати привабливий образ мовця [6]. Отже, виникає питання: чи розуміють користувачі поняття нетикету в соціальних мережах?

Респондентам було поставлено запитання: «Чи знайомі ви з поняттям нетикету?». На рисунку 3 представлено частотний аналіз результатів опитування на це запитання.

Отже, більшість опитаних відповіла на це запитання «ні» – 37,4%, відповідь «так» вибрали 32,2%, «частково» розуміють термін «етикет» – лише 30,4%. Із результатів опитування випливає, що користувачі знайомі з цим поняттям досить поперхово.

На запитання «Яке порушення нетикету трапляється найчастіше?» дали відповідь лише 112 учасників опитування (97%), 3 учасників уникнули відповіді – (3%). Більшість учасників опитування вибрало відповіді: конфлікти в мережі в коментуванні дописів у соцмережах – 21,4%, спам електронної пошти – 21,4%, недотримання правил граматики під час листування – 12,5 %, спам у соцмережах – 11,6%, спам у месенджерах – 7,1%, флуд, нерелевантність повідомлень, великий обсяг написаного тексту – 6,3%, надсилення повідомлень пізно ввечері – 4,5% та інші. 17,8% опитаних указали, що всі варіанти описують їхній досвід порушення нормативних правил в онлайн-середовищі, і вони не в змозі вибрати один варіант.

На рисунку 4 представлено відповіді учасників опитування на запитання про дотримання правопису під час інтернет-спілкування. Респонденти відповіли, що все залежить від адресата, ступеня офіційності чи ситуації – 54,8%, відповідь «так» вибрали 27,8% учасників, 16,5% – стараються дотримуватися і лише 0,9% відповіло, що не дотримуються правопису.

На рисунку 5 представлено відповіді учасників опитування на питання щодо використання емоджі в інтернет-спілкуванні з викладачами/колегами/керівниками, де більшість респондентів відповіли, що все залежить від викладача – 43,3%, відповідь «ні» вибрали 28,3% учасників і 14,2% – «так», а лише 10% відповіли, що залежить від ситуації, а 4,2% не використовують емоджі в листуванні з представниками старшого покоління.

В інтернет-листуванні складно зрозуміти інтонацію співрозмовника, тому це компенсується застосуванням емоджі. Однак їх нагромадження

Таблиця 1

ускладнює читання та розуміння повідомлення (див. рис. 6).

Загалом, дослідники інтернет-комунікації радять не використовувати емоджі в середині речення, не замінювати ними слова, не вставляти їх там, де вони недоречні (наприклад, у діловому листуванні з учителем). Те саме стосується #хештега.

Рис. 6. Приклад використання емоджі на розважальній платформі Reddit

Більшість учасників опитування відповіло на запитання «Для чого ви використовуєте емоджі чи смайлики?» так: для кращого вираження емоцій; щоби повідомлення не було беземоційним та «пустим»; для підсилення сказаного, емоційного забарвлення; вони передають мій емоційний стан та роблять листування «відкритішим» та «легшим»; менше офіційності; щоб передати тон розмови та настрої; для підкреслення емоційного стану, і щоб написане не потрачувало неправильно; для прояву прихильності до людини; щоби передати емоцію написаного повідомлення, особливо якщо воно може бути сприйняте з негативним відтінком.

У таблиці 1 представлені найбільш загально-вживані іконічні засоби, які респонденти використовують у листуванні в соцмережах.

Як бачимо з результатів опитування, переважають емоджі, що виражають такі емоції, як радість, щастя, любов, легку усмішку (так званий Slavic Smile, який має велику популярність серед жителів пострадянського простору), рідше респонденти вказують у своєму листуванні емоджі, які виражають сум чи злість.

На запитання: «За яких обставин, на Вашу думку, використання іконічних засобів є недоречним?», респонденти найчастіше відповідали так: якщо ви зі співрозмовником на «ви», то недоречно; під час листування з викладачами/ керів-

Іконічний символ	Частота використання (%)
😊	21.3
)	10
☺	7.7
❤️👍	6
👍	5.5
😊	5
😺/😊	5
👍	5
😊	5
😊	5
:)	4
👍	3
👍	3
😊	2
🙄	2
;)	2
👍	2
😊	2
😊	1.5
😊	1
👍	1
🙄	1

никами/незнайомими людьми; коли стосунки між людьми несуть виключно офіційний характер, та подібні засоби не були проговорені, наприклад, в офіційних листах; залежить від ситуації, наприклад, з людьми, яких я взагалі не знаю, стараюсь уникати; в разі повідомлення серйозних або неприємних новин; коли ставлять питання, а у відповідь – тільки емоджі без жодного тексту; офіційні заяви, дописи в соцмережах на серйозну тематику (політика, фінанси, медицина), під час спілкування з представниками відповідних установ; використання іконічних засобів (особливо смайликів) є недоречним за ділового спілкування (з колегами, вчителями, викладачами), де не допускається зайва фамільярність.

Доходимо висновку, що загалом представники «молодшого покоління» обізнані з мережевим етикетом.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що учасники опитування знайомі чи частково знайомі з поняттям *нетикет*. Однак результати цього опи-

тування дають змогу виявити й окремі «проблеми» в розумінні поняття *нетикет* (серед учасників опитування всього лише 32,2% (37 респонденти) знають/чули цей термін, про порушення нетикету особливо в соціальних мережах (наприклад,

спам, правопис, надмірне використання емоджі, образи та «хейт»). Навіть не знаючи терміна «етикет», учасники інтернет-комунікації керуються загальними правилами спілкування, зокрема розрізняють типи комунікативних ситуацій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абетка з нетикету. Нетикет. URL: <http://netiketka.4uth.gov.ua/dictionary-of-netiquette-andonline-safety> (дата звернення: 11.11. 2021).
2. Битков Л.А. Социальные сети как коммуникационная среда. *Знак: проблемное поле медиаобразования*. 2012. № 1 (9). С. 9–13.
3. Веб-спілкування, нетикет: Словничок. URL: <http://netiquette4uth.blogspot.com/p/blog-page.html> (дата звернення: 11.11. 2021).
4. Експертна думка: Етикет спілкування в інтернеті (14.12.2019). URL: <https://youtu.be/R7kkqLAFJ-Y.5> (дата звернення: 11.11. 2021).
5. Етика спілкування. Проблеми віртуальної реальності. Етика сьогодні: Актуально про етику та мораль. URL: <http://www.etica.in.ua/etika-spilkuvannya-problemi-virtual-noyi-real-nosti/> (дата звернення: 11.11. 2021).
6. Дайджест-порадник «Netuket, або правила поведінки в Інтернеті» для користувачів Інтернету. Львів : Централізована бібліотечна система для дітей м. Львова Відділ інновацій, маркетингу та перспективних технологій, 2011. 19 с. URL: <http://biblioteka.lviv.ua/wpcontent/uploads/2009/07/Netyket.pdf> (дата звернення: 11.11. 2021).
7. Ковальчук Н.П. Смайли як візуально-сміслові конструкції культури віртуального спілкування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : «Філологічна». 2011. Вип. 21. С. 50–57. URL: http://nbuv.gov.ua/j-df/Nznuoaf_2011_21_8.pdf
8. Культура віртуального спілкування: метод.-бібліогр. 72 матеріали / уклад. : Є. Кулик, О. Бартош ; ред. : В. Кучерява, С. Чачко ; консультант Т. Якушко ; ДЗ «Держ. б-ка України для юнацтва». Київ, 2010. 65 с. URL: <http://netiketka.4uth.gov.ua/> (дата звернення: 11.11.2021).
9. Культура віртуального спілкування: методичні поради / упр. культури, національностей та релігій Хмельниц. облдержадмін. ; ХОУНБ ім. М. Островського. Хмельницький, 2014. 28 с. URL: <http://ounbkm.16mb.com/vidanya/2014/kvs.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
10. Нетикет – неписаные этические нормы Сети / Тольяттинский государственный университет, 2019. 10 с. URL: http://edu.tltsu.ru/er/_er_files/book1604/book.pdf (дата звернення: 11.11. 2021).
11. Belshaw D.A.J. What is digital literacy? A Pragmatic investigation. A thesis submitted in 2011 to the Department of Education at Durham University for the degree of Doctor of Education. The United Kingdom, 2011. URL: <https://dmicentral.net/wp-content/uploads/files/doug-belshaw-edd-thesis-final.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
12. Madrigal A.C. Why No One Answers Their Phone Anymore: Telephone culture is disappearing The Atlantic. May 31, 2018. URL: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/05/ring-ring-ring-ring/561545/> (дата звернення: 11.11.2021).
13. Manovich L. Software takes command. 2008. URL: <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Manovich-Software-Takes-Command-ebook-2008-excerpt.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
14. Pręgowski M.P. Rediscovering the netiquette: The role of propagated values and personal patterns in defining identity of the Internet user. *Observatorio*. 3. 2009. P. 353–367.
15. Spinks N., Wells B., Meche M. Netiquette: A behavioral guide to electronic business communication. *Corporate Communications: An International Journal*. 4. 1999. P. 145–155.
16. Tedre M., Kamppuri M., Kommers P. An approach to global netiquette research. In *Proceedings of the IADIS International Conference on Web Based Communities*. 2006. P. 367–370. URL: <http://www.cs.joensuu.fi/pages/int/pub/tedre06.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).

УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ФАЛЬШИВИХ ДРУЗІВ ПЕРЕКЛАДАЧА ДЛЯ ПАРИ МОВ «АНГЛІЙСЬКА – УКРАЇНСЬКА»

COMPILATION OF THE TRANSLATOR'S FALSE FRIENDS DICTIONARY FOR THE PAIR OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Крапива Ю.В.,

orcid.org/0000-0002-8639-1641

*кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Медведь О.В.,

orcid.org/0000-0001-5977-5773

*кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри документознавства та української мови
Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Статтю присвячено проблемі укладання словника фальшивих друзів перекладача для пари мов «англійська – українська».

Фальшиві друзі перекладача (слова, що через повну чи часткову схожість їх плану вираження можуть помилково уподібнювати за планом змісту) неодноразово ставали предметом вивчення для представників різних напрямів розвитку мовознавства й суміжних дисциплін. Сьогодні назріла необхідність спеціального вивчення цього питання з урахуванням останніх досягнень перекладознавства, методики викладання іноземної мови та білінгвальної лексикографії.

На думку сучасних дослідників, основоположними для укладання лексикографічних праць є низка принципів, зокрема принцип спадковості (словникар спирається на певні лексикографічні традиції), принцип суб'єктивізму (створення нового словника передбачає той факт, що деякі проблеми потребують новаторських рішень), принцип прагматизму (ідеться про орієнтацію на певного користувача), принцип нормативності (мається на увазі заборона на потрапляння до словника одиниць, що перебувають за межами норми). Для словника фальшивих друзів перекладача варто актуалізувати принцип прагматизму, оскільки цільова аудиторія для словника цього типу є одним із вирішальних чинників для планування дій лексикографа.

Уважаємо за доцільне почати роботу зі створення англо-українського словника фальшивих друзів перекладача з укладання лексикографічної праці, орієнтованої на початківців, які є найбільш уразливою групою серед тих, хто опановує англійську мову. Цю працю варто зарахувати до навчальних словників, оскільки вона характеризується навчальною спрямованістю й використовується під час навчальної діяльності як основний або допоміжний засіб.

У сучасних реаліях очевидні переваги комп'ютерної лексикографії актуалізують словник електронного формату, який значно пришвидшує й автоматизує процес створення словника й у подальшому процес користування лексикографічною працею і, що вкрай важливо, процес засвоєння слів поданої категорії завдяки багатим можливостям інтерфейсу.

Ключові слова: фальшиві друзі перекладача, словник, принципи укладання словника, навчальний словник, електронний словник, словник фальшивих друзів перекладача.

The paper in question is devoted to the problem of compiling the English-Ukrainian dictionary of the translator's false friends.

False friends of the translator (the words which content plane can be mistakenly considered similar due to total or partial resemble of their expression plane) have been the object of research for many representatives of different branches of linguistics and related disciplines. At present there is a need for the special study of this point in English and Ukrainian taking into account the advances in translation studies, methods of teaching foreign languages and bilingual lexicography.

According to the contemporary conceptions, a number of principles are fundamental for compiling lexicographical works, including the principle of heredity (the dictionary is based on certain traditions), the principle of subjectivity (creating a new dictionary requires innovative solutions), the principle of pragmatism (the dictionary is targeted at a particular user), the principle of normativity (there is a ban to include the units which are outside the norm). As for the dictionary of the translator's false friends, the principle of pragmatism should be actualized because the target audience for the dictionary of this type is one of the decisive factors for planning the steps of the lexicographer.

Our work to create English-Ukrainian dictionary of the translator's false friends is reasonable to start with compiling the dictionary for the beginners as this group of the learners of English is the most vulnerable with regard to misleading words. Thus a new dictionary is the learner's dictionary as its dominant function is educational while it is used as the principal or auxiliary tool during learning.

In the world of modern technologies it is obvious that the dictionary is to be computerized because it significantly speeds up and automates the process of making the lexicographic unit as well as using it and, what is most important, the process of memorizing and identifying the words in question thanks to rich interface capabilities.

Key words: false friends of the translator, dictionary, principles of compiling a dictionary, learner's dictionary, electronic dictionary, the translator's false friends dictionary.

Постановка проблеми. Англійська й українська мови є порівняно віддаленими за генетичною спорідненістю. Однак у масивах лексем цих двох мов спостерігаємо одиниці, що повністю чи частково збігаються за своїм планом вираження (зокрема, за звучанням), серед яких виокремлюємо ті, що спричиняють хибне ототожнення плану змісту таких лексем. Це розглядаємо як підґрунтя для деструктивної інтерференції на лексико-семантичному рівні [1]. Запобігти названому негативному явищу постійно намагаються укладачі посібників із теорії та практики перекладу [2, с. 46–55]. Однак, на нашу думку, розгляд таких труднощів і наведення списків псевдоінтернаціоналізмів не дозволяє повністю вирішити проблему інтерферентів як у мовленнєвій практиці білінгвів, так і в перекладацькій діяльності фахівців. Ми підкреслювали необхідність урахувати рівень мовної компетенції білінгва [1, с. 43]. Уже зроблено певні кроки в дослідженні питання, пов'язаного з порушенням принципу адекватності перекладу, спричиненим хибними асоціаціями, які виникають через міжмовну омонімію [3]. Тому хотілося б детальніше вивчити стан цієї проблеми у зв'язку з появою помилок у мовленні осіб, які починають опановувати англійську мову штучним способом, тобто вивчають її як іноземну. Оскільки міжмовні омоніми, що спричиняють вибір хибних еквівалентів для номінації певних предметів засобами іншої мови, слідом за М. Кесслером та Ж. Дерокіньї [4], називають «фальшивими друзями перекладача» («*faux amis du traducteur*»), ми не будемо порушувати традиції й використовуватимемо саме цей термін у нашому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фальшиві друзі перекладача неодноразово ставали предметом вивчення для представників різних напрямів розвитку мовознавства й суміжних дисциплін. Варто вказати на значні успіхи в типології слів цієї категорії, зокрема, на матеріалі української та французької мов. Так, О. Лабенко закликає групувати зазначені слова на підґрунті семантичних розбіжностей, які можуть стосуватися як поняттєвого й предметно-логічного аспектів, так і стилістичного й експресивного забарвлення лексичних одиниць [5].

Спираючись на класифікацію фальшивих друзів перекладача, А. Вейсбергс окреслює принципи створення словника слів цієї категорії. Дослідник зазначає, що праці, присвячені поданій проблематиці, перебувають у площині білінгвальної лексикографії, намагання пред-

ставників якої покликані допомогти таким категоріям користувачів, як перекладачі та ті, хто вивчає іноземну мову [6, с. 627].

Серед успішних кроків на шляху всебічного висвітлення питання фальшивих друзів перекладача на матеріалі певної пари мов не можна не згадати словник, укладений ще в другій половині ХХ ст. колективом під керівництвом В. Акуленка [7]. Ця лексикографічна праця достатньо об'ємна за лексикою, яка ввійшла до її складу: 900 одиниць англійської мови, зіставлених з аналогічними за планом вираження одиницями російської мови. У словарній статті проаналізовано повні або часткові розбіжності між значеннями слів кожної пари, що через ототожнення їх за звучанням становлять потенційну небезпеку для користувача словника. У післямові до словника В. Акуленком розкрито специфіку цієї неоднорідної двомовної категорії. Широко трактуючи поняття «фальшиві друзі перекладача», дослідник зараховує до складу слів названої категорії інтернаціоналізми (міжмовні відносні синоніми), псевдоінтернаціоналізми (міжмовні омоніми) і міжмовні пароніми [7, с. 372]. На окрему увагу заслуговує певна універсальність згаданого словника: незважаючи на те що в передмові цільовою аудиторією аналізованої лексикографічної праці названо «масового «перекладача»» [7, с. 5], ця фундаментальна робота й дотепер є безцінною для фахівців у царині не тільки лексикографії та перекладознавства, а й контрастивної лінгвістики.

Прикро, що молодим науковцям, які зацікавилися проблемою «помилкових друзів» під час перекладу з англійської мови на українську [8], доводиться користуватися англо-російським словником таких лексем.

Постановка завдання. Дотепер проблемою фальшивих друзів перекладача опікувалися переважно викладачі англійської мови, які уклали таблиці, що містять омонімічні слова англійської й української мов, приклади речень, у яких їх помилково ототожнено, а поруч подано правильний еквівалент.

Запит користувача в інтернет-браузері, як правило, завершується списком покликань на окремі онлайн-ресурси, як-от «Вчити англійську» [9], котрі на конкретних прикладах намагаються розтлумачити це явище.

На жаль, системних зусиль, спрямованих на інвентаризацію таких одиниць в англійській та українській мовах, ми не спостерігаємо. Ми вважаємо, що підвищити рівень мовної компетенції білінгва, особливо початківця, значно допоможе словник фальшивих друзів перекладача. Отже,

назріла необхідність спеціального вивчення цього питання з урахуванням останніх досягнень перекладознавства, методики викладання іноземної мови й лексикографії.

Мета розвідки – визначити теоретичні засади й перспективи створення словника фальшивих друзів перекладача для пари мов «англійська – українська».

Виклад основного матеріалу. Невід’ємним складником процесу роботи над лексикографічною працею є ознайомлення з принципами укладання словника. Основні принципи зрештою в публікації Я. Капранова [10, с. 46], який серед основоположних називає принцип спадковості (словникар спирається на певні лексикографічні традиції), принцип суб’єктивізму (створення нового словника передбачає, що деякі проблеми потребують новаторських рішень), принцип прагматизму (ідеться про орієнтацію на певного користувача), принцип нормативності (ідеться про заборону потрапляння до словника одиниць, що перебувають за межами норми).

Послугуючись усіма наведеними принципами й не применшуючи значущість кожного з них, хочемо деталізувати принцип прагматизму, оскільки цільова аудиторія для словника фальшивих друзів перекладача є одним із вирішальних чинників для планування дій словникаря.

Ми вважаємо за доцільне почати роботу зі створення словника згаданого типу з укладання лексикографічної праці, орієнтованої на початківців, які є найбільш уразливою групою серед тих, хто опановує англійську мову. Визначення вказаного параметра впливає на другий параметр запланованого словника – його тип за домінуючою функцією. Цілком логічно, що за цим критерієм майбутній словник зараховано до словників навчального типу.

Нагадаємо, що в сучасному мовознавстві навчальну лексикографію вважають окремим напрямом словникарства з власною теорією й низкою проблем та завдань для вирішення [11, с. 22], прикладною лінгвометодичною дисципліною, змістом якої є теоретичні та практичні аспекти опису лексики в навчальних цілях [12, с. 26]. На відміну від наукової лексикографії для неї притаманний зовсім інший, уніфікований та пристосований до навчального процесу, спосіб інтерпретації мовних одиниць, фактів, явищ, зорієнтований на дидактичні завдання освіти [11, с. 22].

Так, навчальні словники становлять окремий тип словників, що характеризуються навчальною спрямованістю й використовуються під час навчальної діяльності як основний або допоміж-

ний засіб. Їхня навчальна спрямованість виявляється в конкретному типі словника (тлумачному, перекладному, термінологічному тощо), способах подання й інтерпретації лінгвістичного матеріалу, обсязі, оформленні тощо.

На думку В. Перебийніс і Т. Бобкової, навчальні словники створюють основу лексикографічного забезпечення навчального процесу, а ефективність сприйняття лексико-граматичного та термінологічного матеріалу залежить від того, наскільки навчальний словник відповідає програмним і дидактичним вимогам [13, с. 84].

Під час роботи над навчальним словником фальшивих друзів перекладача варто спиратися на особливості словників саме цього призначення. За В. Перебийніс, такими є: 1) навчальний словник повинен відповідати програмі викладання мови на певному етапі її вивчення; 2) словникова стаття повинна бути короткою, добре структурованою, легкою для використання тими, хто ще не має достатніх навичок роботи зі словником; 3) велика увага повинна приділятися сполучуваності реєстрових слів; 4) словник повинен містити невелику кількість додатків, які доповнюють реєстр необхідною для цього етапу вивчення мови інформацією [14, с. 82].

Сучасні науковці висувують до лексикографічних видань такого типу й певні вимоги, як-от обмеженість кількості слів у реєстрі; наявність рекомендацій щодо послідовності вивчення термінів у загальній терміносистемі; стислість і структурованість словникової статті; наявність не тільки перекладу слова, а й ілюстрації його вживання в певному лексичному та термінологічному оточенні; уникнення неконтрольованого розширення реєстру; залучення ілюстративних додатків із зображенням; подання граматичних і методичних коментарів; в електронних навчальних словниках простоту та доступність програмного забезпечення [15, с. 78].

Ураховуючи доробки лексикографії, а саме еволюцію засобів, які є в розпорядженні словникаря, наступним параметром, важливим для оцінки перспектив укладання словника, зокрема словника фальшивих друзів перекладача, є його формат. Уважаємо за необхідне оцінити переваги електронного словника.

У реаліях сьогодення словникарство, зокрема навчальне, вийшло на принципово новий рівень завдяки розвитку інформаційно-комп’ютерних технологій.

Комп’ютерну лексикографію прийнято вважати особливим напрямом практичного словникарства, що має власні підходи як до змісту

словника, так і до його відображення. Слушним слід визнати зауваження О. Балалаєвої про те, що питання «статусу електронного навчального словника перебуває в зоні перетину таких двох нових напрямів у лінгвістиці, як навчальна лексикографія та комп'ютерна лексикографія, і вимагає залучення концептуальних ідей і ключових моментів кожної з них» [12, с. 26]. Положення про електронні освітні ресурси визначає поняття «електронний словник» як «електронне довідкове видання, що містить упорядкований перелік мовних одиниць (слів, словосполучень, термінів, фразеологізмів тощо) з відомостями про їх значення, вживання, будову, походження тощо» [16].

О. Кудоярова та К. Сологуб у своїй публікації щодо навчального словника вузької спеціалізації подають стислий огляд комп'ютерних програм, які можна використовувати для створення електронного словника [17, с. 84–85]. Отже, вибір є, необхідно зважити переваги й недоліки кожної із систем і обрати ресурс, найбільш адек-

ватний для функціонального призначення майбутнього словника.

Висновки. Створення словника фальшивих друзів перекладача постає як одне з нагальних питань вітчизняної лексикографії, першим кроком у розв'язанні якого є розроблення й укладання навчального словника з метою задовольнити потреби категорії користувачів, які опановують англійську мову на початковому рівні. Очевидні переваги комп'ютерної лексикографії актуалізують словник електронного формату, який значно пришвидшує й автоматизує процес створення словника й у подальшому процес користування лексикографічною працею і, що вкрай важливо, процес засвоєння слів поданої категорії завдяки багатим можливостям інтерфейсу.

Перспективним вважаємо вивчення питань, пов'язаних з укладанням англо-українського навчального словника фальшивих друзів перекладача (ідеться про структуру словника, принцип подання матеріалу, формування реєстру слів тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крапива Ю.В. Міжмовна омонімія як підґрунтя для деструктивної інтерференції на лексико-семантичному рівні. *Закарпатські філологічні студії*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 17, Т. 2. С. 43–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-2.8>.
2. Карабан В.І., Мейс Дж. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову: навчальний посібник. Вінниця: Нова Книга, 2003. 608 с.
3. Крапива Ю., Полуніна А. Вплив фальшивих друзів перекладача на адекватність перекладу (на матеріалі англійської й української мов). *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів XXXIII Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф., 15 жовтня 2021 р. Переяслав, 2021. Вип. 33. С. 220–223.
4. Koessel er M., Derocquigny J. *Les faux-amis ou les trahisons du vocabulaire anglais*. Paris: Librairie Vuibert, 1928. 399 p.
5. Лабенко О.А. Проблеми перекладу «хибних друзів перекладача» у французькій та українській мовах. *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 59. 2017. С. 135–139.
6. Veisbergs A. *False Friends Dictionaries: A Tool for Translators or Learners or Both*. EURALEX'96 Proceedings. Gothenberg: Gothenberg University, 1996. P. 627–634.
7. *Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика»* / Под общим руководством доцента В.В. Акуленко. Москва: Сов. Энциклопедия, 1969. 384 с.
8. Бугай В.М. Проблема «помилкових друзів перекладача» при перекладі англійських текстів українською мовою. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації*: Збірник студентських наукових робіт / За заг. ред. В.О. Папіжук, Ю.О. Лісової, Ю.Ю. Климович. Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2020. С. 52–54.
9. Помилкові друзі перекладача в англійській мові на прикладах. *Вчити англійську*. URL: <https://learn-english.net.ua/gramatika/pomilkovii-druzi-perekladacha-v-anglijskij-movi-na-prikladaх/> (дата звернення: 06.11.2021).
10. Капранов Я.В. Принципи узагальнення словникових відомостей як моделювання плану змісту мови. *Вісник КНЛУ*. Серія: Філологія. Т. 16. № 1. 2013. С. 46–54.
11. Демська О.М. Два аспекти лексикографії: місце у системі мовознавчих дисциплін і структура. *Магістеріум*. 2009. Вип. 37. *Мовознавчі студії*. С. 18–23.
12. Балалаєва О.Ю. Аналіз сутності поняття «електронний навчальний словник». *Проблеми сучасного підручника*. 2014. Вип. 14. С. 26–33.
13. Перебийніс В.І., Бобкова Т.В. Типологія навчальних словників. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2008. Вип. 38. С. 81–84.
14. Перебийніс В.І. Анатомія англо-українського навчального словника-мінімуму. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Філологія. Т. XII, № 1. Київ, 2009. С. 82–90.
15. Полуєктова А.Ю. Теоретичні засади укладання навчального словника-мінімуму лінгвістичної термінології. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Вип. 183. Т. 195. Філологія. Мовознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. С. 76–80.

16. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.10.2012 р. № 1060. *Офіційний вісник України*. 2012. № 80. С. 61.

17. Кудоярова О.В., Сологуб К.С. Специфіка укладання електронних навчальних словників вузької спеціалізації (на прикладі термінології в галузі автопілоту). *Гуманітарний часопис*. 2016. № 3. С. 83–88.

УДК 81'4:2-287(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.32>

ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ VS ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ПРАВОСЛАВНИХ ПРОПОВІДЕЙ)

PRECEDENTEDNESS VS INTERTEXTUALITY (A CASE STUDY OF THE ENGLISH ORTHODOX SERMONS)

Ляшко О.В.,

orcid.org/0000-0002-3071-2565

доктор філософії,

старший викладач кафедри англійської філології

Київського національного лінгвістичного університету

У статті висвітлено проблему розмежування понять прецедентності й інтертекстуальності на матеріалі православних проповідей англійською мовою. Під інтертекстуальністю у православній проповіді розуміється текстово-і смислотвірна категорія, яка формує проповідницький жанр завдяки паратекстуальним виявам, метатекстовому тлумаченню й архітекстуальним зв'язкам текстів Святого Передання, а також вербальним і невербальним запозиченням текстів або фрагментів текстів, що належать іншим дискурсивним практикам і культурним традиціям. Прецедентність, яка у більш широкому тлумаченні актуалізується в прецедентний феномен, ідентифікується у статті як позачасовий, добре відомий усім православним християнам Америки інтертекстуальний засіб.

У статті запропоновано власну типологію прецедентності в англомовній православній проповіді: прецедентне слово, прецедентний вислів, прецедентне речення і прецедентний фрагмент тексту. За рівнем поширення у православній проповіді визначено такі типи прецедентних феноменів: конфесійно-прецедентні (спільні для всіх православних християн незалежно від національної культури), локально-прецедентні (відомі за географічними й історичними ознаками окремим представникам конфесії / єпархії), універсально-прецедентні (відомі будь-якій сучасній людині незалежно від сповідання і контексту її рідної мови).

Прецедентність у православній проповіді розглядається у статті як засіб реалізації інтертекстуальності й один з аспектів вивчення міжтекстових зв'язків. У статті доведено, що прецедентність є завжди інтертекстуальною, а інтертекстуальність є ширшим поняттям, тому що може бути як прецедентною (коли знаки інтертекстуальності розпізнаються широким колом людей), так і непрецедентною (унікальні, невідомі або рідкоживані цитати, невідомі алюзії і ремінісценції).

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі вважаємо всебічне дослідження мультимодальної прецедентності, тобто такої, що складається з вербальної і невербальної частин.

Ключові слова: прецедентність, прецедентний текст, прецедентний феномен, інтертекстуальність, цитата, алюзія, ремінісценція, православна проповідь.

The article highlights the problem of distinguishing between the notions of precedentness and intertextuality as a case study of the English Orthodox sermons. Intertextuality in the Orthodox sermon is defined as a text- and meaning-making category that forms the preaching genre through the paratextual manifestations, metatextual interpretation and architextual connections of the Sacred Tradition texts, as well as by means of verbal and non-verbal textual borrowings belonging to other discursive practices and cultural traditions. Precedentedness in a broader interpretation is actualized in the article into a precedent phenomenon and identified as a timeless intertextual device, which is well-known to all Orthodox Christians of America.

The article offers a typology of precedent phenomena in the Orthodox sermon, namely: precedent word, precedent phrase, precedent sentence and precedent fragment of the text. Guided by the prevalence criterion, the article has identified the following types of precedent phenomena: denominational-precedent (common to all Orthodox Christians regardless of national culture), local-precedent (known by geographical and historical characteristics to certain representatives of the denomination / diocese), universal-precedent (known to any modern person, regardless of the confession and the context of the native language).

Precedentedness in the Orthodox sermon is considered in the article as an intertextual device and one of the aspects of studying intertextual relations. The article proves that precedentness is always intertextual, and intertextuality is a broader notion, because it can be both precedent when the signs of intertextuality are recognized by a wide range of people and unprecedented when the unique, unknown or rarely used quotations, unrecognized allusions and reminiscences are used.

A promising area of further research is a comprehensive study of multimodal precedentness, encompassing the verbal and nonverbal parts.

Key words: precedentness, precedent text, precedent phenomenon, intertextuality, quotation, allusion, reminiscence, the Orthodox sermon.

Постановка проблеми. Термін *інтертекстуальність* (фр. 'intertextualité', від лат. inter «між» і textum «тканина, зв'язок, будова») вперше застосовано в 1967 році французькою дослідницею болгарського походження Ю. Кристеву [1, с. 429], а термін «*прецедентний текст*» уперше в 1986 році використав Ю.М. Караулов у своїй монографії «Русский язык и языковая личность» [2, с. 216]. Далі поняття прецедентності й інтертекстуальності набувають актуальності у працях таких дослідників, як G. Genett (1997), N. Fairclough (2003), І.В. Арнольд (1999), В.В. Красних (2003), Н.А. Кузьміна (2011), Г.Г. Слишкін (2000), Н.А. Фатєєва (2006), В.Є. Чернявська (2014), О.В. Ляшко (2018; 2020) та ін. Наразі значна увага дослідників приділяється когнітивним, семіотичним, мультимодальним та інтермедіальним виявам як інтертекстуальності, так і прецедентності. На наш погляд, згадані феномени можуть по-різному інтерпретуватися, зважаючи на тип дискурсу, в якому ці поняття функціонують. До того ж було помічено, що вищезгадані терміни вивчаються окремо, проблемі уніфікації чи розмежування прецедентності й інтертекстуальності не приділяється значної уваги в аналізованих роботах. Саме тому актуальним і цілком новаторським вважаємо проблему ідентифікації та розмежування понять прецедентності й інтертекстуальності у релігійному дискурсі, а саме у православних проповідях англійською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши фундаментальні роботи з дослідження інтертекстуальності [1; 3; 4; 5; 9; 10; 13; 14], зазначимо такі підходи до розуміння цього поняття, а саме: *філософсько-постструктуралістський* – відношення між текстами у безмежному текстовому просторі; *філологічний* – проблема літературних впливів (творчий діалог авторів), внутрішні мотиви твору (стилізація, пародіювання, колаж), цитати, різні форми чужої мови, алюзії, ремінісценції, прецедентні тексти та феномени; *жанровотекстовий* – акцентування на типологічній властивості текстуальності [12, с. 36–37].

Крізь призму вузького або філологічного підходу інтертекстуальність включає *пряме / непряме цитування* та *прецедентні феномени*, тобто цитати, що формують образ, оцінку, «змістово-концептуальну інформацію», за визначенням І.Р. Гальперіна [15, с. 28], і мають лінгвокультурологічну цінність [16, с. 32–40].

Дослідженню прецедентності, як і інтертекстуальності, присвячена чимала кількість праць [2; 6; 7; 8; 11]. У більш широкому тлумаченні поняття прецедентності актуалізується

у *прецедентний феномен* [6, с. 44], основним різновидом якого є прецедентні тексти. Серед останніх у роботі Г.Г. Слишкіна розрізняються прецедентні тексти: а) за носіями прецедентності; б) за текстом-джерелом; в) за ініціатором засвоєння; г) за ступенем опосередкованості [8, с. 75].

Прецедентні феномени ідентифікуються як «добре відомі всім представникам національно-лінгвокультурного співтовариства («мають понадособистісний характер»); актуальні в когнітивному (пізнавальному й емоційному) плані» [6, с. 44–45]. Крім того, прецедентні феномени, з одного боку, поділяються на *вербальні* (прецедентне ім'я та прецедентний вислів), *ті, що вербалізуються* (прецедентна ситуація та прецедентний текст), а також *невербальні* (твори живопису, скульптури, архітектури, музичні твори тощо) [6, с. 46–47], а, з іншого – можуть різнитися залежно від рівня їх поширення. Так, визначаються такі типи прецедентних феноменів: 1) соціумно-прецедентні; 2) національно-прецедентні; 3) універсально-прецедентні [6, с. 50].

Проблемі розмежування термінів *інтертекстуальність* і *прецедентність* особливу увагу приділяє Н.А. Кузьміна, досліджуючи їх як когнітивні категорії медіадискурсу. Дослідниця співвідносить «інтертекстуальність з естетичною цінністю, культурною значущістю, позачасовістю», а прецедентність – із сучасністю і наполягає на тому, що «інтертекстуальність – це трансльований код культури як системи традиційних для людства цінностей матеріального і духовного характеру, прецедентність – явище життя, яке може стати або не стати фактом культури» [7]. З останньою думкою стосовно релігійних текстів важко погодитися повністю через наявність у православній проповіді позачасових прецедентних феноменів, що дає нам підставу розглядати *прецедентність* як *засіб реалізації інтертекстуальності* й один з аспектів вивчення міжтекстових зв'язків загалом [11, с. 164; 12, с. 41].

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні ізоморфних і аломорфних характеристик прецедентності та інтертекстуальності у православній проповіді англійською мовою. Мета реалізується у низці завдань: запропонувати власну класифікацію засобів інтертекстуальності та прецедентності у православній проповіді; ідентифікувати спільні і відмінні риси прецедентності та інтертекстуальності зважаючи на догматичні лінгвокультурні особливості проповідницьких текстів.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, *прецедентність* є засобом реалізації інтертекстуальності, тому, спираючись на класифікацію

прецедентних феноменів В.В. Красних, пропонуємо власну типологію прецедентності у православній проповіді: прецедентне слово, прецедентний вислів, прецедентне речення і прецедентний фрагмент тексту. Потенційно можливим вважаємо існування *мультимодальної прецедентності*, тобто такої, що складається з вербальної і невербальної частин.

Перш ніж навести приклади прецедентності в англomовній православній проповіді зауважимо, що прецедентні феномени (за класифікацією В.В. Красних) різняться також залежно від рівня поширення [6, с. 50], однак у православній проповіді відповідником соціумно-прецедентних феноменів є *конфесійно-прецедентні* (спільні для всіх православних християн незалежно від національної культури), національно-прецедентних – *локально-прецедентні* (пор. з шануванням святих і святинь: *загальноцерковні* найменування – широко відомі всім православним християнам і представникам інших конфесій, *місцевошановані* – відомі за географічними й історичними ознаками окремим представникам конфесії / єпархії). *Універсально-прецедентні* феномени вживаються в різних типах дискурсу через те, що є відомими будь-якій сучасній людині незалежно від сповідання і контексту її рідної мови [11, с. 165; 12, с. 41–42]. Непрецедентними вважаємо унікальні, невідомі або рідковживані цитати, невпізнані алюзії і ремінісценції.

Прикладами прецедентних або добре відомих усім представникам християнської спільноти Православної церкви в Америці є такі конфесійно-прецедентні слова з проповіді на початку Великого посту 2020 року: *The efforts made during Lent to focus on Christ will make it possible for us to repent like Zacchaeus, flee from the pride of the Pharisee, return to the Father in humility, and serve those in need.* [17]. Прецедентні слова *Father, Christ, Lent, Zacchaeus, Pharisee* використовуються проповідником як тригери або коди, що містять згорнуте інтертекстуальне повідомлення з текстів Старого і Нового Заповіту і застосовуються для натяку адресатові на загальноцерковну інформацію (див. напр.: *Lent* (Євангеліє від Матфея 9:15), *Zacchaeus* (Євангеліє від Луки 19:1–10), *Pharisee* (Євангеліє від Луки 18:10–14) [18, с. 19; с. 135–136; с. 134]. Крім того, слова *Father, Christ, Lent* можна також цілком впевнено зарахувати до універсально-прецедентних або таких, що є відомими будь-якій сучасній людині.

Слід зазначити, що прецедентні слова в текстах англomовних православних проповідей, які розміщені на офіційному сайті Православної

Церкви в Америці [19], можуть бути маркованими курсивом та лапками, наприклад: *When they leave the tomb, running to tell the Apostles the news, Christ Himself suddenly appears to them and greets them with a single word: “Rejoice!”* (Mt 28:9). (напівжирний – О.Л.) [20]. Універсально-прецедентне слово “*Rejoice!*”, марковане лапками і курсивом у тексті проповіді є відомим словом-цитатою з новозавітного тексту про Воскресіння Христове (Євангеліє від Матфея 28:9 [18, с. 58]), а також конфесійно-прецедентним хайретизмом (низка вихвалень, що починаються зі слова «Радуйся») у церковно-богослужбових акафістах тощо.

У щорічних англomовних православних проповідях, присвячених як **християнським** (прикладом є вживання універсально-прецедентного вислову «*Христос Воскрес!*» / “*Christ is Risen!*”, як-от: *Giving thanks to Christ for the mystery of his salvation, let us all boldly cry out in full knowledge and assurance, “Christ is Risen!”* [21]), так і **світським національним** святкам та дням пам’яті, що є характерними саме для американських християн, застосовуються локально-прецедентні назви, а саме: *Національний день святості людського життя* / *Sanctity of Life Sunday* (на противагу до історичного рішення Верховного Суду США щодо законності абортів / the Roe v. Wade Supreme Court decision) (див. проповідь “*Sanctity of Life Sunday 2021*” на офіційному сайті Православної церкви в Америці [22]), а також *Steward Sunday* (див. проповідь “*Steward Sunday 2021*” [23]) тощо.

Окрім згаданих позачасових прецедентних феноменів, укажемо на сучасний універсально-прецедентний вислів *пандемія коронавірусної хвороби 2019* / *the Covid-19 pandemic*, котрий протягом останніх років наявний у всіх типах дискурсу, не є винятком і православна проповідь, наприклад: *This year, our Paschal celebration comes in the midst of the Covid-19 pandemic, and not one of us is experiencing the full celebration of the services.* [21].

Типовим для православної проповіді є цитування євангельських речень, а також невеликих фрагментів тексту, що складаються з декількох віршів із новозавітних текстів, як-от марковане лапками конфесійно-прецедентне речення з Євангелія від Іоанна (15:13) [18, с. 180]: *Our Lord tells us, “Greater love has no man than this, that a man lay down his life for his friends (John 15:13).”* [24].

Ілюстрацією конфесійно-прецедентного фрагмента тексту в англomовній православній проповіді є маркований лапками та курсивом епіграф,

що є прямою цитатою з новозавітного Послання Апостола Павла до колоссян [18, с. 357]: *Whatever your task, work heartily, as serving the Lord and not men, knowing that from the Lord you will receive the inheritance as your reward; you are serving the Lord Christ. (Col 3:23-24)* [23].

Окрім універсально-, конфесійно- та локально-прецедентних інтертекстуальних слів, висловів, речень та фрагментів текстів, для англійської православної проповіді характерним є вживання неprecedентних інтертекстуальних засобів, до яких зараховуємо: 1) інтертекстуальне пряме цитування (цитата-слово, цитата-вислів, цитата-речення, цитата-фрагмент тексту); 2) інтертекстуальне непряме цитування (парафраз, інтертекст-переказ, ремінісценція, алюзія); 3) метатекстуальні засоби (тлумачення / коментар, питання / відповідь, протиставлення і метатекст-додавання); 4) архітекстуальність як гомогенно-гетерогенний зв'язок текстів; 5) паратекстуальні засоби (інтертекстуальний заголовок, епіграф, сильні позиції початку / кінця, висунення, післямова та композиційний прийом «золотого перетину») [12, с. 45–46].

Зазначимо, що інтертекстуальність у православній проповіді може бути як прецедентною, так і неprecedентною. Під останньою маємо на увазі унікальні, невідомі або рідковживані цитати, невідомі алюзії і ремінісценції, наприклад: *Archimandrite Zacharias suggests that “when we are confronted by the ruins of human love and find ourselves completely broken, then two solutions can be given: either we turn to God with our pain, so that God enters our life and renews us, or we continue to be deceived by our human plans and slide from one tragedy and barrenness of soul to another, hoping that one day we will find perfection.”* [25]. У вищезгаданому прикладі проповідник посилається на архімандрита Захарія, чие ім'я може бути відомим представникам Американської православної церкви (як локально-прецедентне ім'я), проте цитований інтертекстуальний фрагмент є неprecedентним, тобто нешироковідомим, одноразово вжитим у тексті проповіді.

Неprecedентна маркована лапками та посиланням у дужках пряма цитата-вислів із Євангелія від Матфея (24:6) [18, с. 47]: «*війни й воєнні чутки*» / “*wars and rumors of wars*” (Matt. 24:6) виголошу-

ється американським архіпастирем у проповіді присвяченій дню пам'яті двадцятої річниці терористичного акту 11 вересня 2001 року (також відомий як 9/11): *The pain of the terrorist attacks has led to the pain of the past two decades where we have seen “wars and rumors of wars” (Matt. 24:6).* [26]. Більш того, у згаданому вище реченні з проповіді спостерігаємо **алюзію** на різні терористичні акти, війни, гострі конфліктні ситуації тощо, що відбувалися у світі протягом останніх двадцяти років (напр.: трагічна смерть двадцяти маленьких дітей і шести дорослих у початковій школі Сенді Хук в Ньютауні (14 грудня 2012 року); вибухи на Бостонському марафоні (терористичний акт 15 квітня 2013); стрілянина у нічному клубі в Орландо (терористичний акт 12 червня 2016)); **алюзію** на есхатологічні події у світі (див. напр.: Євангеліє від Матфея (24; 25), Марка (13:1–37), Луки (21:5–38); Перше послання до фессалонікців (5:2), Апокаліпсис (1:7, 16:15); старозавітні Книги пророків: Даниїла (9:27), Ісаї (13:10), Єзекіїля (32:7), Іоїля (2:31), Захарії (12:10) тощо). При цьому кожен реципієнт може по-різному інтерпретувати і тлумачити згадані ремінісценції та алюзії, зважаючи на власні фонові знання.

Висновки. Під *інтертекстуальністю* в православній проповіді розуміємо тексто- і смислотвірну категорію, яка формує проповідницький жанр завдяки паратекстуальним виявам, метатекстовому тлумаченню й архітекстуальним зв'язкам текстів Святого Передання, а також вербальним і невербальним запозиченням текстів або фрагментів текстів, що належать іншим дискурсивним практикам і культурним традиціям [12, с. 60].

Прецедентність у православній проповіді розглядаємо як засіб реалізації інтертекстуальності й один з аспектів вивчення міжтекстових зв'язків. Уважаємо, що прецедентність є завжди інтертекстуальною, а інтертекстуальність є ширшим поняттям, тому що може бути як прецедентною (коли знаки інтертекстуальності розпізнаються широким колом людей), так і неprecedентною (унікальні, невідомі або рідковживані цитати, невідомі алюзії і ремінісценції).

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі вважаємо всебічне дослідження *мультимодальної прецедентності*, тобто такої, що складається з вербальної і невербальної частин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму* / пер. с франц., сост. вступ. ст. Г.К. Косиков. Москва : ИГ Прогресс, 2000. 536 с.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 263 с.
3. Genette G. Palimpsests: literature in the second degree / translated by Channa and others. Lincoln : University of Nebraska Press, c1997. URL: <http://hdl.handle.net/2027/heb.09358.0001.001> (дата звернення: 18.10.2021).

4. Fairclough N. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London : Routledge, 2003. 270 p.
5. Арнольд И.В., Бухаркин П.Е. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сборник статей. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. 444 с.
6. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТ ДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
7. Кузьмина Н.А. Интертекстуальность и прецедентность как базовые когнитивные категории медиадискурса. URL: <http://mediascore.ru/node/755> (дата звернення: 18.10.2021).
8. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва : Academia, 2000. 139 с.
9. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. Москва : КомКнига, 2006. 280 с.
10. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Москва : Директ-Медиа, 2014. 267 с.
11. Ляшко О.В. Стилiстичний аспект прецедентних феноменiв у православнiй проповiдi. *Науковий вiсник Мiжнародного гуманiтарного унiверситету. Серiя: «Фiлологiя»*. 2018. Вип. 33. Т. 1. С. 164–168.
12. Ляшко О.В. Интертекстуальність православної проповіді: таксономія і функції (на матеріалі англійської, російської та української мов) : дис. ... доктора філософії : 035 – Філологія. Київ, 2020. 267 с.
13. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология* / под ред. проф. В.П. Нерознак. Москва : Academia. 1997. С. 227–244.
14. Beaugrande R. de, Dressler W. *Introduction to Text Linguistics*. London & New York : Longman, 1981. 136 p.
15. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 139 с.
16. Казак М.Ю. Дискурсивность и интертекстуальность журналистского текста. *Проблемное поле дискурсологии* : сб. науч. ст. / под ред. д. ф. н., проф. А. В. Полонского. Белгород : Политерра, 2010. С. 32–40.
17. Mollard T. metr. Beginning of Great Lent 2020. *Official Statements, Speeches, Addresses, and Sermons*. URL: <https://www.oca.org/holy-synod/statements/his-beatitude-metropolitan-tikhon/beginning-of-great-lent-2020> (дата звернення: 02.11.2021).
18. Новый завіт Господа нашого Ісуса Христа. Київ : Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2017. 472 с.
19. The Orthodox Church in America. URL: <https://www.oca.org> (дата звернення: 01.11.2021).
20. Mollard T. metr. The Resurrection of Christ 2021. *Official Statements, Speeches, Addresses, and Sermons*. URL: <https://www.oca.org/holy-synod/statements/his-beatitude-metropolitan-tikhon/the-resurrection-of-christ-2021> (дата звернення: 02.11.2021).
21. Mollard T. metr. The Resurrection of Christ 2020. *Official Statements, Speeches, Addresses, and Sermons*. URL: <https://www.oca.org/holy-synod/statements/his-beatitude-metropolitan-tikhon/the-resurrection-of-christ-2020> (дата звернення: 05.11.2021).
22. Mollard T. metr. Sanctity of Life Sunday 2021. *Official Statements, Speeches, Addresses, and Sermons*. URL: <https://www.oca.org/holy-synod/statements/his-beatitude-metropolitan-tikhon/sanctity-of-life-sunday-2021> (дата звернення: 05.11.2021).
23. Mollard T. metr. Steward Sunday 2021. *Official Statements, Speeches, Addresses, and Sermons*. URL: <https://www.oca.org/holy-synod/statements/his-beatitude-metropolitan-tikhon/steward-sunday-2021> (дата звернення: 02.11.2021).
24. Mollard T. metr. Archpastoral Letter on the Coronavirus. *Official Statements, Speeches, Addresses, and Sermons*. URL: <https://www.oca.org/holy-synod/statements/his-beatitude-metropolitan-tikhon/archpastoral-letter-on-the-coronavirus> (дата звернення: 03.11.2021).
25. Mollard T. metr. Nativity of our Lord 2017. *Official Statements, Speeches, Addresses, and Sermons*. URL: <https://www.oca.org/holy-synod/statements/his-beatitude-metropolitan-tikhon/nativity-of-our-lord-2017> (дата звернення: 02.11.2021).
26. Mollard T. metr. Remembering 9/11: Twenty Years Later. *Official Statements, Speeches, Addresses, and Sermons*. URL: <https://www.oca.org/holy-synod/statements/his-beatitude-metropolitan-tikhon/remembering-9-11-twenty-years-later> (дата звернення: 05.11.2021).

КОГНІТИВНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ**COGNITIVE LEXICOGRAPHY AND LINGUISTIC ANALYSIS OF THE CONCEPT****Мельничук О.Д.,***orcid.org/0000-0003-4619-363X**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін**Комунального закладу вищої освіти «Рівненська медична академія»*

Стаття присвячена ролі, яку відіграє когнітивна лексикографія в лінгвістичному аналізі концепту, враховуючи при цьому дані таких наук, як логіка, семантика, когнітивна лінгвістика. У дослідженні наголошуємо, що семантика природних мов є конвенційним результатом категоризації й концептуалізації світу, відображає досвід, знання, відчуття людини. Опис семантичної структури здійснюємо через її представлення як мережі значень, що наявні в лексикографічних джерелах – словниках. Ім'я концепту ОБЛИЧЧЯ аналізуємо, беручи до уваги його значущість у мовленнєвій комунікації та вказуючи на зв'язки з іншими концептами. Лінгвістичний аналіз концепту передбачає розгляд основної номінації концепту – його імені через різне лексичне відтворення у свідомості мовців. Ім'я концепту аналізуємо за допомогою лексикографічних джерел через об'єднання лексем у синонімічні ряди, виокремлюючи при цьому лексичні доміанти. Методом дослідження словникових дефініцій, суть якого полягає у розщепленні слова на складники, є компонентний аналіз. Щодо засобів мовного вираження концептів ураховуємо також полісемантичність. Семантична структура полісеманта встановлюється через виявлення його лексико-семантичних варіантів у лексикографічних джерелах. Значення лексем указує на належність до конкретного концептополя, а також виявляє їх смислові елементи як складників концептуальних структур. Лексичне значення – конкретно-індивідуальний зміст слова, який є відображенням чи лише вираженням (у різних типах слів) та фіксацією у свідомості позначуваного словом елемента дійсності і є закріпленим за формою слова (відповідним звуковим комплексом), унаслідок чого стає можливою його реалізація як явища мови, а не лише свідомості. Лексичне значення співвідносить слово з навколишнім світом. Водночас у слові міститься вказівка на те, в яких відношеннях перебуває названий словом предмет, явище з іншими предметами, властивостями, діями. Мовці використовують слова з конвенційним значенням у різних контекстах, формуючи індивідуальний ментальний лексикон.

Ключові слова: лексичне значення, концепт, концептуальний аналіз, концептуальні ознаки, лексикографія, конвенційність.

The article is devoted to the role played by cognitive lexicography in the linguistic analysis of the concept, taking into account the data of such sciences as: logic, semantics, cognitive linguistics. In the study we emphasize that the semantics of natural languages is a conventional result of categorization and conceptualization of the world, it reflects the experience, knowledge, feelings of a person. We describe the semantic structure by presenting it as a network of meanings presented in lexicographic sources – dictionaries. We analyze the concept name FACE, taking into account its significance in speech communication and pointing out the connections with other concepts. Linguistic analysis of the concept involves consideration of the main nomination of the concept – its name through different lexical reproduction in the minds of speakers. We analyze the name of the concept with the help of lexicographic sources by combining tokens into synonymous series, distinguishing lexical dominants. Component analysis is a method of studying dictionary definitions, the essence of which is to split a word into its constituent components. Regarding the means of linguistic expression of concepts, we also take into account their polysemanticity. The semantic structure of a polysemant is established by identifying its lexico-semantic variants in lexicographic sources. The meaning of tokens indicates their belonging to a particular conceptual field, and also reveals their semantic elements as components of conceptual structures. Lexical meaning is a concrete and individual meaning of a word, which is a reflection or only an expression (in different types of words) and fixation in the consciousness of the element of reality denoted by the word and is fixed by the word form (corresponding sound complex). As a result, it becomes possible to realize it as a phenomenon of language, not just consciousness. The lexical meaning correlates the word with the world around it. At the same time, the word contains an indication of the relationship between the object named by the word, the phenomenon with other objects, properties, actions. Speakers use words with conventional meanings in different contexts, forming their individual mental lexicon.

Key words: lexical meaning, concept, conceptual analysis, conceptual features, lexicography, conventionality.

Постановка проблеми. У праці «Концепція, образ і символ: когнітивні основи граматики» Р. Лангакер стверджує, що «кінцева мета лінгвістичного опису полягає в тому, щоб охарактеризувати когнітивно реальним способом ті структури та здібності, які становлять розуміння мовцем лінгвістичної конвенції. Знання мовця є процедурними, а не декларативними; інтерналізована

граматика, що представляє це знання, є структурованою інвентаризацією конвенційних мовних одиниць» [1]. Услід за Е. Лепором та М. Стоуном вважаємо, що є два способи продукування і сприймання мовлення: з одного боку, це лінгвістична конвенція, яка відповідає за пропозиційний зміст висловлювання, тому можна стверджувати, що розуміння мовлення пов'язане з його кон-

венційністю; з іншого – використання мовлення охоплює його образність, втілює і виявляє відмінні значеннєві відтінки в ментальному лексиконі [2]. Щодо цього звертаємося до лексикографічних джерел, словників як форм лінгвістичного опису. Одномовний словник у найпростішому вигляді є структурованим переліком набору мовних одиниць, а саме слів, які є конвенційними, вживаються звичайними способами та мають загальноприйняті значення. Запропонована теорія розкриває сутність концептуального аналізу в лінгвістичному аспекті через зв'язок семантики слова з поняттям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові розвідки щодо окресленої проблеми перебувають у руслі когнітивної лінгвістики [3; 4; 5; 1], логіки [6; 7], семантики [8; 9; 10; 11; 12; 13]. У такому контексті когнітивна лінгвістика, намагаючись описати значення слова, передає не семантику одиниці, що є частиною лексичної системи, а зміст концепту, визначену ментальну структуру, що передбачає вживання слова у визначених контекстах. На відміну від структурної семантики, що описує мінімальний набір семантичних ознак, достатніх для розпізнавання значення слова, надає семантичному аналізу цілісного характеру, тобто апелює до ментального конструкту, додаючи деталі до словникового опису значення та продукує індивідуальну інтерпретацію [2; 14].

На думку Ч. Філлмора, семантична теорія має відмовитися від опису слів певної мови за допомогою однакових термінів. Навпаки, до різних семантичних полів доцільно застосовувати різні принципи тлумачення, що враховують властивості слів різного класу [4, с. 50]. Із погляду Дж. Лайонза традиційним зв'язком між словами та речами є те, що «форма слова позначає речі за допомогою понять, асоційованих із формою слова у свідомості мовців. Згідно з такою точкою зору поняття є рівним значенню слова та його сигніфікатом» [14, с. 400–404]. Щодо зв'язку між лексикографічним джерелом та ментальним лексиконом, то потрібно зауважити, що кожен термін у ментальному лексиконі є вузлом або фокусом для різноманітних спогадів, переконань, сприйняття і концепцій. Зв'язки словникових статей обов'язково обмежуються іншими словами, але зв'язки ментального лексикону не обмежені.

Постановка завдання. Основне завдання статті – здійснити лінгвістичний аналіз імені концепту ОБЛИЧЧЯ в контексті когнітивної лексикографії, виокремити його концептуальні ознаки. Лінгвістичний аспект дослідження має на меті розгляд основних номінацій концепту, їх сино-

німів, оскільки мовці сприймають і відтворюють поняття, називаючи їх по-різному.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що проблема значення є насамперед проблемою філософії, логіки, психології, навіть антропології та соціології, у цьому дослідженні проаналізуємо проблему значення у таких пов'язаних науках: *логіці, семантиці, лексикографії*. Логіку в контексті теорії імен цікавить питання про зв'язок імен із предметами, які ними позначаються, про співвідношення смислу імені та змісту поняття, залежність логічного значення висловлювання від значення імені тощо. Ім'я – це нелогічний термін, який позначає будь-який предмет або клас предметів. При цьому під предметом розуміють усе те, що може бути об'єктом думок (речі, явища, процеси, властивості реальних та уявних предметів). Так, предметним значенням імені, його денотатом є предмет, який позначено цим іменем [6, с. 276].

Смисловим значенням імені є сукупність певних ознак, які характеризують предмет, позначений цим іменем. Смысл – це спосіб подання денотата, спосіб, за допомогою якого ім'я вказує на предмет. Саме завдяки смислу дізнаємося, які предмети позначені іменем. Між іменем та його предметним значенням (денотатом) існує відношення іменування, тобто ім'я називає свій денотат (від. лат. *denotatus* – позначений, визначений). Таке відношення регулюють три принципи: *одночасності* (ім'я має позначати один предмет або клас предметів), *предметності* (будь-яке висловлювання говорить про денотати імен, що входять до нього), *взаємозамінюваності* (якщо два імені мають одне й те ж предметне значення, то їх можна замінити у висловлюванні, причому значення істинності висловлювання не зміниться). Імена у мові виражають таку форму мислення, як поняття, що, вказуючи на деяку ознаку, виокремлюють з універсуму й узагальнюють у клас предмети, яким притаманна ця ознака. У природній мові поняття виражають за допомогою слів та словосполучень [7, с. 34–36].

У здатності слова називати клас однорідних предметів, дій, ознак виявляється узагальнювальна роль слова. А в тому, що слово називає кожен окремий предмет і низку однорідних предметів, властивість, дію окремого предмета і властивість, дію взагалі, виявляється те, що слово виступає в єдності загального й одиничного, загального і конкретного. Без узагальнення неможливо охопити численні одиничні назви предметів, ознак, властивостей, дій [12, с. 215]. Семантика пояснює дефініції атомарних компонентів значення. Семантичне тлумачення зна-

чення (денотат-сигніфікат) повністю сумісне із загальнішою семіотичною діадою «означуване – означник»: означуване охоплює денотат (цілісний образ предмета), сигніфікат (комплекс сем, закріплених за словом), інтенціонал (внутрішня форма слова); означник – це форма імені, або знак письма [9, с. 5]. О. Пономарів зауважує, що значення слова – це його співвіднесеність, зв'язок із певними явищами дійсності [10, с. 39]. І. Ющук під лексичним значенням (семантикою) слова розуміє історично закріплену у свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем [13, с. 154]. Лексичне значення – це зміст слова, установлювана мисленням людини співвіднесеність між звуковим комплексом і предметом чи явищем дійсності, що позначені цим комплексом. Лексичне значення полягає в тому, що воно є вказівкою на дійсність, на ставлення до неї, на її розуміння [12]. Формується лексичне значення в процесі пізнання, коли в людській свідомості виникають копії, відображення речей, явищ, якостей, властивостей, тобто виникають поняття.

Лексичне значення – це комплексне поєднання трьох аспектів слова як знакової одиниці мови: власне семантичного, тобто відображення позначуваної словом сутності (основа лексичного значення); прагматичного – вираження емоційного ставлення мовців до позначуваного; синтаксичного – місця лексичного значення певного слова у відношенні до лексичного значення інших, семантично пов'язаних з ним слів [15, с. 18]. Не викликає сумнівів, що «значення» кожного терміна в ментальному лексиконі суттєво відрізняється для кожного користувача мови, але ми не можемо точно знати, що кожен термін означає для кожної особи. Словник на сторінці відображає значення слів тільки в термінах інших слів. У словнику немає місця для збережених спогадів про фізичні відчуття, візуальні образи, звуки, запахи або емоції, пов'язані з ментальним лексиконом. Словник представляє у словах загальну конвенцію, на яку покладаються мовці, щоб спілкуватися одне з одним [5, с. 6].

Головною проблемою різних підходів до концептуального аналізу є пошук проміжної метамови опису концептів. Якщо така метамова не використовується, то концептуальний аналіз обмежується дистрибутивним і контекстним аналізом, який інтерпретує зміст певного поняття за допомогою опису контекстного оточення й пояснення різних метафоричних перенесень ключового знака концепту та його дистрибуції. Такий підхід багатьма лінгвістами сприймається досить критично через інтроспективність і суб'єктивізм

[11, с. 421]. Концептуальний аналіз – це техніка, яка розглядає поняття як класи об'єктів, подій, властивостей або відносин. Методика передбачає точне визначення значення поняття за допомогою ідентифікації та визначення умов, за яких будь-яка сутність чи явище – не класифікується (або може бути віднесене до відповідного поняття). Зважаючи на лексичну парадигму, наголошуємо на синонімії, оскільки «одним із важливих аспектів вивчення значення слова є встановлення його смислових зв'язків із синонімічними словами» [8, с. 186]. Усі загальноприйняті мовні вирази (морфеми, слова, ідіоми, словосполучення) пов'язані з «потенціалами значення». Смысловий потенціал – це пам'ять людини про попереднє використання певного виразу, що може розглядатися як об'єднання всієї інформації, яку людина асоціює з виразом. Семантична частина цієї інформації охоплює те, що називають «енциклопедичною» інформацією щодо описуваного явища [3, с. 2].

У зв'язку з тим, що за допомогою частин обличчя здійснюються такі комунікативні рухи, як погляд (очі), усмішка (губи), під час невербальної комунікації є значущим вираз обличчя загалом, концепти ОБЛИЧЧЯ (*face*), ПОГЛЯД (*look*) та УСМІШКА (*smile*) є концептами, що структурують досвідне знання людини про мімічні рухи, що мають комунікативну значущість. При цьому концепт ОБЛИЧЧЯ є ментальним утворенням, або поняттям, що містить знання про невербальні характеристики комунікативного акту.

Наприклад, проаналізуємо ім'я концепту ОБЛИЧЧЯ. Отже, концепт, що становить собою знання про міміку, мімічні жести та вирази обличчя, називається ОБЛИЧЧЯ (*face*). Складність у визначенні імені цього концепту полягає у тому, що значення лексеми *міміка* в українській мові (як виразу обличчя) не збігається зі значенням лексеми *mimic, n* у англійській мові, яка позначає «людину або тварину, яка може копіювати голос, рухи, інших» [a person or an animal that can copy the voice, movements, etc. of others] [18, с. 970]. Лексема *mimicry, n* – «уміння копіювати голоси, рухи інших людей» – [the action or skill of being able to copy the voice, movements] також не відповідає українському «міміка» [16, с. 902]. Беручи до уваги значення лексеми *face, n*, вважаємо доречним називати концепт, пов'язаний із виразами обличчя та мімічними виразами, ОБЛИЧЧЯ (*face*). На позначення імені концепту виокремлюємо такі синонімічні лексеми: *face, n, countenance, n, look, n, grimace, n, expression, n*, які містять інтегральну сему «вираз обличчя» [17, с. Т-19].

Домінантою цього семантичного ряду є лексема *face, n*, яка може позначати частину тіла та вираз обличчя. Отже, лексема *face, n* тлумачиться як «частина тіла, на якій розміщені очі, ніс та рот» [the front part of your head where your eyes, nose and mouth are] [16, с. 459]. Крім того, лексема *face, n* тлумачиться за допомогою лексем *countenance, n* та *grimace, n* як певний вираз, який передає емоції [the expression of a person's countenance, a grimace, the expression on someone's face that shows how they are feeling].

Звернімося до розгорнутого семантичного аналізу, щоб виявити диференційні семи лексем, які характеризують вираз обличчя. Лексема *countenance, n* пояснюється за допомогою лексеми *expression, n* та позначає «обличчя або вираз обличчя» [your face or expression of your face] [18, с. 317]. Лексема *expression, n* представлена двома значеннями, одне з яких пов'язане з виразом обличчя, друге – з характеристиками голосу. Беремо до уваги значення «вираз обличчя, який зображає думки або почуття» [look on someone's face that shows what their thoughts or feelings are] [19, с. 502]. Лексема *expression, n* тлумачиться за допомогою лексеми *look, n* і окрім семи «вираз очей» містить сему «вираз обличчя» [an expression that you have on your face or in your eyes – a look on smb's face] [16, с. 455]. Зважаючи на полісемантичність лексеми *look, n*, у межах аналізованого концепту беремо до уваги значення, що стосується виразу обличчя – «an expression in your eyes or face» [16, с. 909].

Значення лексеми *face, n* пояснюється також за допомогою лексеми *grimace*, яка представлена іменником та дієсловом. *Grimace* як іменник містить сему на позначення «потворного виразу обличчя», яке з'являється через біль або через негативну реакцію суб'єкта [an ugly expression made by twisting your face, used to show pain, disgust], дієслово *grimace, v* використовується на позначення дії, яка спрямована на те, щоб виразити біль або несхвалення чогось за допомогою гримаси на обличчі [to make an ugly expression with your face to show pain, disgust, etc.] [16, с. 682]. Відповідно до психосеміотичної характеристики номінування дії виокремлюємо сему «виявляти негативне ставлення чи почуття» в синонімі лексеми *grimace, v* – *scowl, v*. Так, лексема *scowl, v* означає «скривити обличчя, щоб виказати злість» [to twist your face in an expression that shows you are angry], іменник *scowl* позначає «злісний вираз обличчя» [an angry expression on someone's face] [20, с. 1270]. Лексема *frown, n*, – «насуплення брів» також позначає почуття, які виражаються за допо-

могою обличчя. Це – занепокоєння, хвилювання, тривога [a serious, angry or worried expression by bringing your eyebrows closer together so that lines appear on your forehead] [16, с. 626]. *Frown* як іменник містить сему «вираз обличчя» [an expression on your face], *frown* як дієслово такої семи не містить, однак обидві лексеми вказують на те, що дія «насупити брови» виконується за допомогою підняття або опускання брів: [an expression made by moving your eyebrows down and closer together; to move your eyebrows down and closer together] [18, с. 570].

Лексема *eyebrow, n* семантично характеризується як частина тіла – «брова» [the line of hair above an eye] [16, с. 488], у сполученнях із дієсловом *raise, v* вона набуває значень із семантичним компонентом «виявляти негативне ставлення чи почуття». Підняття брів [to raise your eyebrows – to make your eyebrows go higher] указує на те, що суб'єкт здивований, шокований або стурбований [to raise eyebrows because you are surprised shocked or annoyed by something] [16, с. 458].

Зважаючи на те, що лексема *eyebrow, n* семантично пов'язана з лексемою *frown, v*, простежимо зв'язки лексем на позначення виразу обличчя з тими лексемами, які позначають частини обличчя (очі, лоб, ніс, губи, рот). Лексеми *eye, n, forehead, n, lip, n, nose, n* містять семи, які є значущими у невербальній комунікації. Так, лексема *eye, n* використовується для характеристики виразу обличчя [used for talking about the expression on someone's face] [18, с. 490], однак лексикографічні джерела не фіксують виразів, які б містили семи з конкретною вказівкою на ставлення суб'єктів під час спілкування. У визначенні лексеми *forehead, n*, яка тлумачиться як частина обличчя «лоб», також не знаходимо вказівки на семи, що позначають емоції [the part of the face above the eyes and below the hair], однак у поєднанні лексеми *forehead, n* із лексемою *wrinkle, v* – «морщити» утворюється значення, яке вказує на ставлення суб'єкта до кого-небудь: *to forehead/ to wrinkle forehead puzzled* та означає морщити лоба, роздумуючи [16, с. 606]. Лексема *wrinkle, v* тлумачиться як «морщити, особливо носа» [to move part of your face, especially your nose, so that small lines appear on it] [16, с. 1545]. Лексема *nose, n* – «ніс» – пояснюється як «частина обличчя, яка слугує для сприйняття запахів та дихання» [the part of your face above your mouth that you use for smelling and breathing]; у результаті поєднання лексеми *nose, n* з лексемою *wrinkle, v* утворюється вираз, який містить семантичний компонент, що вказує на виявлення негативного ставлення чи

почуття [to wrinkle nose feeling dislike or distaste] [19, с. 896].

Лексема *lip, n*, позначаючи частину обличчя обличчя – «губи» [one of two edges that form the top and bottom parts of your mouth] [18, с. 833], поєднується з такими дієсловами: «кусати» [bite, v], «облизувати» [lick, v], «надувати» [purse, v], у результаті чого утворюються вирази, які містять семи «виявляти негативне ставлення чи почуття». Наприклад, «кусати губи нервуючись» [to bite lips nervous], «облизувати губи, беручи участь у чомусь хорошому або хвилюючому» [to lick lips anticipating smth, good, nervous], «надувати губи на знак несхвалення» [to purse lips disapproving] [16, с. 896].

Лексеми *mouth, n* – «рот» [the part of your face below your nose that you use to eat and speak] [20, с. 924], *chin, n* – «підборіддя» [the centre of the bottom part of your face, below your mouth and above your neck] [17, с. 171], *cheek, n* – «щока» [the soft part on each side of your face below your eyes] [18, с. 231] не містять сем на позначення вияву почуттів або виразу обличчя, однак такий

висновок не свідчить про те, що названі частини тіла є неважливими елементами невербальної комунікації. У сприйнятті міміки адресат фіксує рух кожної частини обличчя, щоб створити загальне враження про вираз обличчя.

Висновки. Концептуальні ознаки ОБЛИЧЧЯ, виокремлені на основі проаналізованих значень імені концепту, охоплюють: негативний вираз обличчя: *frown, v, grimace, v, scowl, v*; вказівку на конкретну комунікативну мету за допомогою виразів, що містять лексеми на позначення частин тіла: *eye, n, forehead, n, lip, n, nose, n*. Лексеми *face, n, countenance, n, look, n, expression, n* набувають комунікативної значущості у поєднанні з прикметниками або прислівниками, які їх характеризують. Якщо знання мови є процедурним, а не декларативним, то значення є подіями, а не об'єктами, словникові визначення є не твердженнями про значення, а організованими списками «потенційних значень». Вони є ідеалізованою і частковою вербалізацією того, що є у свідомості, щоб бути реалізованим у письмовому чи усному вигляді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Langacker R. W. *Concept, Image, and Symbol : the Cognitive Basis of Grammar* Berlin/New York : Mouton de Gruyter, 1991. 395 p.
2. Lepore E., Stone M. *Imagination and Convention. Distinguishing Grammar and Inference in Language.* Oxford : Oxford University Press, 2015. 296 p.
3. *Cognitive Semantics. Meaning and Cognition* / ed. by J. Allwood, P. Gärdenfors. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 1999. 205 p.
4. Fillmore C. J., Johnson C. R., Petruck M. R. L. Background to Frame Net. *International Journal of Lexicography.* 2003. Vol. 16 (3). P. 235–250.
5. Hanks P. Contributions of Lexicography and Corpus Linguistics to a Theory of Language Performance. *Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress, EURALEX 2000 Germany* : Stuttgart, 2000. Vol. II. P. 1–14.
6. Арутюнов В.Х., Бондар С.В., Вільчинський Ю.М. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка) : посібник. Київ : КНЕУ, 2008. 312 с.
7. Хоменко І.В. Логіка: теорія та практика : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 400 с.
8. Лисиченко Л.А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Основа, 2008. 272 с.
9. Павлюк Л.С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів : ПАІС, 2006. 120 с.
10. Пономарів О. Культура слова : мовностилістичні поради. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
12. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: модульний курс : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2007. 822 с.
13. Ющук І. М. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2008. 639 с.
14. Lyons J. *Introduction to Theoretical linguistics.* Cambridge : CUP, 1968. 530 p.
15. Бодик О. ., Рудакова Т.М. Сучасна українська літературна мова. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 416 с.
16. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* / ed. by A. S. Hornby. 7th ed. Oxford : Oxford Univ. Press, 2005. 1780 p.
17. Webster N. *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language.* Danbury, USA : Lexicon Publications, 1993. 1216 p.
18. *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* / [International Student Edition]. Macmillan Publishers Limited, 2003. 1692 p.
19. *Webster's New World College Dictionary* / ed. by M. Agnes. 4th ed. Cleveland: Wiley Publishing, 2002. 1716 p.
20. *Cambridge International Dictionary of English.* Camb. : CUP, 2002. 1773 p.

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ВІЙСЬКОВОМУ ДИСКУРСІ РІЗНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING GENDER FEATURES IN THE MILITARY DISCOURSE OF DIFFERENT NATIONAL CULTURES

Мокрій Я.О.,

orcid.org/0000-0002-4069-6036

*доцент кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України*

Яценко Н.В.,

orcid.org/0000-0003-0666-3019

*доцент кафедри іноземних мов
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*

Статтю присвячено вивченню мовних засобів вираження гендерних особливостей у військовому дискурсі різних національних культур. Сьогоднішній шлях науки та перекладознавства вирізняється доволі потужним посиленням нових напрямів досліджень. Подібна картина складається з дослідженням гендера, який вивчає особливості комунікативної поведінки людей, виявляючи відмінності між дискурсивною діяльністю чоловіків і жінок, поєднуючи проблеми психолінгвістики і гендера.

Автором визначено поняття гендера та статі. Стать – це біологічне значення, тоді як гендер є соціально і психологічно сконструйованим процесом взаємодії у сім'ї, соціальних, освітніх та професійних сферах. Описано специфіку гендерної лінгвістики. У межах гендерної лінгвістики досліджується комунікативна поведінка чоловіків та жінок загалом, вивчається, за допомогою яких засобів і в яких контекстах конструюється гендер, як впливають на цей процес соціальні фактори та комунікативне оточення.

Виявлено, що основними мовними засобами вираження гендерних особливостей в англійських та французьких публіцистичних текстах військової тематики є традиційні граматичні форми на позначення жіночого роду. В українському перекладі відтворення гендерних ознак відбувається тоді, коли є відповідні мовні засоби відтворення гендерної інформації. До того ж у перекладі українською мовою використовуються форми дієслова минулого часу в жіночому роді. Нові слова на позначення жіночого роду військових звань та посад, які вже достатньо широко використовуються у франкомовних текстах, неможливо адекватно перекласти українською мовою (через відсутність їх повного еквівалента).

Перспективою дослідження є виявлення когнітивних зон гендерної інформації військового дискурсу та їх відтворення в перекладі українською мовою.

Ключові слова: військовий дискурс, маскуліність, гендер, військова комунікація, гендерні особливості.

The article is devoted to the study of linguistic means of expressing gender features in the military discourse of different national cultures. Today's direction of science and translation studies is characterized by a fairly strong strengthening of new areas of research. A similar picture emerges with the study of gender, which deals with the features of communicative behavior of people, revealing the differences between the discursive activities of men and women, thus combining the problems of psycholinguistics and gender.

The author defines the concept of gender and sex. Sex is a biological meaning, while gender is a concept of socially and psychologically constructed process of interaction in the family, social, educational and professional spheres. The specifics of gender linguistics are described. Within the framework of gender linguistics, the communicative behavior of men and women in general is studied, the means by which and in which contexts gender is constructed are studied, and how social factors and the communicative environment influence this process.

It was found that the main linguistic means of expressing gender features in English and French journalistic texts on military issues are traditional grammatical forms for the feminine. In the Ukrainian translation, the reproduction of gender features occurs when there are appropriate linguistic means of reproduction of gender information. In addition, Ukrainian translation use past tense verb forms in the feminine gender. New words for feminine military ranks and positions, which are already widely used in French-language texts, cannot be adequately translated into Ukrainian, due to the lack of their full equivalents.

The perspective of the research is to identify cognitive zones of gender information of military discourse and their reproduction in translation into Ukrainian.

Key words: military discourse, masculinity, gender, military communication, gender features.

Постановка проблеми. Сьогоднішній шлях науки та перекладознавства вирізняється доволі потужним посиленням нових напрямів досліджень. Вивчаються теоретичні основи для інте-

грації наукових галузей – соціології, етнології, психології та лінгвістики. Подібна картина складається з дослідженням гендера в поєднанні з психолінгвістичними та соціопсихолінгвістичними

дослідженнями, що вивчають особливості комунікативної поведінки людей, виявляючи відмінності між дискурсивною діяльністю чоловіків і жінок, поєднуючи проблеми психолінгвістики і гендера.

Порівняльний аналіз гендерних механізмів перекладу двома або більше мовами допомагає детальніше вивчити особливості використання мовних засобів конструювання гендерної ідентичності. У військовій сфері гендерна проблематика виявляється дуже яскраво, тому дослідження гендерних особливостей військового дискурсу та відтворення їх у перекладі цікавлять нас найбільше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження мовних гендерних особливостей військового дискурсу становлять перспективний напрям розвитку лінгвістики, що дає багатий матеріал для дослідження. Необхідність таких досліджень зумовлюється чіткою гендерною забарвленістю військової комунікації через виключну маскуліність військової сфери. С.В. Заскін [1] став одним із перших дослідників гендерної проблематики, які підкреслювали важливу роль гендера у відображенні мовної компетенції індивіда. Також над проблемою мовних гендерних особливостей працювали А.В. Кириліна, Є.А. Земська, М.А. Китайгородська, Н.М. Розанова, Т.Г. Лук'янова та ін. [2; 3; 4].

Із часом військова сфера втрачає свою виключну маскуліність. Усе більше і більше жінок обіймають різні посади у багатьох арміях світу, що неминуче відбивається на термінології у військовій сфері і, відповідно, впливає на переклад мовних засобів військового дискурсу. Часто це залишається поза увагою науковців. Викладене зумовлює актуальність теми.

Постановка завдання. Мета роботи – виявити мовні засоби вираження гендерних особливостей у військовому дискурсі різних національних культур.

Виклад основного матеріалу. Термін «гендер» не завжди трактується однозначно. Деякі дослідники вважають, що це те саме, що «стать». Насправді ж вони мають різні визначення. Стать – це біологічне значення, тоді як гендер є результатом соціально і психологічно сконструйованого процесу взаємодії у сім'ї, соціальних, освітніх та професійних сферах. Іншими словами, гендер – це не те, що ми маємо, а те, що ми створюємо. Стать – це біологічна категорія, заснована на репродуктивному потенціалі, це те, що людина вже має при народженні, тоді як гендер – це соціальний розвиток біологічної статі. Гендер можна розглядати як щось, що не дається з народження, а створюється людьми відповідно до соціальних і психологічних переконань та правил, коли

вони контактують або спілкуються одне з одним. Вдягаючи хлопчиків у блакитне, а дівчаток у рожеве, купуючи хлопчикам машинки та іграшкову зброю, а дівчаткам ляльки, батьки, часто підсвідомо, намагаються сформувати у своїх дітей гендерну диференціацію.

Усе вищезазначене, безумовно, колосально впливає на мовленнєву поведінку індивідів, а отже, і на вибір мовних засобів вираження гендерних особливостей. У багатьох мовах світу таким засобом є граматичний рід. Рід – це граматична ознака нарівні з особою, числом і відмінком. У мовах, які мають граматичний рід (відповідно до репрезентативної типологічної вибірки це майже половина мов світу) – це властивість, що розділяє іменники на класи. Ці класи часто пов'язані з біологічною статтю, тому в багатьох мовах є чоловічий та жіночий роди іменників на позначення істоти та неістоти, а також середній рід для іменників на позначення неістоти. Типовим прикладом є французька мова, у якій є слова чоловічого роду для чоловіків (*un étudiant*) і слова жіночого роду для осіб жіночого роду (*une étudiante*). Цією проблематикою займається гендерна лінгвістика. Ця галузь науки вивчає відображення гендера в синтаксисі, лексикології тощо. Гендерна лінгвістика описує та пояснює віддзеркалення у мові наявності людей різної статі, лінгвістичних механізмів, які лежать в основі спілкування. До того ж у межах гендерної лінгвістики досліджується комунікативна поведінка чоловіків та жінок загалом, вивчається, за допомогою яких засобів і в яких контекстах конструюється гендер, як впливають на цей процес соціальні фактори та комунікативне оточення.

Із середини 90-х років ХХ століття починається стрімкий розвиток гендерної лінгвістики, пов'язаний з освоєнням нових теоретичних підходів. Останніми роками спостерігається різноманітність методологічних підходів до вивчення гендера, яка пояснюється різним розумінням його сутності та дискусіями прихильників біо- та соціотермінізму. Особливості поняття гендера в різних мовах і культурах, їх розбіжності, а також наслідки цих розбіжностей у міжкультурній комунікації, безумовно, впливають на різні сфери науки, зокрема і на перекладознавство.

Під час роботи перекладач зіштовхується зі складністю адекватної передачі гендерно маркованих мовних одиниць із мови оригіналу на мову перекладу. Це пояснюється розбіжністю особливостей комунікації в різних мовах. Еквівалентний та адекватний переклад передбачає, що мовою перекладу створюється текст, який має таку ж гендерну забарвленість, що і текст оригіналу, і сприй-

мається реципієнтом мови перекладу так само, як і реципієнтом мови оригіналу. Незважаючи на невеликі досягнення у питанні гендерних аспектів перекладу, варто зазначити, що деякі досягнення в цій сфері все ж існують. Але гендерні особливості військового дискурсу та їх відображення у перекладі наразі вивчені недостатньо. Останнім часом це питання більш гостро постає на теренах сучасної науки, що зумовлено появою більшої кількості жінок-військовослужбовців, розширенням можливостей отримання ними офіцерських звань та обіймання вищих військових посад. До того ж із розвитком євроінтеграції та співпраці України з НАТО виникла нагальна необхідність якісного та адекватного перекладу текстів, промов військової тематики, які нерідко містять гендерно марковану лексику.

На жаль, у вітчизняному перекладознавстві досягнення гендерних досліджень у військовому дискурсі не так багато. Одним із науковців, які звернули увагу на важливість відображення гендера в мові індивіда був С.В. Засєкін.

Для дослідження мовних засобів вираження гендерних особливостей у військовому дискурсі різних національних культур були відібрані англо- та франкомовні публіцистичні тексти військової тематики. Вони були перекладені українською мовою авторами дослідження.

Матеріалом дослідження гендерно маркованої інформації у франкомовному публіцистичному тексті військової тематики та його перекладі українською мовою слугували статті із журналу «GENDINFO», присвяченого діяльності Національної жандармерії Франції (далі – НЖФ), а також статті з офіційного сайту НЖФ. Для дослідження обраної тематики в англomовному військовому дискурсі використовувалися публіцистичні статті з офіційних військових інтернет-сайтів ООН і Об'єднаного Королівства Великобританії. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу склав близько 20 000 знаків. Усі статті об'єднані спільною гендерною тематикою – служба жінок у різних підрозділах Національної жандармерії Франції та армій ООН та Великобританії. Вивчення гендерної інформації в досліджуваних текстах показало, що вона може виражатися як традиційними граматичними засобами, так і виокремленням певних когнітивних зон інформації, характерних саме для гендерної тематики.

У публіцистичних текстах військової тематики все частіше трапляються лексеми жіночого роду на позначення звань та посад військовослужбовців, що традиційно вживалися суто в чоловічому

роді. Граматичні особливості творення жіночого роду іменників французької мови дозволяють утворювати такі нові форми. Утворення жіночого роду таких іменників у французькій мові відбувається двома способами:

а) конструювання форми жіночого роду за допомогою суфікса або додавання голосного закінчення;

б) уживання артикля жіночого роду в однині (якщо форма чоловічого роду вже має голосне закінчення) або прикметникового означення також жіночого роду – у множині, де артиклі не мають гендерної диференціації, але її мають прикметники [5, с. 274].

До першого способу утворення жіночого роду можна зарахувати такі приклади:

1) *Depuis 2016, la gendarmerie mobile a ouvert ses portes **aux sous-officières**.*

*Із 2016 року мобільна жандармерія відкрила двері для **жінок унтерофіцерів**.*

2) *La gendarmerie s'est toujours intéressée à la condition **des officières et des sous-officières** dans ses rangs.*

*Жандармерія завжди цікавилася станом **жінок офіцерів і унтерофіцерів** у своїх лавах.*

3) *Depuis 2015 et l'ouverture de la gendarmerie mobile **aux sous-officières** (elle l'était déjà **aux officières**), les **femmes militaires** ont accès à l'ensemble des postes.*

*Із 2015 року і відкриття мобільної жандармерії для **жінок унтерофіцерів** (для **жінок офіцерів** ця можливість була раніше), **жінки-військовослужбовці** мають доступ на всі посади.*

4) *Nul besoin que la pétillante **commandante** Elinor retire son masque pour savoir si derrière se cache un sourire puisque chez elle, la bonne humeur est une vraie philosophie.*

*Немає потреби в тому, щоб розкішна **майор** Елінора знімала маску, щоб дізнатися, чи вона посміхається, адже для неї гарний настрій – це справжня філософія!*

5) *Œuvrant au sein de l'Institution depuis bientôt trente ans, la **lieutenante-colonelle** Fabienne Lopez fait partie des premières femmes à avoir occupé des postes jusqu'ici réservés à la gente masculine.*

*Пропрацювавши в закладі майже тридцять років, **підполковник** Фаб'єн Лопес є однією з перших жінок, які обіймали посади, призначені досі для чоловіків.*

Прикладами другого способу утворення можуть бути такі:

6) *La **gendarme** Marie fait partie des six femmes qui composent actuellement la Section de protection **appui drone**.*

Жандарм Мари є однією з шести жінок, які зараз входять до складу Відділу захисту дронів.

7) *La maréchale des logis-chef Manon Brunet conserve son titre de championne de France en individuel et par équipe.*

Старший сержант Манон Брюне зберігає титул чемпіонки Франції в особистому та командному змаганнях.

8) *La Gendarmerie, quant à elle, a accueilli les premières gendarmes en 1983.*

Щодо жандармерії, то вона прийняла **перших жінок-жандармів** у 1983 році.

Із наведених прикладів можна зробити висновок, що деякі нові форми іменників жіночого роду французької мови неможливо повною мірою відтворити в українському перекладі, тому що в українській мові не існує такої кількості граматичних засобів для утворення фемінних форм, як у французькій. Це пояснюється відсутністю категорії артиклів в українській мові та неможливістю вживання прикметника жіночого роду з іменником чоловічого роду. Вирішенням цієї проблеми могло б стати суфіксальне утворення іменників жіночого роду, яке широко розповсюджене в українській мові, але такий спосіб творення жіночого роду нині не трапляється у термінології військової сфери. Наприклад, у політичному дискурсі уже прижилося слово *прем'єрка*. Це відбулося тому, що в історії української політики була жінка-прем'єр-міністр. Тому можна сподіватися, що з часом, із появою більшої кількості жінок в українській армії, суфіксальне утворення жіночого роду іменників на позначення посад та військових звань в українській мові стане можливим. Наразі у прикладах 4, 5, 6, 7 при перекладі подібних іменників взагалі втрачається гендерна забарвленість, а у прикладах 1, 2, 3, 8 перекладач вимушений використовувати лексичне додавання іменника *жінка* або прикметника *жіночий*.

Необхідно зазначити, що фемінні форми іменників у військовій сфері досить нові у французькій мові, вони ще тільки починають свій розвиток. Тому поряд із ними в текстах військового дискурсу можна помітити і вживання традиційних форм чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі з додаванням лексем, які вказують на те, що мова йде про жінок (приклад 9) або без такого додавання (приклад 10, 11):

9) *Parmi les milliers de compétitrices rassemblées pour la course La Parisienne 2021, le 12 septembre dernier, se trouvaient plusieurs femmes gendarmes.*

Серед тисяч учасників, які зібралися на змаганнях *La Parisienne 2021 12 вересня*, було кілька **жінок-жандармів**.

10) *Trente-six personnels du corps de soutien administratif et technique servent à l'état-major et en régiment, du grade de maréchal des logis à celui de lieutenant.*

Тридцять три **жінки особового складу** корпусу адміністративної та технічної підтримки служать у штабі та у полку у званнях від **сержанта до лейтенанта**.

Dès l'année suivante les premières femmes rejoignent les rangs en tant que sous-officiers.

Наступного року в ряди жінок-військовослужбовців вступили перші **унтерофіцери**.

Крім того, є лексеми, які досі не набули форми жіночого роду і вживаються традиційно в чоловічому (приклад 11):

11) *Depuis 2016, la gendarmerie mobile a ouvert ses portes au personnel féminin.*

Із 2016 року мобільна жандармерія відчинила **двері для жіночого персоналу**.

Під час дослідження англійських публіцистичних текстів військової тематики фемінізованих форм на позначення військових звань та посад не виявлено. Подібно до української мови належність до жіночого роду виявляється через уживання додаткових слів (іменника *жінка* або прикметника *жіночий*), займенників жіночого роду в такому або в підрядному реченні.

There have been countless female aviators since 1903, when Aida de Acosta, at 19, took the women's first solo flight on a dirigible in Paris.

Із 1903 року, коли 19-річна Аїда де Акіоста здійснила перший політ для жінок на дирижаблі в Парижі, було незліченна кількість **жінок-льотчиків**.

In the history of women in the military, there are records of female U.S. Revolutionary and Civil War soldiers...

В історії **жінок-військовослужбовців** є записи про участь **американських жінок** у революції та громадянській війні...

Here she taught the next generation of EOD operators and acted as a role model to the young female soldiers going through training.

Тут **вона навчала** наступне покоління операторів EOD та була **прикладом** для наслідування для **молодих жінок-військовослужбовців**, які проходили навчання.

У цьому прикладі також виявляється особливість мови перекладу, яка дозволяє більш чітко гендерне диференціювання – уживання дієслівних форм жіночого роду в минулому часі. Якщо в наведеному прикладі в оригіналі наявні й інші мовні гендерні маркери, то в інших випадках часто ці форми є єдиними відображувачами гендерної

належності, особливо тоді, коли жодного іншого гендерного маркера, крім жіночого імені, немає.

Officer Cadet Luckey Morson from Freetown has just completed 44 weeks of intensive officer training at the world-famous academy and will return home to take up her position in the Sierra Leone Army as a Second Lieutenant.

Офіцер-кадет Лакі Морсоні з Фрітауна щойно завершила 44-тижневу інтенсивну офіцерську підготовку у всесвітньо відомій академії і повернеться додому, щоб обійняти свою посаду в армії Сьєрра-Леоне у званні молодшого лейтенанта.

Слід зазначити, що в перекладі гендерна належність імені не завжди розпізнається, тоді перекладач змушений покладатися на загальний зміст тексту або додавати якісь мовні засоби для висвітлення статі персонажа статті.

Colonel Kelly Waltmire Hamilton, was selected to be one of the first twenty women Air Force pilot trainees.

Полковник Келлі Волтмайр Гамільтон була обрана однією з перших двадцяти жінок-льотчиків ВПС.

Висновки. Отже, дослідженням виявлено, що основними мовними засобами вираження ген-

дерних особливостей в англійських та французьких публіцистичних текстах військової тематики є традиційні граматичні форми на позначення жіночого роду (займенників для англійської мови, займенників, артиклів та прикметників жіночого роду для французької мови), а також додаткові слова (іменника *жінка* або прикметника *жіночий*).

В українському перекладі відтворення гендерних ознак відбувається тоді, коли є відповідні мовні засоби відтворення гендерної інформації, а саме: жіночий рід займенників та прикметників, додаткові лексеми. До того ж у перекладі українською мовою використовуються форми дієслова минулого часу в жіночому роді, які не існують в англійській та французькій мовах. Нові слова на позначення жіночого роду військових звань та посад, які вже достатньо широко використовуються у франкомовних текстах, неможливо адекватно перекласти українською мовою (через відсутність їх повного еквівалента).

Перспективою дослідження є виявлення когнітивних зон гендерної інформації військового дискурсу та їх відтворення у перекладі українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Засєкін С.В. Психолінгвістичні аспекти перекладу. Луцьк, 2006. 144 с.
2. Кириліна А.В. Гендер : лінгвістичні аспекти. Москва, 1999. 240 с.
3. Земська Є.А., Китайгородська М.А., Розанова Н.М. Особенности мужской и женской речи. *Русский язык в его функционировании*. Под ред. Е.А. Земской и Д.Н. Шмелева. Москва, 1993. С. 90–36.
4. Лук'янова Т.Г. Об'єктивація гендерних стереотипів англійськими атрибутивними сполученнями, що позначають природні характеристики людини. Харків : ХНУ ім. Каразіна, 2007. 96 с.
5. Михайлова О.Г. Врахування гендерного фактора у викладанні іноземної мови військовим фахівцям. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України: матеріали науково-практичної конференції*, 19 листопада 2010 р. Харків, 2010. С. 273–276
6. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку. *Теоретичні засади галузевої комунікації* : монографія. Харків : Академія Внутрішніх Військ МВС України, 2008. С. 144–147
7. GENDinfo. URL: <https://www.gendinfo.fr/> (дата звернення 28.10.21).
8. Gendarmerie nationale. URL: <https://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/> (дата звернення 28.10.21).
9. Women, Peace and Security. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91091.htm (дата звернення 28.10.21).
10. British Army named in The Times Top 50 Employers for Women 2018. URL: <https://www.army.mod.uk/news-and-events/news/2018/04/british-army-named-in-the-times-top-50-employers-for-women-2018/> (дата звернення 28.10.21).

ЗДОРОВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

HEALTH AS AN OBJECT OF STUDY IN THE HUMANITIES: THEORETICAL FUNDAMENTALS

Ходжаєва О.О.,

orcid.org/0000-0002-3450-8924

*аспірант кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету*

У статті визначено основні теоретичні засади опрацювання здоров'я як фрагмента мовної картини світу з опорою на здобутки гуманітарних наук. Основними методами статті постають метод систематизації наукової літератури та метод критичного аналізу. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше узагальнено наукові погляди на здоров'я й уточнено поняття «здоров'я» з урахуванням здобутків лінгвістики, психолінгвістики, соціології та педагогіки. Найбільше уваги теоретико-прикладним питанням здоров'я приділено у лінгвістичних дослідженнях. Виділено чотири напрями опрацювання аналізованої теми в англійській мові (включаючи, зокрема, зіставні дослідження): лексикологічний аспект концепту «здоров'я», лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний аспекти концепту «здоров'я» / «стан здоров'я», лінгвокультурологічний аспект концептів «здоров'я» і «хвороба», аксіологічний аспект цінності здоров'я у фразеології та пареміології. У результаті студіювання зроблено такі висновки: 1) проблеми фізіологічного-психологічного стану (здоров'я або нездоров'я) сучасної людини відіграють першочергову роль у її житті; 2) здоров'я інтегрує онтологічні, аксіологічні, образні та поведінкові характеристики денотата «здоров'я», виражені лексичними, фразеологічними і пареміологічними одиницями; 3) здоров'я і хвороба (нездоров'я) є дуальним типом понять, за якого наявність одного служить обов'язковою умовою існування іншого; 4) у лінгвістиці є два способи вивчення здоров'я: концептуалізація здоров'я, результатом якої є концепт «здоров'я» (концепт «стан здоров'я»), концепт «хвороба», а також категоризація здоров'я, результатом якої є цінність здоров'я (нецінність нездоров'я). При цьому в рамках концептуальної картини світу цей концепт корелює з концептами «життя», «людина», «добро», «зло», «природа», «вік», «медицина», а в рамках ціннісної картини світу – з цінностями життя, любові, здоров'я, рухової активності, щастя, родини, розуму, роботи, грошей, їжі, кар'єри, свободи; 5) у психолінгвістиці, соціології та педагогіці актуалізується ціннісний аспект здоров'я.

Ключові слова: концепт «здоров'я», цінність здоров'я, лексикологія, мовна картина світу, фразеологія.

The article identifies the basic theoretical foundations of health as a fragment of the linguistic picture of the world based on the achievements of the humanities. The main methods of the article are the method of systematization of scientific literature and the method of critical analysis. The scientific novelty of the study is due to the fact that for the first time the scientific views on health are generalized and the concept of 'health' is clarified taking into account the achievements of linguistics, psycholinguistics, sociology and pedagogy. The greatest attention is paid to theoretical and applied health issues in linguistic studies. There are four areas of elaboration of the analyzed topic in English (including comparative studies): lexicological aspect of the concept *health*; linguocognitive and linguocultural aspects of the concept *health / state of health*; linguistic and cultural aspect of the concepts *health* and *disease*; axiological aspect of the value *health* in phraseology and paremiology. As a result of the study, the following conclusions were made: 1) problems of physiological and psychological state (health or illness) of modern human play a primary role in his / her life; 2) health integrates ontological, axiological, figurative and behavioral characteristics of the denotation 'health', expressed by lexical, phraseological and paremiological units; 3) *health* and *disease (illness)* are a dual type of concepts, in which the presence of one is a prerequisite for the existence of another; 4) in linguistics there are two ways to study health: the conceptualization of health and its result – the concept *health* (the concept *state of health*, the concept *disease*) and the categorization of health and its result – the value *health* (non-value *illness*); within the conceptual picture of the world, this concept correlates with the concepts *life, human, good, evil, nature, age, medicine*, and within the value picture of the world – with the values *life, love, health, physical activity, happiness, family, mind, work, money, food, career, freedom*; 5) in psycholinguistics, sociology and pedagogy the value aspect of health is actualized.

Key words: concept *health*, value *health*, lexicology, linguistic picture of the world, phraseology.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення різних релевантних способів репрезентації здоров'я і вироблення поглиблених уявлень про поняття «здоров'я» у гуманітарних науках загалом і лінгвістиці зокрема з проєктуванням на подальше опрацювання здоров'я у фразеології англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема здоров'я людини знаходить нині активне

відображення в мовній свідомості та комунікативній поведінці через зростання медико- і соціокультурної релевантності в умовах пандемії COVID-19 (див. [5; 13] та ін.).

Цікавими для гуманітарних досліджень загалом і філологічних зокрема, на нашу думку, постають результати ґрунтовної експертної оцінки концепту «здоров'я». Це уможливило виокремлення 6 таких структурних елементів здоров'я:

– стану органів та систем, за якого вони виконують свої функції та забезпечують повноцінну діяльність організму;

– стану повного емоційного, психічного, фізичного добробуту;

– стану організму, за якого всі системи організму у повному обсязі виконують свої функції, в тому числі психічну, імунну й фізичну, а також забезпечують соціальну інтегрованість індивіда;

– цілісного багатовимірного динамічного стану, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального й екологічного середовища і дозволяє людині здійснювати її біологічні та соціальні функції;

– процесу збереження і розвитку фізіологічних властивостей, психічних і соціальних потенцій;

– процесу максимальної тривалості життя за оптимальної працездатності й соціальної активності [4, с. 55].

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні теоретичних засад вивчення здоров'я як фрагмента мовної картини світу з опорою на здобутки гуманітарних наук. Успішна реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслити специфіку досліджень здоров'я у педагогіці, соціології, психолінгвістиці та лінгвістиці; 2) визначити проблематику студіювань здоров'я в англійській мові.

Об'єктом розвідки є здоров'я як фрагмент мовної картини світу. Основними методами статті є метод систематизації наукової літератури та метод критичного аналізу. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше узагальнено наукові погляди на здоров'я й уточнено поняття «здоров'я» з урахуванням здобутків педагогіки, соціології, психолінгвістики та лінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Найбільше уваги теоретико-прикладним питанням здоров'я приділено у лінгвістичних студіюваннях. Виділяємо декілька напрямів опрацювання аналізованої теми в англійській мові (включаючи й зіставні дослідження).

1. Лексикологічний аспект концепту «здоров'я».

А. Баліна вважає, що концепт «здоров'я» необхідно розглядати як комплексну, цілісну і функційну мисленнєву структуру [2, с. 167]. Авторка аналізує тлумачні словники російської й англійської мов і констатує, що наше поняття «здоров'я» і англ. поняття “Health” містять спільні компоненти: а) нормальний стан організму, за якого правильно функціонують усі органи; б) самопочуття людини; в) духовне і соціальне благополуччя; г) в значенні тосту або побажання. При цьому це поняття в англійській мові ширше, адже дода-

ються значення ‘корисна їжа’, ‘робота медичної служби’, ‘визначення ступеня успіху’.

2. Лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний аспекти концепту «здоров'я» / «стан здоров'я». За О. Усачовою, лінгвокультурний концепт «стан здоров'я» має складну структуру, представлену в лінгвокогнітивній моделі: а) аксіологічно нейтральним центром, що відображає онтологічні характеристики здоров'я; б) аксіологічно варіативними мікрофреймами, що містять позитивну і негативну оцінку денотата «здоров'я». До цих мікрофреймів входять параметри фізичного та розумового здоров'я, що утворюють окремі сектори, кожен із яких розпадається на три частини за типом оцінки – *внутрішню оцінку* (почуття, відчуття (самопочуття, настрої)), *нормативну оцінку* (зразок, стандарт, ідеал (зовнішній вигляд, сила, чистота)), *зовнішню оцінку* (приписується предмету як засобу досягнення певного результату (ставлення до їжі, спорту, шкідливих звичок, лікарів і лікування / ліків як засобів збереження / відновлення здоров'я)). Фразеологічні одиниці, що вербалізують аналізований концепт, є образними характеристиками. Вони пов'язані з усіма трьома типами оцінки. Позитивна оцінка представлена ідіомами, що характеризують самопочуття, сприйняття іншими, показники здоров'я (апетит, сон); зовнішній вигляд (привабливість і чистоту); силу, енергію, активність; корисні для здоров'я умови або речі. Ідіоми з негативною оцінкою номінують нездоров'я, втому, слабкість; дисфункцію окремих органів; зовнішню непривабливість; психологічний дискомфорт; зовнішні чинники, шкідливі для здоров'я. Поведінковий аспект маніфестують паремії. Так, у структурі концепту вони закріплені переважно за зовнішньою оцінкою, об'єктами якої є спосіб життя, звички, роль медицини і лікарів. Більшість медичних паремій є лише загальними дидактичними рекомендаціями безвідносно до конкретних захворювань. Такі паремії не дають науково обґрунтованих порад, але містять важливу інформацію про чинники, що сприяють поліпшенню здоров'я або завдають йому шкоди.

М. Чижова визначає ступінь вираженості концепту «здоров'я» в мовному етикеті двох неблизькоспоріднених лінгвокультур (російської й англійської) за допомогою виявлення диференційних і класифікаційних когнітивних ознак цього концепту [12]. Мовознавиця наголошує, що в англійській мові є три лексико-семантичних варіанти лексеми “health”: 1) загальний стан організму (англ. *good health, poor health, to be in poor health, to be in health bloom, to enjoy good*

health); 2) нормальний фізичний і психічний стан без патології (англ. *to improve health, to lose one's health, to restore to health*); 3) нормальний стан, добробут (англ. *healthy economy, healthy business*). Зазначені варіанти формують номінативне поле концепту «здоров'я» і констатують якості фізичного і психічного стану. Оцінно-нейтральна номінація «природний стан живого організму» представляє основний класифікатор універсального і лінгвокультурного концепту «здоров'я». Спільний класифікатор «оцінка» презентований у цьому концепті когнітивними ознаками 'good', 'poor (bad)', 'robust', 'ill'. Репрезентація концепту "Health" в англійських прислів'ях і приказах, використовуваних у розмовній мові, постає взаємодією класифікаторів «норма» і «благополуччя».

Когнітивні основи метафоричного моделювання концепту "Health" в англійській мові потрапляють до кола наукових зацікавлень М. Витько. Дослідниця аналізує фразеологічний матеріал, концептуальний зміст якого моделює корпус фразеологічних одиниць зі значенням стану здоров'я [3], і виокремлює дев'ять метафоричних моделей: 1) англ. *health – is care* (здоров'я – це турбота); 2) англ. *health – is energy / activity* (здоров'я – це енергійність / активність); 3) англ. *health – is abundance* (здоров'я – це достаток); 4) англ. *health – is endurance* (здоров'я – це витривалість); 5) англ. *health – is youth* (здоров'я – це молодість); 6) англ. *health – is freshness* (здоров'я – це свіжість); 7) англ. *health – is cheerfulness* (здоров'я – це життєрадісність); 8) англ. *health – is norm* (здоров'я – це норма); 9) англ. *health – is practical know-how* (здоров'я – це кмітливість).

3. *Лінгвокультурологічний аспект концептів «здоров'я» і «хвороба»*. Л. Туленінова стверджує, що основний зміст концептів «здоров'я» і «хвороба» в англійській свідомості зводиться до таких базисних ознак: а) понятійний бік складають опозиційні характеристики 'цілісність організму' – 'порушення цілісності організму', 'стійкість функціонування організму людини' – 'нестійкість функціонування організму людини', 'сила людини' – 'слабкість людини'; б) образний бік концепту «здоров'я» формують стійкі асоціації здоров'я з природними явищами (зокрема, з деревом, каменем, сонцем, світлом, вогнем, водою, землею), з артефактами культури, яким приписані людиною ознаки цілісності та краси; образний бік концепту «хвороба» формують асоціації хвороби з природними явищами (стихийним лихом), міфологемою «демон», чорним кольором, ворогом, з артефактами культури з ознаками нецілісності та неподобства; в) ціннісний бік обох

концептів полягає у визнанні фізіолого-психологічного стану людини найважливішим аспектом її життя і, як наслідок, системи пріоритетів її поведінки (дотримання норм гігієни, здорового способу життя тощо) [10, с. 3]. В англійській лінгвокультурі здоров'я, за словами лінгвістки, асоційоване з медичними поняттями, в тому числі і з медичними установами, а також з природними ресурсами як способом профілактики хвороби. Цей концепт максимально взаємодіє з суперконцептами «життя», «людина» та концептами «добро», «зло», «природа», «вік», «медицина».

О. Лабенко досліджує концепт «хвороба» в етнолінгвістичному аспекті на матеріалі української, англійської та французької мов. Авторка акцентує увагу на такому: а) категорійною рисою цього концепту постає його неізоляваність, зв'язаність з іншими концептами культури (зокрема, з концептом «здоров'я»); б) ад'єктивна та дієслівна словосполучуваність зі словом «хвороба» реалізується у номінаціях із семантикою перебігу, лікування та перемагання хвороби; в) етнолінгвістичні образи містяться саме в лексико-фразеологічних одиницях.

4. *Аксіологічний аспект цінності здоров'я у фразеології та пареміології*. Ж. Краснобаєва-Чорна здійснила вдалу спробу визначити кваліфікаційні ознаки здоров'я як цінності та виявити оцінно-емотивну специфіку фраземних аксіологічних опозицій «здоровий – фізично нездоровий», «здоровий – психічно нездоровий» і «здоровий спосіб життя – шкідливі звички», що презентують фізіологічний і психологічний рівні цінності здоров'я в українській, російській, англійській, німецькій фразеології [6]. У системі цінностей, на думку вченої: а) здоров'я визначається як природна, неперехідна й абсолютна життєва цінність, що перебуває на верхньому щаблі ієрархії цінностей поряд із красою, істиною, щастям тощо; б) специфічними ознаками цінності здоров'я постають:

– здатність здоров'я бути усвідомлюваним / неусвідомлюваним, вираженим / прихованим (латентним); більшість людей цінність здоров'я усвідомлюють лише тоді, коли воно перебуває під загрозою або втрачене;

– двоїста сутність, у рамках якої здоров'я розглядається як засіб для досягнення інших життєвих цілей і як засіб прожити тривале і повноцінне життя. Останнє унаочнює наявність кількісної (тривалість життя, що зумовлена відсутністю хвороби) та якісної (реалізація творчого потенціалу) характеристик цінності здоров'я. Соціальний і духовний рівні цінності здоров'я визначають

зв'язок здоров'я з іншими цінностями. Ідеться про такі цінності, як *щастя, родина, розум, робота, гроші, їжа, кар'єра, свобода* тощо.

Опрацьована в аналізованому дослідженні структура цінності здоров'я має вигляд:

а) фраземної аксіологічної опозиції «здоровий – фізично нездоровий», сформованої двома фразеосемантичними групами: 1) фразеосемантичною групою «фізично здоровий» (фразеосемантичні підгрупи «у розквіті фізичних сил», «здоровий на вигляд», «добре себе почувати», «одужати», «сприяти одужанню, виліковувати», «повернутися до свідомості після непритомності», «виводити із стану непритомності»); 2) фразеосемантичною групою «фізично нездоровий» (фразеосемантичні підгрупи «фізично слабкий», «хворобливий вигляд», «худий, виснажений», «хворіти, бути виснаженим», «погано себе почувати», «бути безнадійно хворим», «наслідки хвороби», «висока температура», «головний біль», «доводити до хвороби», «втрачати свідомість, перебувати у стані запаморочення», «втрачати здатність нормально бачити», «недочувати»);

б) фраземної аксіологічної опозиції «здоровий – психічно нездоровий» (фразеосемантична група «психічно здоровий» і фразеосемантична група «психічно нездоровий»);

в) фраземної аксіологічної опозиції «здоровий спосіб життя – шкідливі звички» (фразеосемантична група «здоровий спосіб життя» і фразеосемантична група «шкідливі звички» (фразеосемантичні підгрупи «пиячити, виявляти пристрасть до алкогольних напоїв», «стан сп'яніння, напідпитку», «п'яний сильно, до безпам'ятства», «випити», «напитися» і «протверезитися, стати тверезим», «похмілля»)).

Дослідження вияву загальнолюдських цінностей і універсалій у пареміях про здоров'я, а також специфіки сприйняття концепту «здоров'я» носіями російської та англійської мов презентує Д. Салімова [9]. Дослідниця дійшла висновку, що ключовими ідеями, вираженими в мінітекстах прислів'їв, є визнання здоров'я головною цінністю в житті людей, а також те, що здоров'я здебільшого залежить від самої людини [9, с. 29].

Психолінгвістичні дослідження здоров'я, на думку М. Орапа, є перспективним напрямом теоретичних основ психологічної допомоги під час одужання [8, с. 121]. Автор визначає відмінності у побудові психосемантичних полів концептів «здоров'я» і «хвороба» у свідомості здорових людей і людей із медичним діагнозом. Так, хвороба у семантичних просторах хворих людей є важкою, твердою, активною й агресивною.

Н. Антонова у межах соціології опрацьовує концепцію культури здоров'язбереження як інтегративного явища [1, с. 49], що ґрунтується на таких тезах: а) здоров'я людини – це результат еволюції, у якій визначальне значення належить соціальним чинникам; б) соціологи вивчають здоров'я, щоб зрозуміти механізми, здатні регулювати ставлення людини до здоров'я, його соціальну зумовленість і місце в системі цінностей; в) отримуючи здоров'я як природний дар, індивід зберігає його і розвиває. У цьому процесі особливу роль відіграє культура здоров'язбереження.

У рамках педагогіки В. Федорець і О. Клочко розглядають здоров'я з позицій феноменологічної аксіології й позиціонують його як складну й ієрархізовану аксіологічну (феноменологічно-аксіологічну) систему. У цій ціннісній системі актуалізується первинність екзистенційних цінностей, серед яких визначальними є такі цінності, як *життя, любов, здоров'я, рухова активність*. На ґрунті проблемно-цільових візій і установок здоров'я структуроване компетентнісно орієнтованими концептами «здоров'я-цінність» і «здоров'я-смісл». У першому концепті розкривається ціннісна природа здоров'я людини й актуалізуються педагогічні, психологічні і філософські дослідження аксіологічного спрямування [11, с. 207]. Другий концепт постає як особливий і автентичний, антропологічний, екзистенційний і онтологічний за походженням, гармонізувальний за спрямуванням і структурою, а також як мотивуючий, багатомірний, життєтворчий, вітальний, гуманістичний і адаптивний смисл [11, с. 209].

Висновки. Отже, основними теоретичними засадами опрацювання здоров'я як фрагмента мовної картини світу вважаємо такі:

а) проблеми фізіолого-психологічного стану (здоров'я або нездоров'я) сучасної людини відіграють першочергову роль у її житті;

б) здоров'я інтегрує онтологічні, аксіологічні, образні та поведінкові характеристики денотата «здоров'я», виражені лексичними, фразеологічними і пареміологічними одиницями. Важлива роль належить дослідженню саме фразеологічної репрезентації здоров'я;

в) *здоров'я* і *хвороба* (*нездоров'я*) є дуальним типом понять, у рамках якого наявність одного служить обов'язковою умовою існування іншого;

г) у лінгвістиці є два таких способи вивчення здоров'я: концептуалізація здоров'я, результатом якої є концепт «здоров'я» (концепт «стан здоров'я», концепт «хвороба»); катего-

ризація здоров'я, результатом якої є цінність здоров'я (нецінність нездоров'я). При цьому в рамках концептуальної картини світу цей концепт корелює з концептами «життя», «людина», «добро», «зло», «природа», «вік», «медицина», а в рамках ціннісної картини світу – з цінностями життя, любові, здоров'я, рухової актив-

ності, щастя, родини, розуму, роботи, грошей, їжі, кар'єри, свободи;

г) у психолінгвістиці, соціології та педагогіці актуалізується ціннісний аспект здоров'я.

Специфіка цінності здоров'я залишається маловивченою в англійській фразеології, що й зумовлює перспективу подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонова Н.Л. Культура здоров'я: соціологічна концептуалізація. *Перспективи науки*. 2014. Вип. 12 (63). С. 49–51.
2. Балина А.С. Концепт «здоров'я» в руському мові і його аналог «Health» в англійському. *Актуальні питання філологічної науки XXI століття* : збірник статей IV Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченій 80-літньому ювілею кафедри іноземних мов, м. Єкатеринбург, 7 лютого 2014 р. Єкатеринбург : Видавництво Уральського університету, 2014. С. 165–169.
3. Витько М.А. Когнітивні основи метафорического моделювання концепта «Health» в англійському мові. *Преподаватель XXI століття*. 2018. № 1. С. 349–358.
4. Вихрущ А., Руденко М. Концепт «здоров'я» в сучасній науці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 29. Т. 1. 2020. С. 55–63.
5. Комісаренко С. Полювання вчених на коронавірус SARS-COV-2, що викликає COVID-19: наукові стратегії подолання пандемії. *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 8. С. 29–71.
6. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Здоров'я як цінність у фраземіці: оцінно-емотивна специфіка. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Zeszyt IV. Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2016. S. 75–83.
7. Лабенко О.В. Концепт «хвороба» в українській, англійській та французькій мовах: етнолінгвістичний аспект. *Львівський філологічний часопис* : науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. 2018. № 4. С. 49–53.
8. Орап М. Психосемантичне дослідження концептів «здоров'я» та «хвороба». *Humanitarium*. Переяслав-Хмельницький ; Ніжин, 2019. Т. 43. Вип. 1 : Психологія. С. 113–122.
9. Салимова Д.А. Здоров'я в дзеркалі народної мудрості: на прикладі руських і англійських прислів'їв і прислів'їв. *Многоязычие в образовательном пространстве*. 2017. С. 28–32.
10. Туленинова Л.В. Концепти «здоров'я» і «хвороба» в англійській і руській лінгвокультурах : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.20. Волгоград, 2008. 20 с.
11. Федорець В., Ключко О. Розкриття ціннісно-сміслової феноменології здоров'я як людиномірний шлях удосконалення здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. Вип. 24. С. 205–214.
12. Чижова М.Е. Специфіка репрезентації концепта здоров'я в мовній етикеті (на матеріалі руського і англійського мов). *Известия Саратовского университета. Серия «Филология. Журналистика»*. 2012. Т. 12. Вип. 1. С. 46.
13. Юр'єва Л.М. Охорона психічного здоров'я медичних працівників в умовах пандемії COVID-19. *Медичні перспективи*. 2020. Т. 25 (№ 4). С. 12–21.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF ECONOMIC TERMS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Шелепкова І.М.,

*orcid.org/0000-0001-9431-4868**старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця*

У роботі аналізуються та систематизуються теоретико-методологічні засади дослідження економічної термінології української мови, можливості використання таких термінів у дослідницькій і навчальній практиці та під час формування нормативно-правової бази економічної політики держави.

Сьогодні термінологія відіграє провідну роль у всіх живих мовах під час створення так званого міжнародного лексичного фонду, тому що мистецтво, техніка і економіка не замикаються в національних межах.

У зв'язку з цим як в практиці міжнародного спілкування, так і в лінгвістичній науці посилюється інтерес до всього, що в різних мовах є загальним і подібним.

Процесу обміну науковою економічною інформацією сприяють лінгвістичні й екстралінгвістичні чинники. Сьогодні жодна держава у світі не може успішно розвиватися без інтеграції до світової економіки. Причому простежується пряма пропорційна залежність між ступенем інтеграції в світове господарство і рівнем розвитку внутрішньої економіки. Це не може не позначитися на словниковому фонді української мови.

Такі зміни є поштовхом для зростання інтересу до проблем термінології, для появи нового підходу до вивчення мови, пов'язаного з універсальністю мовних номінацій в сучасних мовах, які спостерігаються в економічних терміносистемах.

Для нас терміносистема становить інтерес як модель, що описує людську діяльність у сфері економіки. Така терміносистема відображає сучасний стан економіки.

Економічна терміносистема – це складне поняття на позначення взаємопов'язаних на лінгвістичному рівні наукових і професійних понять мови економіки. При цьому терміносистема є основним елементом і частиною системи як єдиного цілого.

Економічна терміносистема, яка є динамічною частиною словникового складу загальнолітературної мови, відповідає сучасному рівню розвитку суспільства.

Ключові слова: термін, економічна термінологія, термінологія, термінологічні словники, галузь економіки.

In Article we analyze and systematize the theoretical and methodological principles of research of economic terminology of the Ukrainian language; possibilities of their use in research and educational practice, at formation of normative-legal base of economic policy of the state.

Today, terminology plays a leading role in all living languages in the creation of the so-called international lexical fund, because art, technology and economics are not locked within national borders.

As a result, both in the practice of international communication and in linguistics, there is a growing interest in everything that is common and similar in different languages.

The process of exchanging scientific and economic information is facilitated by linguistic and extralinguistic factors. Today, no country in the world can develop successfully without integration into the world economy. Moreover, there is a direct proportional relationship between the degree of integration into the world economy and the level of development of the domestic economy. This can not but affect the vocabulary of the Ukrainian language.

Such changes are an impetus for the growing interest in the problems of terminology, for the emergence of a new approach to the study of language, associated with the universality of language nominations in modern languages, which are observed in economic terminology.

For us the terminology system is of interest as a model that describes human activity in the economy. This terminology reflects the current state of the economy.

An economic terminology is a complex whole used to denote linguistically and professionally interconnected concepts of the language of economics. Thus the terminological system is the basic element, is a part of system, a single whole.

Economic terminology, which is a dynamic part of the vocabulary of general literary language, corresponds to the current level of development of society.

Key words: term, economic terminology, terminology, terminological dictionaries, branch of the economy.

Постановка проблеми. Сьогодні під термінологією розуміють науку про терміни як частину словникового складу мови, що охоплює спеціальну лексику й систему позначень

наукових і професійних понять будь-якої галузі знань. Однак для першого значення є вже відповідник «термінознавство», а для другого – «професійна лексика».

Поняття «термінологія» у словниках також трактується по-різному: у «Словнику лінгвістичних термінів» Ольги Ахманової термінологія пояснюється як сукупність термінів галузі виробництва, діяльності, знання, що утворює особливий сектор (пласт) лексики, який найлегше піддається упорядкуванню. У словнику Дмитра Ганича та Івана Олійника цей термін трактується як система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя або сукупність термінів мови. У «Словнику лінгвістичних термінів» Євгена Кротевича та Ніни Родзевич читаємо про сукупність термінів, що вживаються у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва, а також сукупність усіх термінів, наявних у тій чи іншій мові.

З огляду на це можна говорити про термінологію певної науки або окремої дисципліни (напр., термінологія лінгвістична, граматична, фонетична тощо), а також про термінологію мови загалом на певному етапі її розвитку. Отже, термінологія – це не система термінів, а сукупність термінів, що входять до певної термінологічної системи.

У нашій роботі під час визначення поняття «термін» візьмо за основу тлумачення із «Великого тлумачного словника сучасної української мови»: «<...> слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [1, с. 1444]. Під поняттям «економічний термін» будемо розуміти слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства.

Вивчення проблем термінології, визначення її місця у структурі мови є одними із актуальних завдань лінгвістичної науки. Термінологія кожної окремої галузі засвідчує її досягнення на певному етапі розвитку і відображає перспективи подальшої динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологія як спеціальна галузь знання привертає значну увагу дослідників. Це пояснюється міжнародним характером сучасних наукових знань, процесами інтеграції, прагненням до уніфікації термінів і подолання мовних перешкод у різних сферах соціально-економічної діяльності.

Зазначимо, що термінологія вже давно стала об'єктом дослідження як зарубіжних (Ойген Вюстерн, Віктор Виноградов, Дмитро Лотте, Микола Баскаков, Олена Земська), так і українських (Ірина Кочан [2], Таміла Панько [3], Любов Струганець [4]) дослідників.

На думку Олександри Суперанської [5], термінологія сучасності – це штучно формований

лексичний пласт, кожна одиниця якого має певні обмеження для вживання і оптимальні умови для існування і розвитку.

Нині у науці виділяють такі ознаки терміна: термін однозначний, має тенденцію до однозначності, однозначний у межах певної термінологічної системи; термін системний; наявність у терміна чіткої дефініції; у багатьох термінологічних дослідженнях суттєвою ознакою терміна була його короткість (стислість) у плані вираження.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація та розвиток теоретико-методологічних засад дослідження економічної термінології української мови, а також вивчення можливості використання термінів у дослідницькій і навчальній практиці, зокрема під час формування нормативно-правової бази економічної політики держави.

Економічна термінологія є украї динамічною мовною підсистемою, оскільки постійно відбувається науково-технічний розвиток, з'являються нові поняття, які потребують номінації, унаслідок чого утворюються нові терміни.

Спеціальні слова, що з'являються, входять до сфери професійної комунікації і вербалізують спеціальну картину світу, яка переважно репрезентується саме за допомогою термінології. Аналіз основних положень теоретичного термінознавства дає можливість визначити місце термінологічної лексики серед інших лексичних підсистем мови.

Виклад основного матеріалу. Розвиток термінології почався задовго до її наукового лінгвістичного осмислення і вироблення критеріїв щодо тих або інших одиниць термінологічної лексики.

Економічна термінологія, що є об'єктом нашого дослідження, пройшла довгий шлях розвитку, але процес творення понять у ній відзначався певною стихійністю. Такий перебіг подій зумовлений низкою як лінгвістичних (розвиток мови, міжмовні процеси, зникнення певних понять і перехід економічних термінів до розряду історизмів, архаїзмів, поява нових понять – неологізмів), так і екстралінгвальних чинників (розвиток економіки, вплив терміносистеми мови тієї країни, з якою співпрацювала Україна (німецької мови на початку ХХ ст. або англійської наприкінці ХХ ст.), перехід від однієї системи господарювання до іншої тощо).

Сучасна українська економічна термінологія почала формуватися ще в період Київської Русі з розвитком торговельних відносин, пройшовши шлях від понять ремесел до одиниць сучасних міжнародних економічних відносин.

Відомо, що справжній розквіт української лексикографії розпочався у 20–30-ті рр. ХХ ст. Видані в цей період перекладні російсько-українські словники були першими в розбудові лексикографічної роботи в Україні і певною мірою задовольняли нагальну потребу щодо культури української мови. Вони відіграли значну роль у нормалізації сучасної української літературної мови, поширенні мовних норм та їх кодифікації, у піднесенні української мовної культури на початку ХХ ст.

Лексикографічні праці періоду 50–60-х років ХХ ст. сприяли уніфікації тогочасної термінології. Серед них слід виділити «Російсько-український словник соціально-економічної лексики» С.А. Воробйової та Т.К. Молодід, оскільки українська мова тоді вживалася обмежено. В освітніх закладах та державних установах переважала російська мова. Словник подає переклад іншомовних лексем без власне українських відповідників.

У 90-х роках ХХ ст. українська термінографія пережила новий етап свого розвитку. Видалася низка тлумачних та перекладних словників у різних галузях науки і техніки.

Однією з найбільш ґрунтовних праць був виданий у 1994 р. Комітетом наукової термінології та Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України «Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки».

Серед значної кількості галузевих економічних праць найбільш ґрунтовними перекладними словниками, що характеризуються чіткістю й унормованістю словникових статей, сприяють систематизації та стандартизації економічної термінології, правильному, свідомому використанню галузевих термінологічних одиниць, є «Українсько-російський і російсько-український словник: сфера ділового і професійного спілкування» Віктора Михайловича Бріцина та Олександра Онисимовича Тараненка, що вийшов друком у Києві 2011 року.

Поряд з великою кількістю перекладних словників наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. було видано й низку тлумачних економічних словників, таких, наприклад, як «Економічний словник-довідник» за редакцією доктора економічних наук С.В. Мочерного (1995 р.). Валерій Коломойцев створив «Універсальний словник економічних термінів: інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг, підприємництво» (2000).

2002 року вийшло друком четверте видання «Фінансового словника» Анатолія Загороднього, Геннадія Вознюка та Тамари Смовженко, що містить визначення й тлумачення понад 5000 понять

і термінів, які охоплюють такі теми: «фінансова система держави», «місцеві фінанси», «фінанси підприємств», «фінансування і кредитування підприємницької діяльності», «цінні папери і фондовий ринок» тощо.

Найбільшим за обсягом охоплених термінів і за детальністю тлумачення понять є цикл наукових праць «Економічна енциклопедія» у трьох томах (2000–2002 рр.) та «Економічний енциклопедичний словник» у двох томах (2005–2006 рр.). У виданнях максимально точно подано характеристику економічних категорій, понять, теорій та концепцій економічної науки, законів і закономірностей розвитку економіки, оцінку внеску видатних вчених та економістів-практиків у процеси наукового пізнання і суспільних трансформацій.

Попри низку праць про економічну термінологію (переважно це дисертаційні роботи, присвячені таким питанням, як закономірності формування та сучасного розвитку термінології ринкових відносин, характеристика структурно-семантичних параметрів аналітичних номінацій економічної терміносистеми української мови, дослідження новітньої економічної термінологіки у плані комунікативно-стилістичного функціонування у текстах періодичних видань тощо), сьогодні потребують дослідження такі аспекти економічної термінології, як:

- висвітлення питань формування української економічної термінології;
- з'ясування шляхів появи економічних термінів у термінологічній системі;
- визначення фонду економічної термінології та її місця у словниковому складі;
- розмежування економічного терміна і загальноживаного слова;
- диференціювання термінів за ступенем семантичної цілісності;
- дослідження й системний аналіз економічних термінів і простеження впливу на них таких процесів, як тяглість і зрушення.

Спеціалізовані лексичні підсистеми є неоднорідними. Зокрема, необхідно розмежувати професійну і термінологічну лексику, показати взаємозв'язок термінологічної та професійної лексики в системі економічних понять, а також подати у роботі класифікацію понять спеціальної лексики:

- нормативні терміни – слова, що позначають спеціальні поняття й відповідають усім вимогам до національних і запозичених термінів, наприклад:

«Рента – дохід з капіталу, землі або майна, що його власники одержують регулярно, не займаючись підприємницькою діяльністю.»

Абсолютна рента – форма земельної ренти, одержувана землевласниками незалежно від родючості і місця розташування земельних ділянок.

Довічна рента – умовна рента, при якій платежі припиняються у разі смерті певної особи (або осіб), зазвичай ануїтента.

Натуральна рента – рентна плата у вигляді частини врожаю орендаря, що передається землевласнику» [1, с. 1213]);

– професіоналізми (слова й словосполучення, які вказують на економічне поняття, але повністю не розкривають його суті, є зрозумілими для фахівців, наприклад: «Інфляція

1. Надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення.

Вбудована інфляція – інфляція, яка характеризується середнім рівнем за певний період часу.

Відкрита інфляція – інфляція за рахунок зростання цін споживчих товарів та виробничих ресурсів.

Експортована інфляція – інфляція, що переноситься з одних країн в інші через механізм міжнародних економічних відносин.

Імпортована інфляція – інфляція, викликана впливом зовнішніх чинників, тобто надмірним притоком в країну іноземної валюти та підвищенням імпортованих цін.

Індукована інфляція – інфляція, зумовлена впливом зовнішніх чинників.

Інфляція витрат – інфляція, що проявляється у зростанні цін на ресурси, чинники виробництва, внаслідок чого зростають витрати виробництва.

Інфляція попиту – інфляція, яка проявляється у перевищенні попиту над пропозицією.

Кредитна інфляція – інфляція, зумовлена надлишковою кредитною масою грошей у грошовому обігу.

Повзуча інфляція – інфляція, що розвивається повільними темпами).

2. Втрата колишнього значення, знецінення» [1, с. 503]).

Серед групи професіоналізмів виділяємо низку словосполучень, які умовно можна назвати професійними висловлюваннями. Це вирази, зрозумілі виключно спеціалістам певної галузі, що вживаються переважно в усному мовленні: «гарячі гроші», «дешеві гроші», «дорогі гроші». Наприклад, у словнику маємо таке тлумачення: «Гроші – металеві й паперові знаки, що є мірою вартості у разі купівлі та продажу. Кредитні гроші.

Гарячі гроші – гроші, що їх одержано в результаті спекулятивних або арбітражних операцій.

Дешеві гроші – здешевлення банківських кредитних грошей внаслідок проведення центральним банком певних заходів.

Дорогі гроші – гроші, купівельна спроможність яких зростає» [1, с. 263];

– жаргонізми – периферія термінологічної лексики, що вживається лише в усному мовленні й нормативно не закріплюється словниками або у словниках позначається як жаргонізми: «бакси» («Бакси, -ів (бак, -а). Американські долари» [1, с. 56]) – нормативне «долари»; «бабки» («Бабки –бок. Гроші. Підбивати бабки – підводити підсумки» [1, с. 50]) – нормативне «гроші»).

Але у нашій статті ми хочемо наголосити, що між термінами та загальноновживаною лексикою відбувається постійний обмін: терміни входять до складу загальнономовних одиниць і, навпаки, слова загального вжитку змінюють деякі свої характеристики й стають термінами.

Термінологізація в нашому розумінні – це збагачення фонду термінології наявними мовними одиницями загальнолітературної мови у процесі вторинної номінації. Процес наближення терміна за всіма ознаками до загальноновживаного слова має назву детермінологізації. Цей процес відбувається тоді, коли спеціальна одиниця починає набувати ознак звичайного слова, тобто втрачає сувору визначену системність, однозначність і набуває емоційно-експресивного забарвлення тощо.

Наприклад, термін «дивіденд» у мові вживався спочатку в спрощеному термінологічному значенні, а нині дивідендами часто називають будь-які прибутки незалежно від їхнього походження: «дивіденд –у.

1. Частина прибутку акціонерних товариств, яка щорічно розподіляється між акціонерами за акціями.

Дивіденди до оплати – поточні зобов'язання, які вказують на суму оголошених, але не виплачених дивідендів.

Дивіденди у формі акцій – дивіденди, що їх виплачують у формі додаткових акцій.

Опційний дивіденд – дивіденд, що передбачає право вибору форми його одержання (гроші чи нові акції).

Попередній дивіденд – частина коштів, виплачена раніше, ніж був складений та прийнятий підсумковий річний баланс.

2. Доходи, отримувані суб'єктом оподаткування за корпоративними правами» [1, с. 294].

Лексика складається з різних підсистем, які є предметом дослідження різних лінгвістичних дисциплін і засобом спілкування в різних комунікативних сферах. Виходячи з цієї точки зору, можна

виділити такі підсистеми мови, як професійна, загальноповживана, жаргонна, діалектна лексика.

Серед перерахованих підсистем загальноповживана лексика є основою, а окремі підсистеми трактуються як такі, що знаходяться на периферії. Між загальноповживаною і термінологічною лексикою відбувається постійний обмін, в результаті якого мають місце детермінологізація спеціальної лексики, термінологізація загальноповживаної лексики і транстермінологізація, тобто перехід лексичної одиниці з однієї терміносистеми до іншої.

Завдяки саме цим процесам відбувається поповнення і оновлення термінологічної лексики.

Висновки. Терміни і термінологія є необхідним інструментарієм формулювання наукових теорій, законів, положень. Вони розглядаються як невід'ємний компонент науки, техніки і виробничої діяльності. Оволодіння термінологією є основним кроком в оволодінні будь-яким спеціалізованим знанням, оскільки термінологічні одиниці відіграють важливу роль у професійній і науковій комунікації.

Необхідність подальшого детального вивчення термінології української мови зумовлена, з одного боку, активним розвитком української термінології, що в повному обсязі ще не досліджена, а з іншого боку, потребою багатоаспектного вивчення всіх складників системи української мови, виявлення особливостей їх структури і функціонування, закономірностей їх взаємозв'язків.

У сучасному українському житті явища економіки превалюють над іншими, диктують свої умови, є визначальними в багатьох сферах буття нації і держави. Вони стали (чи стають)

стрижнем, навколо якого відбуваються основні зміни й інновації.

Така центричність економічних явищ, безумовно, наполегливо вимагає їхнього номінування, до того ж не тільки на загальному рівні, а й на рівні деталей. Це підсилюється значним обсягом новацій в економіці, які необхідно усвідомити й систематизувати.

Зокрема, важливим є висвітлення сталих явищ і явищ, які є виявами зрушень і змін, а також особливостей розвитку в загальнотермінологічному контексті. Маємо добрі початки у працях Ірини Кочан, присвячених динаміці і кодифікації термінів із міжнародними компонентами в сучасній українській мові [2], і Любові Струганець, присвячених динаміці лексичних норм української літературної мови ХХ століття [4]. Важливість зазначеного дослідження полягає у зв'язку з визначенням перспектив розвитку української економічної терміносистеми.

У зв'язку з зазначеним можна визначити основні завдання такого дослідження:

- установлення основних чинників, що сприяють змінам у термінології;
- з'ясування рівнів, на яких відбуваються найпомітніші зміни (семантичні, словотвірні, стилістичні, морфологічні тощо);
- визначення основних шляхів становлення економічної термінології і її входження до наявних систем тощо.

У цій роботі важливими можуть стати як загальнозастосовувані (описовий, порівняльний, експериментальний), так і специфічні (метод моделей, метод опозицій, метод дистрибуцій) методи мовознавчого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / уклад. і голов. ред. : В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с. : іл. ISBN 966-569-013-2.
2. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові. Львів : Вид-ий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. 520 с.
3. Панько Т.І. Від терміна до системи. Львів : Вища школа ; Вид-во при Львівському університеті, 1979. 146 с.
4. Струганець Л. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі української літературної мови ХХ ст. Тернопіль, 2002. 352 с.
5. Суперанская А.В. и др. Общая терминология. Вопросы теории. Москва : ЛИБРОКОМ, 2012. 248 с.

ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

PECULIARITIES OF COMMUNICATION OF DIFFERENT GENERATIONS REPRESENTATIVES IN THE MODERN CONDITIONS (SOCIOLOGICAL ASPECT)

Шумейко Л.В.,

orcid.org/0000-0003-2410-3867

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Михайлова Т.В.,

orcid.org/0000-0001-6110-6405

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Анцибор Ю.С.,

orcid.org/0000-0002-6610-7236

викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Характерними особливостями сучасного світу стали стрімкі і радикальні зміни у всіх сферах буття, у тому числі й у міжособистісному спілкуванні. Проблема конфлікту, розриву між поколіннями набуває значущості і виражається в багатьох аспектах – психологічному, соціальному, мовному тощо, які, безумовно, проявляються індивідуально. Але існують і загальні ознаки, які властиві багатьом представникам різних поколінь. У сучасних умовах прискореного технологічного розвитку і глобалізації світу спілкування між людьми як набуває нових форм (спілкування в соціальних мережах), так і залишається безпосереднім, але при цьому змінюються ціннісні та культурні орієнтації. Спілкування у соціальних мережах усуває межі і відстані, надає більші можливості для самовираження, у тому числі й анонімно, і вимагає володіння певними мовними кодами, які постійно оновлюються. Якщо молодому поколінню властиве не тільки слідування інноваціям, а й певною мірою створення їх, то люди старшого покоління, особливо ті, які з молодих років не були долучені до технологічних відкриттів, важко пристосовуються до стрімкості сучасного світу, тим самим роблячи розрив між поколіннями все глибшим. Конфлікт поколінь у спілкуванні між представниками різних поколінь є світоглядним, оскільки молоді люди живуть у світі, який диктує їм нові умови й цінності. Побутові конфлікти у процесі спілкування поколінь також природно можуть відбуватися, але загалом сучасна молодь є більш толерантною і менше реагує на конфліктні ситуації у побуті. Спогади, настанови, апелювання до авторитетів людей старшого покоління мало цікавлять молодь, яка отримує потрібну інформацію зі швидкістю можливостей інтернет-зв'язку нового покоління. Конфлікт поколінь треба розглядати не як побутовий конфлікт, а як світоглядний конфлікт, де передача традиційних знань та досвіду втрачає свою актуальність зі зміною технологічного розвитку. Розрив між поколіннями стосується усіх культурних сфер, зокрема й володіння новими кодами спілкування.

Ключові слова: комунікація, конфлікт поколінь, розрив між поколіннями, дискурс, мовні коди, соціальні мережі, жаргон.

The modern world is characterized with rapid and radical changes in all spheres of life, including interpersonal communication. The problem of “conflict” or “gap” between generations becomes significant and is expressed in many aspects – psychological, social, linguistic, etc., which, of course, have an individual manifestation, but also common features that are inherent in many generations. In modern conditions of accelerated technological development and globalization of the world, communication between people takes new forms (communication in social networks) and remains direct, but has changes in values and cultural orientations. Communication on social networks eliminates boundaries and distances, provides greater opportunities for self-expression, including anonymously, and requires knowledge of certain language codes, which are constantly updated. If the younger generation not only follows innovations, but also, to some extent, creates them, the older generation, especially those who have not been involved in technological discoveries since a young age, find it difficult to adapt to the rapidity of the modern world. The gap between the generations is getting deeper. The concept of “generational conflict” in communication between representatives of different generations is ideological, because young people live in a world that dictates new conditions and values. Domestic conflicts in the process of communication between generations can also naturally occur, but in general, modern youth are more tolerant and less responsive to conflict situations in everyday life. Memories, guidelines, appeals to the authorities of the older generation are of little interest to young people, who receive the necessary information with the speed of the Internet of the new generation. The conflict of generations here should be considered not as a domestic conflict, but as an ideological conflict, where the transfer of traditional knowledge and experience loses its relevance with the change of technological development. The generation gap concerns all cultural spheres, and, above all, the possession of new codes of communication.

Key words: communication, conflict of generations, “gap” between generations, discourse, language codes, social networks, jargon.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується стрімкими і радикальними змінами у всіх сферах буття, у тому числі й у міжособистісному спілкуванні. Проблема конфлікту, тобто розриву, між поколіннями набуває значущості і виражається в багатьох аспектах – психологічному, соціальному, мовному тощо. Для з'ясування особливостей спілкування представників різних поколінь з точки зору соціолінгвістики необхідно врахувати доробки декількох інших галузей науки, оскільки багато факторів впливає на особливості такого спілкування. Серед таких факторів слід виділити соціально-історичні, політико-економічні, культурні, психологічні, педагогічні тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спілкування старшого і молодшого поколінь між собою завжди мало свої особливості, які залежали від історичного періоду, соціального і культурного становища, індивідуальних особливостей людей.

Усім відома сентенція про конфлікт поколінь може стати і стає поштовхом для наукових розвідок в галузі педагогіки, соціології, психології, дискурсології, конфліктології, а також соціолінгвістики.

Так, соціологи пов'язують соціальні проблеми людей старших поколінь та можливості їх адаптації в суспільстві з суттєвими біологічними, соціальними, психологічними змінами, які відбуваються з людьми з настанням відповідного віку [5; 7; 12; 18]. Педагоги і психологи звертають увагу на процеси становлення особистості в суспільстві, які торкаються і мовної поведінки молодих людей [6; 10; 15]. Особливості спілкування між різними поколіннями описані, зокрема, в роботах [3; 4; 20; 23]. Підкреслимо, що дослідники проблеми спілкування між поколіннями не просто фіксують її наявність, а й намагаються знайти можливості для її вирішення [19; 20; 22].

У самому словосполученні «конфлікт поколінь» вже закладені стартові позиції для детальних наукових пошуків, а саме: визначення понять «конфлікт», «покоління», які, безперечно, мають соціально-історичний характер; з'ясування особливостей їхнього впливу в певний історичний проміжок часу на спілкування між представниками різних поколінь. Актуальним в цьому аспекті є саме вивчення їх прояву в сучасних умовах прискореного технологічного розвитку і глобалізації світу.

Зауважимо, що в англійській мові існує поняття “generation gap”, яке перекладається як словосполучення «розрив між поколіннями». Саме таке співвідношення між поколіннями, на нашу думку, є точнішим визначенням їхніх взаємовідносин.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості спілкування представників різних поколінь в умовах сучасності і виділити чинники, які можуть створювати конфлікт (розрив) між поколіннями чи певні непорозуміння під час міжособистісного спілкування, а також вказати на те, що може допомогти в усуненні подібних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження визначимося, що конфлікт поколінь відбувається в умовах комунікації. Поняття «комунікація» необхідно поєднати з поняттям «дискурс» в його лінгвістичному розумінні [1, с. 136–137]. Комунікація (спілкування) – це мовленнєва практика і умови спілкування, обставини, що охоплюють процес комунікації. Поняття «покоління», релевантне для цілей даного дослідження, визначається в словниках і означає групу осіб, які мають цей статус одночасно і на обмежений період часу [14]. Отже, покоління – це люди, які народилися приблизно в один час і жили (чи живуть), навчалися, виховувалися у певних соціально-історичних умовах, що сформували їхній світогляд та моделі поведінки. Зауважимо, що більш широке розуміння поняття «покоління» описане у джерелах [9; 21].

Згідно з традиційним розрахунком нове покоління з'являється приблизно через 20–24 роки. Такий темпоральний розподіл був врахований американськими вченими Вільямом Штраусом та Нейлом Хоувом, які на основі соціально-історичних подій в Америці впродовж XX століття виділили й охарактеризували п'ять поколінь [21].

Так, за класифікацією цих вчених, на доробки яких посилається також багато інших дослідників, виділяються різні покоління. Почнемо з покоління, що народилося в проміжок між 1900–1923 рр. Ці люди пережили початок електрифікації, масової освіченості, Першу світову війну тощо. За узагальненою характеристикою вони працелюбні, відповідальні, сміливі, вірні сімейним цінностям, дещо категоричні.

Після нього було покоління між 1923 і 1943 роками. В Америці це були часи Великої депресії, в Європі – часи формування нацистського режиму. В умовах Радянського Союзу це був час колективізації, жорстоких репресій, придушення свободи, страху. Людей цього покоління називали мовчазним поколінням. Після Другої світової війни з'явилося покоління бейбі-бумерів (1943–1963 рр.). Це був період відновлення і розвитку країн після Другої світової війни, Холодної війни між СРСР та США, а також значних відкриттів у науці, першого польоту в космос.

У духовному сенсі серед людей панував оптимізм, прагнення до свободи.

Покоління 1963–1984 рр. характеризується як покоління пошуку людьми своєї ідентичності, прагматизму в життєвих умовах, бунтарства проти державних систем, сексуальної розкнутості, появи численних субкультур та неформальних соціальних груп. Після цього покоління з'явилося покоління 1984–2000 рр. Це люди, які пережили розпад Радянського Союзу і подальшу появу на його території незалежних держав, а одночасно й крах соціалістичної та поширення капіталістичної економіки. Водночас у світі настала ера глобалізації, яка відзначилася активним розвитком цифрових технологій, появою нових можливостей для спілкування через сотовий чи мобільний зв'язок.

З початку 2000 року активно діє покоління так званих міленіалів, що розвивається вже в умовах глобалізації, домінування комп'ютерних технологій у всіх сферах життя, зокрема і в комунікації. Розвинутий мобільний зв'язок, численні соціальні мережі і канали в Інтернеті, швидкий доступ до будь-якої інформації, стирання меж між реальним і віртуальним світом, свобода та відносна легкість пересування світом є тими умовами, які характеризують покоління міленіалів як в цілому вільних, впевнених у собі, спрямованих на успіх і більш мобільних людей, які живуть сьогоднішнім і покладаються на себе більше, ніж на будь-яку систему.

Представників описаних поколінь ще визначають як покоління X, Y, Z, де покоління Z – це люди, що народилися в період між 2000–2011 роками, а покоління A – це діти, які народилися після 2011 року. Для них гаджети є такою ж невід'ємною частиною розвитку, як і іграшки. Спілкування між ними відбувається як безпосередньо (менше), так і у соціальних мережах (більше).

Для нинішнього покоління спілкування у соціальних мережах є не лише даниною моді. Таке спілкування відповідає в цілому прискореному ритму життя сьогоднішнього, стирає кордони та відстані, а іноді й компенсує нестачу очного спілкування. До того ж віртуальний простір надає можливість людині бути анонімною, відкрито виказуючи свою позицію, не боячись ніяких санкцій або переслідувань, або ховатися за інший образ, таким чином виявляючи своє інше «Я». Наголосимо також, що в умовах пандемії 2020–2021 рр. можливості традиційного спілкування загалом були значно змінені і переважно перейшли у віртуальний простір.

Продовжуючи характеризувати умови, в яких відбувається спілкування поколінь, та можливий конфлікт в процесі такого спілкування, зверні-

мося до даних соціології. Науковці цієї галузі виділяють загальні сфери, в яких найчастіше може трапитися конфлікт поколінь, тобто непорозуміння в процесі комунікації.

Упродовж багатьох століть люди старшого покоління були носіями традицій, побутових і релігійних знань та моральних цінностей, формували повагу до родинних зв'язків [2]. Через родину відбувається наслідування власності. В умовах сьогоднішнього традиційні зв'язки між поколіннями приймають іншу форму: між ними змінюється ступінь залежності і відповідальності, старше покоління стає менш значущим для молодшого, яке обирає власний шлях для самоствердження і часто зневажає чи навіть нехтує застарілими життєвими уявленнями. Конфліктогенності сприяють такі чинники: зміна характеру праці внаслідок прискорення науково-технічного прогресу; нерівнозначне співвідношення традицій та соціальних інновацій у суспільстві, зниження останнім часом соціального статусу людей похилого віку; загальна державна і соціальна політика щодо різних поколінь; знецінення молоддю досвіду старших поколінь. Ці явища особливо актуальні останнім часом. У різні роки в як в українському суспільстві, так і у інших суспільствах ставлення до людей похилого віку було неоднаковим [18]. Тобто комунікація між поколіннями виходить за межі традицій, набуваючи нових ознак.

Зараз люди старшого покоління ледве встигають (а іноді й зовсім не можуть встигнути) за переоцінкою цінностей, яка прискорено відбувається у сучасному світі. Спогади, настанови, апелювання до авторитетів навряд чи можуть зацікавити молодих людей, які живуть у світі, що диктує їм нові умови й цінності. Конфлікт поколінь у такому контексті треба розглядати не як побутовий конфлікт, а як світоглядний конфлікт, де передача традиційних знань та досвіду втрачає свою актуальність зі зміною технологічного розвитку.

Звернімо увагу і на такий момент. Вважається, що саме технологічний розвиток цивілізації стає найголовнішим джерелом непорозуміння між поколіннями. Технології та Інтернет надають можливість швидкого отримання інформації, іноді навіть більш значущої для людини, ніж перекази людей старшого покоління. Сучасний інформаційний світ диктує нові умови існування в ньому. Зокрема, інформація надається у величезній кількості і щоразу відновлюється. Інформація надається не лише у текстовому форматі, а й у вигляді відео, зображень, звукових сигналів. Новий формат подачі інформації сформував її нові коди у вигляді так званих смайликів,

гіфок, емодзі, акронімів та символів, створених за допомогою пунктуаційних знаків. Самі текстові повідомлення стають коротшими, а відеоролики, гіфки, емодзі мають певний зміст і часто достатні для того, щоб повідомити інформацію коротко або виразити емоцію. Швидко подана та знайдена інформація часто не обмірковується і не засвоюється, а лише надається. Молодь вже звикла до цього, а літні люди набагато повільніше звикають до такого виду спілкування. Для них важливішими за швидкість є аналіз, оцінка, обмірковування отриманих даних, що є повільним процесом, який до того ж і так уповільнюється через певні фізіологічні особливості людей старшого віку. Що стосується молоді, то психологи й педагоги фіксують формування у сучасного молодого покоління так званої кліпової свідомості [17].

Спілкуванням в Інтернеті, тобто в численних соціальних мережах, захоплюється все більше людей різних поколінь, але особливо характерним є таке спілкування саме для молоді. Фактично стверджується новий тип дискурсу – мережеве спілкування. Педагоги наголошують: «Належність до групи в соцмережах для них (молоді – Л. Ш., Т. М, Ю. А.) надзвичайно важлива. Повідомленням очевидців у соцмережі “Facebook” довіряють більше, ніж офіційним новинам. Пости пишуть не для обміну інформацією, а для ритуальної підтримки спілкування. Обмін привітаннями і світські розмови переводять в онлайн» [19].

Слідування за технологічним розвитком – характеристика покоління А. Старші покоління часто звертаються до молодших за допомогою в опануванні інновацій. Знання та вміння молоді у цій сфері виявляються кращими, ніж у їхніх батьків, бабусь та дідусів. Можна навіть стверджувати, що нинішнє молоде покоління допомагає старшим, а не навпаки, коли старше покоління було носієм досвіду та знань. Психологи і соціологи називають такий процес інвертивним. Зауважимо, що в цьому аспекті також проявляється світоглядний, а не міжособистісний конфлікт. Інвертивне спілкування між представниками поколінь стосовно технологій та їхнього використання виявляє толерантність молоді щодо людей старшого покоління. У контексті мовлення толерантність виявляють представники старшого покоління щодо вживання молоддю жаргонних слів та сленгу, а також запозичень з англійської мови, що розповсюджені не тільки в мережевому, а й в особистісному спілкуванні молодих людей.

Спостереження за спілкуванням молоді в соціальних мережах «Фейсбук», «Твітер», «Інстаграм» надало можливість виділити певні

особливості вживання ними мови й інших кодів для успішної комунікації. Так, з точки зору лексики та стилістики в молодіжному спілкуванні наявна значна кількість жаргонних слів, сленгу, запозиченої лексики як на позначення нових технологічних реалій, так і для досягнення хайпу (англ. слово “*Hype*” означає «обман, настирлива реклама» і «роздувати галас, бурхливу дискусію, масове обговорення»).

Жаргонна лексика Інтернету і молодіжний жаргон динамічно оновлюються. З’являються як нові концепти-реалії, так і, відповідно, нові слова на позначення нових і наявних реалій. На англійськомовних сайтах постійно оновлюються «словники» молодіжного сленгу під іронічними назвами «Словник підліткового сленгу для батьків», «Словник молодіжного сленгу, який кожен з батьків має знати» тощо. Створений навіть спеціальний «Словник жаргонізмів міста» [13], який відстежує появу, зникнення чи затвердження у вжитку нових жаргонізмів у мовленні сучасної молоді. Існують і мобільні додатки, які допомагають батькам розпізнати підліткові кодування, що використовуються ними у міжособистісних відносинах. Відомо, що відносини є важливим аспектом становлення людини у підлітковому віці, пошуку нею і розвитку власної ідентичності. Підліткам важливо проявляти свою значущість, унікальність, у тому числі й у використанні мови. Опанування наявних кодів у мережевому чи міжособистісному спілкуванні означає належність до групи, ототожнення з нею, тоді як введення в обіг чи винайдення нового коду у спілкуванні може підвищити статус і значущість молоді особи, її унікальність. Загалом жаргонізми і сленг у молодіжному спілкуванні характерні для будь-якого покоління. К.С. Вацілко пише: «Зміна сленгу відбувається одночасно зі зміною покоління» [3]. Додамо, що зі зростанням людини в її слововжитку зменшується кількість сленгу.

Так, кожному поколінню молоді притаманні ті чи інші особливості слововживання і використання жаргонних слів. Так, для сучасного молодого покоління А жаргон хіпі 60–70 років минулого століття навряд чи є зрозумілим, хоча слова «кльовий», «лейбл», «кайф» для покоління бейбі-бумерів були актуальними й широко вживалися. Покоління X, Y, Z, A вже дуже природно і як даність будуть вживати слова «офіс» (кабінет), «менеджер» (керуючий), «імідж» (образ), «топовий» (той, що знаходиться зверху) тощо.

Якщо поява нових слів відбувається на позначення нових технологічних реалій, то такі слова закономірно входять в словообіг та асимілюються

в рідній мові. Однак з розвитком технологій і появою нових реалій деякі такі слова втрачають свою актуальність і стають застарілими. Так, для сучасної молоді більш відомі смартфони, ніж сотові телефони чи пейджери, а передача даних відбувається через месенджери, блютуз чи імейл. Носії інформації на кшталт CD-Rom чи навіть флешок, якими широко користувалися представники попереднього покоління, вже майже не вживаються і є застарілими. Поява нових реалій означає функціонування нових лексичних елементів, що їх позначають. Оскільки нові реалії з'являються з глобалізованого світу і зі світу технологій, а молоде покоління зростає і розвивається саме в такому світі, то їх тезаурус значно відрізняється від тезауруса представників старшого покоління. Якщо слова «кліп», «файл», «монітор», «роумінг», «браузер», «онлайн», «офлайн» тощо відомі і вживаються всіма поколіннями, то слова «чілити» (розслаблятися), «юзати» (використовувати), «факап» (провал), «чекати» (перевіряти), «скіли» (вміння, навички), «рандомно» (випадково) тощо характерні для спілкування сучасної молоді. У житті молодого покоління щоразу з'являються нові іграшки (спінери, слайми, попіти), танці (джайв, хіп-хоп, джампстайл, контемпорарі) й інші нові реалії.

Гра слів як спосіб утворення нового значення поєднанням лексичних одиниць також характерна для слововживання представників нинішнього молодшого покоління. Крім того, широко використовується аббревіація, поєднання основ. Усе це є необхідним проявом лінгвістичних умінь під час спілкування (наприклад, в англійській мові *crashy* = crazy and trashy, *hangry* = hungry and angry) [11].

Внаслідок реальних змін, які відбуваються в процесі старіння людини, люди старшого покоління є менш мобільними. Вони більше схильні до спогадів, ніж до опанування стрімких змін світу. Розрив між поколіннями стає все більш відчутним, адже змінюються інтереси людей. Це вимагає розвитку вміння користуватися новими комунікативними можливостями.

Що стосується про дискурсу, сфер та умов вживання мови представниками різних поколінь, то

їх визначення буде виглядати наступним чином. Представники покоління бейбі-бумерів вже досягли пенсійного віку. За характеристикою вчених, які займаються проблемами людей похилого віку (геронтологи, психологи, соціологи та ін.), такі люди стають соціально обмеженими і потребують спілкування у будь-якому вигляді [8]. Особливо це стосується неформального особистісного спілкування, спілкування в родині, з однолітками, сусідами. Зауважимо, що непорозуміння між представниками різних поколінь або конфліктні ситуації під час побутового спілкування мають особистісний характер. Розгляд таких конфліктів не є метою даної статті. Формальне спілкування відбувається у сферах обслуговування, у тому числі і під час медичного чи соціального обслуговування, але й там формальне спілкування часто набуває особистісних рис, оскільки для людини похилого віку увага до неї є дуже важливою. Для молодого покоління формальні сфери спілкування є різноманітнішими внаслідок їх більш різноманітного соціального життя. Спілкування у таких сферах потребує наявності певних ритуальних комунікативних навичок, якими старше покоління вже іноді нехтує.

Висновки. Поняття «конфлікт поколінь» у спілкуванні між представниками різних поколінь є світоглядним, оскільки молоді люди живуть у світі, який диктує їм нові умови й цінності. Все більшим стає розрив між поколіннями внаслідок стрімкого технологічного розвитку. Побутові конфлікти у процесі спілкування поколінь також природно можуть відбуватися. Загалом, як доводить соціологічне опитування, сучасна молодь є більш толерантною. Молодь менше реагує на конфліктні ситуації у побуті. Спогади, настанови, апелювання до авторитетів людей старшого покоління навряд чи можуть зацікавити молодь. Конфлікт поколінь треба розглядати не як побутовий конфлікт, а як світоглядний конфлікт, де передача традиційних знань та досвіду втрачає свою актуальність зі зміною технологічного розвитку. Розрив між поколіннями стосується усіх культурних сфер, зокрема і володіння новими кодами спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. / гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва : Советская энциклопедия. 1990. С. 136–137.
2. Бабенко Н.Б. Українські народні традиції, свята і обряди як прояви сімейної культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 2. С. 62–67.
3. Бритвина И.Б. Трансформация культурных практик: коммуникации между поколениями. URL: <https://elar.ufrp.ru/bitstream/10995/24484/1/iurp-2014-126-13.pdf> (дата звернення: 01.11.2021).
4. Ващилко К.С. Жаргонизмы в лексике «поколения X»: культурологический аспект. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/212807/1/98-109.pdf> (дата звернення: 01.11.2021).

5. Вдовина М.В. Межпоколенческие отношения: причины конфликтов в семье и возможные пути их разрешения. *Знание. Понимание. Умение*. 2009. № 3. URL: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/3/Vdovina/> (дата звернення: 01.11.2021).
6. Коростіль Л.А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229.
7. Народна освіта. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229 (дата звернення: 01.11.2021).
8. Крюкова Т.Л. Молодежь о старшем поколении: психология межпоколенного конфликта. *Психологические исследования*. 2008. № 2. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2008n2-2/107-kryukova2.html> (дата звернення: 01.11.2021).
9. Максименко Ю.С., Шумейко Л.В., Кривоніс К. Особливості комунікації людей старшого віку (лексико-дискурсивні характеристики). *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2021. № 39. С. 124–129.
10. Мангейм К. Проблема поколений. *Новое литературное обозрение*. 1998. № 2 (30). С. 7–47.
11. Мірошникова А. Головні риси сучасних школярів та як їх спрямувати в корисне русло. URL: <https://www.investopedia.com/terms/g/generation-gap.asp> (дата звернення: 01.11.2021).
12. Покоління незалежності: цінності та мотивації. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html (дата звернення: 01.11.2021).
13. Пушина Л.Ю. Поколение как социокультурная общность. *Вестник Нижегородского университета имени Н.Г. Лобачевского. Серия «Социальные науки»*. 2011. № 3 (23). С. 28–34.
14. Словник лексики міста. URL: <https://www.urbandictionary.com/> (дата звернення: 01.11.2021).
15. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pokolinnja> (дата звернення: 01.11.2021).
16. Солдатова Г. Покоління Z: психолог розповіла, як Інтернет змінив сучасних дітей. URL: <https://ukr.media/science/272956/> (дата звернення: 01.11.2021).
17. Социология. *Энциклопедия*. URL: https://sociology_encyclopedia.academic.ru/382/%D0%98%D0%9D%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%98%D0%AF (дата звернення: 01.11.2021).
18. Тоффлер Э. Третья волна / перевод на русский язык : А. Мирер и др. Москва, 2004. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4821> (дата звернення: 01.11.2021).
19. Ушакова І.М. Геронтопсихологія : підручник. Харків : НУЦЗУ, 2014. 236 с.
20. Язык поколений. Почему людям все труднее понять друг друга. URL: <https://www.svoboda.org/a/30895081.html> (дата звернення: 01.11.2021).
21. Downs I.I. Bridging the Gap: How Generations Communicate. *Concordia Journal of Communication Research*. URL: <https://digitalcommons.csp.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1027&context=comjournal> (дата звернення: 01.11.2021).
22. Strauss W., Howe N. Generations. Quill. 1992. 538 p.
23. Subrramian V., Razak N.A. Examining Language Usage and Pattern in Online Conversation: Communication Gap among Generation Y and Baby Boomers. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814015948> (дата звернення: 01.11.2021).
24. The Whys and Hows of Generations Research. URL: <https://www.pewresearch.org/politics/2015/09/03/the-whys-and-hows-of-generations-research/> (дата звернення: 01.11.2021).

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 19
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 23,94. Замов. № 0122/012. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.